

słownik prasłowiański

E

tom 6

SŁOWNIK PRASŁOWIAŃSKI

POLSKA AKADEMIA NAUK
KOMITET JĘZYKOZNAWSTWA

SŁOWNIK PRASŁOWIAŃSKI

OPRACOWANY PRZEZ
ZESPÓŁ INSTYTUTU SŁOWIAŃSTWA PAN
POD REDAKCJĄ
FRANCISZKA SŁAWSKIEGO

CZŁONKOWIE ZESPOŁU:

WIESŁAW BORYŚ (W. B.)
KRYSTYNA HEREJ-SZYMAŃSKA (K. H.)
WŁADYSŁAW SĘDZIK (W. S.)
FRANCISZEK SŁAWSKI (F. S.)
TADEUSZ SZYMAŃSKI (T. Sz.)
MARIA WOJTYŁA-ŚWIERZOWSKA (M. Ś.)

WROCŁAW · WARSZAWA · KRAKÓW
ZAKŁAD NARODOWY IMIENIA OSSOLIŃSKICH
WYDAWNICTWO POLSKIEJ AKADEMII NAUK

POLSKA AKADEMIA NAUK
KOMITET JEZYKOZNAWSTWA

SŁOWNIK PRASŁOWIAŃSKI

TOM VI

E — Ę — Ě

WROCLAW · WARSZAWA · KRAKÓW
ZAKŁAD NARODOWY IMIENIA OSSOLIŃSKICH
WYDAWNICTWO POLSKIEJ AKADEMII NAUK
1991

INSTYTUT SŁOWIAŃSTWA PAN
PRACOWNIA
JĘZYKA PRASŁOWIAŃSKIEGO
31-109 Kraków, ul. Marszałka Józefa Piłsudskiego 6

Kierownik Pracowni
WIESŁAW BORYŚ

Recenzenci
LESZEK BEDNARCZUK
JAN SAFAREWICZ

© Copyright by Zakład Narodowy im. Ossolińskich
Wydawnictwo, Wrocław 1991

Printed in Poland

ISBN 83-04-00464-X całość
ISBN 83-04-02877-8

Zakład Narodowy im. Ossolińskich — Wydawnictwo, Wrocław.
Oddział w Krakowie 1991.
Ark. wyd. 15,50; ark. druk. 10,75; ark. form. A1 14,30.
Zam. 304/89
Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie.

DODATKOWY WYKAZ SKRÓTÓW

ŹRÓDŁA I LITERATURA

AUM	Атлас української мови, 1, Київ 1984.
Azareh Slovoobr.	Ю. С. Азарх, Словообразование и формобразование существительных в истории русского языка, Москва 1984.
Balt.-sl. issl. 1982	Балто-славянские исследования 1982. Ред. коллегия: Вяч. Вс. Иванов (et al.), Москва 1983.
Belarus.-pol. izaleksy	Беларуска-польскія ізалексы. (Матэрыялы для абмеркавання), Мінск 1975.
Brzeziński	W. Brzeziński, Słownictwo krajinackie. Słownik gwarowy wsi Podróżna w Złotowskiem, Wrocław 1982 nn.
Krajna	G. Czenar, Bäuerliche Geräte und Techniken in der kroatischen Mundart von Nebersdorf/Suševo im Burgenland unter Mitwirkung von G. Neweklowsky, Klagenfurt 1981.
Czenar BG	Čakavisch-deutsches Lexikon, Teil I von M. Hraste u. P. Šimunović. Unter Mitarbeit und Redaktion von R. Olesch, Köln—Wien 1979; ČDL III: Čakavisch-deutsches Lexikon. Teil III: Čakavische Texte herausgegeben von P. Šimunović u. R. Olesch, Köln—Wien 1983.
ČDL	Б. Eichler, Slawische Ortsnamen zwischen Saale und Neiße, Bautzen 1985 nn.
Eichler SJO	Етимологічний словник української мови. [Ред. колегія: О. С. Мельничук, et al.], Київ, 1982 nn.
ESUM	В. П. Георгиев, Проблеми на българския език, София 1985.
Georgiev	Н. Георгиева, Българска народна митология, София 1983.
Problemi	М. Грковић, Имена у Дечанским хрисовулама, Нови Сад 1983.
Georgieva BNM	Hydronimia Odry. Wykaz nazw w układzie hydrograficznym. Praca zespołowa pod red. Henryka Borka, Opole 1983.
Grković Deč.	Иркутский областной словарь, Иркутск 1979.
Hydronimia	Ї. Н. Иванов, Местните имена между Долна Струма и Долна Места (Принос към проучването на българската топонимия в Беломорието), София 1982.
Odry	Вяч. Вс. Иванов, История славянских и балканских названий металлов, Москва 1983.
Irkutskij sl.	
Ivanov	
MIStruma	
Ivanov Nazv. metallov	

- Jankova Loučř T. S. Янкова, Дыалектны слоўнік Лоеўшчыны, Мінск 1982.
- KajkRj Rječnik hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika. Гредник В. Пінка, Zagreb 1984 nn.
- Kolarska term. Г. Вуковић, Ж. Бошьяковић, Л. Недельков, Војвођанска коларска терминологија, Нови Сад 1984.
- Kolomiec ONB В. Г. Коломиец, Происхождение общеславянских названий рыб, Киев 1983.
- Králík Kečř S. Králík, Nářečí na Kečřsku. Mluvnická stavba, Praha 1984.
- Majtán — Rymut M. Majtán, K. Rymut, Hydronímia dorzeza Orawy, Wrocław 1985.
- Mat. Mahil Матэрыялы да абласнога слоўніка Магілёўшчыны, Мінск 1981.
- Michajlova MIBerk Д. Михайлова, Местните имена в Берковско, София 1986.
- Mihajlović-Vuković SLB Y. Mihajlović, G. Vuković, Srpskohrvatska leksika ribarstva, Novi Sad 1977.
- Mitrović B. Mitrović, Речник лесковачког говора, Лесковац 1984.
- Leskovac С. Младенов, История на българския език, София 1979.
- Mladenov Ist. Э. М. Мурзаев, Словарь народных географических терминов, Москва 1984.
- Murzaev SGT T. V. Назарова, Лингвистичний атлас Нижньої Прип'яті, Київ 1985.
- Nazarova ANP M. V. Никончук, Матеріали до лексичного атласу української мови. (Правобережжя Полісся), Київ 1979.
- Nykončuk Mat. Polissja R. Olesch, Thesaurus linguae Drauaenopolabicae, Köln—Wien 1983 nn.
- Olesch Thesaurus OnPril Ономатологика прип'яти, Београд 1979 nn.
- Peč. Njegoša Речник језика Петра II Петровића Његоша, I—II. Израдили: М. Стевановић (et al.), Београд 1983.
- RodopSb Родопски сборник, София 1965 nn.
- Rospond SEM S. Rospond, Słownik etymologiczny miast i gmin PRL, Wrocław 1984.
- Saradževa L. A. Сараджева, Армяно-славянские лексико-грамматические параллели, Ереван 1980.
- Arm.-sl. Leks. Scjaškovič Sl. T. Ф. Сиршкович, Слоўнік Гродзенскай вобласці, Мінск 1983.
- Hrodz. Sl. Priamur'ja Словарь русских говоров Приамурья, Москва 1983.
- Steffen Warmia W. Steffen, Słownik warmiński, Wrocław 1984.
- Studia palaeoslov. Studia palaeoslovenica, Praha 1971.
- Turaň Тураўскі слоўнік. Складальнікі: А. А. Крывіцкі (et al.), Мінск 1982 nn.
- Turina — Šepić Z. Turina, A. Šepić-Tomin, Rječnik čakavskih izraza. Područje Bakarca i Škrljeva, Rijeka 1977.
- RČT S. Utěšený, Nářečí přechodného pásu česko-moravského. Hlásokosloví, Praha 1960.
- Utěšený, Čes.-mor. A. Vanagas, Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas, Vilnius 1981.
- Vanagas LHEŽ

-
- Varbot MSE Ж. Ж. Варбот, Праславянская морфология, словообразование и этимология, Москва 1984.
- Vidović PR R. Vidović, Pomorski rječnik, Split 1984.
- Zb. Skok Zbornik u čast Petru Skoku o stotoj obljetnici rođenja (1881—1956), Zagreb 1985.
- Zb. Vuković Zbornik radova — povodom 70. godišnjica života akademika Jovana Vukovića. Urednik: B. Đurđev. Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine. Posebna izdanja, knj. XXXIV. Odjeljenje društvenih nauka, knj. 6, Sarajevo 1977 [1980].

SŁOWNIK

E

e! 1. interj. wyrażająca różne stany uczuciowe, najczęściej zniechęcenie, zniecierpliwienie, niezadowolenie, wątpliwość, zdziwienie

~ pol. *e!* interj. wyrażająca zniechęcenie, zniecierpliwienie; wątpliwość, zdziwienie (np. *e*, daj mi spokój 'zostaw mnie, nie męcz mnie') od XIX w., stpol. od XVI w. wyraża lekceważenie; uczucie żalu, ubolewania (już w XV w. *e* moją smętku, ma żalości, Słownik stpol. I 1, s. v. *e*), czes. *e*, *é!* interj. wyrażająca zniecierpliwienie; zdziwienie, wątpliwość; sprzeciw (*e*, nechci 'oj, nie chcę', *e*, času dost 'oj, wystarczy, dosyć'), stczes. także zazwyczaj przy wzywaniu, nawoływaniu (*é*, hospodine neostaváj mne! 'o, panie, nie opuszczaj mnie!'; *é*, pověz nám něco o tom 'ej, powiedz nam coś o tym', Gebauer SL.), śla. *e!* interj. wyraża wątpliwość, zdziwienie (*e*, smejte sa vy, smejte 'oj, śmiecie się wy, śmiecie');

śle. *é!* interj. wyraża zniecierpliwienie; niezadowolenie, rozgoryczenie, niechęć (*e*, pusti me! 'ech, daj mi spokój, nie męcz mnie; *ej*, doś tego!'), sch. *é!*, *é!* (dial. *é!*, Elezović Kos.-Met.) interj. wyraża przystawanie, zgodę na coś; zarzut; wezwanie, np. do zatrzymania się; wzmacnia też pytanie (np. *e*, lasno je tebi 'ach, cóż, tobie to łatwo'; *e*, moj sinko, znam ja za tebe 'ach, mój bracie, synu, wiem o tobie'; *e*, kako ti se činí! 'no, jak ci się wydaje?'; *e*, brat moj, šta ćemo sad? 'no, mój bracie, a co teraz będzie?'; *e*, pa dobro, kad je vam pravo 'no tak, no dobrze, skoro macie rację'; konju pod kolima reče se da stane *e-e-e-e!* o 'zatrzymaniu konia'), bułg. *e!* interj. wyraża zniecierpliwienie, niezadowolenie, niechęć; przystawanie na coś, potwierdzenie czegoś; wezwanie do zatrzymania się (np. *e*, голяма работа! 'ej, wielka mi rzecz!'; *e*, да съм знаел! 'ach, gdybym wiedział!'; *e*, добре 'no tak, no dobrze'; *e*, стана после! 'no a co się później stało?'; *e*, стига де! 'no dość już, starczy'), o funkcjach *e* w dialektach p. np. Gerov, B Diał. I 247, II 78, III 63, VI 171, maced. *e!* interj. wyraża niezadowolenie, zniecierpliwienie, niechęć; sprzeciw; przystawanie na coś (np. *e*, не така 'ej, nie tak'; *e*, нема да биде како што кавам 'oj, nie będzie to tak, jak chcesz'; *e*, добро де 'oj, ale dobrze, no tak, dobrze'; *e*, како ти се чини 'no, jak ci się wydaje?');

ros. *э!* wyraża zniecierpliwienie; chęć zwrócenia uwagi na coś (np. *э*, позвольте я расскажу 'e, eh, pozwólcie, ja to opowiem'), dial. *e*, *э* wyraża zdziwienie lub zachwyt (np. *э*, а ты знаешь, как я дешево лошадь-то купил 'ach, a czy ty wiesz, jak tanio kupilem konia'; *e!*, хлеб-то пшеничный, *e!* 'ej! chleb pszeniczny, ej!'), ukr. *e!* interj. wyraża negację wobec czyichś słów, zachowania się; niezadowolenie, zniecierpliwienie, wahanie, niedowierzanie; zachętę (np. *e*, ні! треба знати 'ej, nie! trzeba wiedzieć'; *e*, ні, пані, не дам 'ej, nie, pani, nie dam'; *e*, в тебе ноги довгі 'oj, ty masz długie nogi'; *e!*... нема вже телятка 'oj, nie ma już cielątka'; *e!* якось воно буде 'e, jakos to będzie'), brus. *e* wyraża zniecierpliwienie, chęć zwrócenia uwagi na coś (np. *e* дазвольце, я расскажу 'e, pozwólcie, ja opowiem'). ~

Psl. *e!* jest pierwotnym wykrzyknikiem (Rozwadowski JP V 131; Loewe KZ LIV 103—48, który wykazał, że w słow. nie ma śladu pierwotnego *ē!*, Schwentner PII 12—3), spotykanym w innych językach ie., np. lit. *ē!* wyrażające wezwanie, odmowę, *ē!* wyrażające zdziwienie, naganę, lot. *e!* na wyrażenie rezygnacji z czegoś, gr. *ξ* (zazwyczaj podwojone *ξ, ξ!*) okrzyk bólesci, współczucia, *ξ, ξ!* 'ej' (dla wytężenia i ozywienia czyjejs uwagi).

Sławski SE I 214—5. — Nie można wykluczyć względnie młodego pochodzenia interj. w poszczególnych językach słow. (ib., Kopečný ESSB II 184, Etim. 1967, 26). — O sekundarnym użyciu w funkcji wykrzyknika psl. *e* (p. *e* 2.), pochodzącego z ie. zaimka wskazującego Berneker SEW I 259—60, ESSM VI 7, BER I 473, Skok ER I 485, Vasmer REW II 388, III 456, Bajec SRI V—VII, 1954, 196—7, Pokorny IEW 283, Brugmann KVG 401. W. S.

e 2. partykula deiktyczna

sch. *ē, ē* (też z protezą *hē*) 'oto, oto patrz; wtedy' (np. RSAN: ... *e* se Mare od roda dijeli 'oto, wtedy Mare rozstaje się z rodziną'), bułg. *e* (zazwyczaj *e-mo*) 'oto' (np. u Gerova: *e* ro 'oto on', *e* хляб *e* и вода 'oto chleb oto i woda'), maced. *e* (częściej *eda*) 'oto, patrz oto' (np. RMJ: *e* онамы 'oto patrz, tam'). ~

Por. także w sekundarnych funkcjach m. in. przy potwierdzeniu wypowiedzi: np. sch. Ti si iz Dubrovnika! *E* gospo! 'tak, owszem pani!' (RJAZ: XVI w., dubrow.), dziś dial. czakaw. *ē*, rekla son mu da ne dohodi kasno doma 'tak, powiedziałam mu, żeby nie przychodził późno do domu' (ČDL I 199), bułg. *e*, добре 'no tak, no dobrze', maced. *e*, добро де 'oj, ale dobrze; no tak, no dobrze' (RMJ); przy nawiązywaniu wypowiedzi: np. stezes. *e* pfijde jeden ze sedmi andělov 'i przyjdzie tu jeden z siedmiu aniołów', sch. Niko je gleda Janicu *e* reče joj 'Niko patrzy na Janicę i mówi do niej'.

O ogólnosłow. zasięgu partykuły świadczą złożenia *e-da*, *e-no*, *e-se*, *e-to*, *e-ro*.

Dokładne odpowiedniki ie. partykuły: stind. *a-sūu* 'ów' : aw. *hāu* 'ten', lac. *e-quidem* : *quidem* 'zapewne, owszem, jednak, ponieważ, doprawdy, rzeczywiście, wprawdzie', gr. *ἐ-κεῖ* : *κεῖ* 'tam', *ἐ-κεῖνος* : *κεῖνος* 'ów'. Podstawą tej partykuły jest ie. pień zaimkowy *e-*, np. stind. *a-* 'ten', *ayām* 'ten; on'.

Sławski SE I 414—5, 420 (inaczej Kopečný ESSB II 182—4, który łączy *e!* i *e* 2.), Berneker SEW I 260, Pokorny IEW 283. W. S.

eda (zach. i pld.) partykula pytajna

~ stezes. od XIII w. *jeda(ž)* 'gdy, kiedy' (Gebauer Sl.);

sle. dawne od XVI w., dziś dial. *jēda* 'czy', sch. *ēda, jēda, jēda* partykula wyrażająca życzenie i pytanie 'czy, czyż?', 'może; oby!', scs. *ѣа* 'czyżby, może, czyż nie?' (stąd rus. -cs. *ѣа, ѣа* 'czy, czyż, albo', 'chyba że, chyba tylko', 'jeśli, gdy', strus. *ѣа, ѣа* 'ts.', ros. dawne *edā* 'ts.'), bułg. przestarz. i dial. *edā* 'czy, czyż', maced. dial. *eda* 'czy, czyż' (MRS), por. Vidoeski Kumanovo 240: *e* wyraża przystawanie na coś, zdziwienie, przywoływanie, nawoływanie, zbliżone do tego znaczenie ma też *eda*. ~

Połączenie partykuł (< z dawnych tematów zaimkowych) *e* (p. *e* 2.), i *da* 1. (p.). Por. podobnie zbudowane stind. *ādā* 'potem, wtedy', *ādā-da* 'albo ... albo', aw. *ad-ā, ada* 'wtedy, wówczas', 'i, a także'.

Berneker SEW I 260—1, ESSM VI 7 (tu niewłaściwe umieszczenie ukr.

partykuly uwydatniającej nieokreśloność, małą wartość *leđa* < pñ.słow. *leđa* : *leđa* 'tylko, byle, -kołwiek', p. o tym Sławski SE IV 22), Vasmer BEW I 391, Bezlaj ES I 224, BER I 477. W. S.

ede pñl. part. tworząca zaimki i przysłówki nieokreślone

~ es.-serb. *где кмѣ* 'pewien, jakiś' (Miklosich LP: *къ где коємь мѣстѣ* 'w jakimś miejscu'), es.-bulg. XV w. *где кмѣ* 'pewien, jakiś' (ib.: *лежати где въ коємь мѣстѣ*, tu także *глаголюць смюу еде что и еде что кмѣсти*), bulg. u Gerova *éde* (w innych słownikach *édu*) part. łącząca się z zaimkami *кой, що, чий, какъв* i przysłówkami *кѣде, как, кога, колко*, np. *éde-кой (cu)* 'jakiś, pewien', *éde-umo (cu)* 'coś, nieco, to albo to', *éde-как (cu)* 'jakoś, jakimś sposobem', *éde-кѣде (cu)* 'gdzieś, tam albo tam', dziś dial. *éde* 'dość, wystarczy, koniec' (BER I 477: Strandža). ~

Od e 2. (kontynuującego ie. pierwiastek zaimkowy) wzmocnionego partykulę *de* (tworzącą między innymi zaimki i przysłówki nieokreślone). Zob. BER I 477. — Inne objaśnienia nie przekonują ze względu na trudności głosowe czy morfologiczne. Krytyczny przegląd u Bernekera SEW I 216, Kopečnego ESSB II 185 (który za Miklosichem EW 102 nawiązuje do *edinā*). F. S.

edinače zob. **edinako**

edinaga pñl. 'w tym samym czasie, równocześnie; od razu, natychmiast'

~ sch. dawne od XVI w., dziś dial. *jědnaga, jědnāga*, czakaw. *jednāga* 'w tym samym czasie, równocześnie; naraz, nagle, z miejsca; razem, wspólnie' (RSAN, RJAZ, ČDL I 374, Skok ER I 767: Brusje), por. też *jědnāg* 'równocześnie; natychmiast, z miejsca' (RSAN); z pref. bulg. *sednāza* 'od razu, natychmiast, nagle, z miejsca' (BTR, BER I 127, Stojkov Banat; czyżby z **r-ednaga*?), maced. dial. *sednaza* 'od razu, natychmiast, nagle, z miejsca' (RMJ). ~

Adv. od *edinā* (> *ednā*) z suf. *-aga* (p. Skok l. c. s. v. *jedan*). — Por. także BER I 127, Šaur ESSB II 247, 718—9. W. S.

edinako (: wsch. **odinako**) : **edinače** (: wsch. **odinače**) 'jednakowo, tak samo, w taki sam sposób; w podobny sposób, podobnie', pñl. 'mimo to, mimo wszystko; przecież, jednak'

edinako: ~ stpol. XV w. *jedynako* 'jednakowo; jednomyślnie, zgodnie' (Słownik stpol.), dziś *jednako* (od XV w., stpol. od XV w., dzisiaj dial. *jenako, janako*) 'równo, jednakowo, tak samo; w równym stopniu, tyle samo' od XV w., dawne od XVI w., dziś dial. 'stale, ciągle; tak samo, bez zmian' (SI XVI IBL, Zareba AJS VI m. 1088, cz. II 24), dawne od XV w., dzisiaj dial. 'jednak, przecież' (Słownik stpol., Pluta Dzierżysławice), czes. przestarz. i książk. *jednako* 'jednakowo, tak samo; podobnie', 'mniejsza o to', dial. też 'ciągle, stale', 'niewątpliwie', slw. *jednako* 'jednakowo, tak samo; podobnie' (także dial., np. Kálal);

slw. *enāko* 'jednakowo, tak samo; podobnie', sch. *jědnāko* (cerk. *jědnako, jědinako*) 'jednakowo, tak samo; także', 'równomiernie; równoprawnie', 'nieustannie, ciągle', 'razem, wspólnie', 'jednak, przecież', ser. Supr. *кѣдинако* 'jednakowo; zgodnie, jednomyślnie', w XI w. również *ѣдинако*, 'podobnie, równie, tak samo' (Sadnik-Aitzetmüller HAT):

russ.-es., strus. *ѣдинако, единако* 'jednakowo, tak samo, w równym

stopniu' od XI w. (w tym znaczeniu też XVI w. *едино*, SRJ XI-XVII), 'wszystko jedno; tym niemniej, tym bardziej', 'przecież, jednak', 'tylko; także' (ib., Srezn., Srezn. Dop.), ros. dawne, dziś dial. *еди́нако* 'jednak, przecież' (Dal, SRNG), brus. dawne XVI w. *еди́нако* 'jednakowo, tak samo; w równym stopniu' (Słownik Skaryny). ~

odinako: ~ strus. XV w. *одинако* 'bez względu na, tym niemniej; jednak, przecież' (Srezn.), ros. arch. *одина́ко*, dzisiaj *оду́ако* (dial. też *оуна́ко*) 'jednak, przecież; w końcu, nareszcie', 'wydaje się, być może', 'jednakowo, tak samo; podobnie' (SRJ, Opyt, SRSO, Słovar' Kamčatki), ukr. *одна́ко* 'jednakowo, tak samo; w ten sposób; podobnie', 'wszystko tak samo; wszystko jedno', dial. 'jednak, przecież' (Żel.: s. v. *одна́кож*), 'obojętnie, wszystko jedno' (Mat. Bukovyna VI 91). ~

edinače: ~ pol. dawne i dial. *jednacze* 'przecież, jednak, mimo to' (Karlówicz SGP);

sch.-cs. *jedinače* 'jednakowo, tak samo; podobnie', 'stale, ciągle' (por. też dawne XVIII w. *jedinačno* 'jednakowo; podobnie', RJAZ), ses. *единаче*, *единаче* 'ciągle, stale, nieustannie; jednakowo, podobnie';

rns.-cs., strus. *единаче*, *единаче*, *единаче*, *единаче* 'jeszcze; ciągle, stale', 'jednakowo; podobnie', 'równocześnie; razem, wspólnie', 'mimo to, tym niemniej, przecież, jednak' (Srezn., SRJ XI-XVII), ros. przestarz. *еди́наче* 'jednakowo; podobnie', ukr. dawne XVII w. *еди́наче* 'tylko, wyłącznie', XVIII w. *една́че* 'jednak, przecież, mimo to' (Tymčenko), a także *одна́чи*, *но одна́чи* adv. (Żel.: bez znaczenia). ~

odinače: ~ ros. pot. *одна́че* 'jednak, przecież, mimo to' (także dial. np. Opyt Dop.), ukr. pot. *одна́че* 'jednak, przecież, mimo to', 'mimo wszystko, tym niemniej' (u Żel. również 'jednakowo, tak samo', 'wszystko jedno; tak czy owak'), także interi. na wyrażenie zdziwienia, niezadowolenia itp. (SUM), brus. dial. *одна́чы* 'jednak, przecież, mimo to' (Bjałkevič Mohylew). ~

Adv. *edinako*, *edinače*. Postać *edinako* jest acc. sg. n. od adi. *edínaks* (p. *edínaks* 1.), o budowie przysłówków typu *edinače* zob. Vaillant GC II 694. Pierwotne znaczenie 'tak samo, jednakowo'. Co do rozwoju znaczenia może już psł. 'przecież, jednak, mimo wszystko' por. paralele: lit. *vienóks* 'jednak': *vienóks* 'jednaki', gr. *ἕμως* 'jednak, mimo to': *ἕμως* 'jednaki'.
Sławski SE I 547. W. S.

edinakti zob. **edinojst'i**

edínaks 1. *edínaka edínako*: wsch. *odinaks 1. odínaka odínako* 'jedyny; pojedynczy, niezłożony', 'taki sam, niezłym się nie różniący, jednakowy', 'taki sam, niezmienny'

edínaks: ~ pol. przestarz., dziś książk. i dial. *jednaki* (stpol. od XV w. też *janaki*, *jenaki*) 'taki sam, niezłym się nie różniący; ten sam, niezmienny' od XV w. (dial. 'ts.', 'równy; po jednakej części', np. Karlówicz SGP, Kucala PSM 53, Pluta Dzierżysławice, Sychta SK), dłuż. *jadnaki*, *janaki* (przestarz. u Jakubicy *jednaki*) 'taki sam; ten sam, niezmienny, jednakowy' (Muka), głuż. *jenaki* (dial. *jenajki*) 'ts.' od XVI w. (Zeman, Stachowski Warychiusz 1597, Jentsch Rodewitz), czes. rzadko *jednaky* 'taki sam, niezłym się nie różniący, jednakowy; ten sam, niezmienny' od XIV w. (dial. także *jednaky* 'ts.', Bartoš DSM, Horečka Frenštát, Lamprecht Opava),

stezes. XV w. 'pojedynczy; prosty, równy, niezłożony' (Gebauer Sl.), u Jungmannna *jedinaký* 'jedyny', sła. *jednaký* 'taki sam, jednakowy; ten sam, niezmienny', dial. również *jednaki, jednaki, jennaký* 'ts.', 'równy' (np. Kálal, Habovštiak Orava 264, Sipos Bükk-Gebirge);

ste. *enák -ka -ko* (dawne *enáki*, Rigler Začetki 231; także *ednák = enák*, Pletersnik) 'taki sam, jednakowy; ten sam, niezmienny; równy' (SSKJ), sch. (książk. i cerk., też u Stuliča) *jedinak* adi. 'taki sam, jednakowy; ten sam' (RJAZ), poza tym wyłącznie *jednák -ka -ko* (dial. *jědnak -ka -ko*, Elezović Kos.-Met.; czakaw. *jědnák jednákã jědnákõ : jědnákõ*, dubrow. *jědnák jednákã jědnákõ*, Jurišić Vrgada) 'taki sam, niezym się nie różniący, jednakowy' od XIV w., 'ten sam, niezmienny' od XVI w., 'jednolity, równy, równomierny; równoprawny' od XIV w., 'prosty; równy' (RSAN, RJAZ, Vuk), bulg. *edinák, ednák -ka -ko* 'taki sam; ten sam, jednakowy' (Gerov, Duvernois);

strus. *единакыи, единакыи, единакый* 'taki sam, jednakowy; ten sam' od XI w., 'jedyny' od XIII w. (Srezn.), ros. dawne, dziśś dial. *единáкуи* 'jedyny', 'taki sam, jednakowy; ten sam, niezmienny' (Dal, SRNG), ukr. dawne od XVI w. *еднакый, еднáкуи*, dziśś dial. *їднáкуи*, *їднáкуи* 'taki sam, jednakowy; ten sam' (Тумчєнко, Жєл., Horbač Romaniv, Mat. Bukovyna III 83). ~

Por. bulg. *еднáкѡв -кѡв -кѡв* 'taki sam, jednakowy; ten sam', maced. *еднаков -кѡв -кѡв* 'ts.'.

edinaks: ~ strus. XII w. *единакыи* 'jedyny; pojedynczy; samotny', 'jedno-myślny, zgodny' (Srezn.), ros. przestarz., pot. i dial. *однáкуи* 'taki sam; ten sam, jednakowy', 'jedyny; samotny, bez rodziny' (np. SSRJ, Dal, Sl. Priob'ja), dial. też *однáкуи, од(у)нáкуи* 'taki sam; ten sam, jednakowy', 'tylko jeden, jedyny; samotny, bez rodziny' (np. Opyt, Melničenko Jaroslavl, Merkur'ev Kola, SRSO Dop., Slovar' Novosybir.), ukr. stare XV w. *однáкыи* (SSUM), dziśś dial. *однáкуи* 'taki sam, jednakowy; ten sam' (SUM, Жєл. Hrinčenko, Mat. Bukovyna VI 91), dawne *однáкуи* 'ts.', 'samotny, odosobniony' (Bilečkyj-Nosenko), brus. *адзінáкі, аднікі* (dial. też *однáкі*) 'taki sam; ten sam, jednakowy' (TSBM, Nar. slova 24, Nar. leks. 133). ~

Adi. od *edinъ, odinz* (> *ednz, odnz*), co do budowy por. *inaks, jakъ* (p. Sławski SE I 548). Por. również lit. *vienóks* 'jednaki': *vienus* 'jeden'.

W. 8.

edinaks 2. *edinaka*: zach., pld. *edin'aks edin'aka*: wsch. przede wszystkim **odinaks 2.** *odínaka* 'człowiek odosobniony, samotny, samotnik; ktoś jedyny, zazwyczaj jedyny syn w rodzinie, jedynak'

edinaks: ~ stpol. XIV-XV w. *jedzinak -ka* 'jedyny syn w rodzinie' (dziś też dial., np. Zareba AJS IV m. 691, cz. II 56, Pluta Dzierzyślawice), przen. 'człowiek odosobniony, samotny, samotnik', od XV w. *jedynak* (dial. także *jedynák, kasz. jednak*) -ka 'jedyny syn w rodzinie', przen. 'ktos odosobniony', dial. również 'stożela mająca jeden sąsiedź' (Karłowicz SGP), dluž. *jedenak -ka* 'ktos jedyny; ktos samotny', głuż. u Pfuha *jedynak -ka* 'to, co stanowi jedną całość', *jenak -ka* 'pojedynczy ul', czes. arch. od XIV w. (dziś też dial. np. Bartoš DSM) *jedinák -ka* 'jedyny syn w rodzinie' (Gebauer Sl.; Příř. slov., tu także *jědnák -ka* 'ul dla jednego roju pszczoł'), sła. *jedinák -ka* 'jedyny syn w rodzinie', dial. 'jeden wół od pary' (Bartoš DSM);

stsch. XIII w. wyjątkowo *jedinäk* 'jedyny syn w rodzinie', później wyjątkowo reg. 'kawatek białego chleba' (RJAZ), bulg. reg. i dial. *edunäk*, *udunäk* 'człowiek samotny, bez rodziny; odludek, samotnik', 'jedyny syn w rodzinie', 'samotne zwierzę np. wilk, dzik', 'samotne drzewo', 'rodzaj ręcznego grzebienia do czesania wełny' (np. BTR, RBKE, RROD, BER I 479, BDial. I 82, II 156, III 63, IV 100, V 22, VI 171, VII 54), maced. *edunak* 'jedyny syn w rodzinie', 'samotnik', 'rodzaj grzebienia do czesania lnu' (RMJ), dial. także 'pojedynczy wół, bez pary' (Vidoeski Poreče 59), 'cebula, która nie zawiązuje się w główkę' (BER I 479: Ochrid);

rus.-es. od XI w. *единакъ*, *единакъ* 'mniech' (Miklosich LP, SRJ XI—XVII), ukr. dial. *edunäk*, *üdinäk*, *idunäk -kä* 'jedyny syn w rodzinie' (SUM, Horbač Romaniv, Leks. Bjul. VI 13), dawne XVII w. też 'mniech' (Tymčenko). ~

Por. polab. *janoc* (< **jedynač*) 'jedyny syn' (Polański-Selnert).

edin'aks: ~ pol. dial. *jedyniak*, *jediniak*, *jeżinäk -ka* 'jedyny syn w rodzinie' (Karłowicz SGP: podhal., Zareba AJŚ IV m. 691, cz. II 56), czes. dial. *jedňäk -ka* 'zwierzę pociągowe, które nierówno ciągnie w parze' (Pfir. slov.), sla. dial. *jediniak* 'ts.' (Káhl), *jed'iňäk* 'jeden wół od pary' (Habovštiak Orava 152);

ste. dial. prekm. *edinjak* 'jedyny, samotny, o człowieku, der Einser' (Pleteršnik), sch. rzadko *jedinjak -njaka* (zazwyczaj *jedinjak -njka*), dial. *jedinjak -ka* 'jedyny syn', reg. 'osoba wyróżniająca się spośród innych', 'jedyny wół w gospodarstwie', 'główka czosnku z jednym zębkiem; ząbek czosnku do rozsady', 'rodzaj fasoli z podłużnym ziarnem' (RSAN, RJAZ, Elezović Kos.-Met.), bulg. dial. *edin'äk* 'jedyny syn', 'samotny wilk' (BDial. III 63, VI 171), maced. dial. *edunäk* 'rodzaj grzebienia' (Vidoeski Kumanovo 46). ~

odinaks: ~ ros. dial. *odinäk -ka* 'żyjący samotnie, samotnik' (Opyt Dop.), 'jedyny syn lub jedyna córka' (Dal: pld., zach.; Słownik starowierców, tu również pod polskim wpływem *jedynak*), ukr. *odinäk -kä* 'człowiek żyjący sam, stroniący od ludzi, samotnik, odludek', 'człowiek samotny, bez rodziny' (por. adv. *odinakóm* 'samotnie'), pot. 'jedyny syn', myśl. 'stare zwierzę żyjące samotnie, np. o dziku' (SUM), brus. dial. *odzinäk*, *odunäk -kä* 'jedyny syn' (Sejaškovič Grodno, SPZB I 59, Nar. leks. 95). ~

Substantywowany przymiotnik, p. *edinaks* 1., *odinaks* 1.

Zob. *edinoks* 2., *edinsč*.

W. S.

edinaks 3. : wsch. *odinaks 3.* 'jednakowo, tak samo; w taki sam sposób; w podobny sposób, podobnie', pln. 'mimo wszystko, przecież, mimo to'

edinaks: ~ pol. *jednak* 'przecież, jednak, mimo wszystko, wszakże', dial. też 'co prawda' (Kucala PSM 211), kasz. 'jednakowo' (Sychta SK), dlut. *jadnak* 'jednakowo, tak samo', głuż. *jenak* 'ts.', czes. *jednak* 'poniekąd, częściowo' (stczes. także *jednak* 'wkrótce, zaraz'), dial. również 'mimo to, wszakże', 'ciągle, wciąż', sla. *jednak* 'mimo to, wszakże', 'jednakowo';

sch. *jëdnäk* (dial. *jednäk*, Elezović Kos.-Met., *jednäk*, HDZ V 365: Ozal.) przestarz. i reg. 'w tym samym czasie; zaraz, nagle, z miejsca, od razu', od XVI w. 'jednakowo, w ten sam sposób, tak samo; podobnie; także' (RJAZ, RSAN, Vuk, Vrančić), dial. także 'nieustannie, ciągle' (HDZ I. c.), dawne cerk. XV—XVI w. (też u Stulicia) *jedinak* 'jednakowo, tak samo', 'równocześnie; razem', nowsze od XIX w. *jedának* reg. 'jeden raz; jednego razu';

nagle, niespodzianie; równocześnie, w tym samym czasie' (RJAZ, RSAN, Vuk);

ukr. dawne XVI—XVIII w. *еднакъ* (też dial. *еднакъ*, Żel.) 'jednak, przecież' (Tymčenko). ~

odinakъ: ~ ros. dial. *одинак* adv. 'jednakowo; tak samo; podobnie' (Opyt Dop.), ukr. *однакъ* 'mimo to, mimo wszystko, pomimo to; tak czy inaczej, wszystko jedno', 'jednak, przecież, ale' (SUM), brus. *аднакъ* 'jednak, przecież; mimo to' (także dial., np. Nosovič, Bjałskevič Mohylew). ~

Adv. kontynuujące pierwotny acc. sg. m. adl. *edinakъ*: *odinakъ* (p. *edinaka* l.), budowa jak w *blizъ*, *dal'ekъ* 2. W poszczególnych językach słow. trzeba się liczyć z możliwością sekundarnego skrócenia adv. *edinako*.

W. S.— P. S.

edinat'i zob. *edinojst'i*

edinica: wsch. *odinica* 'oddzielna część większej całości, jednostka', 'pojedyncza osoba, zazwyczaj jedyną córka, jedynaczka'

edinica: ~ pol. dial. pld. *jedynica* 'jedynaczka' (Karlówiec SGI), stczes. XV w. *jedynička* (< **jedyničel*) 'jedyna osoba; jedynaczka' (Gebauer Sl.), sła. lud. *jednica* 'jedynaczka' (SSJ), u Kálala także 'rodzaj tkaniny';

sł. *edinica* 'część większej całości; jednostka', przestarz. 'jedynaczka', u Pleteršnika też 'jedynka', sch. *jednica* 'jedynka', od XVII w. 'jedyna córka; jedyna siostra' (w tym znaczeniu również dial. up. czakaw. *jednica*, Jurišič Vrgada, ČDL I 374, HDZ I 161: Susak), 'jednostka; jedyny egzemplarz, przykład czegoś, unikat; oddzielna część jakiejś całości; oddzielna, jednolita całość; pojedynczy człowiek, pojedyncza rzecz; element, składnik czegoś; podstawa, jednostka przy mierzeniu i liczeniu, up. metr, łokieć', dial. 'trawa o jednej kołdydze, o jednym kłosie', 'rzadkie sukno tkane w jedną nić; koszula utkana z włókien wyczesków lnu', 'wąski kawałek ziemi odgraniczający dwie role, miedza; pierwsza bruzda przy orce' (RSAN, tu też o innych znaczeniach; Vuk; RJAZ, tu również dawne wyjątkowe 'jedność'), cs. *единица* 'jedność', 'jednostka' (Miklosich LP), adv. *единицею*, *единицею* '(jeden) raz' (ib.), bulg. *единица* dial. 'jedynaczka' (RROD), liter. 'jedynka', 'jednostka: miary; oddzielna część większej całości; pojedyncza osoba' (BTR, RBKE, tam także o innych znaczeniach), maced. *единица* 'jedynka', 'jednostka miary', 'jedynaczka' (RMJ);

rus.-cs. *единица* 'jeden; jednostka; jedynka; jedność', strus. *единица* 'ts.' od XIV w. (por. adv. *единицею* 'jeden raz, pewnego razu'), 'coś oddzielone i jednolite, część całości stanowiąca samodzielność' od XV w. 'człowiek samotny, bez rodziny, samotnik' od XVI w. (SRJ XI—XVII), ros. *единица* 'jedynka', 'jednostka miary', 'oddzielna część całości; pojedyncza osoba; indywidualność', ukr. dawne XVII w. *единица* 'jedność, całość; jednostka' (Tymčenko), dziś dial. *единица*, *ідиница* 'jedynaczka' (SUM, Leks. Bjuł. VI 26). ~

Por. czes. *jednice* przestarz. 'jednostka; jedynka', sła. lud. *jednica* 'gruba tkanina' (SSJ); sł. *enica* (u Pleteršnika też *ednica*, dial. *jednica*) 'jednostka', 'jedynka', maced. dial. *единица* 'fartuch, zapaska' (Vidoeski Kumanovo 46, 253).

odinica: ~ ukr. *одиниця* 'jedynka; jednostka, o mierze, o człowieku; pojedyncza osoba; jedność', pot. 'samotna kobieta; kobieta bez rodziny', 'jedynaczka', dial. także *одынница*, *одынница* w terminologii tkackiej (p. o tym

Leks. Polesja 240), brus. dial. *adzińiŕa, odmińiŕa, odińiŕa* 'jedynaczka' (Šatarnik Červ., SPZB I 60, Nar. leks. 132). ~

Od *edinz*: *odinz*, o substantywizującej funkcji suf. *-ica* p. I 98. ESSM VI 10. W. S.

edino: wsch. *odino* 'jeden raz, jedynie, tylko, wyłącznie', 'jednakowo, tak samo'

edino: ~ stpol. *jedno* 'jedynie, tylko; wyłącznie' (dial. też 'jednakowo, tak samo', np. Pluta Dzierżysławice), dziś *jeno* (stpol. i dial. także *jano*) 'ts.', 'tylko co, jak tylko', 'gdyby (nie)', dłuż. *jano* (przestarz. książk., rzadko *jadno*, pot. *jen*, dial. *jěno*) 'jeden raz, jednego razu', 'tylko, jedynie; wyłącznie', głuz. *jeno* 'tylko, jedynie; wyłącznie', czes. przestarz. i dial. *jedno* 'tylko, jedynie; wyłącznie', dziś *jen* adv. 'ts.', 'niemal, prawie; blisko, ledwie; wręcz, wprost; dopiero co, tylko co', śl. dawne od XV w. *jedno* 'tylko, jedynie; wyłącznie';

śle. *edino* 'jeden raz, jedynie, tylko; wyłącznie', sch. *jědino, jědino* przestarz. 'wspólnie, razem', *jědino, jědinō* (dial. czakaw. *jedino*, ČDI I 374) 'tylko, jedynie; wyłącznie', *jědno* 'blisko, około; przynajmniej', 'jednakowo, tak samo', bułg. *edno* 'po pierwsze' (por. wce *edno* pot. 'bez względu na, nie ma znaczenia, mimo wszystko; wszystko tak samo'), u Gerova również 'jednakowo, tak samo, tyle samo, równo', 'razem, wspólnie', 'ledwie, dopiero co; jak tylko', 'jedynie, tylko; wyłącznie', maced. *edno* 'tak samo, jednakowo', 'po pierwsze', 'około; blisko; ledwie; dopiero co';

strus. *едно* 'jedynie, tylko; wyłącznie', 'jednakowo', 'razem, wspólnie', 'jeden raz, jednego razu' (SRJ XI—XVII), ros. dawne *eduno* 'одно' (Ruk. Leks.), dzisiaj tylko w zwrotach *всё едно, eduno* *всё* 'bez względu na, wszystko jedno' (SSRJ, Buchareva-Fedorov Słowarz fraz.; również dial., np. Sl. Priobja), dial. też *údu* 'przecież, jednak' (SRNG), ukr. *eduno* 'jedynie, tylko; wyłącznie' (adv. do adi. *edunaii*; dawne 'razem, wspólnie'), dawne *ed(ě)no* 'jedynie, tylko; wyłącznie', 'jednakowo' (Tymčenko, Bi-lečkyj-Nosenko), brus. dawne *eduno* 'jedynie, tylko; wyłącznie' od XVI w. (Słoŕnik Skaryny), *eduno* 'jednakowo' (Nosovič). ~

Por. zach.słow.: pol. *jedynie* (stpol. od XV w. *jedync, jedzinc*) 'tylko, wyłącznie', czes. *jedyně* (rzadko przestarz. książk. *jedíně*) 'tylko, wyłącznie', stczes. *jedně, jedně* 'ts.' (Gebauer Sl.), śl. *jedync* (dawne *jedíně, jedně*) 'tylko, wyłącznie'.

odino: ~ ros. tylko w zwrocie *всё одно* 'wszystko jedno, wszystko tak samo, bez względu na' (SSRJ), dial. *odno* 'bez względu na, mimo wszystko' (Opyt Dop.), por. *всё одно* 'ts.', 'jedno i to samo' (Sl. Priobja), ukr. *odno* 'cały czas; ciągle, stale, nieustannie', dawne XV w. 'jedynie, tylko; wyłącznie' (SSUM), brus. *odno* 'tylko, jedynie; wyłącznie' (też dial., np. Nosovič, Bjałbkevič Mohylew, Sejaškovič Grodno, SPZB I 59, NS 97), 'jednak, przecież', 'nagle, raptem, wtem'. ~

Adv. kontynuujące stary nom.-acc. sg. n. *edinz, odinz* (> *edons, odons*). Sławski SE I 548. W. S.

edinojŕ (ednojŕ): wsch. *odinojŕ (odnojŕ)* adv. 'jeden raz, tylko raz; jednego, pewnego razu'

~ stpol. XIV—XV w. *jednŕ, janŕ, jcnŕ* 'jeden raz' (por. *po jenŕ* 'zarazem, równocześnie, simul'), 'pewnego razu' (Słownik stpol.), czes. *jednou* 'jeden

raz; najpierw, po pierwsze', 'kiedyś, niegdyś, pewnego razu', 'w końcu, wreszcie' (por. *najednou* 'nagle', *pojednou* 'ts., niespodzianie'), stczes. *jedinú*, *jednú* (dziś dial. *jednú*, np. Malina Místřice) 'jeden raz; jednego razu; kiedyś, niegdyś' (Gebauer Sl., por. też *pojednú* 'razem, wspólnie', 'niespodziewanie, nagle');

sch. *jédnóm* (dawne XVI—XVII w. *jédnōm*) 'jednego razu, niegdyś, wcześniej; kiedyś, później' od XVI w., 'jeden raz, jedyńy raz, tylko raz' od XVI w., 'w końcu, wreszcie' od XVIII w., dial. 'nagle, niespodziewanie' (RSAN, RJAŽ, Vuk), ser. *једноу* (P's. Šin., Cloz, Supr.), *једноу* (Supr.) 'jeden raz; pewnego, jednego razu; niegdyś, kiedyś' (Sadnik-Aitzetmüller HAT), serb.-cs., bulg.-cs. *једноу* 'raz; jedyńy raz, tylko raz; pewnego razu, kiedyś' (Miklosich LP, tu także formy skonstrahowane: *једноу*, *једноу*, *једноу*);

rus.-cs. *једноу*, stus. *једноу* (również *једноу*, *једноу*, *одиноу*) 'jeden raz; jednego razu; wówczas, wtedy; nagle, niespodziewanie'; 'tylko, jedyńie; razem, wspólnie', 'zarazem' (Srezn., SRJ XI—XVII). ~

Por. 1. stus. *једноу* 'jeden raz; jednego razu' (SRJ XI—XVII), *одиноу* 'razem, wspólnie' (Srezn.); ros. dial. *одну* 'jednego razu; jeden raz' (Dal); 2. ros. dial. *однóm* 'jeden raz; jednego, pewnego razu; niegdyś, kiedyś; tylko raz' (Dal s. v. *одн*), *одным* 'ts.' (Dal s. v. *однуца*).

Adv. kontynuujące instr. sg. f. od *одна*, *одна*, *одна*, *одна*.

Saur BSSB II 252—3.

W. S.

edinojst'ī (edinokti) plł., wsch. : plł., wsch. *edinat'ī (edinakti)*: *edinqt'ī (edinokti)*

adv. 'jednego razu; jeden raz'

edinojst'ī (edinokti): ~ sch. *jédnōc*, *jédnōc* 'jednego razu; kiedyś; w końcu; od razu, nagle', cs. *једноу* 'raz, jedyńy raz, tylko raz' (Miklosich LP; z cork.: ros. dawne XVI w. *единоу* 'jednego razu; kiedyś; jeden raz', SRJ XI—XVII), bulg. dial. *едноу* '(jeden) raz; jednego, pewnego razu' (Mladenov Trakija), też *единоу*, *единоу* (BDial. VI 107) 'ts.', maced. dial. *единоу*, *единоу* '(jeden) raz; pewnego razu' (RMJ, Hendriks Radožda-Vevčani); tu może należy też sch. reg. *jédnōš* adv. 'jednego razu; kiedyś; niekiedy' (RSAN, Vuk). ~

Por. 1. z part. *-c*: sch. od XV w. *jédnōc* adv. 'pewnego razu, kiedyś; przedtem; jeden raz; ućkiedy, później; nagle, naraz; wreszcie, w końcu; w tym samym czasie' (RSAN, RJAŽ), dawne XVI—XVII w. czakaw. *jédnōc* = *jédnōc* (RJAŽ), bulg. u Gerova *едноу* '(jeden) raz; jednego, pewnego razu';

2. z grupą *-zd-* (p. o tym Trypućko Słow. przysl. 56 nn.): cs. *једноу* 'raz, jedyńy raz, tylko raz' (Miklosich LP), ros. przestarz. od XIV w. *единоу* 'pewnego razu, kiedyś; jeden raz, raz na zawsze; tylko raz, wszystkiego jeden raz' (SRJ XI—XVII; SSRJ, tu także *одиноу* 'wзяв один раз, при умножении');

edinat'ī (edinakti): ~ bulg. dial. *еднау* '(jeden) raz; pewnego razu' (BDial. III 63), maced. *еднау* 'ts.';

ukr. dial. *еднау*, *но еднау* adv. (Żel.: bez znaczenia). ~

Por. z grupą *-zd-* (p. o tym Trypućko l. c.): bulg. *еднау* '(jeden) raz; pewnego razu'; ros. *единоу* (dial. również *одиноу*, np. Merkurjev Kola) '(jeden) raz; pewnego razu', 'kiedyś; dawniej, niegdyś; kiedykolwiek'.

edinqt'ī (edinokti): ~ stpol. XV—XVI w. *je(d)noq* '(jeden) raz', 'od początku',

'pewnego razu, kiedyś', 'od razu, nagle, naraz, natychmiast' (Słownik st pol., SP XVI IBL), stczes., dziś dial. moraw. *jednuć, jednuc* 'pewnego razu; jeden raz' (Gebauer Sl., Bartoš DSM, Horeška Frenštát), sl. przestarz. (dziś poet.) *jednuc, jednuć* 'jednego, pewnego razu; kiedyś; niekiedy' (SSJ, Isačenko SRS, Ryšánek Žil. kn., Káhal);

slc. dial. prekm. *jednôc* 'jeden raz; jednego razu' (Pleteršnik), sch. (cerk. książk.) *jednušti, jednušt* 'jeden raz, jedyny raz, tylko raz; jednego razu' (RJAŽ), reg. *jednuš* 'ts.' (RSAN), es. *еднѡштѡ, еднѡштѡ, еднѡштѡ* 'ts.' (Miklosich LP), bulg. dawne XVI w. *еднѡштѡ* 'ts.' (BER I 127 s. v. *еднѡша*), maced. dial. *ednuša(xe)* 'jeden raz, tylko raz; jednego razu' (Vičeski Kumanovo 176);

rus.-es. *еднѡщѡ, еднѡщѡ* 'jeden raz, jedyny raz, tylko raz' (Miklosich LP). ~

Por. 1. z part. -*č*: sch. dial. czakaw. od XVI w. *jednuć, jednuć* 'jeden raz, tylko raz; jednego razu' (RJAŽ, Kosehat Baumgarten, Noweklowsky Burgenland);

2. z grupą -*žd*-: sch. dial. *jednuž* 'jeden raz; jednego razu' (Skok ER I 767), bulg. *еднѡж, еднѡж* '(jeden) raz; pewnego razu', 'niekiedy; kiedyś'.

Adv. liczebnikowe z suf. -*ŕ*'i (-*kŕ*) od *edina*, utworzone analogicznie do *dvojt'i* (p.), tam szczegółowo o budowie. Por. też Tangl ZsLPh XXI 207—16, XXII 129—45, Trypućko ZsLPh XXII 123—8. — Vaillant GC II 715 zmodyfikował objaśnienie Leskiena: -*šd* miałyby być pl. lub du. od nie zaświadczonego subst. **šds* 'chód' (pierwiastek imiesłowu *šda* p. *choditi*), es. -*šti* (< **-šty*) miałyby powstać nie fonetycznie z *šdi*, ale pod wpływem synonimicznego -*kraty* (p. *kortъ, kortъ*). Postać *edinat'i* (*edinakti*) analogicznie do *dvat'i* (*dvrakti*), *edingŕ'i* (*edingŕiti*) oparte na normalnym w przysłówkach instrumentalu. — Inaczej ESSM VI 11 i 16, gdzie oddziela się formy *edinošdy*: *ednošdy* (złożenie *edina*, *edna* i *šd*-: *šdtъ, choditi*) oraz *edinojst'i* (złożenie *edina*, *edna* i deverbativum od *jet* p. *iti*). Mało prawdopodobne.

W. S. — P. S.

edinokti zob. **edinojst'i**

edinokъ 1. *edinoka* pld., wsch.: wsch. przede wszystkim **odinokъ 1.** *odiuoka* 'ktoś lub coś żyjące samotnie, pojedynczo, zazwyczaj samotne zwierzę, samotny człowiek'

edinokъ: ~ bulg. dial. *edunók* m. 'samotny wilk' (BDial. II 156: Rodopy, BER I 479), też *udunók* m. 'człowiek samotny, bez rodziny, samotnik' (BDial. VII 54: Elena), *edunók* m. 'człowiek samotny lub posiadający małą rodzinę' (Gerov Dop., BER I. c.: Elena), maced. dial. *edunók* m. 'czosnek, u którego nie zawiązała się główka' (Gerov Dop., MJ II, 1951, 143: Ochrid);

ros. dial. *edunók -ka* 'kamyczek do gry' (SRNG), *edunók -ká* 'samotniejszy gospodarz' (ib.), ukr. dawne XVII w. *edunokъ* 'muich' (Трунченко). ~ **odinokъ**: ~ brus. dial. *adunók* m. 'człowiek samotny, bez rodziny, samotnik' (SPZB I 60). ~

Od *edina*: *odina*, o suf. -*okъ* p. I 92.

Zob. pierwotne *inokъ*, por. *edinaka, edinsъ*.

W. S.

edinokъ 2. *edinoka edinoko* pld.: wsch. **odinokъ 2.** *odinoka edinoko* 'pojedynczy, oddzielny; samotny', 'taki sam, ten sam, jednakowy'

edínokъ: ~ serb.-cs. XIII w. *едѣнокъ* adi. 'samotny; pojedynczy' (Miklosich LP; RJAZ; *jedinok* adi. v. *inok*; dial. czakaw. *jědnok* 'taki sam; ten sam' (ŮDL I 374 kontynuuje *jědnāk*). ~

edínokъ: ~ strus. XV w. *одинокъ* 'pojedynczy; oddzielny; samotny' (Srezn.), ros. *одинокій* 'oddzielny; pojedynczy', 'nie mający rodziny, samotny' (w funkcji subst. 'samotnik; człowiek bez rodziny'), 'samodzielny, przestarz. 'pojedynczy', dial. 'jednakowy' (Opyt), ukr. *одинокій* 'oddzielny; pojedynczy; oderwany', 'samotny, bez rodziny' (w funkcji subst. 'samotny mężczyzna; samotna kobieta; osoba bez rodziny'), rzadko 'tylko jeden; jedyny', brus. *адзінкі* 'pojedynczy, oddzielny, oderwany; odizolowany' (w tych znaczeniach też dial. np. Nosovič, Bjałkevič Mohylew, SP'ZB I 60), 'wyłączny; tylko jeden; jedyny', u Nosoviča także 'jednakowy'. ~

Adi. od *edínъ*, *edínъ* (> *edьnъ*, *odьnъ*), o budowie j. *inokъ*.

W. S.

edínonogъ *edínonoga edínonogo* zach., pld.: wsch. *edínonogъ edínonoga edínonogo* 'mający jedną nogę'

edínonogъ: ~ pol. *jednonogi* (też dial. rzadko, np. Sychta SK s. v. *jedno-*, por. wyjątkowe XVI w. *jednonog -ga* 'legendarna istota o jednej nodze', SP' XVI IBL), czes. *jednonohý*, sła. *jednonohý* (także w funkcji subst. 'człowiek o jednej nodze');

sł. *énonóg -ga -go* (SSKJ), *enonóg -nóga -nógo*, sch. *jednònog -ga -go* 'mający jedną nogę; stojący na jednej nodze', cs.-sch. *jedínonog* adi. 'mający jedną nogę' (RJAZ; wg Stulicia z ros.), bulg. dial. *edínonòg -za -zo* (np. Gerov), maced. *edínonog* adi. (por. *edínonogom* 'diabeł', RMJ). ~

edínonogъ: ~ ros. od XVIII w. *одиноподий*, ukr. *одіноподій* (też w funkcji subst., SUM), brus. *аднанбді*. ~

Złożenie *edínъ*, *edínъ* (> *edьnъ*, *odьnъ*) i *noga*. Budowa jak w *b'logolъzъ*, *č'j'nogolъzъ*.

ESSM VI 16—7.

W. S.

edínookъ *edínooka edínooko* zach., pld.: wsch. *edínookъ edínooka edínooko* 'mający jedno oko; widzący jednym okiem'

edínookъ: ~ pol. od XV w. *jednooki* (od XVI w. też w funkcji subst. 'człowiek widzący na jedno oko', stąd w funkcji przydomka), czes. od XIV w. *jednooký* (także dial., np. Siatkowski Kudowa I 145), sła. *jednooký* (również w funkcji subst.);

sł. *énoók -ka -ko* (SSKJ), *enoók -óka -óko* (Pleterčnik), sch. *jednòok -ku -ko* (przestarz. *jedínòok -ka -ko*, dial. czakaw. *jědnök, jědnöki -ka -ko*, ŮDL I 374) od XVIII w., także w funkcji subst. (RJAZ; RŠAN, tu również 'mający tylko jedno oczko, o owocach roślin'), serb.-cs. XVI w. *едѣнокъ* adi. (Miklosich LP), bulg. *edínook -ka -ko*, maced. *edínook -ka -ko* (RMJ). ~

edínookъ: ~ ros. u Dala *одинокій*, ukr. *одинокій*, brus. *аднабóki* (też dial., np. Nosovič, Bjałkevič Mohylew). ~

Złożenie *edínъ*, *edínъ* (> *edьnъ*, *odьnъ*) i *oko*. Budowa jak w *d'j'goučъzъ*.

ESSM VI 17.

W. S.

edínorogъ *edínoroga edínorogo* zach., pld.: wsch. *edínorogъ edínoroga edínorogo* 'mający jeden róg, z jednym rogiem, o jednym rogu'

edínorogъ: ~ pol. *jednorogi* (por. w XVI w. 'mający jeden róg, o legendarnym

zwierzęciu jednorożcu', SP XVI IBL), czes. od XIV w. *jednorohýj*, sła. *jedno-rohýj* (Isačenko SRS);

sł. *enorog -rôga -rôgo* (Pleteršnik), sch. od XVI w. *jednorog -ga -go* (też dial. czakaw., RJAZ), serb.-cs. od XIV w. *едннорогъ* adi. (Miklosich LP), bulg. *еднорогъ* adi. (BER I 479), maced. *еднорогъ* adi. (RMJ). ~

edínorogъ: ~ ros. od XVIII w. *однорóгуи* (też u Dala), ukr. *однорóгуи*, brus. *аднарóги*. ~

Złożenie *edínъ*, *edínъ* (> *edъnъ*, *odъnъ*) i *rogъ*. Budowa jak w *bélovolsъ*, *dł'gorъtsъ*.

ESSM VI 17.

W. S.

edínorogъ *edínorogka edínorogka*: wsch. **odínorogъ** *odínorogka odínorogka* 'mający jedną rękę; posługujący się jedną ręką'

edínorogъ: ~ pol. od XV w. *jednoręki*, czes. od XIV w. *jednorukýj*, sła. *jednorukýj* (też w funkcji subst.);

sł. *énorók -ka -ko* (SSKJ), *enorók -rôka -rôka*, sch. *jednoruk -ka -ko*, także 'mający jedno ramię' (RSAN), por. dial. *jednoruk -ka* 'gliniane naczynie do picia z jednym uchwytem, z jedną rączką' (ib.: BiH), cs. *едннорáкъ* adi. (Miklosich LP), bulg. *еднорáкъ -ka -ko*, maced. *еднорáкъ -ka -ko*;

ros. dawne XVIII w. *одннорóкуи* (Ruk. Leks.). ~

odínorogъ: ~ ros. od XVIII w. *одннорóкуи* (także u Dala), ukr. *одннорóкуи* (SUM, tu też w funkcji subst., Hrinčenko, Żel.), por. *одннорóкъ -ka* 'człowiek z jedną ręką', 'nie duży młot kowalski' (Hrinčenko), brus. *аднарóки*. ~

Złożenie *edínъ*, *edínъ* (> *edъnъ*, *odъnъ*) i *roka*. Budowa jak w *edínonogъ*.

ESSM VI 17.

W. S.

edínostajъnsъ *edínostajъna edínostajъno*: wsch. (przede wszystkim) **odínostajъnsъ** *odínostajъna odínostajъno*: zach., pl. **edínostavъnsъ** *edínostavъna edínostavъno* 'jednolity, jednorodny, cały z jednej sztuki; jednaki, jednakowy; niezmienny, nieustanny'

edínostajъnsъ: ~ pol. od XV w. *jednostajny* (stpol. XV w. też *jenostajny*, dawne od XVI w., dziś dial. wyjątkowe *jednostajni*, np. Dejna RKJL XXII 256, Szymczak Domaniewek) 'stałe taki sam, niezmienny, nie urozmaicony, jednakowy, równy, monotony', 'cały z jednej sztuki, jednolity, pojedynczy, prosty, jednorodny', dawne od XVI w. 'zgodny, jednomyślny, wspólny', stpol. od XV w. 'nie dający się rozwiązać, moemy', stduż. (Jakubica) *jednostajny* 'jednakowy; równomierny, jednorodny; jednomyślny' (Muka), głuż. *jenostajny* 'jednakowy; jednolity' (Zeman), czes. książk. *jednostejný* 'jednaki, jednakowy, równy', 'nieustanny; monotony', 'jednomyślny' (Přfr. slov., SSSJČ), stezes. XIV—XV w. *jednostajnýj*, *jednostajni* 'jednakowy, jednorodny, taki sam; równy; podobny; niezmienny; nieustanny; prosty, pojedynczy, niezłożony', dial. tylko adv. *jednostajně*, *jednostenkě*, *jednostejně* 'jednakowym sposobem; nieustannie, ustawicznie, stałe, bez ustanku' (Bartoš DŠM, Horečka Frenštát, Malina Místřice, Gregor Slav.-buč., Svěrák Karlovice), sła. *jednostajnýj* (dawne od XV w. *jednostejnýj*, Ryšanek Žil. kn.) 'nieustanny, ciągły, ustawiczny';

sch. dawne rzadko *jednostajni* 'zgodny; podobny, concors, similis' (RJAZ ze Stulicia, niepewne), bulg. reg. i dial. *едностáден -áна -áно* 'jednolity, prosty, niezłożony, cały; jednorodny', 'nieustanny, nieprzerwany' (BTR, RROD, Gerov, BER I 479), dial. zazwyczaj adv. *едностáдно* 'nieustannie,

bez przerwy, ciągle' (np. BER I 479, Umlenski Kjustendil, BDial. IX 244, ПБЕ IV 302), maced. *edinostajno* adv. 'nieustannie, ciągle';

(może pod wpływem pol.?) ukr. dawne *единоста́йный* (od XVI w., adv. *единоста́йно* -но od XIV w.), *єдиноста́йний* (od XVII w., adv. *єдиноста́йно* -но od XVI w.) 'jednorodny; niezmienny, stały', 'jednolity, cały', 'zgodny, jednomyślny' (Тумчєnko), brus. dawne XVI w. *единоста́йный* 'jednaki, jednakowy' (Słownik Skaryny). ~

edinostajъnъ: ~ ukr. *одиностáйний* 'zgodny, jednomyślny, solidarny', 'jednakowy, podobny, taki sam', rzadko 'jednolity, cały, niepodzielny; ciągły, nieprzerwany', brus. *аднаста́йны* 'jednaki, jednakowy; nieustanny, niezmienny; monotony; jednolity, jednorodny; taki sam, podobny' (też dial. Nosovič, Šaternik Červ.), dial. poleskie *одиностáйный* 'jednolity, jednorodny; równy, równomierny; cały; ciągły, nieprzerwany' (Leks. Polessja 25: Drohiczyn). ~

Por. 1. pol. dawne *jednostaly* 'jednostajny, monotony';

2. pol. dial. *jednostalny* 'jednolity; jednakowy; niepodzielny' (Karlówiec SGP, Kucala PSM 44, Dejna l. c., Szymczak Domaniewek); ukr. (Żel.) *єдиностáльний* 'jednakowy; jednolity; jednorodny; zgodny'.

edinostavъnъ: ~ sle. *enostáven -vna -vno* 'prosty, pojedynczy, niezłożony, nieskomplikowany' (wg Pleteršnika z sch.), 'mający mało części składowych lub mający jednakowe części składowe' (SSKJ), sch. *jědnostávan*: *jědnostávan* (dial. także *jědnostavan*) -vna -vno 'prosty, niezłożony, jednorodny; cały, jednolity, niepodzielny; bezpośredni, naturalny; niezłożony, nieskomplikowany; jednostajny, monotony; zgodny, zrozumiały' (RSAN, RJAZ, Vuk; również dial., np. RJAZ: Lika, HDZ II 275, IV 433), bułg. *єдиностáвен -vna -vno* 'prosty, niezłożony, jednolity; jednakowy; jednorodny' (BTR, RBKJ), dial. też 'jednostajny, monotony, nieustanny' (BER I 479), maced. *єдиностáвен -vna -vno* 'prosty, pojedynczy, niezłożony', 'naturalny, prawdziwy'. ~

Por. 1. sch. *jednostav* m. 'jednolita całość', także adi. *jednostav -ra -vo* 'jednostavan' (RSAN: rzadkie);

2. stczes. od XIV w. *jednostavenstrie*, *jednostavenstvo* 'jednostajność, coś jednakowego; jedność, jednolitość' (Gebauer SL).

Złożeniu *edinsъ* (*odinsъ*) i *stajъnъ*, *stavъnъ*. ESSM VI 17—8 (rekonstrukcja *єдиностájъnъ*, *єдиностáвъnъ*) nie wyklucza późnego powstania formacji *єдино-stavъnъ* jako paralelnej do *єдиностájъnъ*. W. S.

edinostavъnъ zob. **edinostajъnъ**

edinqkti zob. **edinojъt'i**

edinqt'i zob. **edinojъt'i**

edinsъ *edina edino*: wsch. też **odinsъ** *odina odino* liczebnik główny odpowiadający liczbie 1, 'jeden, unus' (w językach zach.słow. zaświadczona tylko złożona postać pierwotna *edinsъ-jъ*, sekundarnie zadiektywizowana), w funkcji pron. 'sam; ten sam; tylko sam; jakiś, pewien', w funkcji subst. 'ktoś; coś; jednostka, pojedyncza osoba, rzecz', w funkcji adi. 'jedyny, pojedynczy, jeden spośród innych; samodzielny; samotny' (w tym znaczeniu zazwyczaj *edinsъ-jъ*)

edins: ~ stpol. XIV—XV w. *jedziny* (jeszcze szcążtkowo w XVI w. adv. *jedzynie* 'osobliwie, wyłącznie, szczególnie', SP XVI 1B1), dziś dial. śl. *jedziny* (o geografii p. Zaręba AJS IV m. 691, cz. II 56, Zaręba Siołkowice, Pluta Dzierżysławice), sekundarna postać *jedyny* (< *jedziny* pod wpływem form pokrewnych *jeden jedna*, p. Rozwałowski GJP 182, Kleimensiewicz PF XV 1, 2—6) 'tylko, wyłącznie jeden. jeden jedyny; wyłącznie, tylko ten, wyłączny' od XIV w., 'wybrany; nie mający sobie równego; najwłaściwszy; najlepszy' od XV w., stpol. XV w. także 'samotny; opuszczony; istny, szczery', połab. *jidains* (**jedinajs*) 'tylko, wyłącznie jeden, jeden jedyny', dluz. dawne *jeziny*, dziś sekundarne *jadny*, dial. *jedyny*, *jadeny*, dawne też *jadyny* (p. Muka, Muecke HLF 45—6) 'tylko, wyłącznie jeden; tylko ten', czes. *jediny* 'tylko, wyłącznie jeden' od XIV w. (także dial. np. Bartoš BSM), 'nie mający równego sobie', 'sam jeden; ten sam', 'szczery, prawdziwy', 'ciągły, stały', 'wspólny'. sla. *jediny* 'tylko, wyłącznie jeden; tylko, wyłącznie ten; szczególny, wyłączny' (w połączeniu z negacją 'nikt, żaden');

śle. *edini* (u Pleteršnika *edín*) 'tylko, wyłącznie jeden; tylko, właśnie ten; jedyny w swoim rodzaju, szczególny', *edín* 'wspólny; jednakowy; ten sam', sch. *jédin* dawne od XV w. 'unus', 'jakiś, pewien', 'tylko, wyłącznie jeden' (RJAZ), przestarz., dziś dial. również 'wspólny, zgodny; jednakowy, jednolity' (RSAN), *jedini* (dial. np. czakaw. *jedini*, *jedini*, Jurišić Vrgada, HDZ I 114: Susak) 'wyłącznie, tylko jeden; wyłączny, szczególny; pojedynczy, jeden jedyny' od XV w. (RJAZ), też 'unus' (RSAN), przen. 'jedyny w swoim rodzaju; nadszyczejny; znany', (ib., RJAZ), ser. *единь -на -но* (rzadko *единица*, także *единица на десет* 'jedenasty', Diels AG), 'unus', 'tylko jeden', *единь* 'jakiś, pewien' (Sadnik-Aitzetmüller HAT), bulg. *edín edná edno*, dial. również np. *adín, edín, idín, zdín, ũedín* -(d)ná -(d)no, *idýn u(d)ná* (o geografii form p. pr. Gerov, BER I 478, Umlenski Kjustendil, Stojkov Banat, BDial. II 78, III 63, IV 27, 171, VIII 32) 'unus' (w funkcji subst. 'jednostka, pojedyncza osoba, rzecz'), 'pewien, jakiś; ktoś', w funkcji adi. 'pierwszy', 'podobny, taki sam' (pot. 'jeden i ten sam; właśnie ten'), 'pojedynczy; odosobniony', u Gerova adi. *edínu* (też z rodzajnikiem *edínom*) 'jeden spośród wielu; tylko jeden, jedyny', *edínom* 'jeden z dwóch, właśnie ten', maced. dial. *idín i(d)-ná i(d)no* 'unus' (Malecki SW);

strus. od XI w. *единь единь -на -но* (także *единий* 'unus', 'jeden i ten sam', 'jakiś, pewien; niektóry', 'sam; samotny', 'wspólny; cały', *единь единый* 'jeden i ten sam, właśnie ten' (Srezn., Srezn. Dop.), od XI w. również *единь -дннн -дннн* 'unus' (w funkcji subst. 'jednostka, pojedyncza osoba, rzecz'), 'pewien, jakiś; niektóry', w funkcji adi. 'pierwszy', 'wyłączny, pojedynczy; tylko jeden; samotny', 'wspólny; cały; jedyny; jednolity' (Srezn., SRJ XI—XVII), ros. *edýnyj*: *edín* 'unus', też dial., np. Mirtov Don., (część z negacją, np. *не : ни единой тучи* 'ani jednej chmury'), 'tylko jeden, wyłączny, pojedynczy', 'wspólny; jednolity, cały' (dial. tylko w połączeniach, np. *едино-единственно* 'jedno i to samo', *один-единый* 'pojedynczy; samotny', SRNG), ukr. dawne, dziś dial. *edín -dná -dnó*: *-dnie* 'unus' (dial. także *ŭedín, ŭidín* 'ts.', np. SDU 120), 'jeden i ten sam', 'pewien, jakiś; niektóry; ktoś', 'jedyny; poszczególny; pojedynczy', 'pierwszy', 'sam; samotny; właśnie ten' (por. *самъ единь* 'tylko jeden', SSUM, Tymčenko), dziś liter. (notowane od XV w., także dial.) *edýnyj* 'unus', 'tylko jeden, jedyny', 'cały, jednolity; wspólny', brus. dawne XVI w. *едонь* 'unus', 'tylko

jeden, jedyny' (Słownik Skaryny), także *самый* 'tylko jeden, jedyny' (ib., Nosovič), *он самый* 'ani jeden, żaden' (Słownik Skaryny). ~

odins: ~ strus. od XI w. *одинъ -ианъ -ионъ* 'unus', 'jakiś, pewien; ktoś', 'właśnie ten, ten sam', 'tylko jeden; pojedynczy; samotny', 'jednakowy, podobny; wspólny; zgodny', 'pierwszy' (w tym znaczeniu również *одинъ*, por. *одинъ на десяти* 'jedenasty', Srezn.), ros. *одін odná odnó* 'unus' (w funkcji subst. 'jednostka, pojedyncza osoba, rzecz', por. subst. *одна́* 'pojedyncza osoba, pojedynczy dom, gospodarstwo', Dal: Perm), w funkcji pron. 'pewien, jakiś; niektóry', 'właśnie ten, akurat taki', w funkcji adi. 'jednakowy, taki sam', 'jedyne, wyłączny', 'odosobniony, samotny', 'jednolity, niepodzielny', 'pierwszy, określony w rządzie jednakowych przedmiotów' (też dial., np. Dal, Słownik starowierców), ukr. *одін odná odnó*: *odnó* 'unus', 'pewien, jakiś' (w tych znaczeniach stokr. XIV—XV w. *однъ -на -но*, SSUM), 'sam, samotny, odosobniony', 'właśnie ten a nie inny', 'jedyne; poszczególny', 'pierwszy' (także dial., np. Lysenko SPH, SBU 120), dawne i dial. subst. *одна́* 'całość, jedność' (SSUM), 'samotność, odosobnienie' (Hrinčenko, Żel.), brus. *адзін адна́ адно́* 'unus', 'pewien, jakiś; niektóry' od XVI w., 'właśnie ten a nie inny', 'jedyne; poszczególny; sam, samotny, odosobniony', 'pierwszy' (również dial., np. Šaternik Červ., Bjałkovič Mohylew, Sejaškovič Grodno), *адзіны* 'tylko, wyłącznie jeden', 'cały, jednolity, niepodzielny', 'taki sam, jednakowy', 'wspólny' (TSBM). ~

Na tę pierwotną postać wskazują też derywaty *edínaka*, *edínica*, *edínsce* (zob.).

Na gruncie poszczególnych języków słow., jak świadczy chociażby materiał sos. i strus., rozwinęła się nowsza postać sekułarna (*j*)*jedyna*; powstała ona zapewne na skutek częstego w liczebnikach skrócenia (o nieregularnym rozwoju psl. *edina* i jego przyczynach p. Mańczak PF XXVII, 1977, 309—20), może i pod wpływem produktywnych słow. przymiotników na *-yna*: pol. *jeden -dna -dno* (pod wpływem innych, oprócz acc. m., przypadków zależnych, gdzie dyspalatalizacja jest regularna, p. Rozwadowski GJP 118, zamiast spodziewanej formy **jedzien*, **jedzin*, co do skrócenia w gen. por. np. *gospodzin gospodna*) 'unus', 'sam; ten sam; wspólny', 'pewien, jakiś', 'jednostka, pojedyncza osoba, rzecz' (ani *jeden* 'nikt, żaden'), 'pojedynczy; samodzielny' od XIV w., stpol. a dziś dial. też *jeden* (: *jaden*, po hiperpoprawnym przejściu *je* > *ja*, o chronologii i dial. zasięgu tego zjawiska p. Taszycki Rozprawy II 74, 123, 125, 129) *je(d)nego* : *ja(d)nego* (o historii wyrazu p. Klemensiewicz o. e., Grappin SNP 3—5), polab. *jadin* m. (n. *janü* < *jedyno*) 'unus', dłuż. *jaden -dna -dno* (też dial. np. Fasske Vetschan), dawne a dzisiaj dial. także (p. o tym Mücke HLF 436) *jaden jana jano, jed(e)n -dna -dno* 'unus' (w funkcji subst. *jeno -nogo* 'ktoś jeden; jakiś, pewien; pewien np. człowiek', Muka), głuż. *jedyny -dna -dne* (: *jena jene*) 'unus' (dawne XVI—XVII w., dziś dial. *jeden jena jene* : *jeno* 'ts.' (np. Stachowski Frencl, Stachowski Waryehiusz 1597. Michalk Neustadt), czes. *jeden -dna -dno* 'unus' od XIV w. (też dial., np. Kott Dod. DSM. Malina Mistřice, Gregor Slav.-buč., Lamprecht Opava), 'sam; ten sam; jakiś, pewien' od XIV w., w funkcji subst. 'ktoś, pewien' (w tych znaczeniach również dial., np. Lamprecht o. e., Gregor o. e.), 'jednolity; wspólny', 'pojedynczy; samodzielny' od XIV—XV w., słu. *jeden -dna -dno* (dial. także *edon -dna -dno*, np. Roman Kokava, Wágnerová Klenovec) 'unus', 'sam, ten sam', 'pewien, jakiś' (w funkcji subst. 'ktoś'), 'cały; wspólny', 'pojedynczy; samodzielny';

sle. *éden* (przed subst. *én*) *éna éno* (: *éden éna éno*; *jéden*, Pletersnik, o innych formach dial. p. np. *Tonúnee Črni vrh*, Rigler *Notr.* 26, 48, 105, 110) 'unus' (w funkcji subst. 'jednostka; pojedyncza osoba, rzecz'), 'ten sam; wspólny', 'pewien, jakiś' (w funkcji subst. 'ktoś'), 'wyłączny; samodzielny', sel. *jédan -dna -dno* (wyjątkowe XV w. *jedni*, forma złożona; dial. *jed^oän -düü -dno*, Juršić o. c., tu też o innych postaciach dial., np. *édan, jedán, jédän jednä*; *jéna; jèn éna*, Elezović *Kos.-Met.*; *jedam*, RJAZ) 'unus', 'tylko, wyłącznie jeden' od XV w., 'jakiś, pewien' (w funkcji subst. 'ktoś; jednostka, o osobie, o rzeczy'), 'ten sam; wspólny', 'pojedynczy; osamotniony; samodzielny, wyłączny' (RJAZ, RSAN, tu także o znaczeniach w dialektach), ser. rzadko (wtórnie, w nowszych zabytkach, p. Diels AG 94, Sławski SE I 545, Sadnik-Aitzetmüller HAT) *едѣнъ* 'unus', 'tylko jeden', bulg. dial. *éden, edén, edîn -dná -dnó* = *edîn* (np. Mladenov Vidin, BDial. III 216, BER I 478), maced. *eden -dna -dno* (dial. również *edîn edná edno, éden (éi) é(d)na é(d)no* (p. Vidoeski Kumanovo 45, 65, 113, BDial. VIII 233; Kostur) 'unus', 'pewien, jakiś' (w funkcji subst. 'ktoś; jednostka, pojedyncza osoba, rzecz'), 'pierwszy', 'pojedynczy; poszczególny; wyłączny, szczególny'; strus. od XI w. *едѣнъ*: *одѣнъ -нѣнъ -ноѣ* 'unus' (w funkcji subst. 'jednostka, pojedyncza osoba, rzecz'), 'pewien, jakiś; niektóry', w funkcji adi. 'pierwszy', 'wyłączny, pojedynczy; tylko jeden, jedyny; samotny', 'cały; wspólny; jedyny; jedolity' (Srezn, SRJ XI—XIV), ros. dial. *édnyū -nĭa, édna édno, idnoī, ényūī* (: *ényūī*) 'unus', 'jedyny', 'pierwszy' (stał może 'dobry; dzielny; zdolny; poważny; stateczny; samodzielny, niezależny'), 'jedolity, cały' (SRNG), ukr. dawne od XV w. *edén edná edné*; *edno* 'unus' (dziś dial. też np. *idén, ŋedén, ŋeden*, SUM, Żel., Hrinčenko; SDU 120, tu również o innych postaciach fonetycznych), 'tylko jeden; jedyny, sam' od XV w. (por. stukr. XV w. *иъ еденъ* 'nikt, zaden', SSUM), od XVII w. 'ten sam', 'jakiś, pewien' (Tymčenko), stukr. XV w. *одѣнъ* 'unus', 'jeden z dwóch, pierwszy', dziś dial. *odén odná odno*; *odné, vodén, vydén edna, yuná* 'unus' (SUM, SDU 120, Hrinčenko, Żel.).

Psl. (*jed-ina* złożenie z *inā* 'jeden' i partykuły *ede* (zob.) pełniącej tu funkcję wzmacniającą, uwydatniającą (wg Brücknera nadającą odcień nieokreśloności). Innowacja słow., wyparła pierwotnie ie. *inā* (w związku ze zmianą znaczenia tego wyrazu na 'inny'). Postać (*jed-ina* sekundarna, rozwinęła się na gruncie poszczególnych języków słow. (p. wyżej).

Por. (w szczegółach odmienne): Brückner KZ XLVI 202—4, BSSM VI 11—3, Pokorný IEW 286.

Inne objaśnienia ze względu na trudności głosowe czy semantyczne nieprawdopodobne: Šachmatov *Izv.* VI 4, 292—3, Pedersen PD 321—2, Berneker SEW I 262 wychodzili z prapostaci (*jed-ina* (-i- miałyby być wprowadzone wtórnie z niezłożonego *inā*). — Uhlenbeck EW 21, van Wijk IF XXX 382—8 nie uznając w naszym wyrazie złożenia, łączyli go z stind. *ādīš* 'początek'. — O nierealnej hipotezie Iljinskiego Sl II 267—70 wychodzącego z zaimka wskazującego *edhī-* p. Durnovo Sl III 262, 267—9. — Otrębski PSL II 129—30 dopatrywał się tu nom. sg. m./n. zaimka anaforycznego *je-* rozszerzonego partykułą wzmacniającą *-ds-* i suf. *-ina*. — Vaillant GC II 2, 473—6, 618—9 rekonstruował złożenie *jedh (j)ina*. Człon I *jedh* identyfikował z stind. *yādi* 'jeżeli' (p. *ede*), za ostateczną podstawę uważając zaimek względny **jo-*. W członie podstawowym przyjmował zmieszanie się bsl. *aina-* 'jeden' i *ina-* 'inny' (p. *inā*), psl. (*j)ina*. Punktem wyjścia powstania psl. innowacji

jedins (i stale w pozycji mocnej, w pozycji słabej obok *jedino* też *jedyno*) miałyby być opozycją *jedn* (*j)ъnъ ... jedn* (*j)ъnъ* 'bądź jeden bądź drugi'. Nie oparte na realnych podstawach. W. S. — F. S.

edins na desęte : wsch. przede wszystkim **odins na desęte** 'liczebnik główny oznaczający liczbę 11, jedenaście, undecim'

edins na desęte : ~ pol. *jedenaście* wyjątkowo od XIV w., rozpowszechnione od pol. XVI w. (m. osobowe *jedenastu*, końcówka *-u* pojawia się od XVI w., p. GILJP 345), stpol. XIV—XVI w. zazwyczaj *jedennaście*, *jednenaście*, *jedennacir*, *jedennaście* (tak jeszcze w XVII w., np. u Kn.), wyjątkowo też *jedenujcie*, *jednaście*, później *jednaście* spotykane w mowie potocznej (z zanikiem *-e*, tendencja do upraszczania lub analogia do form *jeden* : *jednego*), stpol., dziś dial. *jednaście*, *jedynaście*, *jed(y)naście*, o innych formach dial. np. *jednās*, *jenāsce*, *jedynāsce*, *jednasce* p. Karłowicz SGP, Kucala PSM 223, Zareba Śiolkowiec, Szymczak Domaniewek, Sychta SK (uproszczenie *-dn-* > *-nn-* > *-n-* w *jednaście* pod wpływem form typu *dwanaście*, *trzyście*, p. Klemensiewicz PF V 1, 37—8, Grappin NNP 31, Sławski SE I 545—6), połab. *jedanađist(a)*, *janūnacti*, *janadist* (Polański-Sehnert, o oboczności końcówek p. Polański SE II 205), dłuż. *ja(d)nasce* (dawne u Jakubicy *jednadsce*), dial. także *ja(d)ynasce*, *jednasce*, *ja(d)nasce*, *ja(d)nasce* (Muka; Mucke HLF 411, tu również o dial. formach głuź.), głuź. *jednaće* (dial. też *jednaće*, *jednaće*, Mucke ib., Michalik Neustadt), czes. *jednāct* (arch. *jednācti*, stczes. od XIV w. *jednāct*, *jednācti*, *jednācti*, Gebauer Sl. tu także *jeden a desit*), dial. też *jednāst*, *jedynāst*, *jednast* (np. Bělic Dol. 92, 155, Steiner Baborów, Steiner Branice, Kellner Štramberk), slw. *jednāst* (m. osobowe również *jednāsti*) *-lich*, dial. także *jedonāst*, *jednāst*, *jednast* : *jedenne*, *jednāst*, *ednāc* (Káľal, Habovštiak Orava 263, Šipos Bükki-Gebirge, Buffa Dlhá Lúka, Suchý Marchebene, Roman Kokava);

slw. od XVI w. *enājst -ih* (też dial., np. Tominec Črni vrh, Rigler Notr. 49, 105: *anājst*, tu o rozwoju nagłosowego *e* > *a*), w funkcji subst. 'jedenaście (osób); jedenasta (godzina)', adv. 'w jedenastu, z jedenastu', sch. *jedānāst* (rozpowszechnione od XVI w., w XV w. jeszcze *jedins na desęte*, *jedanadeste* z odmienianym przez przypadki i rodzaje I członem, np. *jednu na desęte*, *jedunnadeste*), por. niektóre formy historyczne i dial. np. *jedunājst*, *jedennājst*, *jedanūjes*, *jedanāest*, *jedanadeset*, *jedannadest(e)*, *jedannest(e)*, *jedānēs(t)*, *jedanajes(t)*, *jednā(de)ste*, *jednānāest* (o chronologii i geografii form p. RJAŽ, RŠAN, Vuk, Elezović Kos.-Met., ČDL I 374, Jurišić Vrgada), ser. *једини на десете* : *једини на десату* (SJS s. v. *десати*), bulg. *единādeset* (też *единāceset*, Mladenov BTR), w mowie potocznej *edināuce(m)*, u Georgova *единādeset*, *единāceset*, dial. też np. *idinādec(e)*, *id(u)ndūc*, *edināuce*, *idināuce*, *idināuce*, *idinādec(me)*, *id'znāuce* (Stojkov Banat, Mladenov Vidin, Umlenski Kjustendil, BIdial. III 75, IV 40, IX 38, ПBE IV 41, 199), maced. *единаceset*, dial. także *edinājset*, *edināese(t)*, *id'anājsti*, *idinājsti*, *jednājse*, *jedīnājse*, *edināuce(m)*, *edanāec*, (*j*)*ednāuce*, (*j*)*ednāuce* (np. Mazon Contes 41, Malecki SW, Vidoeski Kumanovo 92, 113, 172, Popovski Gostivar 73, Hendriks Radožda-Vevčani, Reiter Titov-Veles);

rus.-es. XI w. *единъ на десате*, *едини на десате* (Srozn.), ros. dawne XVI—XVII w. *единādeslть* (SRJ XI—XVII), dziś dial. także *еннацятъ* (SRNG), ukr. dawne od XVII w. *единādecь*, *единāцятъ*, *единāцятъ*, *единāцятъ* (Тумченко, Żel.), dziś dial. np. *jedena(c)ect*, *jedenuc*, *jedynast*,

jednácet (o innych postaciach wyrazu p. np. SDU 121, Stieber AJLemk. II. 331), ~

odínъ na desęte: ~ strus. XIII—XIV w. *одинадесати, одинадцати* (Srezn.), ros. *одинадцать -ти* (dawne XVIII w. *одинадцать*, Ruk. Leks.), dial. też *одинадцать*: *адинацятъ* 'plocha na jedenaście pasm' (Ivanova Sl. Podmoskovijsu), ukr. *одинадцять* (w XV w. też *одинацать*, SSUM, u Żel. także *одинайцять*) *-ти*: *-тьох*, brus. *адзінáццятъ* (dawne XVI w. *одинадесеть, одинадцель, одинадцеть*, Słownik Skaryny), dial. też *адинайцять, адзінáсьця* (np. Rastorguev Brjansk, SPZB I 60, u Nosoviča *адзінáццятъ*).~

Por. liczebnik porządkowy: pol. *jedenasty* od XVI w. (w XVI w. przeważa jeszcze forma *jedenasty*, SP XVI IBL, por. też *jedenasty*, u L. *jedenasty*), dawne od XVI w., dziś dial. i w mowie potocznej *jedynasty*, dial. także *jed(y)nasty, jed(y)nasty, jęnasty, jedynosti, jeduści* (np. Karłowice SGP, Kucala PSM 224, Olesch Sankt Annaberg, Szymczak Domaniewek, Gruchmanowa Kramska, Sychta SK), dluž. *jadnasty* (też dial., Fasske Vetschau), *janasty*, dial. także *jdnasty, jędynasty* (Muka), głuź. *j'dnaty*, czes. *jedenástý* (dial. również *jedynásti, jędnásti, jedenasty*, np. Steuer Baborów, Steuer Branice, Kellner Stramberk), sla. *jedenásty* (dial. też *jedenásti, jedenástý, edonásti*, np. Buffa Dlhá Lúka, Suchý Marchebene, Koman Kokava); ste. *cnájsti* (także dial., np. Tominec Črni vrh), sch. *jedónaesti* od XVI w. (por. XV w. *jedn nadeste, jedininadeste, jednudesti*), por. inne formy hist. i dial. np. *jedí(nu)na(d)esti, jed(a)nades(ey)ti, jedáněsti, jedánajesti, jedóněsti, jedónajsti, jedónajsti, jedana(d)esti, jedanaesti, jednudesti, jednudesti*, (RJAZ, RŠAN, Jurišić Vrgada, ČDL, HDZ IV 433, Rasprave JAZU I 190), ser. Supr. *единадесать, -тын* (Sadnik-Aitzetmüller HAT), bulg. *единádecem*, pot. *единádecem* (u Gerovъ *единádecem*, *единádecem*), dial. *идинаести, идинайцеста, идинаестем, идинайцесту* (np. Mladenov Vidin, Stojkov Banat, BDial. IV 41, VIII 32, IX 38), maced. *edinaecemtu* (dial. też *edinajsti, edónaestem*, Vidoeski Kumanovo 159, Henriks Radožda-Vevčani); strus. *единодесатъ, адинадцатый* (SRJ XI—XVII: XIV, XVI w.), *единý-надесеть* (ib.: XVI w.), ros. *одинадцатый*, ukr. *одинадцятий* od XV w. (dawne XV w. *одснадцатый*, SSUM; XVII—XVIII w. *единадцатый, единанцятый*, Гумченко; u Żel. *единáццятый, одинайцятый*), dial. też *чодунáци* (Janów Moszkowce), brus. *адзінáццаты* (dawne XVI w. *одинадесятый, одинадесятый*, Słownik Skaryny), dial. *адзінáццятый, адинайцятый, адзінáццятый* (Bjalskewič Mohylew, Rastorguev Brjansk, Nosovič).

Liczebnik złożony z *edínъ, odínъ* p. *edínъ* i wyrażenia przyimkowego *na desęte* (loc. sg. od *desę*, zob.), co do budowy por. np. *četyre na desęte* '14', *desęty na desęte* '19', *dvu na desęte* '12'. Właściwo Słowianom wyrażenie liczb 11—19: złożenie każdej z poszczególnych jednostek oraz wyrażenia przyimkowego *na desęte* (p. *desę*). W poszczególnych językach słow. występuje regularne w tym typie liczebników skrócenie drugiego członu, który schodzi do roli sufiksu (szczegółowo o zmianach fonetycznych w liczebnikach 11—19, w tym wypadku z dodatkowymi zmianami kontynuantów *edínъ < edъ, odínъ*, p. Skulina PSS II 141—51). Pierwotne znaczenie 'jeden i dziesięć', 'jeden na dziesięć'. Najbliższe strukturalnie w tym znaczeniu odpowiedniki: lot. *vienpadsmit* (*vienš* 'jeden', *pa* 'ponad, nad, na', *desmit* '10'), według ESSM VI 13 wyraz lot. pod wpływem słow., nie widać podstaw), alb. *njëmbëdhjetë* (*një* '1', *më* 'na, w, przy', *dhjetë* '10'), rum. *unsprezece*

(un '1', spre 'ku, do, na', zccc '10'). Por. również gr. πέντε ἐπὶ εἴκοσι '25' (πέντε '5', ἐπὶ 'na; kolo, nad', εἴκοσι '20').

W kilku starych językach ie. archaiczny typ zestawienia poszczególnych jednostek i dziesiątki: stind. *ēkū-daša-*, łac. *ūn-decim*, gr. *ἐνδεκα*. Tę samą treść oryginalnie wyrażają języki lit. i germ.: lit. *vienio-lika*, goc. *ain-lif* (dziś niem. *elf*), czou II do ie. *leik-* 'zostawiać, pozostawiać jako resztę'. A więc pierwotnie 'jeden ponad to' (domyślnie 'ponad 10').

Brugmann KVG II 2, 28, Jaworek JP IX 1—2, Moszyński KLS II 1, 108—9, Sławski SE I 545—6, Vaillant GC II 638—41, Kopečný ESSL I 1, 116, Vasmer ES III 122, ESSM VI 13, Skulina PSS II 141—51.

W. S. — P. S.

edincec *edincec*: wsch. przede wszystkim **odincec** *odincec* 'pojedyncza osoba, zazwyczaj samotna, odosobniona, samotny człowiek, samotnik' (> 'jedyny syn w rodzinie, jedynak'), 'osamotnione, pojedynczo zwierzę, np. o owcy, najczęściej o starym dziku'

edincec: ~ pol. dawne XVI—XVII w. *jedyniec -ńca* 'stary, samotny dzik; zwierzę polne' (L., SW), dziś dial. podhal. 'jedynak' (Karłowicz SGP), czes. *jedinec -nec* 'samotny człowiek, samotnik; pojedyncza osoba, jednostka', myśl. 'samotny dzik, odyniec' (Přir. slov.), sła. *jedinec -nca* 'samotny człowiek, samotnik', 'pojedynczy organizm; pojedyncza rzecz';

sł. *edince -nca* 'jedynak', przestarz. 'samotny człowiek, samotnik' (SSKJ), u Pleteršnika też 'osamotniony, opuszczony, biedny, ubogi człowiek', sch. *jedīnac -nca* (dial. czakaw. *jedīnāc -nca*, *jedīnac -nca*, Jurišić Vrgada, ČDL I 374) 'jedyny syn, jedynak; jedyny brat' od XVII w. (dial. także 'samotne, pojedyncze jagnię', Jurišić o. c.), 'osamotniony, opuszczony, o człowieku; pojedyncza osoba, jednostka' od XVII w., 'człowiek samotny, bez rodziny, samotnik; jedyny członek rodziny zdolny np. do zarobkowania; jedyny żywiciel rodziny' (również u Vnka), dial. bot. 'składający się z jednego owocu, łodygi, o roślinie', ' odmiana białej, drobnej fasoli' (RSAN), o 'kimś, czymś nadzwyczajnym, wyjątkowym pod względem wartości' (ib.), maced. *edincec* 'jedynak';

rus.-os. XI w. *единца, единца* 'mniech' (Miklosich LP, Srezn.), strus. XI w. *единца (!)* 'człowiek lub zwierzę żyjące pojedynczo, samotnie', por. adv. *по едину* 'pojedynczo, w pojedynkę' (SRJ XI—XVII), ros. dial. *единца -нцá* 'jedynak; zamożny narzeczonny' (SRNG), ukr. dawne u Tymczenki *единець, единець* 'stary, samotny dzik' (XV w.), 'mniech' (XVII w.), dziś dial. *единець, їдинець -нцá* 'jedynak' (Irinčenko, Leks. Bjuł. VI 26). ~ *odincec*: ~ strus. od XV w. *единца* 'samotny człowiek, bez rodziny' (też NO *единца*), od XVI w. 'kolezyk nadziewany na jedno ucho', 'lepsza skórka sobola, do której nie można dobrać pary' (Srezn.), ros. dawne, reg. i dial. *odincec -нцá* o 'kimś, czymś nie mającym sobie równego, podobnego, jedynym w swoim rodzaju', 'nie mający rodziny, samotny, o człowieku, samotnik', 'jedyne dziecko, jedynak, jedynaczka' (Dal, SSRJ, Opyt Dop. Ivanova Sl. Podmoskownja), 'samotna, pojedyncza owca' (ESSM VI 14), 'płoch na 11 pasm; rodzaj cienkiej przędzy do tkania w krośnie z płochą na 11 pasm' (Ivanova l. c.), por. adv. *одино́м* o 'jeździe na jednym koniu' (Opyt), ukr. *одінець -нцá* 'samotny człowiek, samotnik, odlndek; człowiek samotny, bez rodziny', 'jedynak', myśl. 'stare, samotne zwierzę, zazwyczaj dzik, wilk' (> pol. *odyniec -ńca* 'stary dzik, samiec, rzadziej o żubrze', już

w 1494 r. NO *Odinice, Odynice, SSNO*), por. adv. *odinným* 'pojedynczo; samotnie' (SUM), NO *одиницькы* (SSUM: 1492 r.), brus. *odžineý -nyá* 'zupełnie sam, samotny, pojedynczy, o zwierzęciu odłączonym od stada', 'samotny człowiek, samotnik; człowiek bez rodziny', 'jedynak' (również dial., np. Bjaňkovič Mohylew, BMM III 170: Homel). ~

Substantywowane num. *edina*: *odina*, o suf. -ьсь p. I 99—101.

Por. synonimiczne *edinaka*: *odinakъ*, *edínokъ*: *odínokъ*.

W. S.

edin'akъ zob. **edinakъ**

edla: **edľ** f.: zach. **edľa** 'drzewo iglaste z rodziny sosnowatych, świerk, *Picea*', 'drzewo iglaste z rodziny jodłowatych, jodla, *Abies*; dem. **edľьka** (**edľьka**), **edlica** (: pid. też **edlika**), wsch. **edľьca**

edla: ~ pol. *jodla* od XVI w. (dawne, dziś dial. także *jedla, jegla, jadla*, o historii wyrazu i zasięgu w gwarach p. np. Nitsch WIP II 112—26, Dejna RKJL XXII 239) 'świerk', 'jodla', polub. *jadla* 'jodla' (wg Nitscha o. c. 118 chyba 'świerk' ze względu na północne stanowisko), dłuż. *jedla* 'jodla, *Abies*', czes. dawne od XIV w. *jedla -ly* 'ts.' (Gebauer Sl., dziś również dial., np. Lamprecht Opava, Bělič Dol. 129, Skulina Mor.-slov. 30, 67);

sł. od XVI w. *jěla* 'jodla' (Pleteršnik, wg SSKJ przestarz.), dawne XVIII w. także *jölla* 'jodla', 'świerk', *jělla* 'jodla', dial. *jělla* 'ts.' (Bezljaj ES I 225), sch. od XIII w. *jěla, jěla* (dial. też *jěla, jělä*) 'jodla', 'świerk', cs.-serb. XVI w. *ѣла* 'jodla', bulg. *edä* 'ts.' (o zasięgu w dialektach p. BER I 487; por. również dial. *бѣла edä* 'świerk pospolity, *Picea excelsa*', *бѣла edä* 'jodla, *Abies alba*', *черпена edä* 'świerk', *черпена edä* '*Abies alba*', '*Picea excelsa*', *мaced. edä* 'jodla');

ros. dial. *ѣла* 'świerk' (SRNG), też *ѣла* 'ts.' (ib.), *нѣла* 'ts.' (Tesnière RES XIII 59). ~

Ze słow.: gr. NM *Ἔλις* (Vasmer SG 33).

edlb: ~ pol. dawne od XV w. (dzisiaj dial., np. Karłowicz SGP) *jedl* f. 'świerk', 'jodla', gluz. (u słownikarzy) *jědel* 'jodla' (Sorb. SA III kom. do m. 98), stczes. od XIV w. *jedl* f. 'ts.' (Gebauer Sl.);

sł. *jětl -li* (dawne też *jěv jěli*, ESSM VI 15; *jědloy*, Bezljaj ES I 225) 'jodla' (Pleteršnik, SSKJ), dawne XVI w. *jel* f. 'świerk, Pichte, *Pinus*' (Megiser 1592);

strus. XIV w. *ed* f. 'świerk', ros. f. *ed* 'ts.' (też dial., np. Słownik starowierców), ukr. dawne *ed* (*u.ed*), *ed* f. 'jodla', dziś dial. także *jul, ŭed* 'ts.' (Stieber AJLemk. m. 182, SDU 82), brus. dawne XVI w. *ed* (dziś dial. również *ed* m., ŽS 250: Brześć) 'jodla'. ~

edľa: ~ pol. dawne od XV w., dziś reg. i dial. *jedla, jodla* 'świerk', 'jodla', gluz. *jědla* 'jodla' (Pfuld, o zasięgu w gwarach p. Sorb. SA III m. 98, tu o pochodzeniu *jědla*, które kontynuuje **edľa**, bowiem **edla** rozwinęłoby się w *jedla* jak w dłuż., -l- może pochodzić również z kontaminacji **edlb** i **edla**), czes. od XVI w. *jedle -le* 'jodla' (Gebauer Sl., Přír. slov., SSKJ, por. także Machek ČSR 35, 71), sla. *jedľa* (dial. również *jedľa, jella*) 'ts.' (SSJ, Habovštiak Orava 47, 134, 366, Ripka Dolhotrenč. 55, Matejčik Novohrad 91). ~

Por. wskazujące na dawny temat spółgłoskowy **jedly-læe*: sł. n. Pleteršnika *jětra* 'jodla', sch. dial. czakaw.-kajkaw. *jětra, jětra* 'ts.' (RJAZ, RMat., Rasprave JAZU I 26; Brinje, HDZ III 137; Karlovac), też *jältra* 'ts.', 'świerk',

Picea’, ‘rodzaj wzoru tkackiego, rodzaj plecenia’ (RJAŻ, RSAN), czakaw. *jěli jělvě* ‘jodła, *Abies pectinata*’ (HDZ III 284: Dobrinj na Krku).

Dem. 1. *edlska (edlska)*: ~ pol. *jodelka* (z wstawnym -e- dla rozbiecia grupy spółgłoskowej -dl-) ‘mala jodła’ (też dial., np. Dejna RKJL XXII 265; *jedelka*, Małecki-Nitsch AJPP m. 310; *jelka*, po uproszczeniu grupy spółgłoskowej -dl- > -l-, ‘jodła’, Kucala PSM 65), ‘drzewko iglaste, choinka ozdobiona np. na Boże Narodzenie’, ‘wzór, w jaki układają się np. nitki tkaniny, wyglądem przypominający układ igieł jodły; tkanina o takim wzorze’ (dial. ‘splot tkaniny wytwarzany przy użyciu czterech lub większej liczby nicielnic’, Falińska PST I 88);

śle. *jělika* ‘jodła’ (także dial., np. Pleteršnik), por. nowe novoletna *jelka* ‘święty świerk lub jodła ozdobiona na Nowy Rok’ (SSKJ), seh. *jělka* ‘jodła’ (również ‘święta i ozdobiona młoda jodła jako symbol świąt Bożego Narodzenia i Nowego Roku’, RSAN, RMat.), dial. nazwy różnych zwierząt i ptaków domowych (RSAN, RJAŻ), maced. *elka* ‘jodelka; drzewko, choinka na Boże Narodzenie’;

ros. *ělka* ‘świerk; młody lub niski świerk’ od XV w. (por. adv. *ělkoj*, *ělkoj*, a *ělku* o ‘różnego rodzaju wzorach w kształcie елеч’), ‘święty i ozdobiony świerk ustawiony w mieszkaniu’, coll. ‘odrybane gałązki świerkowe’ (tu może należeć także dawne XVII w. ‘określona ilość mchu jako jego miara’, SRJ XI—XVII), dial. ‘sosna’, ‘jodła’, ‘igliwie’, ‘jakaś roślina pokojowa’, ‘wzór na tkaninie w kształcie gałązki świerkowej’, ‘szyszka cedrowa bez orzechów’, por. покочные *ёлки* ‘świerkowe wiosła lub bierwiona, leżące na dziobie łodzi’ (SRNG, SRSO Dop., Slovar’ Novosybir.), ukr. dial. *ělka* ‘jodła’ (Żel.), *ělka* ‘jodelka, drzewko jodłowe’ (ib.), brus. *ělka* ‘świerk’ (też dial., np. Šatovník Červ., Rastorguev Brjansk, Sejaškovič Grodno, Kiselevskij Bot. sl. 97), *ělka* (dial. także *elka*, np. Bjalakevič Mohylew, Kiselevskij l.c., Nar. leks. 90) ‘św.’, ‘mały świerk’, ‘święte i ozdobione na Nowy Rok drzewko świerkowe’. ~

2a. *edlica*: ~ pol. reg. *jedlica* ‘jodła’ (dial. również *jodlica* ‘św.’, ‘jodelka’, np. Karłowicz SGP, Małecki-Nitsch AJPP m. 309, Kucala PSM 65, Dejna RKJL XXII 265), ‘drzewo jodłowe’, por. dial. *jedlicka* ‘gałązki jodłowe lub świerkowe służące do dokarmiania owiec lub bydła’ (Herniczek-Morozowa Paster. I 30), głuż. dial. wyjątkowe *jedlica* ‘jodła’ (Sorb. SA III m. 98), czes. poet. *jedlice* ‘św.’, dial. *jedlica* ‘większa jodła’ (Skulina Mor.-slov. 84), sla. *jedlica* ‘jodła’, dial. także *jellica*, dem. od *jella*, ‘jodelka’ (Ripka Dolnotrenč. 55);

śle. *jělca* ‘jodelka’ (Pleteršnik), dial. *izjeg* ‘jodła’ (Tominec Črni vrh), o notowanych od XI w. NW *Jedlica* p. Bežlaj SVI I 238 s.v. *jela*, tu także NW *Jernica*, seh. *jělca*, *jělca* ‘jodelka’ (dawne u Mikalji też ‘świerk’), ‘gałązka jodły, jedlina’, bot. ‘chrząstkowiec polny, *Polycnemum arvense*’, dawne od XVI w., dziś dial. *jělvica*, *jělvica* dem. od *jělvca*, *jělvca*, ‘jodelka’, ‘dolna część pnia jodły od ziemi do rozgałęzienia’ (RSAN, RJAŻ), także w funkcji NT i NM *Jelrica* (RJAŻ, HDZ II 378: Senj, Rasprave JAZU I 42: Brinje), bulg. *elica* ‘jodelka’ (BTR, Gerov), dial. ‘jodła’ (SNU XLVIII: Razlog);

ros. dawne od XVII w. *elica* dem. od *elca* (SRJ XI—XVII), dziś dial. *ělica* ‘świerk; mały świerk’ (SRNG), ukr. *ělica* ‘jodła’ (też dial., np. Małecki-Nitsch l.c., Horbač Romaniv, SDU 82), coll. ‘drewno jodłowe; jodłowy las.

(SUM), dial. coll. 'szpilki z sosnowego drzewa, igliwie; ehoina, gałązki sosnowe' (Lysenko SPH, ESSM VI 14: Bukowina). ~

Por. z rozszerzającym elementem *-op-*: sl. NW *Jelovica* (Bezlej SVI 1 238), sch. *jělovica* 'jodłowy las' (RSAN), także NT (NM) *Jělovica* (Vuk, RJAZ: wzniesienie w Serbii), bulg. dial. *é.iosuua* 'drzazga z jodłowego drewna, drzewienko jodłowe' (B)Dial. II 157: Rodopi), często w funkcji NM *É.iosuua* (BER I 488). ~

2b. *edlika*: ~ sch. *jělika, jělika* 'jodełka', 'jodła' (też dial.: RSAN), dial. 'motyw w ludowym tańcu' (ib.: Bosansko Grahovo), nazwa owcy (ib., RJAZ), bulg. *elika* 'jodła' (także dial., np. BER I 488, tu również NM *Eluka*). ~

3. *edlica*: ~ ros. dawne XV i XVII w. *elica* dem. od *elb* (SRJ XI—XVII), ukr. dial. *jónica* 'ozdobiona sosienka lub jodełka, przy obrzędzie weselnym' (Leks. Poleszja S4: Żytomierz), brus. dial. *é.ica* n. 'gałązka, jaką przysstraja się dom pańny młodej w dzień wesela' (BMM IV 136: Homel). ~

Psl. *edla* (*edls*) 'świerk, *Picea*', wtórnie też 'jodła, *Abies*', drzewo bardzo podobne (płn. zasięg jodły był pierwotnie trochę większy niż obecnie, dzisiaj jodła biała, *Abies alba* nie sięga 52° szerokości geograficznej). Najbliższe odpowiedniki balt.: lit. *ėglė* (LKŽod. także *eglė*) '*Picea*; *Abies*', dziś dial. *ūglė* 'ts.', lot. *egle* 'świerk pospolity, *Picea excelsa*', stprus. *addle* '*Picea excelsa*'. Psl. *edla* (z sekundarnym przejściem w balt. do tematów na *-ē*). Możliwy związek z łac. *ebulus* f. 'dziki bez, *Sambucus ebulus*' < *edh-lo-s* (łączonym z galijskim *odocos* 'ts.', apofonia, suf. *-k-*). Rozbieżność znaczeń w nazwach drzew spotykana nierzadko. Podstawą wyrazów bsl. była według Niedermanna i Meilleta pierwotna formacja femininum na *-o-* (typ zachowany tylko w gr. i łac.). Pierwotnie być może wyraz pierwiastkowy przekształcony sekundarnie w formacje produktywne (por. wyżej dial. pld. **jedly -lve* > sl. *jětra*, sch. dial. *jěti jětaē, jětra. jětra*). Według Pokornego IEW 289—90 ie. nrzeczownikowiony przymiotnik *edh-lo-s* 'kłujący' < *edh-* 'ostrzy'.

Na uwagę zasługuje dial. postać *jadla, adla* (np. pol. dial. *jadla*, ukr. dawne *я.л* f., dial. *яал*, sch. dial. *jálva* 'jodła'), por. jemela : *jamela, jělito : jalito, jesens : jasens*, zob. Šachmatov Izsledovanija v oblasti ruskoj fonetiki, 1893, 186.

Nie widać podstaw do innych objaśnień: stirl. *aidden* 'Abies' (z którym zestawiał psl. *edls* Mikkola Zbornik Jagić 361) jest wyrazem fikcyjnym (Vendryes LEIA I A-27 „mot imaginaire”). — Gr. *ἐλάτη* 'jodła', z którym łączył psl. *edls* Machek LP II 148, ČSR 35, samo nie ma pewnej etymologii, p. ostatnio Frisk GEW I 481.

Berneker SEW I 261—2, ESSM VI 15, Meillet Ét. 118, MSL XIV 478, Brückner SE 208, Sławski SE I 582—3, Vasmer REW I 398, Trautmann BSW 66, Pokorny IEW 289—90, Niedermann Mém. linguist. offerts à A. Meillet, 1912, 100, Cuny MSL XVI 327—9, Toporov Prus. I 56—7, Moszyński PZJP 26, 31, 58, 285, Nitsch WPP II 112—26. W. S. — F. S.

edlevъ zob. edlovъ

edlica zob. edla

edlika zob. edla

edlina ptn. : zach., pld. **edlovina** 'świerki (jodły), kępa świerków (jodel), las świerkowy (jodłowy); gałęzie, drewno świerkowe (jodłowe)', 'pojedynczy świerk; pojedyncza jodla'

edlina: ~ pol. *jedlina* 'jodla (drzewo rosnące i drewno jako materiał)' od XV w., 'świerk (drzewo i drewno)', 'gałęzie, drewno jodłowe; gałązki jodły', rzadziej 'gałęzie, gałązki, drewno świerkowe', od XV w. 'jodły, kępa jodel, las jodłowy' (w powyższych znaczeniach dial. też *jeglina*, *jaglina*, *jadlina*, *jodlina*, o geografii wyrazu p. np. Karłowicz SGP, Dejna RKJL XXII 239, 241, 256—7, 265, Hemiczek-Morozowa Paster. I 80; Sychta SK VII 108; *jodlěna*), głuź. *jědlina* 'las jodłowy, drewno jodłowe' (wg Sorb. SA III m. 98 tylko w dialektach głuź. i przejściowych, także w znaczeniu 'jodla'), czes. *jedlina* 'jodły, zagajnik, las jodłowy' (już w XIV w. NM *Jedlina*, Gebauer Sl.), dial. 'las jodłowy' (również w funkcji NT, zob. Bartoś DSM, Kubín Kladsko), 'jodla' (Přír. slov., Hruška DSCh), *jedliny* pl. 'gałązki jodłowe, odłamki jodły', śl. *jedlina* 'las jodłowy, kępa jodel' (dial. *jedlina* 'ts.', Buffa Dlhá Lúka, Matejčík Novohrad 28), rzadko 'gałęzie, gałązki jodłowe', u Kálala też 'jodla';

ros. dawne XVIII w. *еліна* 'świerk' (SRJ XI—XVII), dial. także 'drzewo, drewno świerkowe' (coll. 'świerki, drzewa świerkowe'), 'las świerkowy' (SRNG), ukr. *яліна* 'świerk', 'świerki, las świerkowy', dial. też *яліна*, *лііна*, *еліна*, *еліна* 'ts.', 'jodla; drzewo, drewno jodłowe' (np. Żel., SDU 82, Horbač Romaniv, Makowiecki Sl. bot. I, 267), brus. *яліна* 'świerk', dial. także *еліна*, *яліна* '(duży) świerk', 'las świerkowy, świerki' (np. Nosovič, Šatarnik Červ., Jaškin BHN 209, Nar. slovatv. 112). ~

Por. strus. XIII w. *єлінь* 'las świerkowy'.

edlovina: ~ głuź. *jědlovina* 'las jodłowy' (wg Sorb. SA III m. 98 tylko głuź. i w dialektach przejściowych), czes. *jedlovina* 'ts.', 'kępa jodel, jodły', śl. rzadko *jedlovina* 'jodły, las jodłowy', 'jodla, drzewo rosnące lub drewno jodłowe' (Isačenko SRS);

śl. *jelovina* (dial. *jelovina*, *jelovina*) 'drzewo, drewno jodłowe, jodla', rzadko 'las jodłowy', dial. '(każde) drzewo iglaste' (SSKJ, Rigler Notr. 105, Pleteršnik: Bela Krajina, pld.wsch. Styria), sch. *jělovina* 'drewno jodłowe jako materiał' od XVII w. (również dial., np. czakaw. *jelovina*, Jurišić Vrgada, ČDL I 375), 'drzewa jodłowe, las jodłowy', dial. też 'jodla, Abies pectinata' (RJAZ, RSAN). ~

Od *jedlb*, *jedla*, *jedla* z suf. *-ina*, tworzącym collectiva i singulativa (p. I 121), o rozszerzającym elemencie *-or-* zob. I 96. W. S.

edlovina zob. **edlina**

edlovъ edlova edlovo (edlevъ edleva edlevo) 'związany ze świerkiem (jodlą), należący do świerka (jodły), wykonany z drzewa świerkowego (jodłowego)'

~ pol. od XV w. *jodłowy* 'związany z jodłą, należący do jodły, wykonany z drzewa jodłowego' (też dial., np. Dejna RKJL XXII 266), dawne od XV w., dziś dial. *jedlowy*, *jedlowy* 'ts.' (Słownik stpol., tu także z XV w. 'jalowcowy, arcenlinus'; Nitsch WPP IV 162, Dejna o.c. 256, Hemiczek-Morozowa Paster. II 8), 'świerkowy' (Kucala PSM 65), dial. również *jadlowy* 'związany z jodłą, należący do jodły' (Dejna o.c. 239), głuź. *jědlowy* 'związany z jodłą, wykonany z drewna jodłowego' (Pfulh), czes. od XIV w. *jedlový*

(dial. też *jedlory*, np. Lamprecht Opava) 'związany z jodłą, należący do jodły', sla. *jedl'ovŷ* (dial. także *jedl'ovi*, *jedl'ori*, np. Buffa Dlhá Lúka, Habovštiak Orava 366) 'ts.', również 'świerkowy' (Isačenko SRS);

slc. *jelŷe* (też *jelŷor*, *jelŷŷr*, *jelŷŷr jelŷŷra jelŷŷra*) 'związany z jodłą, należący do jodły, wykonany z drzewa jodłowego' (SSKJ, Pleteršnik), dawne, dziś dial. 'związany głównie z drzewem iglastym; iglasty, szpilkowy, o lesie, drzewie' (Pleteršnik, Tominec Črni vrh), sch. *jelŷor* (: *jelŷov*, RSAN) *-ra -ro*, rzadko *jelŷori* (dial. *jelŷŷŷr -lŷra*, Rasprave JAZU I 26: Brinje, u słownikarzy np. Belostenca, Jambrošičia, Stulčičia także *jalŷor*) 'odnoszący się do jodły, związany z jodłą, wykonany z drzewa jodłowego; składający się z jodeł, o lesie' od XVII w. (por. już od XIV w. NM, NW, NT np. *Jelŷora* Kosa, *Jelŷori* Potok, *Jelŷoro* Brdo, *Jelŷoro* Dno, *Jelŷori* Vršak, RJAZ, HDZ II 378: Senj), bułg. *elŷŷs -sa -so* 'składający się z jodeł, o lesie', 'związany z jodłą, należący do jodły, wykonany z drzewa jodłowego', maced. *elŷŷs -sa -so* 'należący do jodły, związany z jodłą, wykonany z drzewa jodłowego';

rus.-cs. XIV w. *яловъ* 'odnoszący się do jodły, związany z jodłą' (Miklosich LP), strus. XIV—XVI w. *еловиѣ* 'ts.' (Srezn.; SRJ XI—XVII także (?) 'świerkowy'), ros. *еловиѣ* (dawne od XVI w., dziś dial. również *елесвиѣ*, *елесѡиѣ*, *ягл'орыѣ*, *jelŷoryj*) 'świerkowy, wykonany z drzewa świerkowego' (SRJ XI—XVII, SSRJ, SRNG, Słownik starowierców), w funkcji subst. *еловые*, *елесые* bot. 'duże drzewa iglaste' (SSRJ), dial. subst. *еловѡиѣ* bot. 'milek wiosenny, Adonis vernalis' (SRNG), ukr. *яловий* 'dotyczący jodły, z drzewa jodłowego', 'świerkowy', brus. *яловы* (dial. *яловий*, Bjalbkevič Mohylew, dawne XVI w. *еловиѣ*, Słownik Skaryny) 'świerkowy', 'dotyczący jodły'. ~

Adi. od *edla* (*edl'a*), *edl̥s* z suf. *-ov̥s*.

W. S.

edlov̥je zob. **edl̥je**

edl̥ka zob. **edla**

edl̥s zob. **edla**

edl̥sa zob. **edla**

edl̥je: zach., pld. **edlov̥je** 'świerki (jodły); las świerkowy (jodłowy); drewna świerkowe (jodłowe)'

edl̥je: ~ czes. *jedlí* (stczes. od XIV w. *jedlč*) n. 'jodły, drzewa jodłowe, jodłowy las' (też dial., np. Bartoš DSM), sla. dial. *jedl'e* n. pl. 'jodły, jodłowe drzewa' (Habovštiak Orava 222);

slc. tylko NT *Nu Jelju* (Bezhaj SVI I 238 s. v. *Jela*), sch. dawne *jelje* (por. starsze zap. isy *jele*, *jelije*) 'jodły, jodłowe drzewa, las jodłowy' od XVI w. (RSAN, Belostenec; RJAZ, tu także NT z Serbii: livada u *Jelju*), cs. *яловѣ* (csnc. *яловѣ*) 'jodły, drzewa jodłowe' (Miklosich LP), bułg. dial. *el̥e* 'ts.' (BDial. II 156: Rodopy, BER I 487 s. v. *el̥á*);

ros. dawne od XVI—XVIII w. *елѣ*, *ельѣ* 'świerki, drzewa świerkowe' (SRJ XI—XVII), dziś dial. *елѣ́ -ѣ́*, *елѣ* n. 'świerki, drzewa świerkowe', 'drewno świerkowe' (SRNG). ~

edlov̥je: ~ czes. *jedl'orí* n. 'jodłowy zagajnik, las, jodły; gałązki jodłowe, jedlina', sla. *jedl'ovíe* n. coll. rzadko 'gałązki jodłowe, choina, jedlina';

ste. *jelôrje* (: *jêlorje*) 'jodłowy las, jodłowe drzewa', sch. *jêlôrje* coll. 'jodły, jodłowe drzewa, jodłowy las' (także dial., np. RSAN). ~

Coll. od *edla*, *edl'a*, *edlb*, o suf. *-bje* i rozszerzającym elemencie *-or-bje* p. I 85—6, 96. W. S.

edlaka zob. *edla*

edl'a zob. *edla*

edwa, **edwa** pld. i wsch. też **odwa**, **odwa** wyraz, mogący występować w funkcji part. i adv., oznacza minimalne nasilenie znaczenia wyrazu, do którego się odnosi, minimalny czas trwania czegoś, 'vix', *edwa žiti*, *edwa živъ byti*, *edwa dychati* : *dyšati*, z przeczeniem *edwa ne* 'omal nie', w funkcji coni. 'dopiero co, zaledwie'

edwa, *edwa*: ~ stpol. XV w. rzadkie *jedwa*, od XVI w. z nagłosowym *l-* (o czym p. Sławski SE IV 108) *ledwa*, nieczęste (SP XVI IBL), dziś tylko dial. na Mazowszu i na pld. w pasie przejściowym do gwar laskich (Karłowicz SGP, Zaręba AIŚ VI m. 1022, Steuer Sulków) adv. i part. 'ledwo, vix', dluz. *lêdwa* (< **lêdwa*), stare (Chojnanns) i dial. *ledba*, dial. też z metatezą *lêbda*, *lebdā* adv. 'z trudem, ledwie', u Muki też *lebdā* 'dopiero, erst': *lebdā* na sudny zeń, gluz. *lêdwa* (< **lêdwa*) adv. 'z trudem, ledwie, vix', 'wątpliwe czy' (wón pfińdže džensa? — *lêdwa*), coni. w zdaniach czasowych 'skoro tylko, gdy tylko, vixdum' (o formach lużyckich p. Schuster-Sewé BW 11, 820), czes. od XIV w., książkowe, rzadko dial. (np. Hruška DSCh) *jedva*, wymiennie z *ledva* (znane od XIV w., literackie przestarz., częste dial.: Malina Mistřice, Gregor Slav.-buč., Bělič Dol.) adv. 'ledwo, z trudem, mało, w minimalnym stopniu' (*ledva žir*; šumi *lêdva* slyšitelným *dechem*), coni. 'skoro tylko, zaledwie' (też wzmocnione *ledva-že*), śla. *ledva* (też *ledva-že*), dial. *l'edrá*, *l'edva* (Habovštiak Orava) adv. 'z trudem, ledwo' (domov *ledva* dojde), coni. 'ledwo co, zaledwie';

ste. przestarz. i dial. (prekn., Pleteršnik) *jêdva* adv. 'ledwo, z trudem', dial. też z wzmacniającym *-j*: *jedva-j* (Bezlej ES I 224), coni. 'ledwo co, skoro tylko', sch. od XIV w. *jêdva*, dial. też *jedrā* (p. Skok ER I 769), dawne także *jedva-j* (Belostence, Jambrešić, Stulić) adv. 'z trudem, ledwo' (*jedva dyhaje*, *jedva živ*, *jedva se držao na nogama*), 'slabo, w małej mierze, niedostrzegalnie', 'w końcu, wreszcie', coni. zwykle w połączeniu z *što* lub *da*, *li* 'tylko co, zaledwie', czasami w znaczeniu 'wątpliwe czy' (nalazimo ljude koji ubijaju, kradu, olinaju — pa *jedva li* da osećaju ikada grižu savesti, RSAN; RJAZ, Vuk), ser. *едва* (Supr. *едва*, *едва*) 'vix' (Šadnik—Aitzetmüller IAT, Miklosich LP), bulg. (też dial., np. Ichtiman: BDial. III 63; Mladenov Vidin) *edvá* : *edvá-m*, dial. czasami też *edva-ŭ* (Umlenski Kjustendil) adv. 'z trudem, ledwie; omal, nieomal', *edva mi* 'wątpliwe czy, chyba nie' (*edva mi* ще се намери друг като него, RBKE; Mladenov BTR, BER I 477), maced. *edva-j* adv. 'z trudem, ledwie', coni. 'ledwo co, jak tylko, skoro tylko';

strus. od XI w. *едва*, *едва* adv. 'z trudem', 'w małym stopniu, ledwo' (*едва жива*), *едва не* 'niemał', 'tylko co, niedawno', coni. 'skoro tylko, ledwo co' (SRJ XI—XVII, Srezn.), ros. literackie i dial. pln. *едва* (dial. pld.-zach. też z nagłosowym *l-* *лѣдва*, *лѣдвā*, SRNG) adv. 'z trudem; w małym stopniu, ledwo' (*едва жив*), *едва ли* (przestarz. i dial. też *едва*) 'wątpliwe czy; chyba nie', *едва не* 'omal nie' (dial. *едва не едвā* 'z trudem'), coni. 'zaledwie, tylko

co', *edvá* ... как 'zaledwie ... jak' (SRNG), stokr. *едва* (Słavynecskij Leks.), dawne rzadkie *едва* (Leks. Zyz.) 'vix', brus. dial. *édva* (też *édva*, *édzva*, *édzva*, SPZB) 'vix, z trudem, ledwo'. ~

Z pol.: lit. dawne *lédra* 'ledwie, z trudem', a potem z wyrównaniem do form rodzimych *lédriai* 'ts.' (Sławski o.e., 107).

odva, odva: ~ sl. XVI w. wyjątkowe *odva-j* 'vix' (Krelj 1567 r.), bułg. dial. *odva-m* (okolice Plevnu: B) dial. VI 201) 'z trudem, ledwo', maced. *odva*, *odva-j* 'z trudem, ledwie', 'dopiero co, ledwie co';

strus. od XI w. *одва, одва* 'ledwo, z trudem' (Srezn.), ros. dial. *odva* 'ts.' (Opyt: olonieckie). ~

Por. także z innymi zakończeniami:

1. -o: stpol. XV—XVI w. *jedwo*, od XV w., dziś literackie i dial. z *l-*: *ledwo*, używane wymiennie z *ledwie* (p. niżej, tam znaczenia), czes. dial. laskie *l'edvo* adv. 'z trudem, ledwie', też coni. 'dopiero co, zaledwie' (Horečka Frenštát), sl. dial. *l'edvo* 'vix' (Hobovštjak Orava);

ukr. dawne (XVII w., p. Sławski SE IV 100) i regionalne *lédvo* 'vix' (Hrinčenko, Żel.), brus. dial. *lédvo* 'ts.' (SPZB).

2. -e: stpol. XV w. *jedwe*, w XVI w. często jeszcze *ledwe* (też *ledwe-j*).

3. -e: pol. od XVI w., dziś literackie i dial. *ledwie*, dawne też *ledwie-j*, adv. 'z trudnością, z wysiłkiem, trudno, ciężko, vix, aegre, difficile' (*ledwie* iść, przestarz. *ledwie dychać*), 'mało, trochę, lekko, słabo' (*ledwie żyć*), z przeżyciem 'omal, prawie' (serce *ledwie* nie pęknie), 'niedawno, dopiero co' (*ledwie* tu miesiąc jestem; *ledwie* słońce wzeszło), dawne 'wtedy, następnie' (szukać go pilnie poczeli i *ledwie* się dowiedzieli, iż wczora gość jeden ... zabity jest), jako part. uwydatniająca i ograniczająca 'tylko, jedynie, wyłącznie', (tobie... *ledwie* się świeczka dostanie, XVI w.), 'nie więcej niż' (*ledwie* go trzecia część została), dawne w stałym połączeniu *ledwie nie* 'omal, prawie' (poszedł *ledwie nie* z płaczem), coni. wprowadza zdania czasowe 'gdy tylko, skoro tylko, vixdum', *ledwie*... a już, *ledwie*... kiedy, *ledwie*... zaraz, 'gdy, kiedy' (*ledwie*... a tu), występuje też w postaciach wzmocnionych: *ledwie ledwie*, *ledwie że*, *ledwie co*, dawne *ledwie nie ledwie* (Słownik stpol., SP XVI IBL, Słownik Paska, L., SJP PAN), czes. dial. morawskie *lédvé*, laskie *ledve-m* (Bartoš DSM, Sławski SE IV 106);

ros. dial. pld.zach. *lédvé* (SRNG), ukr. literackie i dial. *lédve* adv. 'z trudem' (*lédve* ноги доволі), 'słabo, w małym stopniu' (*lédve* живи, *lédve* дихати), 'wątpliwe czy, chyba nie', *lédve* не, 'niemal, niemalże', coni. 'jak tylko, ledwo co', też w formie wzmocnionej *lédve-lédve* (SUM, Żel., Hrinčenko), brus. *lédzve* adv. 'z trudem', 'omal, niemal'.

4. -y: stpol. XV—XVI w., dziś rzadko dial. na Podhalu i śląskie w okolicach Prudnika (Karlówiec SGP, Zaręba AJŚ VI m. 1022) *ledwy* 'vix', dluz. *ledby, lédby* (< **ledwy*) adv. 'ledwie, z trudem, dopiero', stczes. *jedwy*, też z *l-* *ledry* 'vix' (Gebauer Sl. XV—XVI w.), sl. przestarz. *ledry* 'ts.';

ukr. dawniejsze i dial. *lédvú* 'ts.' (Slovnyk Ševčenko, Żel.), brus. dial. *lédvau* 'ts.' (Rastorguev Brjansk, Nosović), *lédzvu* (SPZB).

Pierwotne złożenie: *jed-*, partykuła pochodzenia zaimkowego (por. *jed-ina*) z funkcją wzmacniającą, uogólniającą, wyrażającą nieokreśloność; -*va* (por. bułg. dial. *da-sá* 'wszak, przecież, czyż nie; jak, kiedy'), równe lit. *vôs* 'ledwie, zaledwie; skoro tylko, jak tylko' (tutaj być może też stind. *vā* 'albo; nawet, zapewne'). Part. *jed-* wzmacniała zatem znaczenie członu drugiego. Gdzieś-niegdzie w tym samym znaczeniu formy bez -*va*: l. ukr. literackie i dial.

ледь (wzmocnione *ледь-ледь*) 'vix' (SUM, Hrinčenko), brus. tak samo *ледзь* 'ts.' (*ледзь жыць, ледзь дыхаць*, TSBM, dial.: SPZB) = stary typ przysłówków na -ь, jak np. *проць*; 2. głuź. *лѣды* (: *лѣды-м, лѣд-ма*, dial. *лѣд-м, лѣдо-м*), reprezentują skostniałe formy przypadkowe, wzmocnione elementem deiktycznym -m, p. Schuster-Šewc EW 820.

Rozpowszechnione w pñ.słow. formy na -o, -e, chronologicznie późne, Sławski (SŁE IV 108) tłumaczy wpływem produktywnych typów przysłówków.

Zakończenie -y wykazuje wpływ adv. typu scs. *малы* 'malo', *правы* 'prosto' (-y = instr. pl.).

Co do formy *ледце*, por. stpol. *babskie* 'po babsku' (= nom.-acc. u.).

Sławski SŁE IV 105—8, ESSM VI 16. — Schuster-Šewc EW 820 rekonstruuje dla pñ.słow. **led-va* jako oddzielną, już psł. formę — materia l wskazuje jednak na jej wtórność. — Brückner KZ XLVI 201 wsch.słow. formy z *l-* uważa za polonizmy. M. Ś.

едѣва zob. edva

едѣнојѣ zob. edinojŋ

ечъ! interj. na wyrażenie np. zniecierpliwienia, niezadowolenia; żalu, tęsknoty; rozpacz; współczucia, ubolewania; zdziwienia, zachwytu, podziwu; radości, zadowolenia; przystawania na coś, zgadzania się z czymś lub nie ~ pol. *ech!* interj. wyraża zniecierpliwienie, zniechęcenie, niezadowolenie, niedowierzanie, rozgoryczenie, żal, rozpacz (od XVI w.); obojętność, lekceważenie, pogardę; występuje także w funkcji partykuły wzmacniającej, głuź. *ech!* = ros. *эх!* (Trofimovič), czes. *ech!* interj. oddaje niezadowolenie, obojętność, lekceważenie, pogardę, sprzeciw; westchnienie, sla. *ech!* interj. na wyrażenie sprzeciwu, pogardy, zniecierpliwienia, niezadowolenia, zobojętnienia; radości, zadowolenia, dial. *ex!* okrzyk bólu, cierpienia; rozczarowania, rezygnacji; westchnienia (Habovštiak Orava 307);

slc. *ěh!* interj. wyraża sprzeciw, niechęć; zniecierpliwienie, zniechęcenie; przystawanie na coś, zgadzanie się, godzenie się z czymś, sch. *ěh!* interj. oddaje zachwyt, podziw; zdziwienie, zdumienie, zaskoczenie; tęsknotę, żal, narzekanie; pragnienie, życzenie czegoś; upieranie się przy czymś, sprzeciwianie się czemuś, niezgadzanie się z czymś (RSAN, wg RJAZ XVI i XVIII w.), bułg. *ex!* interj. na wyrażenie zadowolenia, zachwytu, podziwu; żalu, tęsknoty, smutku; pragnienia, życzenia czegoś; zgody, przystawania na coś, zgadzania się, pogodzenia się z czymś; niezadowolenia, zniecierpliwienia; sprzeciwu, niezgadzania się z czymś; oburzenia; znużenia, znużenia (BTR, RBKE, BER I 515), maced. *ex!* interj. oddaje żal, rozpacz, rozgoryczenie;

ros. *эх!* interj. wyraża np. ubolewanie, współczucie; zmartwienie, zaniepokojenie; wymówkę, zarzut; zachwyt, podziw; oburzenie; niezadowolenie (SSRJ, Dal, Slovarь CSRJ), *эх!* okrzyk przerażenia, przestraszenia (SRNG), ukr. *ex!* interj. oddaje zachwyt, zadowolenie, zdziwienie, radość; niezadowolenie, wymówkę, zarzut; narzekanie, żal, rezygnację, rozgoryczenie; współczucie, ubolewanie; smutek, tęsknotę; sprzeciw (SUM, Słovnyk Ševčenko, Smalb-Stoćkyj PS passim), brus. *эх!* interj. wyraża np. ubolewanie,

współczucie; zachwyty, zadowolenie, podziw, radość; niezadowolenie; żal, tęsknotę (BRS, Bjałkovič Mohylew). ~

Pierwotny wykrzyknik (p. e! l., eja!). Por. lit. *ek!* interj. na wyrażenie zadowolenia, zdziwienia, gniewu, rozpęczy, żalu, tęsknoty, bólu, ang. *eh!* wyrażające pytanie, zdziwienie, franc. *eh!* 'ej!', łac. *eh!* 'ej!', *hej!*, które zalicza się zazwyczaj do prymarnych interj. *ē!*, *e!* (Schwentner PII 12, Walde-Hofmann I 396, Meillet DEL² 193).

Zob. *acha!*, *ocho!*

Slawski SE I 215.

W. S.

ei! zob. **eja!**

eja! zach., pld. interj. na wyrażenie przynaglania, nawoływania, pobudzania, zachęty, przystawania na coś, zgadzania się z czymś

~ stpol. od XV w. *eja!* okrzyk nawoływania, przynaglania, pobudzania, zachęty, 'nuże!', też na wyrażenie zdziwienia, niezadowolenia (Słownik stpol., SP XVI IBL, w SW także okrzyk triumfu), dluž. *eja!* okrzyk do zatrzymania (się), gluź. *eja!* 'ts.', czes. *eja!* interj. na wyrażenie zdziwienia, zdumienia, przerażenia; radości, zadowolenia (dial. *eja!* okrzyk do zatrzymania, Siatkowska Zawolania 102), stezes. XV w. *eja!* 'oto; nuże!' (Gebauer SL);

śle. *ēja!* interj. oddaje zdziwienie (SSK.I), sch. *ejä!* (: *ėja*, *ejä* *ėja*, *ėja*, o różnicach akcentowych p. RSSAN. RJAZ) interj. na wyrażenie tęsknoty, żalu; zwrócenia na coś uwagi; zdziwienia; zachęty do czegoś; przystawania na coś (stąd w funkcji partykuły potwierdzającej 'tak, tak jest'); okrzyk odzewu z daleka; okrzyk wabienia bydła; okrzyk odpędzania bydła (przy bodzeniu), ptaków (RSSAN, RJAZ, Vuk), bałg. dial. *eš*, *ešä* part. potwierdzająca lub zaprzeczająca (BER I 519; zach., Umlenski Kjustendil). ~

Pierwotny wykrzyknik. Por. paralelne łac. *eia!* interj. na wyrażenie zachęty, 'nuże', gr. εἶα 'ts.' (Meillet DEL² 193).

Zob. również *eja!*, *echo!*

W. S.

eja! (ei!) interj. na wyrażenie przywoływania, przynaglania, zachęty; zadowolenia, zachwyty, zdumienia, podziwu; niezadowolenia, rozgoryczenia, tęsknoty, żalu; pld., wsch. także przy zwracaniu na coś uwagi 'oto, oto patrz', 'oczywiście, doprawdy, tak'

~ pol. *ej!* interj. na wyrażenie zadowolenia, radości, zachwyty, też tęsknoty, żalu, narzekania (od XV w.), od XVI w. na wyrażenie przestrogi, ostrzeżenia, pogroźki; niechęci, pogardy, lekceważenia; niedowierzania; również okrzyk przywołujący kogo, wzywający do czego, okrzyk nawoływania, przynaglania, zachęty (także dial., np. Zareba Siolkowice, Szymczak Domaniówek, Sychta SK), dluž. *ej!* interj. oddaje zadowolenie, radość, gluź. *ej!* (zazwyczaj *ej ej ej!*) interj. wyraża np. radość, zadowolenie; strach, przerażenie; ból, żal; niezadowolenie; gniew (Pfuhl, Šewe GHR 239), czes. *ej!* interj. na wyrażenie np. zadowolenia, radości; niezadowolenia, rozgoryczenia, żalu, tęsknoty, stezes. XIV w. *ej!* okrzyk nawoływania, zachęty, prośby, śla. *ej!* interj. wyraża np. aprobatę, przystawanie na coś; niechęć, obojętność, niegodzenie się z czymś; zdziwienie; radość, zadowolenie; rozgoryczenie, żal, tęsknotę; przerażenie, strach (też dial., np. Haborštiak Orava 306, 307);

śle. *ēja!*, *ēj!*, *ěj!* interj. oddaje radość, zadowolenie; tęsknotę, żal; niechęć,

rozgoryczenie (SSKJ, u Ploteršnika także 'zaiste, doprawdy!'), sch. *ej!* interj. przy przywoływaniu, zwracaniu się do kogoś; na wyrażenie żalu, tęsknoty, pragnienia; niezadowolenia; radości, zachwytu itd.; przy zwracaniu się o zgodę, aprobatę, potwierdzenie czegoś, przy zwracaniu na coś uwagi; przy wyrażaniu zachęty, przynagłaniu, przy popędzaniu bydląt; przy podkreślaniu ilości, odległości; również w funkcji partykuły wskazującej 'oto, patrz oto' (RSAN, p. też Vnk, ČDI I 199, Elezović Kos.-Met.), też 'oczywiście, naturalnie; tak; zatem' (RJAZ jako niepewne), scs. i cs. *ej!* interj. 'tak, owszem, tak jest; niewątpliwie, bez wątpienia; oczywiście, naturalnie', 'naprawdę, doprawdy, istotnie, rzeczywiście' (SJS), bulg. *eŭ!* interj. wyraża zdumienie, podziw; zaskoczenie; przy przywoływaniu kogoś, przy zwracaniu na coś uwagi (por. *eŭ bŏry!* przy zaklinaniu się, przysięganiu), w funkcji partykuły wskazującej lub wzmacniającej 'oto, patrz oto', dial. *eŭŭ* 'tak, tak jest' (BER I 484), maced. *ej!* okrzyk przy zwracaniu się do kogoś; srus. *ej*, *ej* interj. na wyrażenie zachęty, przy zwracaniu na coś uwagi; występuje także w funkcji part. potwierdzającej ('tak, doprawdy, naprawdę') i wskazującej ('oto'), por. od XI w. *ej* *ej* 'tak, naprawdę, doprawdy' (Srezn., SRJ XI—XVII), ros. *ju!* interj. przy zwracaniu się do kogoś, przy zwracaniu uwagi; na wyrażenie zachęty, przestrogi, uprzedzenia o czymś, wezwania do czegoś (też u Dala), por. *eŭ-eŭ!* interj. na wyrażenie zgody, aprobaty, przystawania na coś 'tak, oczywiście' (w tym znaczeniu przestarz. *eŭ!*, por. również *eŭ bŏry!* przy zaklinaniu się, przysięganiu), pol. i reg. interj. wyraża przestrożę, przy zwracaniu na coś uwagi 'oto, oto patrz' (SSRJ), w powyższych znaczeniach dial. *eŭ!* (o geografii wyrazu p. SRNG, tu także *eŭ* w funkcji zaimeka pytajnego 'co?'), ukr. *eŭ!* interj. wyraża zachęte (też przy zwracaniu się do kogoś, zwracaniu na coś uwagi); niezadowolenie, znużenie, tęsknotę itp. (dawne także okrzyk wyrażający zadowolenie, przestrożę, również w funkcji part. potwierdzającej 'tak, naprawdę, doprawdy', Tymczenko, Leks. Zyz., Żyteckijj Narys, o innych znaczeniach p. Smala-Stočkyj passim), por. *eŭ-eŭ!* = *eŭ-bŏry!* (*iŭ Bory!*) przy zaklinaniu się, przysięganiu, 'na Boga!', brus. dial. *eŭ!* wyraża zachęte; przy zwracaniu się do kogoś, przy zwracaniu czejejs uwagi na coś (np. Bjalkevič Mohylew, Šaternik Červ.). ~

Pierwotny wykrzyknik. Dokładne odpowiedniki: lit. *ei*, *ei*, *ei*, *ei!* 'hej!, hola!' przy wzywaniu, nawoływaniu, zwracaniu na coś uwagi, też przy wyrażaniu różnych stanów uczuciowych np. przerażenia, lot. *ei!* 'hej!, hola!' przy wzywaniu, nawoływaniu, niem. *ei!* wyraża radość, zdziwienie, niechęć, szyderstwo, przestrożę, łac. *ei!* oddaje zakłopotanie, boleść 'ach!, hiala!'.

Schwentner PH 13, Berneker SEW I 263, ESSB II 186—7, Trantmann BSW 67, Pokorny LEW 288, Sławski SE I 215, Meillet DEL⁴ 193. W. S.

elbeda zob. **elboda**

elbedinŭ *elbedina elbedinao* wsch. 'odnoszący się do labędzia (labędzi), z labędziem (labędziami) związany', 'labędzia (zastępuje gen. sg.)'

~ ros. *лебедѣнный*, ukr. *лебедѣнний*, brus. *лебядзіны*. ~

Adi. od *elbedŭ* (: *elbedŭ*) z suf. *-ina* dodanym do tematu na *-i-*, co do budowy por. *ežinŭ*, *goljbinŭ*, *gostinŭ*.

ESSM VI 18—9.

W. B.

elbedy *elbedi* m. pld., wsch. (z wtórnym przejściem do tematów na -jo- czy też do fem. na -i-) 'ptak łabędź, Cygnus'

~ sle. *lebêd* m. 'Cygnus' (Pleteršnik), sch. dawne (niepewne, wg Stulicia z rus.) *lebed* m. 'ts.' (RJAZ), bułg. *lebed* m., dial. też *lubed*, *leubed* (Gerov) 'ts.', maced. *lebed* m. 'ts.';

strus. *лєбєдъ* m. i f. 'Cygnus', ros. *лєбєдъ* -*дѧ* m. : *лєбєдъ* -*ду* f. 'ts.' (też dial., np. Dal, SRSO Dop.), także lud.-poet. pieszczotliwa forma zwracania się do dziewczyny, kobiety (Dal, SSRJ), przen. 'rękojeść kobowrotu wygięta w kształcie łabędziej szyi, korba', ukr. dial. *лєбїдъ* -*бєдѧ* (też np. *лєбєдъ*, *лєбїдъ*, *лєбѣдъ*, *лєбѣдъ*, Leks. Polessja 456) m., rzadziej *лєбїдъ* -*бєду* f. 'Cygnus', także lud.-poet. pieszczotliwa forma zwracania się do kogoś (SUM, Hrinčenko), brus. *лєбєдъ* -*дѧ* m. 'Cygnus' (też dial., np. Nosović, SPZB). ~

Por. zdające się wskazywać na praformę *elbedy* (zob. *olbedy*): ros. dawne XIX w. *лєбѣдъ* 'Cygnus' (SSRJ), brus. dial. *л'єб'адзу* pl. (Sejašković Grodno s. v. *лєбєдъ* m. 'Cygnus').

Dokładne odpowiedniki w germ.: stwniem. *albiz*, *elbiz*, stnord. *álpt*, *ólpt* 'Cygnus'. Por. synonimiczne *álbuds* (*ólbuds*) : *olbedy* (zob.). Podstawą jest ie. *albho-* 'biały': łac. *albus* 'biały, jasny, świetlisty', gr. *ἀλφός* 'biała mączysta wysypka na ciele'. Ptaka nazwano od właściwego dlań białego upierzenia. Psl. dial. *elbedy* przypomina budową motywowane tą samą podstawą *elbedla* (zob.). W. B. — F. 8.

elbed'ь *elbed'a*, *elbed'e* (f) wsch. 'odnoszący się do łabędzia (łabędzi), z łabędziem (łabędzianii) związany', 'łabędzia (zastępuje gen. sg.)'

~ ros. *лєбѣжїи* -*жѣя* -*жѣе* (dial. *лєбѣжїи* корень 'jakaś roślina rosnąca na Kamezatce', SRNG). ~

Por. ukr. *лєбєдїю* 'łabędzi' < **lebedyja*.

Adi. od *elbedy* (zob. *elbedy*) z suf. -*ь*. Por. synonimiczne *olbed'ь* (: *olbed'ь*). ESSM VI 19. W. B.

elboda : *elbed'a* 'loboda, Atriplex i komosa, Chenopodium'

elboda: ~ sle. dial. *loboda* 'loboda, Atriplex' (Barlè, ZNŽO XXXI 192);

zwykle w młodszej wtórnej postaci *loboda* < **leboda* (**lėboda*) < *elboda*: pol. od XV w. *loboda* 'Atriplex' (często 'loboda ogrodowa, Atriplex hortense' i inne gatunki), 'komosa, Chenopodium' (zwłaszcza 'komosa biała, Chenopodium album'), też dial. np. Karłowicz SGP, Dejna RKJL XXIV 193 i AGK m. 581, Górniewicz Malbork, Sychta Kociewie, dłuż. *loboda* 'Atriplex hortense', 'Chenopodium album' (psowa *loboda* 'Chenopodium vulvaria, rubrum'), też dial., Fasske Vetschau, gluż. *loboda* 'Atriplex' (jėdna *loboda* 'szpinak'), też dial., Michalk Neustadt, sla. *loboda* 'Atriplex', też dial., Matejčák Novohrad 87;

sle. *loboda* (: *loboda*) 'Atriplex' (bela *loboda* 'Atriplex hortense'), też dial. np. Tominec Črni vrh, Barlè l.e., sch. *loboda* (dial. *loboda*, Elezović Kos.-Met., ezakaw. *lobodā*, Jurišić Vrgada, ČDL, z nowszym akcentem analogicznym do acc. sg. *loboda*, RJAZ, Kosebat Baumgarten 227) 'Atriplex hortense' (też inne gatunki lobody, np. divja *loboda* 'Atriplex salvatica, patula', pasja, smrdėća *loboda* 'Chenopodium olidum', dial. też *loboda* 'Chenopodium album' (Simonović BR 117), bułg. *loboda* 'Atriplex' (np. градшска, обикновена, пргома *loboda* 'Atriplex hortense'), 'Chenopodium' (np. бяла, куча *loboda* 'Chenopodium album', дива *loboda* 'komosa strzałkowata, Chenopodium

podium bonus-Henricus'), Achartov Bot. reč. 112, 132—3, też dial., np. Mladenov Vidin, Stojkov Banat, BDial. III 99, 305, IV 212, V 233, 250, maced. *loboda* 'Atriplex' (np. пиџома *loboda* 'Atriplex hortense'), też dial., np. Malecki SW: *lobuda*, *lobudata*, także *laboda* (BDial. VIII 259, Kostnr); strus. XV w. *лосода* 'Atriplex, Chenopodium' (Srezn., SRJ XI—XVII), ros. dial. *loboda* 'Chenopodium' (Dal, Mešničenko Jaroslavl, Slovar' Novosibir.), ukr. *loboda* 'Atriplex (hortense)', 'Chenopodium' (np. дика, собаца *loboda* 'Chenopodium album'), SUM, Hrinčenko, Makowiecki Bot. sl. 48—9, 93—4, brus. dial. *labada*: *labada*, свиная *labada* 'Chenopodium album' (Kiselevskij Bot. sl. 36, też SPZB: *loboda*). ~

elboda: ~ pol. lud. *lebioda* 'Chenopodium album' (np. Karłowicz SGP, Olesch Sankt Annaberg, Pluta Dzierżysławice, Zaręba Siolkowice, Dojna AGK m. 581, RKJL XXIV 160, Szymczak Domaniówek), spol. XV w. (rzadkie w XVI w.) 'Atriplex hortense' (też biała *lebioda* 'Chenopodium vulgare', głucha *lebioda* 'komosa mierzliwa, Chenopodium vulvaria'), czes. *lebeda* 'Atriplex' (też dial. np. Gregor Slav.-buč., Malina Mistfice, także 'Chenopodium', Lamprecht Opava.), stczes. 'Atriplex' (bielá *lebeda* 'neptia, calamentum', *lebeda* červená 'origanum', hluchá *lebeda* 'sulphurata', Gebauer Sl., Flajšhans Klaret), śla. dial. *lebeda* 'Atriplex' (SSJ; Ripka Dolnotrenč. 65: 'Atriplex patula');

śla. *lebedu* 'Atriplex' (bela, povrtna *lebeda* 'Atriplex hortense', divja *lebedu* 'Atriplex patula');

strus. *лєбєда* 'Atriplex', *уєрнџома лєбєда* 'Origanum' (Srezn., SRJ XI—XVII), ros. *lebedá* 'Atriplex, Chenopodium', dial. np. 'Chenopodium album, glaucum, viride', także 'Artemisia vulgaris', 'Axyris amarantoides' (SRNG, SRSO Dop.; również przen. o 'biednym, lichym pożywieniu', SRNG, o 'gorzkim zyciu', Eliasov Zabujkaše), ukr. dial. *lebeda*, *lebeda* 'Atriplex, Atriplex hortense, hastatum' (np. *lebeda* tatarska 'Atriplex patulum'), 'Chenopodium' (np. *lebeda* dyka, sobača 'Chenopodium album'), też 'Origanum vulgare' (Makowiecki l.c., też 250), brus. *lebedá* (dial. także *lebyda*, *lebyda* SPZB, Sejacko NL 45, ŽS 202) 'Chenopodium' (np. белая *lebyda* 'Chenopodium album', Kiselevskij l.c.). ~

Por. 1. wskazujące na większy zasięg postaci *elboda*: dluž. dawne *lebedka* 'Origanum vulgare' (Muka);

2. odmienne postaci: dluž. dial. *lobeda* 'Atriplex hortense, Chenopodium album' (Muka), strus. *лосєда* = *лосода* (SRJ XI—XVII).

W poszczególnych językach słow. poświadczone jest znaczenie przenośne 'człowiek wątpli, słaby; coś lichego, bezwartościowego': pol. dial. *lebioda* 'człowiek wątpli, słaby' (Karłowicz SGP; Cieszyńskie), 'mężczyzna słaby' (Sychta Kociewie), kasz. *lebedá* 'mężczyzna słaby, wątpli': *lebedá* 'człowiek wysokiego wzrostu' (Sychta SK), czes. dial. *lebeda* 'coś lekkiego, bez wartości; człowiek mało wart' (Gregor Slav.-buč., Malina Mistfice), *lebeda* 'špata, ledučina' (Bartoš DSM), por. divče jako *lebeda* o 'dziewczyźnie bladej, chorowitej' (Hruška DSCh). Mało prawdopodobny związek z przypadkowo podobnym lit. *lebedá* 'człowiek mazałowaty, bez energii': *lebedyti* 'partaczyć, robić coś źle' (o wyrazach lit. p. Fraenkel LEW 349—50).

Pierwotna postać i etymologia niepewne. Prawdopodobnie nazwa roślin od jasnego, białawego zabarwienia spodu liści (zwłaszcza pospolitego gatunku komosa biała, Chenopodium album), a więc do ie. *albho-* 'biały': lac. *albus* 'biały, siwy, bladej, jasny, świetlisty', gr. *ἀλφός* 'biała mączysta wysypka

na ciele', por. paralelne lit. *balūnda* 'Chenopodium': *būlti* 'bieleć'. Pierwotna zapewne postać *elbod'a* (co do nagłosowego *e* - por. prapokrewne *el-bēds*), skąd na skutek asymilacji samogłosek z jednej strony postać *elbed'a* (*e-o* > *e-e*), z drugiej zaś strony nowsza (po przestawce) postać **loboda* < **lōboda* (**lō-boda*) < *elboda*). Rekonstrukcję prapostaci **olboda* [wykluczając formy pld. słow. — O suf. *-odu* p. I 63 (gdzie sekundarna postać *elbed'a*).

Vasmer REW II 21—2, Sławski SE IV 89—91 (tu dłuższa szczegółowa literatura), ESSM VI 18 (rekonstruuje prapostać *elbed'a*), Pokorný IEW 30—1. — O innych nieprzekonujących próbach objaśnienia wyrazu zob. Sławski SE IV 90—1, ESSM l.c. W. B.

e enę elenęte zach.: wsch. **olenę olenęte** 'młode jelenia; młody, mały jeleni, jelenek' *elenę*: ~ pol. rzadko *jelenię -nięcia* 'młode jelenia, młody jeleni' (też dial., np. kasz. *jelenią*, Kamult, I cmentz PW), głuź. *jelenjo -njęca* 'ts.' (Pfułł), czes. *jeleně -uře* 'ts.' (Pfir. slov., SSSJČ), śl. *jelēnia -ńać'a* 'ts.' (SSJ). ~ *olenę*: ~ ukr. *оленя -няти* 'młode jelenia', brus. *алення : аленіе -няці* 'ts.'. ~

Dem. od *elenь*: *olenь*, o suf. *-ę -ęte* p. III 11—9.

W. S.

elenica 1.: wsch. **olenica** 'samica jelenia, lania, Cervus elaphus'

elenica: ~ pol. dawne od XVI w., dziś dial. *jelenica* (też *elenica*) 'samica jelenia, lania' (SP XVI IBL, L., Dejna RKJL XXII 258, Pluta Dzierżyszka-wice, Górnowicz Malbork, Lorentz F.W., AJK VIII n. 365, cz. II 108), dłuź. *jelenica* 'ts.', głuź. *jeleni(ć)ca* 'ts.', czes. dial. *jelenice* 'ts.' (Siatkowski Kudłowa I 108), śl. *jelenica* 'ts.' (także dial., np. Kálal, Habovštiak Orava 170); sle. *jelenica* 'samica jelenia, lania', sch. *jelenica, jelēnica* 'ts.' (RSAN, w tym znaczeniu dawne XVI—XVII w. również *jeljenica*, RJAZ), 'samica chrząszcza jelenka rogacza';

ros. dawne od XV w. *елѣница* 'samica jelenia, lania' (SRJ XI—XVII, Slovarь CSRJ). ~

olenica: ~ ukr. *олениця* 'samica jelenia, lania', brus. dial. *al'enića* 'ts.' (Sejaškovič Grodno). ~

Peminiuum od *elenь, olenь*, o suf. *-ica* p. I 98—9.

W. S.

elenica 2. 'coś związanego z jeleniem, np. skóra jelenia, miejsce, gdzie przebywają jelenie'

~ dłuź. NT *Jelenica* miejsce, gdzie przebywają jelenie (Muka III 203), czes. *jelenice* 'skóra jelenia', pl. *jelenice* 'wyrób z jeleniej skóry, np. rękawiczki', śl. *jelenica* 'skóra jelenia; wyrób z jeleniej skóry, np. rękawiczki', pl. *jelenice* 'rękawiczki z jeleniej skóry';

sle. *jelenica* 'rykowisko jeleni' (Pleteršnik), także NW *Jelenica* (Bozłuj SVI 239), NT *Jelenjica* (ib.). ~

Ze słow.: gr. Ἐλληγίτσκα góra w Arkadii (Vasmer SG 153).

Por. 1. czes. *jelenice* bot. 'grzyb sarniak dachówkowaty, Hydnum imbricatum', śl. dial. *jelenica, jelēnica* 'gatunek grzyba' (Kálal, Habovštiak Orava 160); ukr. dial. *олениця* bot. 'grzyb sarniak dachówkowaty, Hydnum imbricatum' (Żel.);

2. sch. dial. *jelēnice* pl. 'rodzaj prymitywnego zamknięcia' (RSAN).

Substantywowane adl. *elenьjь* (por. *elenьcь* 2.), o suf. *-icu* p. I 98—9. Nie można wykluczyć też bezpośredniej derywacji od podstawowego *elenь*.

W. S.

sch. *olenina* 'coś związanego z jeleniem, coś pochodzącego od jelenia, zazwyczaj mięso jelenie, skóra jelenia'

elenina: ~ pol. od XVI w. *jelenina* 'mięso jelenie', czes. *jelenina* 'ts' od XV w., 'skóra jelenia', sla. *jelenina* 'mięsu jelenie', dial. *jel'čina* 'skóra jelenia' (Habovštiak Orava 391);

ste. *jelenina* 'mięso jelenie', 'skóra jelenia', sch. dawne *jelenina* 'mięso jelenie' (RJAZ, Belostener);

ros. dawne *елѣнина* = *олѣнина* 'mięso jelenie', 'skóra jelenia' (Słownik CSRJ). ~

Por. z rozszerzającym elementem *-or-*: ste. *jel'norina* 'skóra jelenia', 'mięso jelenie' (Pleteršnik), nowsze *jelenorina* 'miękki wyrób ze skór dzierzyny' (SSKJ), sch. *jelenorina* 'skóra jelenia' (RSAN).

olenina: ~ ros. od XVIII w. *олѣнина* 'mięso jelenie jako pokarm' (SSRJ, też u Dala), dawne 'skóra jelenia' (Słownik CSRJ), dial. *олѣнина* (sie!) 'skóra jelenia nieprzydatna do obróbki, używana jako dywanik' (Eliasov Zabajkalsk), ukr. *оленина* 'mięso jelenie' (u Żel. także 'skóra jelenia'), brus. *алѣнина* 'mięso jelenia'. ~

Berywał od *елень, олень*, o suf. *-ina* p. I 121.

W. S.

... .. **ель I.**

елень *elene*: wsch. **елень** *elene* 'duży ssak z rodziny jeleniowatych, parzystokopytny, samiec na duże rozgalezione poroże, Cervus elaphus'

елень: ~ pol. od XV w. *jelen* *-nia* (już w XIV w. NM *Jelenie*), dial. też *wjelen*, *wjelen*, z asymilacją *jelén*, *jelén*, z dyspalatalizacją wygłosu: *jelén*, *jel'én* *-na*, *jelón* *-lona*, *elen* *-na* (o geografii zmian fonetycznych p. np. Nitsch WPP II 113, MAGP IX m. 135, cz. II 100, AJWkpól. II m. 221, cz. II 111, Karłowicz SGP, Kucala PSM 71, Dejna RKJL XXII 258, Tomaszewski Gł., Górniewicz Malbork, Sychta SK, Lorentz PW) 'Cervus elaphus', dial. także 'samiec sarny' (p. o tym MAGP l.c.), 'krowa z rogami podobnymi do jelenia, rosnącymi w górę' (Sychta SK, Sychta Kuciwie; o innych przenośnych znaczeniach por. Hermiczek-Morozowa Paster. I 80—1), dłuż. *jelén* *-na* 'Cervus elaphus', głuź. *jelén* *-nja* 'ts.' (też dial., np. Michalk Neustadt), dawne XVII w., dziś dial. także *jelen*, *jel'en* m. 'ts.' (Stachowski Frenzel, Jentsch Rodewitz), czes. od XIV w. *jelen* *-na* 'ts.', dial. *jel'eň*, *jel'eň*, *jelén* *-ňa* 'ts.', 'chrząszcz jelonek rogacz, Lucanus cervus' (np. Bartoš DSM, Steuer Baborów, Horečka Přenštát, Lamprecht Opava; także z asymilacją *j...l*) *l...l* forma *jelén* 'Cervus elaphus', Kofl Dod. DSM), sla. *jel'eň* *-ňa* 'Cervus elaphus' (również dial., Sáros Bükk-Gebirge, Matejčík Novohrad 92, Habovštiak Orava 47, 107), dawne a dzisiaj dial. także *jelen* *-na* 'ts.' (Ryšanek Žil. kn., Sáros o.c.);

ste. *jelen* (*jelen*) *jel'ena* (dial. *j'elen*, *j'elen*, np. Rigler Notr. 44, 180) 'Cervus elaphus' od XVI w., dial. 'wól o sierści podobnej do sierści jelenia' (Pleteršnik, SSKJ), por. divji *jelen* 'chrząszcz jelonek rogacz, Lucanus cervus' (Pleteršnik), sch. *jelen* *-na*, stsch. gen. sg. *jelene* (dial. herzegowińskie *j'eljen*, *lj'eljen*, ikaw. od XVI w. *jelin*, np. RJAZ, RSAN, Vrančić; HDZ IV 433; *j'elin*, wskazujące na wtórne *-é*, czakaw. *j'elen*, ČDL I 375; Brač; *j'eljen*, Koschat Baumgarten) 'Cervus elaphus' od XIII w. (*jeleni* pl. zool. nazwa zwierząt rodziny Cervidae), 'chrząszcz jelonek rogacz, Lucanus cervus' (w tym znaczeniu też u Vuka), dial. także nazwy zwierząt domowych, np. wolu z wielkimi rogami, konia z długą szyją (RSAN, RJAZ), por. sjeverni *jelen* 'renifer, Cervus tarandus'

(RJAZ), sos. Supr., Ps. Sin. *ялень ялене* 'Cervus elaphus', bułg. *елѣн* m. 'ts.' (także dial., np. BДial. VI 28: Сѣчані: *елѣне* pl. 'barany, którym wiązano rogi, żeby wyrastały im prosto w górę jak jeleniom', BДial. V 169: Родопу), u Gerova również 'chrząszcz jelenek, Lucanus cervus', maced. od XVI w. *елен* (dial. też *ѣлін, јѣлін*, Małeckі SW) 'Cervus elaphus' (także dial., np. Hendriks Radožda-Vevčani, Vidoeski Kumanovo 65, 117);

rus.-cs., strus. od XI w. *ялень, яленъ* m. 'Cervus elaphus' (Srezn.; SŁJ XI—XVII tu też 'Cerva elapha'), ros. przestarz., dziś poet. i dial. *елѣнь -ня* 'Cervus elaphus' (SSRJ, Słowarь CSRJ, Ruk. Leks.; Słownik starowierców: *jel'én', jél'ьn'*), ukr. dawne XVII—XVIII w. *елень, елень* m. 'ts.' (Tymčenko, Slavynecьkьj Leks.), dziś dial. np. lenk. z nagłosowym *ie-, e-, iу-, iу-* oraz wygłosowym *-n, -ń, -n'* i *ńi* (p. o tym Stieber AJLemk. m. 131, 134), brus. dawne XVI w. *елень* 'Cervus elaphus' (Słownik Ska-gyny). ~

olень ~ strus. od XII w. *олень* m. 'Cervus elaphus', ros. *олѣнь -ня* 'ts.' (także dial., np. Słownik starowierców: *ol'én'*), por. dawne *олѣнь* летучий 'chrząszcz jelenek, Scarabeus cervus' (Słowarь CSRJ), ukr. *олень -ня* (również *олинъ оленя*, Prinčenko, Żel.) 'Cervus elaphus' (dial. też 'samiec sarny', SДU 88), o fonetyce wyrazu w dialektach lenk. p. Stieber o.c. m. 131—4, brus. od XVI w. *алѣнь -ня* 'Cervus elaphus' (także dial., np. Sejaškovič Grodno). ~

Ze słow.: śwrm. *elent*, śrdniem. *elen(d)*, niem. *Elentier* 'łoś' (Berneker SEW I 264).

Kontynuacja ie. *el-en-* 'jeleni, Cervus elaphus' (zapewne z pierwotnego *el-*, Benveniste Origines 25. por. *mes- : mes-en-* p. *měšecь*), o budowie p. I 124—5. Oczekiwany nom. sg. *jelę* nie zaświadczony, wyparty został przez pierwotny acc. sg. na *-enь* (spotykane w poszczególnych językach słow. formy ze stwardniałym wygłosem rozwinęły się na ich gruncie niezależnie od siebie i nie wskazują na rekonstruującą prapostaci *elenz* jak to przyjmuje BSSM VI 20). Dokładne odpowiedniki ie.: stlit. *elenis* 'Cervus elaphus' (niesłusznie kwestionowane przez Trautmanna BSW 68—9, p. Specht KZ LVIII 276, UID 115, Kořinek LF LXII 280—4), gr. *ἐνελος, νεβρός* ('jelenek') Hes. z metatezą < **ἐλενος*, p. Niedermann IF XVIII Anz. 78 n., Kořinek LF LXII 280, Frisk GEW I 514. W językach ie. tematyczne *-en-* w postaci zredukowanej *el-n-, el-n-*: lit. *ėlnias : ėlnis* 'jeleni' (*ėlnė* 'łania'), stirl. *elit* 'sarna' (**elnti*), cymr. *elain* 'łania' (**elnti*), gr. *ἐλαφος* m., f. 'jeleni; łania' (**elny-bho-s*), *ἐλλός* 'jelenek' (**elnoś*), orm. *elū elin* 'łania'. W innych językach ie. wyraz wyrugowany w związku z tabu, jakiemu podlegały nazwy zwierząt łownych, p. Meillet DEL⁴ 117, Havers NLS 52. Podstawą ie. *el-en-* może być pierwotna nazwa koloru *el-, ol-* widoczna np. w stwniem. *elo, elawēr* 'brunatny, czerwonożółty' (Lidén SAVS 68, Pokorny IEW 302—4). — Osthoff EP I 278—321 dopatrywał się tu pierwotnej podstawy ie. *el-* 'róg', niepewne.

Berneker SEW I 263—4, Kořinek LF LXII 280—4, Trautmann BSW 68—9, Meillet Ét. 431 i SC 348, Slawski SE I 556—7, Vasmer REW II 264, Vaillant GC II 197—8, Fraenkel LEW 120, BSSM VI 20, Pokorny IEW 303—4.

Por. pokrewne *olnъji*.

W. S. — P. S.

еленьсь I. *elensca*: wsch. **оленьсь** *olensca*: **еленькъ** *elenska* (**еленькъ** *elenska*): wsch. **оленькъ** *olenska* 'młode jelenia, młody jeleni'

elensь: ~ dluz. NO *Jelenie -ca* (Muka III 45), gluź. *jelene -ca* 'jeleniątko, młody jelen', u Pfuħla teź *jelenie -ca* 'ts.', stezes. od XV w. *jelence -neč* 'ts.', takźe NO *Jelence* (Gebauer SL);

sla. u Pletersnika *jelēneč -nca* dem. od *jelen*, 'młode jelenia, jeleniątko', sch. *jelēnac* 'ts.' (równieź NO *Jelēnac*, RŠAN), 'chrząszcz jelonek rogacz, *Lucanus cervus*';

ros. dawne *elēneč -nca* 'chrząszcz jelonek rogacz, *Lucanus cervus*' (SAR, Słownik CSRJ), ukr. dawne XVII w. *еленець* 'ts.' (Slavynecьkuj Leks.). ~

Por. gluź. u Pfuħla *jelenie -ca* 'gatunek grzyba, jelenia bedłka'.

elensь: ~ ros. dawne od XVI w. *olēneč -nca* dem. od *olень*, 'młode jelenia, młody jelen, jeleniątko' (Słownik CSRJ: przestarz., Srezn.: *оленьца*), ukr. dial. *оленіць (олініць) -нця* dem. od *олень*, 'ts.' (Hrinčenko, Żel.). ~

elensьkь (elensьkь): ~ pol. *jelonek -nka* (stpol. XV w. teź *jelenek*, dial. równieź *lełonek*, *lełunek*, kasz. *jelonek*, *jelōnk -nka*) 'młody jelen, zrebie jelenia', 'rodzaj chrząszcza, jelonek rogacz, *Lucanus cervus*' od XV w. (takźe dial., np. Karłowicz SGP), stpol. XV w., dziś dial. 'wól o tej maści, co jelen' (ib., Lorentz PW, Słownik stpol.), dial. teź 'jelen, *Cervus elaphus*; samiec sarny' (Dejna RKJL XXII 258), dluz. *jelenk -ka* dem. od *jelen*, 'młody jelen' (teź NO *Jelenk*, Muka III 45), 'renifer', gluź. *jelenk -ka* (u Pfuħla takźe *jelenk*) 'młody jelen', 'chrząszcz jelonek rogacz, *Lucanus cervus*', stezes. od XV w. *jelēnek* (dziś *jelinek*) -nka dem. od *jelen*, sla. *jelienok -nka* 'jelen w pierwszym roku życia', u Kálala *jeleneč*, *jelinek* s.v. *jelen*;

sla. *jelēnek -nka* dem. od *jelen*, 'młode jelenia, młody jelen' (Pletersnik), sch. *jelēnak -nka* dem. od *jelen*, 'młody, mały jelen' od XVI w., 'chrząszcz jelonek rogacz, *Lucanus cervus*' od XIX w., takźe bot. 'gatunek paproci, języcznik zwyczajny, *Scolopendrium officinarum*, *Scolopendrium vulgare*'. ~

elensьkь: ~ ukr. dial. *olēnok -nka* 'młode jelenia, młody, mały jelen', 'chrząszcz jelonek rogacz, *Lucanus cervus*' (Hrinčenko, Żel.). ~

Por. ros. *оленёнок -нка* 'młode jelenia, młody, mały jelen'.

Pierwotne deminutiwa od *elensь (olensь)*, o suf. -ьць, -ькь, -ькь p. I 99—101, 93.

Zob. *elensь*, *olensь*.

W. S.

elensь 2. elensьca 'miejsce, gdzie przebywają jelenie'

~ pol. dial. *jelenie -ńca* (kasz. przestarz. *jellie -ca*) 'miejsce, gdzie przebywają jelenie' (Karłowicz SGP, Sychta SK), dluz. *jelenie -ca* 'miejsce, gdzie przebywają jelenie' (stąd liczne NT i NM, np. *Jelcūc*, pl. *Jelenie -leńc*, Muka III 148), czes. NM *Jelenec*, pl. *Jelence* (Profous MJČ II 117), sla. NM Dolni *Jelenec*, Horni *Jelence* (Majtán NOS 141);

sla. od 1265 r. NM *Jelene*, częste NT *Jelenc*, pl. *Jelenci* (Bezłaj SVI I 239 s. v. *jelenica*), sch. NM *Jelenac -nca* (RJAŻ, tu zapis z 1348 r. *Jelensьc*), maced. NT *Еленъц* (Vidoeski Kumanovo 133);

brus. NM *Еленец*, pl. *Еленцы* (RGN III 197, 199), takźe *Аленец* s. v. *Оленец* (Žučkovič KTSB 167). ~

Substantywowane adi. *elensьjь*, o suf. -ьць p. I 99—101.

W. S.

elensьkь zob. **elensь 1.**

elensьjь *elensьja elensьje*: wsch. **elensьjь** *elensьja elensьje* 'należący do jelenia, pochodzący od jelenia, właściwy jeleniowi, dotyczący jelenia, pozostający

w związku z jeleniem', *elensjъ ѣзыкъ* bot. 'gatunek paproci, języcznik zwyczajny, *Scolopendrium officinarum*'

elensjъ: ~ pol. od XV w. *jeleni* 'pochodzący od jelenia, dotyczący jelenia, należący do jelenia, właściwy jeleniowi, pozostający w związku z jeleniem' (też dial., np. Karłowicz SGP, Olesch Sankt Annaberg, Górnowicz Malbork, Lorentz PW, Sychta SK; w funkcji subst. *jelenia* nazwa krowy z rogami wygiętymi do tyłu, Herniczek-Morozowa Paster. I 80, II—III 11, 12; NW *Jeleniá* część Jeziora Wdzydze, Sychta SK), od XV w. *jeleni jazyk* 'gatunek paproci, języcznik zwyczajny, *Scolopendrium officinarum*' (także dial., np. Karłowicz SGP: poddial.), o innych nazwach bot. np. *jeleni kerzeń*. *jelenie* ziele p. Słownik stpol., SP XVI IBL, Karłowicz SGP, czes. *jeleni* 'należący do jelenia, pochodzący od jelenia, właściwy jeleniowi' od XIV w. (już w 1241 r. NT, NM *Jelenie* góra, Gebauer SL), od XIV w. *jeleni jazyk* 'gatunek paproci, języcznik zwyczajny, *Phyllitis scolopendrium*' (ib., SSSJČ, Machek CSR 32—3), por. również np. *jeleni* skok 'widlak goździsty, *Lycopodium clavatum*' (SSJČ, Kubín Kladsko, Bartoš DSM), sla. *jeleni* 'pochodzący od jelenia, właściwy jeleniowi, należący do jelenia' (dial. zazwyczaj jako I człon nazw bot., np. *jeleni* haba 'grzyb jadalny, trufia letnia, *Tuber aestivum*', Ripka Dolnotrenč. 71: 'grzyb sromotnik bezwstydlny, *Phallus impudicus*', Matejčik Novohrad 91). *jeleni jazyk* 'języcznik zwyczajny, *Scolopendrium vulgare*' (SSJ, Buřa SBN 300);

sla. *jelenji* 'dotyczący jelenia, pochodzący od jelenia, należący do jelenia, właściwy jeleniowi, pozostający w związku z jeleniem' (por. również NW *Jelenji* Potok, *Jelenji* Studenec, Bezlaj SVI I 239), sch. *jelenji* (dial. ijękaw. *jėljenji*, ikaw. *jėlinji*, dawne XV w. też *jeleniji*, por. również od XV w. *jeleni*, np. NM *Jeleni* Kladenec) 'należący do jelenia, właściwy jeleniowi, pozostający w związku z jeleniem, dotyczący jelenia, pochodzący od jelenia' (RSAN, RJAZ, Vuk), bot. *jelenji jezík* (dial. czakaw. *zajik*) 'gatunek paproci, języcznik zwyczajny, *Scolopendrium officinarum*, *Scolopendrium vulgare*' (RJAZ, RSAN, w tym znaczeniu też *jelenje* ubo), 'trawa śledzionka skalna, *Ceterach officinarum*' (RSAN), scs. Супр. *еленъ* adi. 'należący do jelenia, jeleni, gen. sg. jelenia';

ros. dawne od XV w. *еленъ, еленнѣ* 'należący do jelenia, właściwy jeleniowi, dotyczący jelenia, odnoszący się do jelenia' (SRJ XI—XVII; Słownik CSRJ: *елѣннѣ -нѣя -нѣе*), por. XVIII w. *еленнѣ языкъ* 'języcznik zwyczajny' (Ruk. Leks.), *еленнѣ* корень 'ziele' (ib.), ukr. dawne XVII—XVIII w. *елѣннѣ, елѣннѣ* 'należący do jelenia, właściwy jeleniowi, odnoszący się do jelenia, dotyczący jelenia', także bot. *елѣннѣ языкъ* 'języcznik, *Phyllitis*' (Тумчєнко, Славянськы Лєкс.). ~

elensjъ: ~ strus. XV w. *олєннѣ* 'należący do jelenia, odnoszący się do jelenia, właściwy jeleniowi' (Srezu.), ros. *олѣннѣ -нѣя -нѣе* 'należący do jelenia, odnoszący się do jelenia', 'zrobiony ze skóry jelenia' (SSR.J), dial. *олѣннѣ* por. bot. 'widlak spłaszczony, *Lycopodium complanatum*', 'rodzaj rośliny pokojowej' (SRSO Dop.), ukr. u Żel. *олѣннѣ* (s. v. *олєнєснѣ*) 'należący do jelenia, odnoszący się do jelenia, właściwy jeleniowi', brus. dial. *алѣні* '1s.' (BMM III 172), por. też NT *олѣні* pori pl. (Mikratap. Bel. 168). ~

Adi. od *elens*, *olens*, o suf. -jъ p. Brodowska-Honowska SPS 29—43.

W. S.

elš pld., wsch. adv. (< part.) 'ledwie, zaledwie, z trudem, vix'

~stsch. książk. *jelje* 'ledwie, z trudem' (RJAZ: *jelé, jele, jeli* w przykładach:

leżešta *jelŕ* živa; *jelŕ* dyšestu jemu), scs. *каъ* 'ledwie, zaledwie' (*каъ живъ* 'ledwie, na pół żywy'), bułg. dial. *ѣле* 'ledwie, z trudem, powoli, ledwie ledwie' (BDial. I 247: *сите варкат, а ѣа еле еле* 'wszyscy się śpieszą, a ja powoli, z trudem');

rus.-cs., strus. od XI w. *каъ*, *сас* 'ledwie, zaledwie' (Srezn.: *сасъ живасано; оставши сасъ жива сурѣа, сасъ жива остави; нѣво сасъ живоу томоу быти*), ros. *ѣле* 'ledwie, zaledwie; z lekka, powoli; trochę, niemal, bez myśla', 'z trudem, na siłę' (*ѣле* *поспевали за нимъ; еле* *жив от страха*), *ѣле-ѣле* 'ledwie ledwie' (*ѣле-ѣле* *передвигали ноги*), *еле-еле* *душа в теле* o 'kims, czyniś słabym, ledwie trzymającym się (o chorym człowieku, o starej, zużytej rzeczy)', ukr. lnd. i książk. przestarz. *еле* 'ledwie, zaledwie', *еле-еле* 'ledwie ledwie' (Žel.), brus. dial. u Nosoviča (?) *еле* 'ledwie' (*еле живъ оставси*), *еле-еле* 'ledwie, z trudem' (*еле-еле* *упосив его*). ~

Por. strus. XIV—XV w. *каъ*, *сас* 'ledwie, zaledwie' (Srezn.: *оставши на ... каъ жива*).

Od part. deiktycznej *e* 2. rozszerzonej part. wzmacniającej, uogólniającej (> ograniczającą) *lŕ* (zob.). Por. synonimiczne *edara* oparte na pokrewnej part. *e-de* (zob.).

ESSM VI 8—9. — Mniej prawdopodobne wyprowadzenie adv. *elŕ* z **ed-lŕ* (zob. *edina*), tak ostatnio Saur—Kopečný ESSB II 279 (za Vasmerem REW I 395). — Berneker SEW I 418 wyprowadzał z zaimeka względnego *jo-* (p. *jo*, *joŕe*). Nie widać podstaw. Zob. *je-lŕ*. W. S. — F. S.

elito : pld. (część pln.-zach.) **olito** : wsch. ***jelito** 'część przewodu pokarmowego: jelito, kiszka, intestinum', 'rodzaj wędliny nadzianej w jelicie'

elito : ~ pol. od XV w. (ale jako NO od XIII—XIV w., SSNO) **jelito** 'kiszka, intestinum' (też dial., np. *jel'ito*, *le'ito*, Karłowicz SGP, Szymczak Domaniówek, dawne od XVI w. także 'kiszka stołcowa, odbytnica', 'początek jelita grubego', 'przelyk'; często pl. *jelita*, dial. także np. *le'ita*, kasz. *alŕta* 'cała zawartość jamy brzusznej, wnętrzności', np. Kucala PSM 168, Szymczak l.e., Lorenz PW), od XVI w. również 'rodzaj wędliny w nadzianym jelicie, kielbasa' (też dial. np. 'Füllwurst, Graupenwurst, Semmelwurst, Wellwurst', Olesch Sankt Annaberg, 'kiszka kaszana', Basara Śląsk), dial. także przen. 'zgrabione resztki zboża leżące w poprzek zagonów; zgrabiona w wał konieczyna lub siano przed kopieniem' (Pluta Dzierżysławice), dluz. *jelito* (dial. *jel'ito*, *jel'to*, dawne *jel'uto*) 'jelita, trzewia, wnętrzności', 'brzuch, zwłaszcza bydłęcy', 'torba z bydłęcego żołądka', dial. też 'żołądek', 'saleeson', gluz. *jelito* 'żołądek, bydłęcy', u Pfußla także *jel'to* 'żołądek, wnętrzności bydłęcy', czes. *jelito* 'rodzaj wędliny: kiszka kaszana, pasztetowa', 'podłużny nabrzmiały śnięc na skórze od uderzenia prętem' (też dial., np. Hruška DSCb), stezes. XV w. 'odbytnica', dziś dial. 'jelito, kiszka' (np. Lamprecht Opava), sla. *jelito* 'jelito nadziane mieszanką mięsa, gotowanej krwi i kaszy, kiszka wątrobianą' (też dial., Rŕpka Dolnotrenč. 164), pejorat. 'żołądek, jelita, wnętrzności' (także u Kŕlala);

sch. dial. czakaw. *jelito* : *jel'ito* : *jel'ito* 'rodzaj kielbasy, farcimen, botulus' (RJAZ: już w XVII w. u Mikalji, HDZ I 161; Susak, szczegółowo o postaciach i geografii Zajceva PPJ III 76—7).

Por. 1. wtórne postaci f. (zapewne przeuciesienie *jel'ita* u. pl. do deklinacji żeńskiej): sle. dial. *jel'ita* f. 'rodzaj kielbasy', *jel'uta* f. 'kaszanek' (Peteršnik: Bela Krajina), sch. dial. czakaw. *jel'ita* f. 'kielbasa domowego wyrobu' (Rus-

prave JAZU I 26: Brinje), *jēlīte* f. pl. 'kaszanka, Blutwurst' (Koschat Baumgarten);

2. z sekundarnym nagłosowym *ja-* (zob. s. v. *edla*): a) n.: sla. dial. *jalito* 'kiszka wątrobianą; jelito nadziane mięsem, gotowaną krwią i kaszą' (Ripka Dolnotrenč. 164), sch. dial. *jalito* 'rodzaj wędliny: jelito grube nadziane kaszą i krwią' (RJAZ: Lika),

b) f.: ukr. dial. *ялітѹ -ніа* f. pl. 'wnętrznosci' (Hrinčenko), brus. dial. *ялітѹ* f. pl. 'jądra samca zwierząt, testicula' (Nosović). ~

olito: ~ sle. dial. *olito* 'jelito, kiszka, intestinum', pl. *olita* 'kiszka, wnętrznosci, trzewia, intestina' (Pleteršnik: Karyuntia), sch. dial. czakaw. (Istria, Kvarner, Chorwackie Przymorze) *ōlito*: *olīto*: *olito* 'jelito, kiszka, zwłaszcza zwierzęca', pl. *olita* 'trzewia, wnętrznosci' (szczegółowo o geografii RJAZ, Zajceva l.c.).

Por. wtórną postać f. (p. wyżej): sch. dial. czakaw. *olita*, *colita*, *ulita* f. = *olita* n., zob. Zajceva l.c. ~

**jalito*: Na takiej postaci (zob. niżej) mogą być oparte derywaty, prawdopodobnie z zanikiem nagłosowego *ja-*: ros. dial. *лѹмѹха* 'odbytnica', *лѹмѹхѹ* 'duży brzuch; żarłok', *лѹмѹхѹка* 'mały żołądek przeżuwaczy', *лѹмѹхѹку* pl. 'nie nadające się do jedzenia części jelit i mięsa zwierząt', *лѹмѹка* 'trzeci żołądek przeżuwających', *лѹмѹня* 'ts.: pierwszy żołądek przeżuwających; brzuch', *лѹмѹня* 'księgi, część żołądka przeżuwaczy' (SRNG).

Uderza brak wyrazu we wsch. części pdł. słow. — Co do znaczenia 'rodzaj wędliny nadzianej w jelicie, kielbasa, kaszanka' por. np. sch. dial. czakaw. *ke-prāicā ka-je črivo tāščo, zovemō črivo, ka-γu napūnimo, ontrāt jelito* (HDZ I 155).

Brak pewnej etymologii. Suf. *-(i)to* spotykamy też w innych nazwach części ciała, p. *olūta*, *usta*, *isto*: *čsto*, *lysto*; o wielu ie. nazwach z suf. *-t-* zob. Specht UID 224—6. Tylko nazwy najważniejszych części ciała mają nawiązania ie. (zob. np. *nosa*, *ucho*, *usta*), sceptycznie więc patrzeć trzeba na objaśnienie Brücknera KZ XLVI 197, SE 206, nawiązującego do lac. *ilia* pl. n. 'ślabizna, ściana boczna brzucha między zębami a biodrami; jelita, wnętrznosci; brzuch, podbrzusze; moszna, jądra', gr. późne u Hes. *ἰλια·μῆτρια γυναικεῖα* 'kobiecy narząd rodny, pudendum muliebre'. W takim wypadku *elito*, *jelito* powstałoby przez dysymilację z **jilito*. Za taką prapostacią przemawiają wyrazy ros. dial. typu *лѹмѹня*, *лѹмѹха*, zdające się wskazywać na pierwotne **jilito* (p. wyżej). O zagadkowym stpr. *laitian* 'kielbasa' (które Brückner KZ XLVI 197 bezpodstawnie uważał za pożyczkę z nie zaświadczonego stpol. **lito*) p. Fraenkel LEW 368. — Przegląd innych objaśnień u Sławskiego SE I 558. Ostatnio Trubačev ESSM VI 21—2 stara się nawiązać *elito* do niem. *Aal* 'węgorz', dawniej 'pasma, pasek np. w tkaninie', stind. *ālī-* 'pasma, linia'. Nie przemawia za tym ani semantyka, ani wokalizm pierwiastkowy. — Por. *čerevo*, *kyša*, *kyšbka*.

Berneker SEW I 452—3, Sławski SE I 557—8, Vasmer REW II 46—7, Machek ES² 222, Skok ER I 751, Bezlaj ES I 225, Wagle-Hofmann I 678—9, Pokorny IEW 309—10, ESSM VI 21—2. P. S. — W. B.

elā *elā* zach. i pdł. 'nie wielka ryba z rodziny karpiowatych, *Leuciscus leuciscus* lub *Squalius leuciscus*'

Postać zaświadczona szczerkowo, nie dostrzeżona w dotychczasowych słownikach etymologicznych, nie uwzględniona również przez ESSM: pol.

dial. kasz. *jel* 'jakaś ryba' (Lorentz PW za: J. Gulgowski, Kaszubi, 1924, 74), sch. dial. *jal* m. 'Leuciscus idus' (Visoko w Bośni, Hirtz RNZN III 136), wyparta przez dem. *elbь* (zob.).

Jak nieraz w nazwach ryb, nazwa tylko słow., odpowiedników ie. nie ma. Etymologia niepewna, prawdopodobnie od ie. nazwy koloru *al-*, *el-*, *ol-*, słow. *ol-*, *el-* (p. *elbьdь*, *elboda*, *olbьdь*). Ryba wyróżnia się srebrzyście lśniącymi bokami ciała i brzuchem (Staff, Ryby słodkowodne Polski i krajów ościennych, 1950, 181, por. paralele: sch. *belun* : psł. *bьlь*, niem. *Weiß-fisch* dosłownie 'biała ryba', por. Leder RF 48). Zestawiano z (należącym do tego samego pierwiastka ie.) niem. *Alant* 'pokrewna ryba jaż, *Leuciscus idus*', stwniem. *alant*, *alunt* 'jadalna ryba słodkowodna', hol. *elft* 'ryba aloza', łac. *alausa* 'ts.' (Machek ZslPh XIX 66, Specht UIO 31, 114, 203, 222).

Inne objaśnienia mało prawdopodobne (przegląd ich u Sławskiego SE I 555—6). F. S.

елкъ *elka elko* wsch. 'zgorzkniały, zestarzały, zjelczwały, głównie o serze, słoninie'

~ ros. potoczne i dial. *элкий* (dial. permskie też *илкьой*) 'gorzki, zgorzkniały' (*елкий сыр*, *елкое масло*, SSRJ, SRNG), ukr. regionalne *ілкий* (Żel., Kuzela-Rudnyćkuj), też *елкий* 'ts.', brus. dial. *элкий* 'zgorzkniały, ostry w smaku, z nieprzyjemnym zapachem' (сала *элкая*, сланина *элкая*, *элкая* масла, Nosovič, Šaternik Červ., SPZB, Sejaškovič Grodno; маляко *элкая*, бо карова цельная, MSDM 137), na Polesiu *ја́лки*, *јелки*, *јо́лки*, *ју́лки* 'gorzki, zjelczwały, o tłuszczach' (Polesyje 376). ~

Z wsch.słow.: pol. prowinejonalne wsch. *jelki* (: *ilki*) 'zepsuty, gorzkawy, zjelczwały' (masło *jelkie*, słonina *jelka*, Karłowicz SGP, też dawne z Mazowsza, SWil., Zdaniukiewicz Łopatowszczyzna).

Por. też oparte na adi. 1. vb. na *-ėti*: pol. od XIX w. *jelczec* *-eje* 'starzeć się, zgorznieć, o tłuszczach', ros. dial. *елчать -ает* 'ts.;

— na *-nъti*: ros. dial. *элкнуть* 'zgorznieć, jelczec' (SRNG), brus. dial. *элкнуть* 'zgorznieć' (Nosovič, Rastorguev Brjansk);

2. abstractum na *-ь*: ros. dial. plu. *эльч* *-u* f. 'zółé zwierzęcia', 'gorycz, ostry smak jedzenia wskutek przesolenia', 'osad w garnku po wygotowaniu słonej wody';

— na *-yčь*: ros. dial. *елыч* *-чá* 'рассол в посуде с соленой рыбой, говядиной', 'ржавчина в соленой свинине', 'gorycz w jedzeniu od nadmiaru soli lub czegoś innego', 'zółé ryby' (SRNG).

Niepewne. Wyraz (w rekonstrukcji **jьlakъ*) bywa łączony z ie. rodziną *el-*, *ol-* 'psuć się, pleśnieć, gnić' (germ. **ulu-*: norw. *ul* 'spleśniały', szwedz. *ul* 'zjelczwały', lit. *almės*, *elmės* 'ciecz sącząca się z trupa' (Kofínek LF LVII 372 — 4, ZslPh XIII 414, Sl XII 354). Inni (p. Machek Sl VIII 212—3, Studie 57, za nim Vaillant BSL XXXI 46, ESSM VI 22) wiążą go z psł. *olъ* 'piwo', pierwotnie 'gorzki napój' (adi. n. pierwotnego tematu na *-u*, rozszerzone przyr. *-ka*).

Przyjmuje się ślady zasięgu wyrazu w zach. i pld.słow. (p. Machek ES³ 729, s. v. *žluknouti*, Bezlaž ES I 209—10 s. v. *ilka*, Hadrovics ZS VII 651—3, ESSM VI 22). Mało prawdopodobne, p. *jarъ*, *jarьka*, *элъкъ* *элъкакъ* (por. Skok ER II 686). Nie przekonują też zestawienia z rodziną psł. *edla*, wsch.słow. *elъ* 'jodla' (od gorzkiego smaku świerkowej żywicy, por. u Nosoviča *элкий* 'от порчи получивший горький вкус, как бы похожий на вкус еловой смолы',

p. Miklosich EW 103, za nim Proobraženskij ES I 214), czy też *jalovce* (Berneker SEW I 453, Vasmer REW I 396—7). O innych próbach objaśnienia p. Sławski SE I 558—9. M. Ś. — F. Ś.

elъcъ *elca* 'niewielka ryba z rodziny karpłowatych, *Leuciscus leuciscus* lub *Squalius leuciscus*'

~ pol. *jelec jleca* 'Leuciscus leuciscus' od XV w. (stpol. 'Squalius vulgaris'), dial. kasz. *jole -ca* 'Leuciscus leuciscus' (Sycheła SK), gluź. *jele : jlle -ca* 'Alosa vulgaris', czes. *jelec -lec* 'Leuciscus', sla. dial. *jelec -lea* 'ts.' (Kálal 925);

ros. *елѣцъ ельцѣ* 'Leuciscus leuciscus', dial. też inne gatunki ryb, np. 'Leuciscus cephalus', 'Squalius sp.', przen. 'leniwy, tłusty człowiek' (SRNG), ukr. dial. *єлѣцъ* 'Leuciscus leuciscus' (Żel.), *jelec, jelec* 'ts.' (Usačeva Etim. 1971, 133), *єлѣць* 'Alburnus alburnus'.

Z sekundarnym nagłosowym *ja-* (zob. s. v. *edla*): dłuż. *jale -ca* 'Alosa vulgaris; Cyprinus leuciscus', czes. dial. *jalec -ca* 'Leuciscus' (Kott Dod. DSM), sla. *jalec -lea* 'ts.'; sch. dial. wyjątkowe *jälac -lea* 'Leuciscus idus' (Hirtz RNZN III 136; Brod, RSAN); ros. dial. *ялец* 'Leuciscus leuciscus' (Usačeva l. c.), ukr. *ялѣць яльцѣ* 'Alburnus lucidus', 'Leuciscus', brns. *ялець яльця* 'Leuciscus', dial. *Ялець : ялець* 'ts.' (Sejaškovič Grodno). ~

Por. dłuż. *jaleca* 'Alosa vulgaris; Cyprinus leuciscus'.

Pierwotnie dem. od szczytkowo zachowanego *elъ* (zob.), o budowie p. I 100. W. B.
ESSM VI 22—3, Koloniec ONR 101—3.

elъcha : **olъcha** 'rosnące w miejscach wilgotnych drzewo olcha, *Alnus*', **elъca** (**olъca**) 'olcha szara, *Alnus incana*', **čъna elъcha** (**olъca**) 'olcha czarna, *Alnus glutinosa*'

elъcha : ~ sla. dial. *jelcha* 'Alnus' (Kálal, też Habovštiak Orava 47: *jel'cha* i z metatezą *l'ejcha*);

sch. dawne XIV w. *jel(ъ)ha*, dial. *jéha, jea* 'Alnus' (RJAZ, Dariačić RSS, Skok ER I 772), tu wg Skoka l. c. może należeć *jóha : jóna*, dial. *jóa* 'Alnus' z *-ř-* < *-ev-* < *-el-*, jednak postaci te mogą również kontynuować prapostacie *olъcha*; bułg. dial. *елѣа* 'Alnus incana, glutinosa' (RBEž; też np. *ѣлѣа*, BDial. VII 63; Elena, *ѣлѣа*, BDial. I 82; Strandža), z metatezą *-el-* > *-ehl-*: *елѣа* (Gerov), z zanikiem *-x-*: *елѣ, елѣ* (BDial. II 64, VII 179), *водна ела* 'Alnus incana' *черна ела* 'Alnus glutinosa' (Gerov), maced. *елѣа* (z metatezą *-el-* > *-ehl-* > *-el-*) 'Alnus' (też dial. np. Reiter Titov Veles 161, Hendriks Radožda-Vevčani 258, MJ VIII 228; Skopska Crna Gora), dial. także (z zanikiem *-el-*) *jela* 'Alnus glutinosa' (Popovski Gostivar 114), *ela* 'ts.' (BDial. VIII 233; Kostur);

ros. dawne XVI w. *ельха* 'Alnus' (SRJ XI—XVII), dial. *ѣлѣа, елѣа* (por. ARG m. 88, cz. II 653: *ѣл'ха, ѣлѣа, ѣлѣа*) 'ts.' (także 'jodła; las jodlowy' ze zmieszania z psł. *edla*, por. również maced. dial. *елѣа* 'jodła, *Abies alba*', RMJ), *елѣа* 'Alnus; barwnik z kory olchowej' (SRNG, też ARG l. c.: *ѣлѣа, ѣлѣа*).

Z nagłosowym *ja-*: sla. dial. *jalecha* 'Alnus' (Kálal), sch. dial. *jaha, jara* 'ts.' (Skok l. c.). ~

Por. mace.: ros. XVI w. *елѣа* 'olcha (rosnące drzewo)' (SRJ XI—XVII), dial. *елѣа елѣа* : *елѣа* 'las olchowy, olszyna', 'gatunek drzew używanych

do wyrobu łyżek (olcha?), 'miejsce, gdzie rosną olchy; błotniste miejsce' (Dal, SBNG), wg Skoka l.c. również sch. NM *Jelah* m., pl. *Jelasi*.

olcha: ~ pol. *olcha* 'Alnus' (u L. dopiero z XVIII w., ale pochodne NO *Olechawa* XIV w., *Olechowo* XV w., *Olechowski* XV w., SSNO), też dial. np. kasz. *olza* 'ts.' (Sychta SK), *czarna olcha* 'Alnus glutinosa', *szara olcha* 'Alnus incana' (SJP PAN), sła dial. *ol'za* 'Alnus' (Buffa Dlbá Lúka, Habovštiak Orava 47);

sch. od XIV w. *joha* (: *jova*), dial. też *jōa* (Elezović Kos.-Met.) 'Alnus' (wg Skoka z pierwotnego *elcha*, zob. wyżej); *bijela joha* (*jova*) 'Alnus incana', *crna joha* (*jova*) 'Alnus glutinosa' (Simonović BR 23);

ros. dial. *óľxa*, *oľxá*, *oľoxa* 'Alnus (glutinosa)' (Dal, ARG l.c.), ukr. XV w. *olxa* 'Alnus' (SSUM), dziś *siľxa* (dial. też *olza*, *ilza*, Makowiecki Sl. bot. 23) 'ts.', *чорна siľxa* (u Makowieckiego l.c. też *ilza čorna*) 'Alnus glutinosa' (SUM), *vilza* (*ilza*, *olza*) *bila* 'Alnus incana' (Makowiecki l.c.), brus. *óľxa* (dial. także *óľxa*, *oľxá*, *oľěxa* Kiselevskij Bot. sl. 12—3, Sejaškovič Grodno, SPZB, Šatalava BDS) 'Alnus'. ~

Por. masc.: ros. dial. *oľx* m. 'Alnus', *oľěx* m. 'las olchowy' (Dal).

Kontynuuje ie. dial. **alisā* (w bsl. też sekundarne *e*-nagłosowe, p. Rozwadowski RS VII 19—20). Dokładny odpowiednik w tym samym znaczeniu: germ. **alisō-*, stwieniem. *elra* 'Alnus' (stąd niem. *Eller*), późniejsze z metatezą *erila* (niem. *Erle*), gos. **alisa* (rekonstruowane na podstawie zapożyczonego stąd hiszp. *aliso* 'ts.'). Liczne NM i NW zdają się wskazywać na cell. (gal.) **alisā* 'oleja' (por. franc. *alisc* 'owoc jarzębiny' < gal. **alisia*), na uwagę zasługuje też maced. starożytne *ἄλιζα* (**alisā* 'topola biała' Hes., Pokorny IEW 302 nie wyklucza pochodzenia irlandzkiego).

W balt. i w łac. w znaczeniu 'Alnus' derywaty z suf. *-n-*, balt. *al(i)s-n-*, *el(i)s-n-*; lit. *alksnis* m. : *elksnis* m., dial. *aliksnis* m., lot. *ālksnis* m. : *ēlksnis* m. (**als-n-ja*, *els-n-ja* : *alis-n-a-* ; *-k-* sekundarne, wstawne), stpr. **alskande* (zapis *abskande*) < **al(i)skandis*; łac. *alnus* f. < **als-n-os*. — Wyraz łac. zdaje się wskazywać, że mamy tu do czynienia z pierwotnym femininum o temacie na *-o-* (por. *berza*, o nazwach drzew tego typu Meillet MSL XIV 478—9). Na gruncie poszczególnych języków ie. wyraz uległ wtórnym przekształceniom zmieniając bądź formę, bądź rodzaj (por. strus. *elox* m. 'olcha', ros. dial. rjazan. *oľěx* m. 'ts.', stisl. *olr* m. 'ts.'). — Za pierwotną podstawę uważa się ie. pierwiastek *ol-*, *el-*, *al-* o kolorze 'białym, jasnym', p. *elbada*, *elbada*. W takim wypadku punktem wyjścia byłaby pierwotnie olsza szara, *Alnus incana*, por. dobrze zaświadczone w materiale *bila olcha* (*elcha*, *olša* : *elša*), choć dziś w słow. przeważa olsza czarna, *Alnus glutinosa* o korze szarej.

Berneker SEW I 453, Rozwadowski RS VII 19—20, Brückner SE 378—9, Vasmer REW II 266, Machek ES² 413, Sławski SP I 76, ESSM VI 23—4, Krotschmer Glotta XV 305, XXII 104, Meillet DEL² 23, Walde-Hofmann I 31, Frisk GEW I 73, Fraenkel LEW 8, Toporov Prus. I 53—4.

W. B. — F. S.

elъchovъ *elъchovu* *elъchovo* : **olъchovъ** 'dotyczący olchy, z olchy (oleh) składający się, olchowy'

elъchovъ ~ sch. dial. *jěhov* (RSAN), hulg. *elxov* (dial. *elxov*, BDial. I 83), maced. *elov* (RMJ);

ros. XVI—XVII w. *ельховый* (SRJ XI—XVII). ~

olchowaz: ~ pol. *olchowy*, stpol. XV w. NO *Olchowo* (SSNO);
sch. *jöhov* (: *jövor*);
ros. dial. *ольховый*, ukr. *ольховий*, brus. *ольховы*. ~
Adi. od *elcha*: *olcha* z suf. *-orъ*. Por. *elševъ*: *olševъ*. W. B.

elša: **olša** zach. i pld. 'drzewo olcha, Alnus', **běla elša (olša)** 'olcha biała, Alnus incana', **čřna elša (olša)** 'olcha szara, Alnus glutinosa'
elša: ~ czes. dial. *jelše, jel'sa* 'Alnus' (Přir. slov., Bartoš DSM), śla. *jelša* 'ts.' (też dial., Kálal, Stanislav Liptov 106, Šipos Bükk-Gebirge), dial. także z metatezą *lejša (Vejša)* 'Alnus (incana)' (Stanislav l.e., Řipka Dolnotrené. 55; u Kálala *lejš*);

śle. *jělša* 'Alnus' (*běla jelša* 'Alnus incana', *črna jelša* 'Alnus glutinosa'), też dial. np. Barlè ZNŽO XXXI, 1, 215, Rigler Notr. 61—2, sch. dial. (płn. Chorwacja) *jělša*, także *jěvša* 'Alnus' (RJAZ, RŠAN, Simonović BR 23), NM *Jelša* (RJAZ), tu może także *jelša* 'imię owcy' (RJAZ), bulg. *елша* 'Alnus (glutinosa, incana)' (RBE, Gerov), *чърна елша* 'Alnus glutinosa' (RBE).

W poszczególnych językach słow. z nagłosowym ja-: śla. dial. *jalša* 'Alnus' (SSJ), *jaŕša* (Matejčik Novohrad 91, Wágnerová Klenovec 40), *jäŕša* 'ts.' (Roman Kokava 60), *jalša*: *janša* 'Alnus incana' (Řipka l.e.); śle. dial. *jálša* 'Alnus' (Pleteršnik: Bela Krajina), sch. dial. kajkaw. *jálša* 'ts.' (RJAZ, Belostenec, też *jálša*, Herman Filologija VII 83: Virje), czakaw.-kajkaw. *jálša, jákša* 'ts.' (HDZ III 137: Karlovac, V 186, 365: Ozalj). ~

olša: ~ pol. od XIV w. *olsza* 'Alnus (glutinosa, incana)' (też dial. np. Płuta Dzierzysławice, Maciejewski Chelm.-dobrz. 55, Sychta SK), *biała olsza* 'Alnus incana', *czarna* (pospolita) *olsza* 'Alnus glutinosa', por. dial. *uolsa* *báyo* i *cárna*, Kucala PSM 65), połab. *rilsá* 'Alnus', dluz. *wólša* (dial. *wólša*, Fasske Vetschau) 'ts.', gluz. *wólša* (też dial., Michalk Neustadt, Jentsch Rodewitz), także *wólša* (Stachowski Frencel) 'ts.', czes. *olše* f. 'ts.' (już stezes. *olše* f. 'ts.', też NM *Olše* XV w., Słownik stł.), *bilá olše* 'Alnus incana' (Jungmann), śla. dial. *olša* 'Alnus' (SSJ, Stanislav l.e.);

śle. dial. *olša* 'Alnus' (Pleteršnik: Karyntia, Barlè l.e.: Gorenjsko), także *jálša* 'ts.' (Pleteršnik: Bela Krajina), *běla olša* 'Alnus incana', *črna olša* 'Alnus glutinosa' (Pleteršnik), sch. dial. *joša* 'Alnus', *běla joša* 'Alnus incana', *črna joša* 'Alnus glutinosa' (RŠAN, Simonović l.e.), też NM *Joša* (RJAZ).

Derywat od *elcha*: *olcha*. Suf. *-ja* jak w *duša*: *duchъ, svēt'a*: *světsъ*, zob. I 82. W. B.

elšanъ elšana elšano: płn. **olšanъ olšana olšano** 'związany z olchą, olchowy'

Poświadczona postać *olšanъ*: strus. XIV w. *ошманъ* 'olchowy' (Srozn.), ros. *ошманый* 'koloru olchy, жемчубый, zwłaszcza o ptakach' (Dal), ukr. *ошманый* 'olchowy, z drewna olchowego' (SUM).

Na postać *elšanъ* i szerszy zasięg postaci *olšanъ* wskazują derywaty:

1. sch. NM *Jelšanica*, XIII w. *Jelšanica*, XIV w. *Jelšanica* (Daničić RSS, RJAZ); ros. NW *Ельшанка* (Vasmer WRG);

2. pol. NM, NT i NW *Olszan, Olszana, Olszane, Olszany* pl., *Olszanica, Olszanica, Olszaniec* (SGKP), dluz. *Wólšan* 'król olch', *wólšenik* bot. 'Thysseium palustre; gorysz błotny, Peucedanum palustre', stezes. NM *Olšene*,

czes. *Olšany*; sch. NM *Jošani*, *Jošenica*, NM i NW *Jošaniča* (RJAŽ); ros. NW i NM *Ольшана*, *Ольшанка* (*Альшанка*), *Ольшань* (*Альшань*), *Ольшанец* (Vasmer WRG, RGN), ukr. *вільшаник* 'zarośla olchowe', *вільшанка* 'ptak Erithacus' (SUM), NW *Ольшана*, *Вільшана*, *Ольшаниця*, *Ольшаница* (Vasmer WRG; SGKP), brus. *альшаник* 'las olchowy, zarośla olchowe; drewno olchowe' (TNSBM), dial. poleskie *ал'шанка*, *вил'шанка*, *вил'шанка* 'ptak ruzdzik, Erithacus rubecula' (Leks. Poleszja 458).

Adi. od *elbcha*: *olbcha*, *elbša*: *olbša* z suf. *-lnd*.

ESSM VI 25.

W. B.

elbševъ *elbševa* *elbšero*: **olbševъ** 'dotyczący olchy, z olchy (olch) składający się, olchowy'

elbševъ: ~ czes. *jelšovij* (Jrgmann, Kott), sla. *jelšovij*;

slc. *jelšev*, sch. *jelšov*.

Z nagłosowym *ja-*: sla. dial. *jalšovij* (Kálad; *jalšoví* hrib 'grzyb Paxillus involutus', Ripka Dolnotrenč. 71); sch. dial. kajkaw. *jälšev*, *jälšov* (Belosteneč, RJAŽ, RSAN). ~

olbševъ: ~ pol. *olszowy*, od XV w. *olszowy*: *olszewy*, dial. kasz. *olšeri*, dłuż. *wólšowy*, głuź. *wólšowy*, czes. *olšovij* (też *stecz.*, już w XIII w. NM *Olšové*, Slovník stč.), sla. *olšovij*;

slc. *olšev*, sch. *jšov* (RSAN), NW *Olšova* (RJAŽ). ~

Adi. od *elbša*: *olbša* z suf. *-ova*. Por. *elbšovъ*: *olšovъ*.

W. B.

elbšina: **olbšina** 'rosnące olchy, zarośla olchowe, gaj, las olchowy': 'ścięte olchy, drzewo olchowe'

elbšina: ~ sla. *jelšina* 'gaj olchowy', 'olcha';

ros. dawne XVII w. *ельшина* 'olcha' (SRJ XI—XVII), dial. *ельшина*, *елина*, *елина* 'olcha, Alnus incana', 'młoda olcha', *евина* 'olcha, las olchowy' (Dal, SRNG), tu najprawdopodobniej ros. dial. *лешина* 'olcha' (metateza z *elšina*, por. sla. dial. *lejša* < *jelša* 'olcha', Berncker SEW I 453; inne mniej prawdopodobne próby objaśnienia u Pedersena KZ XXXVIII 310, 317—8, Vasmera REW II 37);

por. stc. *jelšinje* 'las olchowy'.

W poszczególnych językach z nagłosowym *ja-*: sla. *jalšina* 'las olchowy' (Kálad, dial. *jälšina* 'zarośla olchowe', Roman Kokava 60), sch. dial. *jalšina* 'las olchowy' (RSAN). ~

olbšina ~ pol. od XV w. *olszyna* 'las, gaj olchowy, zarośla olchowe', 'olchy rosnące lub ścięte', 'drzewo olchowe, olcha', też dial. np. *wólšyna* 'lasek olchowy w polu' (Pluta Dzierżysławice), *wólšyna* 'drzewo olchy' (Muciejewski Chelmu.-dobrz. 55), *wólšina* 'olsza szara, Alnus incana' (Kucala PSM 65), kasz. *olššina* 'las olchowy, zarośla olszynowe' (Sychta SK), dłuż. *wólšyna* 'drzewo olchowe, krzak olchowy, olszyna' (: *wólšynka* 'las olchowy, zarośla olchowe'), głuź. *wólšina* 'olszyna', czes. *olšina* 'zarośla olchowe' (też dial. *olšina* 'gaj olchowy', Bartoš DSM), *stecz.* XV w. *olšina* 'zarośla olchowe, gaj olchowy', także NT i NM *Olšina*: *Volšina* (Slovník stč.), sla. dial. *olšina* 'zarośla olchowe' (SSJ, też *olšina* 'gałęzie olchy', Buffa Dlhá Lúka);

stc. *olšina* 'las olchowy' (Pleteršnik), sch. dial. *jovina* 'olcha' (RSAN), 'vrsta gore što se običajno pripadne te plovi vodom' (RJAŽ);

ros. dial. (Psków, Nowogród) *ольшина* (*олишина*), *ольшина* 'olcha, Alnus', 'pojedyncze drzewo olchowe' (Dal), ukr. *вільшина* (dial. też *ольшина*,

Prinčenko) 'drzewo olchowe, olcha', 'drzewa olchowe, zarośla olchowe', dial. poleskie np. *ol'wina* (*ol'wina*), *ol'w'ina*, *sol'wina* 'las olchowy' (Nykončuk Mat. Polissja 57), brus. *al'wina*: *al'wina* (dial. także *al'wina*, *gol'wina*, SPZB) 'drzewo olchowe, olcha, *Alnus glutinosa*, *incana*', 'drewno olchowe' (TSBM, Kiselevskij Bot. sl. 123, również dial. np. Sejaškovič Grodno, Šatalava BDS). dial. też 'zarośla olchowe' (SPZB).

Coll.: singulativum od *elcha*: *olcha*, *elša*: *olša*, o suf. *-ina* zob. I 121.
W. B.

elšje: **olšje** n. coll. 'rosnące olchy, zarośla olchowe, las olchowy'

elšje: ~ ezes. dial. *jelši* n. 'olszyna, las olchowy' (Přir. slov.), sla. *jelšie* n. 'zarośla olchowe';

slc. *jelšje* (: *jelševje*) 'rosnące olchy, zarośla olchowe', sch. *jelašje* (RSAN: *jelašje*) n. 'zarośla olchowe, gaj olchowy' (też NM *Jelašje*, Vuk, RJAZ), stsch. XIV w. *jelšije* n. 'olchy' (Daničić RSS), bułg. dial. *elnae* n. 'Alnus' (BDial. V 169: *Rodopy*), maced. dial. *elše* pl. 'miejsce porośnięte olchami, olszyna' (Mazon, Filipova-Bajrova Doc. 117).

Z nagłosowym *ja-*: sch. NM *Jalkje* (RJAZ: Chorwacja). ~

olšje: ~ stpol. wyjątkowe XV w. *olsze* n. 'gaj, lasek olszowy', ezes. *olši* (: *olšori*) n. 'olszyna, gaj olchowy, zarośla olchowe' (też dial. *olši*, Bartoš DSM), stczes. XV w. *olšie* n. 'ts.', także NT i NM *Olšie* (Słownik sté.), sla. *olšie* n. 'ts.';

slc. *olšje* (: *olševje*) n. 'las, gaj olchowy', sch. *jōšje* (dial. też *jōše*) 'miejsce, gdzie rosną olchy, las olchowy, zarośla olchowe', także NT *Jošje* (RJAZ);

strus. NM (w ujściu Dniepru) *Olšje* (później *Olševje*, dziś *Alševki*, p. Vasmer RFEW II 264 ze starszą literaturą), ros. dial. *olševje* 'las olchowy, drewno olchowe' (Dal), brus. dial. *alševna* n. 'bujne zarośla olchowe, las olchowy' (NS 132). ~

Coll. z suf. *-šje* (zob. I 86) od *elcha*: *olcha*, *elša*: *olša*.

Por. *elšina*: *olšina*.

W. B.

elšnja *elšnja elšnja*: **olšnja** *olšnja olšnja* 'związany z olchą, olszyną, olchowy'

Na takie przymiotniki mogą wskazywać derywaty (por. jednak balt. i lac. nazwy 'Alnus' z suf. *-n-*, zob. *elcha*):

1. a) pol. NW *Jeleńna Woda* = *Jeleńnia*, NT *Jeleńnia* na Orawie (SGKP, Gołębiowska ZUJ 11, 69), NM *Jeleńnia* (w XVI w. zapis *Jelesna*) w Beskidzie Żywieckim (zapewne słowacyzm, wg Rosponda, Słownik etymologiczny miast i gmin PRL, 1984, 126 nazwa pochodzenia wsch.słow., przeniesiona przez wędrowną ludność wołoską), sla. NW i NM *Jeleńna* (w XVI w. zapis *Plyeszna*, Borek Zach.słow. NT 158); ros. NM *Еленино* (*Еленино*), *Еления* (RGN); gr. NM *Ἐλεσνα* < słow. **Elšnja* (Vasmer SG 33);

b) pol. liczne NM, NT i NW *Oleszna*, *Oleszno* (szczegółowo z najstarszymi zapisami Borek o.c. 157, tu też materiał pomorski), luż. **Olešna* w zgermanizowanych zapisach np. *Ölsen*, *Olson*, *Olessen* (zob. Borek o.c. 158—9), ezes. liczne NM *Olešna* (*Voleşna*) od XIII w., też *Olešno* (szczegółowo z literaturą Borek o.c. 158), sla. NM *Olešna*; ros. NM i NW *Олешино* (*Алешино*), *Олешина* (*Алешина*), Vasmer WRG, RGN;

2. sch. NM w Serbii *Jošanj -šnja* (RJAZ); ros. NM i NW *Олешия* (*Алешия*), ukr. NW *Олешия*, *Olesznia* (Vasmer WRG, RGN, SGKP);

3. z suf. *-ikz*: a) stpol. XV w. *jelešnik* 'ciemierzycza biała, *Veratrum album*';

b) pol. *oleśnik* bot. 'oleśnik, *Libanotis vulgaris*; gorysz błotny, *Peucedanum palustre*; wszewtoga górską, *Meum athamanticum*' (SJP PAN, SW), stpol. *olesznik* (*oleśnik*!) 'Peucedanum palustre; marchew zwyczajna, *Daucus carota*; olszownik kminkolistny, *Selinum carvifolia*' (Słownik stpol.: XV w.), stduż. *wólšenik*, stgluż. *oleśnik*, niem. *Ölsenich* 'Peucedanum palustre' (zob. Popowska-Taborska ABS XVI 214), czes. *olešník* 'Selinum; wločzydło, *Caucalis*' (Machek ČSR 161—2, 167), stezes. *olšník* = *oleśnik* bot. 'Selinum; Daucus; *Daucus pastinaca*', też NM *Olešník* (Słownik stě.: XV w.); ros. NW *Олешиник* (Vasmer WRG), ukr. dial. *алешник*, *алешник*, *олешник* 'zarośla olchowe' (Lysenko SPI), brus. *алешник* 'ts.' (Jaškin BHS 12), NW *Олешники* (Vasmer WRG);

4. z suf. *-ica*: a) sle. *jelšnica* bot. 'Cobitis barbatula' (Bezlej ES I 226), NM i NW *Jelašnica* (RJAZ: Serbia), bulg. NM, NT i NW *Елешница* (BER I 491);

b) pol. dial. kasz. *łolšnica* 'las lub zarośla olszowe' (Sychta SK), dluż. NM i NW *Wólšnica*, *Wólšnica* (Muka III 184—5), czes. NM *Olešnice*, *Olešnica*, *Ůolešnice* (Hosák-Šrámek II 173); sle. NW *Olšenieu* (Bezlej SVI II 60); ros. NW *Олешница* (Vasmer WRG).

Adi. od *elšcha*: *elšcha*, *elšša*: *elšša* z suf. *-ьна*.

Borek Zach.słow. NT 157—8.

W. B.

emela, jemela : omela : j̄mela 'roślina pasożytująca na drzewach, jemiola *Viscum album*'

emela (jemela): ~ pol. od XV w. *jemiola* 'jemiola, *Viscum album*', stpol. XV—XVI w. też wodna *jemiola* 'gatunek gąbki słodkowodnej, *Spongilla lacustris*' (Słownik stpol., SP XVI IBL), czes. dial. *jemela* '*Viscum*' (Kott I 619);

bulg. dial. *ѐмѝла* 'roślina pasożytująca, *Viscum*' (Rodopy, BDial. II 157), por. też *ѐмѝлка* '*Viscum*' (BER I 495: Devin);

ukr. dial. *emela*, *hemela* '*Viscum album*' (Makowiecki Sl. bot. 403—4), brus. dial. *емѝлѝ* 'gatunek trawy' (Homel, BMM IV 134).

W kilku językach słow. także z nagłosowym *ja-*: pol. dial. i stpol. XV w. *jamiola* '*Viscum album*', w XV w. też wodna *jamiola* '*Spongilla lacustris*', czes. dial. moraw. *jamela* '*Viscum album*' (Bartoš DSM, Machek ES² 230), ukr. dial. *jamela*, *amela* 'ts.' (Makowiecki l.c.). ~

omela: ~ sła. *omela* '*Viscum*' (Machek ČSR 89);

sle. *omęla* 'die Mistel', bela *omela* '*Viscum album*', rumena *omela* 'gazownik europejski, *Loranthus europaeus*' (SSKJ, Pleteršnik), sch. od XVI w. *omela* (dial. też *omelja*, Simonović BR 501) '*Viscum album*' (RJAZ);

strus. XV w. *омѝлѝ* 'przyngta dla ptaków' (Srezn.), ros. *омѝла* '*Viscum*', ukr. *омѝла* (u Żel. *омѝлѝ*, dial. także *omila*, *umela*, *vymela*, Makowiecki l.c., także *омѝльга*, Prinčenko: *omelja*, Makowiecki l.c.) '*Viscum album*', '*Loranthus europaeus*', brus. *амѝлѝ* (dial. też *амѝлѝ*, *амѝла*, *омѝла*, SPZB, ESBM I 109) '*Viscum album*', dial. również 'kostrzewa, *Festuca orientalis*', 'wiechlina, *Poa trivialis*' (Kiselevskij Bot. sl. 100; u Šaternika Červ. *амѝлѝ* '*Poa pratensis*'), 'licha trawa' (Homel, BMM III 173), 'mioteka sitowia' (SPZB). ~

j̄mela: ~ pol. dial. *imiola* '*Viscum album*' (Szymczak Domaniewek: *imioła*; może jednak z *jemiola*!);

sle. dial. *imęla* 'die Mistel' (Pleteršnik), sch. *imela*: *imela* '*Viscum album*'

(bijela *imela* 'ts.'), żuta *imela* 'Loranthus europaeus', hrastova *imela* 'Viscum album; Loranthus europaeus', dial. też *měla* 'Viscum album; Loranthus europaeus' (Vuk, RJAŽ, RSAN, Simonović l.c.), bulg. dial. *имела*, *имѣла*, *имала* 'Viscum album' (o geografii p. BER II 71—2), także *имела* 'zawrót głowy', maced. *имела* 'Viscum album; Loranthus', też 'zawrót głowy'; strus. XV w. *имела* 'растение омела, птичий клей, используемый как приманка для птиц' (SRJ XI—XVII), ukr. dial. *имелá* 'Viscum album' (Hrinčenko, też Makowiecki l.c.: *imela*), brus. dial. *имала* f. 'rodzaj trawy' (*имала* — сена наподобие чорота, крупнее з *ималы* сена, Jankova Sl. Loeň 143).

Często ze zmianą rodzaju gramatycznego: 1. masculina: stpol. (ca 1500) *jemiol* 'Viscum album', pol. dawne XVIII w. *jemiól* 'ts.', dłuż. dial. *jemjól* : *hemjól* 'ts.', czes. dial. moraw. *jamel-la* 'ts.' (Bartoš DSM), czes. rzadkie *jmel* 'ts.', slw. dial. *mel* 'ts.' (Machek ČSR 89, ES² 230), sch. dawne XVIII—XIX w. *omelj*, dawne i dial. *omel* 'ts.' (RJAŽ), bulg. dial. *имел* : *имѣл*, też *вѣмел*, *вѣмѣл*, *имял* 'ts.' (BER II 71 z geografiją); ukr. dial. *homel* 'ts.' (Makowiecki l.c.);

2. neutra: stpol. XV—XVI w. *jemiolo*, w XV w. też *jemiolo* 'Viscum album', czes. dial. moraw. *jemelo* : *jamelo* 'ts.', slw. dial. *emelo*, *jemelo*, *imelo* 'ts.', *omelo* także 'choina, gałęzie drzew iglastych'; bulg. dial. *имело*, *имѣло* 'Viscum album; Loranthus' (BER l.c.); ukr. dial. *jamelo*, *hamelo*, *omelo* 'Viscum album' (Makowiecki l.c.).

Pewne i bardzo bliskie odpowiedniki tylko w balt.: lit. *amalas*, dawne i dial. *emalas*, *emalas* 'jemiola, Viscum', łot. *amuls*, *amuuls*, *amuls*, *amuls*, *pmuols* 'Viscum; konieczyna', stpr. *emelno* 'jemiola, Viscum'. Dalsza etymologia niepewna. Gdyby nie bliskie głosowo, morfologicznie (suf. *-ol-* podstawowy w balt., wyjątkowo też w słow., odwrotnie suf. *-el-* podstawowy w słow., wyjątkowy w balt., o oboczności *e* : *o* w zgłoskach sufiksalnych p. Rozwadowski RS VII 19) i identyczne znaczeniowo odpowiedniki balt. można by przyjąć jako pewne objaśnienie Brücknera SE 296, KZ XLV 296: nomen agentis do psł. *jamy čti* (co do budowy por. *bččeta*), pierwotnie 'imająca, chwytająca'. Rzeczywiście (p. Moszyński KLS² I 391) klej roślinny, lep ptaszy wyrabia się z jemioli (nie tylko u Słowian, ale też np. u Rzymian i Greków). Wyrazy oznaczające jemiolę występują i u Słowian, podobnie jak u Rzymian i Greków, także na oznaczenie sporządzanego z niej lepu. Na tle biał. objaśnienie to jednak nie wytrzymuje krytyki. Nie można więc wykluczyć jakiejś prastarej pożyczki (por. sugestię Machka ES² 230, ČSR 89 o przejściu wyrazu z przedie. substratu). W związku z tym na szczególnie dużą uwagę zasługuje ogromne znaczenie jemioli, której przypisywano moc czarodziejską; o czei okazywanej jemioli dobrze zaświadczonej także i u Słowian zob. Moszyński KLS² II 1, 531—2.

Przegląd innych mało prawdopodobnych objaśnień u Sławskiego SE I 559—60, Vasmera REW II 267, Trubačeva ESSM VI 26—7, Toporova Prus. II 26—8. Zob. też Popowska-Taborska DP 21—4. — Ostatnio Hamp ZbFL XIV 253—5 kwestionując pierwotność prapostaci *jamele* skłania się do łączenia *omelá* (< **amēlā*) z łac. *amārus* 'gorzki' (por. Berneker SEW I 425—6). Niepewne.

W. B. — F. S.

emelje : omelje : jemelje 'krzew jemioli, jemiola, Viscum album'

~ czes. *jemelí* (Kott VI 509, Machek ČSR 89; też z nagłosowym *ja-*: dial. moraw. *jamelí*, Bartoš DSM) : *omelí* (Kott, Machek l.c.) : *jmelí* (dial.

méli, mejli, hímeli, Machek l.c.) n. 'Viscum album', sła. *omelic* n. 'ts.', także 'choina, gałęzie sosnowe' (Kálal);

sł. dial. *meljē* 'Viscum album' (Pleteršnik), sch. dial. *melje* n. 'ts.' (RSAN). ~ Coll. od *emela*: *omela*: *jsmela* (zob.), o suf. *-yje* p. I 86. Ze względu na zróżnicowanie postaci i ograniczony zasięg oraz produktywność coll. z suf. *-yje* w poszczególnych językach słow. prasłowiańska geneza niepewna. — Według Hampa ZbFl. XIV 253—5 stara para *jsmelaje* (: *omélu*); różnica wokalizmu byłaby związana z budową morfologiczną. Pierwotną postacią miałyby być **umel-ion*. Mało prawdopodobne. W. B.

емльсь. Forma rekonstruowana bezpodstawnie przez ESSM VI 27 zamiast *jsmьсь* (zob.). Błędnie pod **emьсь* pomieszczono w ESSM l.c. i pol. *juwiec*, należące do *ętsь* (zob.).

eno! interi. 'oto!, ot!', adv. 'ot tam, daleko'

~ pol. dial. *hen* (z protetycznym *h-*) 'tam, gdzieś daleko, w dal, z dala' (w dialektach rzadkie, Obrębska SO XII 280) poświadczone od XVII w. (Sławski SE I 414; wg L. *hen!* 'oto!'), dial. kasz. *hāno!*, *hēno!* 'patrz tam!' (Lorentz PW, Sychta SK, tu także inne, rozszerzone postaci), mazowieckie *henoj* 'tam, nieco bliżej niż *hel*' (Karłowicz SGP), czes. dial. moraw. (wałaskie, laskie) *hen*, *hyn* (także w postaciach rozszerzonych, np. *hen-kaj*, *hen-aj-ky*) 'tam, oto tam' (Bartoš DSM, Malina Mistřice, Pfir. slov.), przy wskazywaniu na przedmiot (np. *Viděla sem ho hen v hájíčku*), 'daleko' (np. *Dyt' ešče je do Ščepána hen*), 'tam, dawno' (Už je Matěja *hen*, Bartoš DSM), sła. dial. *heno*, *hen* adv. i part. wskazuje na osobę, miejsce lub rzecz, która nie jest zbyt oddalona 'tam, tam oto' (Stanislav DSJ II 685, tu też o sekundarnym *h-*), w połączeniu aż *hen* oznacza wielkie oddalenie, rzadko w znaczeniu czasowym, np. *Hen pred mesiacom* (SSJ);

sch. *ēno!* 'ot!, oto tam!' (przy wskazywaniu na przedmiot dalszy, jako opozycja do *ēvo*, por. Skok ER I 485; też dial., np. ezakaw., ČDI, Jurišič Vrgada) od XVI w. (RJAZ), bułg. dial. *enó* 'oto, oto tam', 'tak, tak jest', 'ponieważ, że' (BER I 499 z geografią poszczególnych znaczeń, Mladenov BTR), 'ale' (RRD);

ros. dial. *эн* part. 'oto, ot', np. *Вазьми, эн там ляжыць* (Ivanova Sl. Podmoskov'ja), ukr. *ген* wskazuje na oddalone miejsce, czas 'ot tam, daleko', *ген-ген* 'daleko, daleko' (SUM, Hrinčenko, ESUM I 493), brus. dial. *gēno* 'oto', np. *Gēno* так; *Гено* ты уцеч хочеш! (Nosović), *gēno* 'tam, daleko' (Nar. slovatv. 8). ~

Por. 1. sprowadzające się do *ena*: pol. dial. kasz. *hāna!* 'patrz tam', mazowieckie *hena!* wykrzyknik przy wypędzaniu nierogacizny (Karłowicz SGP), sła. dial. *hena!* *hena!* okrzyk przy odpędzaniu gęsi (Kálal);

2. sprowadzające się do *enc*: pol. dial. kasz. *hēne!* 'patrz tam!', sch. dial. *ēnē* 'oto!' (np. Vuk, RSAN, Elezović Kos.-Met.), bułg. *enē* 'oto' (np. *ene* ro 'oto on, oto jest', Gerov), przy wskazywaniu na daleki przedmiot 'ot, oto tam' (Umlenski Kjustendil), maced. *ene* 'oto', np. *ene* ro 'oto on' (RMJ).

3. O rozpowszechnieniu wyrazu świadczą liczne derywaty w różnych językach, np.: pol. dial. kasz. *hāno!*, *hāno!*, *hānvā!* 'patrz tam!' (Lorentz PW), sła. dial. *henten*, *henta*, *hento* 'tamten' (Buffa Dlhá Lúka), ros. dial. *étnak* adv. 'tak, w ten sposób', *étnom* (*étna*, *étno*) pron. 'ten (ta, to)', 'tamten', 'oto tamten' (SRNG, SRSO), brus. *gāny* 'ten' (TSBM; też dial., Ša-

ternik Červ., Sejaškovič Grodno), dial. *žnan* 'tam, dalej' (SPZB, Nar. slovatv. 8), *žna* 'to' (Sejaškovič l.c.).

4. Tu być może nie należy dłużej stare *hen* 'hin', które może być pożyczką z średniem. *hen* (Schuster-Šewc EW 274).

Derywat od part. deiktycznej *e* 2. (zob.) - *no* jak w *ono, ano, ino*, por. paralelne formacje *eto, ero*. Muiej prawdopodobnie wyprowadzanie *eno* z **e-ono*.

ESSB II 191.

T. 82

erčbatъ zob. ěrčbatъ

erčbica zob. ěrčbica

erčbika zob. ěrčbika

erčbina zob. ěrčbina

erčbъ zob. ěrčbъ 1.

erčbъкъ 1. zob. ěrčbъкъ 1.

erčbъкъ 2. zob. ěrčbъкъ 2.

erčbь zob. ěrčbь

eriti er'č wsch. 'krzątać się, kręcić się, wiercić się, być ruchliwym, żwawym, zadziornym; spierać się, klócić się'

~ ros. dial. *ěritь -rjo -rjuuь* 'krzątać się, starać się; usilnie się starać, zabiegać o coś; niepokoić się', 'spierać się', 'być niezdecydowanym, wahać się', 'prowadzić rozwiązły tryb życia', 'niszczyć, zdzierać obuwie', *ěritься* 'zadzierać z kimś, zaczepiać kogoś', 'złościć się, irytować się', 'spierać się, sprzeciwiać się, upierać się', 'ganić, łajać kogoś, robić wyrzuty', 'skąpić; żyć na cudzy rachunek' (SRNG). ~

Por. derywat: ros. dial. *ěpa* m., f. 'człowiek bardzo żywy, żwawy, dziarski, ruchliwy, niespokojnego usposobienia, wiercipięta', 'człowiek zaczepny, klótnliwy, swarliwy', 'człowiek dwulicowy, przewrotny, złośliwy', 'plotkarz, plotkarka', 'człowiek lubieżny, pożądliwy, rozwiązły; płoża, lekkomyślna, rozwiązała kobieta', 'człowiek doświadczony, cwany, kuty na cztery nogi' (SRNG).

Budowa zdaje się wykluczać prasłowiańskość, chyba że jest to przekształcenie jakiejś pierwotnej formacji z wokalizmem pierwiastka *e*. Semantyka nie wykluczałaby związku z ie. *er-ai-* 'ruszać, zaczynać iść, jechać; podnosić się, wzbudzać, wzburzać': gr. *ěρετο-ώρηθη* Hes., *ěρέθω* 'družnić, niepokoić, pobudzać', alb. *jerm* (**er-mo-*) 'szalony', z innym wokalizmem pierwiastka stind. *irya-h* 'ruchliwy, obrotny, energiczny': *ruđiti* 'podnosi się, porusza się', gr. *ěρνῶμι* 'popędzić, poruszyć, pobudzić; podnieść', lac. *orior oriri* 'podnosić się, wstawać; wypływać, wytryskać'. zob. *rějati, rěka, roja*.

Por. Persson Beitr. II 769—70, Osten-Sacken IF XXIII 380—81 (ale lot. *erriĝs* 'rozgniewany, gniewający się' to pożyczka ze średniem. *erre* 'rozgniewany, gniewny', *errieh* 'sporny', p. Mühlenbach 1 751). — Vasmer

REW I 400 (za Sobolevskim ŽMNIr 1886, s. 145), ostatnio Trubačev ESSM VI 27 nawiązują do *eriti*. Nie widać podstaw (trudności semantyczne i morfologiczne).
F. S.

ерѣмъ zob. агѣмо, џѣмъ (por. Bezłaj ES I 228)

ese pld., wsch. : wsch. *ose* part. wskazująca

ese: ~ slc. dial. *esi* adv. 'tu, właśnie tu' (Pleteršnik: prekm.: w tym znaczeniu liter. *lès* < **le ese*, Bezłaj Ešej 148), por. też pron. *esaj esa eso* 'ten ta to, właśnie ten ta to' (Pleteršnik: Rezja), ses. Supr. *esse, ecc* inferi. 'oto, patrz, oto patrz' (SJS: *есе ильмъ поиде възлюбљеннок ... праздєнлєство*), es.-bułg. XII w. *ese, esse* 'ts.', bułg. dial. *ecé* 'to' (BER I 509: Asenovgrad), rodop. *ee'y* adv. '(właśnie, oto) to', *ecěü* '(właśnie, oto) tak' (BDial. II 157), pron. *ecđ(e), ecđü, ecđc* '(właśnie, oto) ta' (ib., BDial. V 169; *ecđü* 'ten, właśnie, oto ten', BER I 508 z okolic Plovdivu), *ecě(c), ecěü* '(właśnie, oto) ci, te' (BDial. II 157, V 169);

rus.-cs. XI w. *ece* 'oto' (Srezn.: *есе вода*), ukr. dial. *ecé* 'oto, to' (ESSM VI 8: *ecé молоко*). ~

Por. 1. slc. dial. *esode* adv. 'tędy, tą drogą' (Pleteršnik);

2. sch. dial. czakaw. *sě* 'przecież', 'ależ!', 'e!' (Skok ER I 485: *sě si ti reka, se je*).

ose: ~ strus. od XII w. *ose* 'oto' (Srezn.: *осе иемь рлви: осе и, врате, готовь осмь*; por. również o *се женоути, о женоути, пожегнете*, Isačenko ScSl XVI 195 z Kroniki Nestora), od XV—XVI w. *osse, osee* 'oto' (ib.: SRJ XI—XVII: tu też w znaczeniu 'być może, może, możliwe; wtem, nagie'), ros. dawne, dziś dial. *soce, socé* 'oto, właśnie to', 'oto tu, właśnie tu' (SRNG, Dal), w funkcji adv. *soce* 'niedawno, jakiś czas temu; niedługo, wkrótce' (SRNG, Dal), *socs* part. wskazująca 'oto, ot, właśnie to', też dla wyrażenia zdziwienia, rozezarowania: 'och!, ach!: a to dopiero!, masz ci los!, w funkcji adv. 'być może, kto wie', 'niedawno, jakiś czas temu; niekiedy; kiedyś; za jakiś czas, wkrótce, w przyszłości, niedługo' (SRNG, Dal), ukr. dial. *océ* 'oto' (SUM: *océ* i *bce* 'oto i wszystko', Hrinčenko, Żel.), liter. *oc* part. wskazująca np. na bliski przedmiot lub osobę, na określoną spośród innych osobę lub rzecz, na skonkretyzowanie zjawiska, miejsca, czasu: 'oto, oto ten, oto to; właśnie ten, to', 'w tym miejscu, czasie: tu, teraz, niebawem, wreszcie' (SUM, Hrinčenko, Żel.), brus. *soce* part. wskazująca 'oto, ot, właśnie to, właśnie ten', także dla wyrażenia, zwrócenia uwagi na coś nieoczekiwanego; dla wyrażenia zdziwienia, radości itp. (o innych funkcjach p. TSBM), *voce-voce* adv. 'zaraz, za chwilę' (ib.). ~

Złożenie *e* (p. e 2.), wsch. *o* i *se* (p.).

ESSM VI 8, Šaur ESSB II 191, 542—3.

W. S. — F. S.

esenina pld. : wsch. *osenina* 'jesienne plony, zbiory'

esenina: ~ slc. *jesenina* coll. 'jesienne owoce' (Pleteršnik), sch. dial. *jesenina* 'jesienne zbiory', 'jesienne zasiewy' (RSAN), stsch. z XIII w. lub XIV w. *jesenina* 'soges auctumnalis' (w 1 przykładzie: *Da orult dnyъ jesenine i dnyъ prolėtine*, Daničić, RJAZ). bułg. dial. *есніни, есінни* pl. 'jesienne zasiewy' (Gerov Dop., Mladenov BTR). ~

osenina: ~ strus. XII i XIV w. *осенина, осенины* pl. 'czas jesienny', ros. dial. *осенина* 'siano z jesiennego pokosu', 'sierść z jesienniej strzyży' (Opyt,

Dal), *oceniny* pl. 'obrzęd żegnania lata i witania jesieni' (Dal), *в oceniny* 'w jesieni, w czas jesienny' (Irkutskij sl.), brus. dial. *ocenina* 'rodzaj dobrowolnej daniny jesiennej na rzecz cerkwi' (Nosovič). ~

Od *esenʹ*: *ocenʹ* (zob.), o suf. *-ina* w derywatach odrzeczownikowych p. I 121. T. Sz.

esenʹ f., plu. też *osenʹ* 'pora roku między latem a zimą, autumnus', *podʹ esenʹ* 'w porze zbliżania się jesieni', *eseni*, *esenʹjō* zach. i pld.: wsch. *oseni*, *osenʹjō* 'w czasie jesieni'

esenʹ: ~ pol. *jesień* f. 'pora roku między latem a zimą, autumnus' (powszechnie na całym obszarze dial., zob. Kupiszewski PSA 121—2, Dejna AGK m. 93, Zaręba AJŚ VI m. 1095) od XIV w. (w XVI w. też 1 raz *jasień*, SP XVI IBL), kasz.-sli. też *vesień*, *vesenʹ* 'ts.' (Lorentz 1'W; o tym Handke SETS XI 96—7), *pod jesień* 'w porze zbliżania się jesieni' od XVI w. (SP XVI IBL), dial. *ješini* 'w jesieni', np. *ješini* robi še zimno (Pazdurówna RKJL V 165, Dejna AGK m. 93, Zaręba l.c.), dawne XVI w. *jesieni* 'w czasie jesieni' (SP XVI IBL), *jesienią* 'w porze jesiennej, w czasie jesieni' (SJP PAN; też dial., np. Karłowicz SGP, Dejna RKJL XXII 259), sła. *jesenʹ*, dial. *jesen*, *jasenʹ* f. 'autumnus' (Kálal, Matejčik Novohrad 86, Roman Kokava), z pol. lub ze sła. czes. poet. (przejęte w okresie Odrodzenia) *jesenʹ* f. 'ts.' (Machek ES² 223);

sł. *ješēn* f. 'autumnus' (Pleteršnik; też dial., np. Tominec Črni vrh; w XVI w. *jesen*, Megiser 1592), *jeseni* 'w jesieni' (Pleteršnik), sch. *jēsēn* f. 'ts.' (też dial., np. ČDL, Jurišić Vrgada) od XVI w. (RJAZ), *pod jēsēn* 'w porze zbliżania się jesieni' od XVII w., *jēsēni* 'w jesieni' od XIV w., w XVIII w. *jesenjōm* 'ts.' (RJAZ), cs. *ocenʹ* f. 'autumnus' (Miklosich LP), bułg. *écen* f. 'ts.' (też dial., np. BDial. III 64; lud. też jako adv. 'jesienią', Gerov), *écenu* 'w jesieni' (też dial., zwykle w wyrażeniu пролету и *есени*, BER I 509, BDial. III 64, IX 245), maced. *ecen* f. 'autumnus' (też dial., np. Reiter Titov-Veles);

strus. XVI—XVII w. *ocenʹ* f. 'autumnus' (SRJ XI—XVII, Srezn.), ros. dial. *эсень* (: *эсеня*) f. 'ts.' (SRNG: riazzańskie); co do wsch.słow. form z *e*- zob. Tolstoj Arealnye issled. v jazykoznanii i etnografii, 1977, s. 43. ~ *osenʹ*: ~ czes. *oseň* 'autumnus' (Kott);

strus. *ocenʹ* f. 'autumnus' (Srezn.), ros. *осень* f. 'ts.', w XVII w. 'ts.' (Comakion Mang.), *осенью* 'jesienią, w jesieni' (też dial., np. *осенью*, Słowarz Rjazan.), ukr. *осінь осени* f. 'autumnus' (też dial., np. Stieber ΔJLemk. m. 294), brus. *вóсень*, dial. też *вóсінь* f. 'ts.' (o wyrazie brus. zob. ESBM II 198), dial. *вóсени* 'jesienią' (SPZB), *вóсению* 'ts.' (TSRM, też dial., Nosovič). ~

Por. w SJS II 559 *ocenʹ* odesłane do *ocenʹ* (czy rus.-es.ʹ; brak materiału nie pozwala na wniosek).

Wyraz bsl.-germ.: psl. *os-en-ь*: *es-en-ь*, stpr. *assanis* 'jesień' (balt. dial. zach. **os-en-is* albo **es-en-is* czy też **os-on-is*), got. *as-an-s* f. 'pora zniw, lato', stwniem. *aran* m., *aru* f. 'żniwa' (germ. **as-an-i*, *az-an-i* < **os-on-i*). Ślad pierwotnego typu heteroklitycznego na *-r/n-*, por. gr. *-ώρα* (< **δσζρ-ā*: **δσζρ n.*) w *δπ-ώρα* 'późna część lata, pora zbioru owoców, jesień'; stosunek gr. **δσζρā*: ie. *osen-*, psl. *osenʹ* jak w nazwie innej pory roku: lit. *vāsara* 'lato': psl. *vesna* 'wiosna' (ślady ie. *ues-r- ues-n-es* 'wiosna'). Są poważne dane, że pierwotna izoleksa naszego wyrazu była szersza: nie można wykluczyć związku orm. *ašun*, *ašnan* 'jesień' (orm. pierwotne **as-sk-ōn*)

p. ostatnio Solta SA 284—5. — Benveniste BSL L 1, 34—5 łączył ie. dial. **osen* 'jesień' z het. *zena-* : *zenant-* 'ts.', wskazując na możliwość spotykanej nieraz prefiksacji *a-*, *e-* (mylnie referuje tę próbę Trubačev w: Vasmer IS III 158). — Brak podstaw do przyjęcia objaśnienia Martynova SGLV 132—6, uważającego wyrazu germ. za zapożyczone z psł. Nie przekonuje też jego wyprowadzanie wyrazu psł. z rdzenia *os-*, tego co w *ostь* (zob.).

Rozwadowski RS VII 19, Stang LSBG 25, Toporov Prus. I 130—1, Pokorny IEW 343, Trautmann BSW 71, Feist SWGS 58—9, Kluge IEW¹⁸ 172—3, Frisk GEW II 408, Benveniste Origines 19, ESSM VI 28—9.

T. Sz. — P. S.

есеньнѣ *esenyňa esenyňno* : wsch. **осеньнѣ** *osenyňa osenyňno* 'odnoszący się do jesieni, dotyczący jesieni, związany z jesienią'

есеньнѣ: ~ pol. *jesienny* od XV w. (też dial.), czes. rzadkie *jesenný* (derywat od zapożyczonego ze sła. lub pol. *jeseň*, zob. *esenyň*), sła. *jesenný*, dial. *jasenný* (Kálad);

sch. dawne XIV w. w formie *jeseny* 'auctumnalis' (Daničič), w XVII w. Do miesiąca *jesenoga* (RJAZ), os. **юсеньнѣ** (Miklosich LP), bulg. *осенен* (też dial., np. *есѣн есѣнна есѣнно*, BДial. III 64), maced. *есенен -ена*; strus. **есеньнѣ** XVI w.: Въ *есенное* время (Srezn.). ~

Por. z suf. *-ьнѣ*: sch. *jěsěnjī*, ros. dial. *есѣнный* (Dal, SRNG).

осеньнѣ: ~ ros. dial. *осѣнный* (Меркурьев Кола, Slovarь Kuzbassa), w XVII w. *осенной* (Сомакіон Mang.). ~

Por. z suf. *-ьнѣ*: strus. *осеньнѣ*, ros. *осѣнный* (też w XVII w., Сомакіон Mang.), ukr. *осинній*, brus. *асѣнні*.

Adi. od *есень* : *осень* z suf. *-ьнѣ*.

T. Sz.

есеньси pld. : wsch. **осеньси** adv. 'tej (obecnej) jesieni', 'najbliższej (też 'minionej') jesieni'

есеньси: ~ sło. *jesēnes* 'tej jesieni' (Pleteršnik, Bozljaj ES I 228), sch. *jesēnas* 'tej jesieni' (też u Vuka i dial. np. HDZ II 275, także *jesenās*, Elezović Kos.-Met.), 'przeszłej jesieni', 'bieżącej, najbliższej jesieni' (postać *jesenas* poświadczona od XVIII w., RJAZ; o wyrazie Ignjatović ZbFl IV—V 95—102), bulg. lud. *есенѣс* 'minionej (ubiegłej) jesieni' (RBKE, Gerov), 'tej jesieni' (RBKE), dial. *есенѣс*, *исинѣс* 'minionej jesieni', 'tej jesieni' (Stojkov Barmat). ~

Por. bulg. lud. *есенѣска* 'ubiegłej jesieni' (RBKE, Gerov).

осеньси: ~ ros. dial. pln. i wsch. *осенѣсѣ*, *осенѣсѣ* 'ubiegłej jesieni, w przeszłą jesień' (Dal, Опыт). ~

Formacja adv. złożona z *есень* : *осень* i zaimka *si* f. (zob. *sb*), por. *дъньсь*, *ноктъсь*.

Jahn Adv. 57, ESSM VI 29. Paralelne formacje zob. Sławski SE IV 73—4, s. v. *latoš*.

T. Sz.

есеньскѣ *esenyška esenyško* zach. i pld. : wsch. **осеньскѣ** *osenyška osenyško* 'jesienny, autumnalis'

есеньскѣ: ~ sła. dial. *jesenský* 'jesienny' (Kálad);

sło. *jesēnski* 'jesienny', np. *jesenski* dan, *jesensko* vreme (Pleteršnik), sch. *jěsěnski* 'ts.' od XVII w. (też w pieśniach lud. i u Vuka), bulg. dial.

éseniski, eśéniski 'ts.', np. *ésencko* wryme (BER I 509), maced. *eseniski* 'ts.' (RMJ). ~

osenyszka: ~ ros. dial. *osénская шерсть* 'owcza sierść jesiennej strzyży' (Słownik Nowosybir.), *осень-осёнски* 'przez całą jesień', 'każdej jesieni' (Dial), brus. *вóсёнські* 'jesienny' (TSBM), dial. *вóсёнскій* 'ts.' (Bjalkowič Mohylew). ~

Por. ukr. *осінщина* 'danina, podatek spłacany ziarnem jesienią przez włościan' (Hrinčenko, SUM).

Adi. z suf. *-ьszka* od *esen*: *osen* (zob.).

T. Sz.

esera zob. *esery*

esery: *osery* pl. (rzadziej sg. *esera*) dial. pln.zach., lechickie 'coś ostrego, np. ości ryby, rybnie łuski'

esera: ~ pol. w XVI—XVIII w. *jesiory* pl. f. 'ości rybie' (SP XVI IBI: 1 przykład z T. Bielawskiego, pochodzącego być może z Wlkpol., zob. Popowska-Taborska, ABS XIV 197; L. z Trotza), dziś dial. kasz. i sli. *jesora* pl. (rzadziej sg. *jesora*) 'ości rybie' (Ramult, Sychta SK, Lorentz PW, AJK IV m. 154, VI. m. 254), rzadziej 'łuski rybie' (Lorentz PW, AJK l.c.), podob. *jesera* nom.-acc. pl. f. 'ości u kłosa, wąsy, kolece'. ~

osera: ~ pol. dial. głównie pln.wsch. *osiory* pl. 'łuski pokrywające ciało ryby' (SWM X m. 6, AJK VI m. 254), 'ości ryby' (SWM X m. 6), 'paździarze, odpadki po tarciu i po klepaniu łnu' (Falińska PTS I 192, II m. 20, SWM IV m. 6), 'otrebny z kaszy' (SWiL), 'łuski kaszy gryczanej' (Popowska-Taborska, ABS XIV 197), 'łuski z ziarnek prosa' (Dejna AGK m. 596), 'gruba łuska na ziarnie', 'wąsy od jęczmienia' (Popowska-Taborska o.c.). ~

Kontynuuje pierwotne **ak-erā* > **as-erā*. Od pierwiastka ie. *ak-*, *ak-* tego samego co w *ostrz*, o suf. *-era* zob. II 24. Bliskie odpowiedniki: lit. *ošeršs*, dial. *ašeršs* 'okoń', lot. *asaris*, *asars*, *asaris* 'ts.' (podstawą nazwy okonia w ball. jest ciernista pletwa grzbietowa tej ryby, albo kolece na tylnym brzegu pokrywy skrzelowej).

Rozwadowski RS VII 19, Trautmann BSW 14, Pokorny LEW 20—1, Fraenkel LEW 125, Sławski SE I 565, ESSM VI 29—30, Popowska-Taborska, ABS XIV 195—9. — Trubačev Etim. 1968, s. 60 bezpodstawnie identyfikuje wyraz *esera* z niem. *Ähre* 'kłos', stwn. *ahira*, wyprowadzanymi mylnie z ie. **ak-erā*: wyraz niem. kontynuuje pierwotne **ak-es-*: **ak-s-*, p. Kluge EW¹⁸ 10—11, Trübners Deutsches Wörterbuch. Wörterbuch der Deutschen Akademie, wyd. A. Götz, Berlin 1939 nn., t. I 59, Pokorny LEW 21—2.

K. H. — F. S.

esetrina zach. i pld.: wsch. *osetrina* 'mięso jesiotra, acipenseris caro'

esetrina: ~ stpol. wyjątkowe XIV i XVI w. *jesietrzyna*, u L. z XVIII w. *jesiotrzyna* (z nieregularnym *-o-* według *jesiotr*), czes. przestarz. *jesetřina*, *jesetřina* (Přir. slov.; też u Jungmanna ale z L.), sha. *jeseterina* (SSJ):

sł. *jesetrina* (SSKJ, Bezlaj ES I 228), es. *есетрина* (Miklosich LP bez przykładu, chyba rekonstruowane na podstawie wsch.słow. *осетрина*). ~ *osetrina*: ~ ros. *осетрина* (SSRJ), dial. XVII w. *осетрина* (Comakion Mang.), ukr. *осетрина* (SUM; też dial., Hrinčenko), dial. *осятрина, осётрина* (Zel., SUM), brus. *асятрина* (TSBM). ~

Od *esetrz* z suf. *-ina*, o budowie I 121.

T. Sz.

esetrovъ *esetrova esetrovo* zach. i pld. : wsch. **osetrovъ** *osetrova osetrovo* 'pocho-
dzący od jesiotra', zastępuje gen.: **esetrova (osetrova) jakra, esetrovo (ose-
trovo) mięso**

esetrovъ: ~ pol. *jesiotrowy* od XVIII w. (u L.: *Z ikry jesiotrowej* robią kawiar),
dial. *jasotrowé mięso, jesotrowé mięso* (Lorentz PW, Rammlt), czes. rzadkie
jeseterový (przestarz. *jesetový*), np. *jeseterové maso* (Přir. slov.), u Jungmanna
jikry jesetrové (z L.);

sle. *jesětrov*, np. *jesetrovo meso* (SSKJ; u Pleteršnika *jesětrov* bez przykładu),
bulg. *ecēmpov*, np. *ecēmpov хайвер* (RBKE). ~

osetrovъ: ~ ros. *осетровый*, np. *осетроваи икра* (SSRJ), dial. z XVII w.
осетровый (Сомакіон Mang.), brus. *асятрѡвы*, np. *асятрѡвоа кра*
(TSBM). ~

Adi. z suf. *-ora* od *esetra*: *osetra*. Por. *esetrъ*.

T. Sz.

esetrъ *esetra* : wsch. **osetrъ** *osetra* 'ryba *Acipenser sturio*'

esetra: ~ pol. *jesiotr -ra* 'ryba *Acipenser sturio*' (w tej postaci już stpol.
XIV—XV w., Słownik stpol.), dial. kasz.-sli. *jęsotār 'ts.'* (Lorentz PW i GP
143, Rammlt; Karłowicz SGP z Hilferdinga), kuciewskie *jęsoter 'ts.'* (Sychta
Kociewie), dluž. z XVII w. *jesotr -ra 'ts.'* (Muka z Chojnana; Schuster-Šewc
EW 432 s.v. *jasotr* nie notuje takiej formy), czes. *jeseter -tera* (przestarz.
-ra) 'ts.' (Přir. slov.; też u Jungmanna *jesetr -tra*), sla. *jeseter -tera 'ts.'*
Acipenser ruthenus' (Feriane SNR 20—1);

sle. *jesēter -tra* 'Acipenser sturio' (Pleteršnik, SSKJ; wg Bezlajca ES I 228
zapóżyczenie z innych języków słow.), seh. dial. *jęsetar 'ts.'* (RSAN, Mi-
hajlović-Vuković SRL 135), es. *кестръ m. 'ts.'* (Miklosich LP bez przy-
kładu, chyba rekonstruowane na podstawie wsch.słow. *осетръ*), bulg. dial.
ecēmp m. 'ts.' (Gerov, BER I 410, Mladenov Vidin).

Por. w kilku językach z przejściem nagłosowego *je-* w *ja-*: stpol. XV w.
wyjątkowe *jasiotr* (Słownik stpol., Sławski SE I 565), dial. kasz.-sli. *jęsotār*
-tra, głuż. *jasotr -ra* (Zeman, ale Pfuhl 1072 z Chojnana!; z Pfuha także
Schuster-Šewc l.c.);

ukr. dial. *яcēmp -pá* i *яcēmp* 'Acipenser sturio' (Hrinčenko, Żel.). ~

osetra: ~ strus. od XII w. *осетръ* 'Acipenser sturio' (Sreza.), ros. *ocēmp*
ocēmpá 'Acipenser' (różne gatunki ryby *ocēmp* zob. Lindberg-Cerd SNR
59—65), dial. *ocēmp -mpá, ocēmp -mpa* 'Acipenser sturio' (SRSO, SRSO
Dop., Słowarz Novosibir.), ukr. *ocēmp -mpá* dial. *ocēmp -mpá* i *ocēmp 'ts.'*
(SUM, Hrinčenko, Żel.), brus. *acēmp acēmpá* i *acēmp acēmpá 'ts.'* (TSBM,
ESBM I 167). ~

Por. powstałą w kilku językach formę f.:

głuż. *jesetra* f. 'Acipenser sturio' (Schuster-Šewc l.c. z jednego źródła;
wg niego może z czes. ze zmianą rodzaju);

seh. *jęsetra* 'Acipenser sturio' (Vuk, RSAN, Mihajlović-Vuković SRL
135—6), bulg. *ecēmpa 'ts.'* (RBKE, BER I 510), maced. *ecēmpa 'ts.'* (RMJ).

Psl. *esetra* z suf. *-etra* (wariant suf. *-era*, por. *es-era*, SP II 20) < **ak-etra-*,
ok-etra-, pierwiastek *ak-*, *ok-* p. *ostrá, esera*. Ryba wyróżnia się rzucającymi
się w oczy kołkami płetwy grzbietowej, ogonowej, piersiowej. Pokryta jest
kostnymi ziarnami i tarczami, szczególnie spiczastymi wzdłuż grzbietu
(K. Moszyński JP XXXVII 299 przytacza ciekawą paralelę ros. i ukr. *уши*
'jesiotr': ros. dial. *уши, ушны* 'kostne tarcze jesiotra', zob. *šipa*). Dokładnego
odpowiednika ie. nie ma. Lit. dawne *ašetras* 'jesiotr' jest pożyczką z brus.

acémp (Fraenkel LEW 122, wbrew Vasmerowi REW II 281). Bliskie odpowiedniki w balt.: stpr. *eskētras* 'jesiotr' (**eskētras*) = lit. dawne wyjątkowe *eskētras* 'wieloryb' (jako tłumaczenie niem. *Walfisch* 'wieloryb': nieznanym tłumaczowi wieloryb określono nazwą największej ryby rodzimej). Dziśjsze lit. *erškētas* (dial. *arškētas*) 'jesiotr' zawdzięcza swoje *-r-* wpływowi (drogą etymologii ludowej) wyrazu *erškētas* 'dzika róża, tarnina'. Zaświadczone są też formy z suf. *-r-*: *erškētras* (LKŽ II 1146), umożliwiające objaśnienie form lit. asymilacją i dysymilacją na odległość (*zero... r > r... r*, *r...r > r... zero*). Odpowiedniki balt. różnią się też od słów. wygłosem pierwiastka: *-sk-* w stosunku do słów. *-s-*, por. *skočiti*: lit. *šákti* 'ts.'. Nie widać podstaw do łączenia z zach.germ. **sturjo* (niem. *Stör* 'jesiotr'). Niczym nie uzasadnione również wyprowadzanie germ. wyrazu (ESSM VI 31) ze słów.

Przegląd innych, nie należycie uzasadnionych objaśnień u Sławskiego SE I 566, Toporov Prus. II 88—91, Kolomicz ONR 97—8.

Buga RFV LXVII 238, Trautmann BSW 32, Brückner SE 206, Vasmer REW II 281—2, Fraenkel LEW 122. T. Sz. — F. S.

osetrъ *osetr'a osetr'e* zach. : wsch. **osetrъ** *osetr'a osetr'e* 'odnoszący się do jesiotra; pochodzący od jesiotra, np. o mięsie', np. *esetr'e* (*osetr'e*) *męso*, **esetr'a** (*osetr'a*) *жѣkra*

esetrъ: ~ pol. dawne XVI w. *jesiotrzy* (1 raz: *jaz jesiotrzy*), w XVII w. *jesietrzy* (*siedza jesietrza*), w XVIII w. *mięso jesiotrze* (SP XVI IBL, L.), *czes. jeseteři* (przestarz. *jesetři*), np. *jeseteři jikry* (Pfir. slov.), u Jungmanna *jesetři maso* (z L.), *śla. jeseteri*, np. *jeseterie maso* (SSJ). ~

osetrъ: ~ strus. z r. 1557 *осетръм* np. А икры *ocempieu* съ тоє рыбы (Srezn., ESSM VI 32), *ros. ocěmpuū* (Dal). ~

Adi. od *esetrъ*: *osetrъ* (zob.), o suf. *-jъ* (*-hja*) zob. Brodowska-Honowska SPS 29 i nast. Por. *esetrъ*: *osetrъ*. T. Sz.

esetъ f. zach. : wsch. **osetъ** f. 'konstrukcja z drągów, prętów (do suszenia np. siana, zboża) : zach. 'sito z dużymi otworami'

esetъ: ~ pol. dial. Wlkopol. *jesieć* (*jeśeć, jeśieć, jeśyć, jeśyć, jeśeć, jeśyć*) f. 'sito z dużymi otworami do przesiewania zboża, rzeszoto' (Nitseh WPP IV 181: Chwałim; Tomaszewski, Mowa ludu wielkopolskiego, 1934, 50, SOcc XIV 125, AJWlkopol. I m. 69, cz. II 117—8); pierwotne dem. *jesiôtka* (*jesûtka, jeśûtka*) 'ts.' (AJWlkopol. l.c.).

Por. we wtórnej postaci (n. pod wpływem bliskoznacznego *sito*): pol. dial. *jesito* (*ješito*), *jesioto* (*ješoto*) 'rzeszoto' (AJWlkopol. l.c.). ~

osetъ: ~ ros. dial. (smoleńskie, pskowskie, twerskie, briańskie) *ocěmъ, acěmъ, ácemъ -nu* 'część stodoły, gdzie układa się snopy do suszenia, suszarnia zboża w snopach; górna część stodoły, gdzie na drągach układa się np. snopy do suszenia, pomost z drągów w stodole do suszenia snopów', *psk. ocěmъ* f. też 'konstrukcja z ostrewek do suszenia snopów' (por. u Dała III 1831 s. v. *островье* „срубленные, петолстые деревья, лесины, с подселенными сучьями, с остряками..., из них ставят целую городьбу, с прогоном, для просушки снопов перед укладкой и перед молотьбой..., выстраивая сушилю, сушино, она же островье, островь, островина, ócетъ, озород, и нередко зовется остров”), Dal, SRNG, Slovarъ Smolensk., ukr. dial. (Polesie) *ócетъ -ni* 'pomieszczenie do suszenia snopów' (Lysenko SPH),

w okolicach Czernichowa *óciunb* f. 'suszarnia zboża' (Hrinčenko), brus. *acéuŭ*, dial. też *óóceuŭ* : *óceuŭ* : *océuŭ* -*ŭi* 'rodzaj suszarni snopów (zboża, lnu), specjalny budynek z piecem (niekiedy bez pieca) i z pomostem z żerdzi, stojący osobno lub też połączony ze stodołą' (DABM m. 233 i s. 786—9, Nosovič, Bjałskevič Mohylew, Sejaškovič Grodno, SPZB, MSDM 88), 'specjalne urządzenie do suszenia snopów, wyki, grochu, konieczyń' (zapewno tzw. przepłot, tj. rodzaj szerokiej drabiny złożonej ze słupów i poprzecznych żerdzi), DABM s. 789, bez szczegółowego określenia desygnatu), wg Moszyńskiego KLS² I 213 „w ścisłym rozumieniu słowa ów pomost z drążków, na którym się suszą snopy”, także w sekundarnych znaczeniach, np. 'miara lnu: ilość snopków lnu umieszczana jednorazowo w suszarni' (Mat. Minsk II 28); z brus.: pol. dial. kresowe od XVIII w. *osieć* f. (: *osiecie* n.) 'pomieszczenie do suszenia zboża przy stodole; miejsce na klepisku, gdzie bywa też suszarnia lnu' (L., Kałowiec SGP).

Por. 1. sekundarna postać: brus. dial. *acéuŭŭe* n. 'suszarnia snopów' (DABM l.c.), stąd pol. dial. kresowe *osiecie* n. (p. wyżej);

2. pierwotne dem.: brus. dial. *acémka*, *ac'ómka* 'suszarnia snopów', 'miejsce nad piecem w suszarni, gdzie suszy się snopy; partia snopów umieszczonych w suszarni' (DABM l.c., Bjałskevič o.c.), p. także pol. dial. wlkopol. *osiótka* (**ošútká* : **ošútká*) 'rzeszoto' (AJWłkopol. l.c.). ~

Najprawdopodobniej ślad ie. dial. nazwy brony *ak'etā* : *ak'etiā*: stpr. *aktes* f. pl. 'brona', lit. *akėčios* : *akėčios* pl. 'ts.', lot. *ecēšas* 'ts.', łac. *oca* (< **otika* < **ok'ita*) 'ts.' (Meillet DEL³ 456 nn.), steymr. *ocet*, bret. *oguet* 'ts.', stang. *egde*, stwniem. *egida* (< **oketā*) 'ts.' < ie. *ok'etā* (: *ok'etiā*) 'brona, przedmiot z ostrymi końcami', por. (bez wyrazu słow.) Pokorny IEW 22, Porzig Gliederung 194, Toporov Prus. I 67—8. W słow. postać z suf. -*eti-* > *eti*. Starsza byłaby zatem postać *osets*, co do *e-* w zach. słow. *esets* por. lit. *ekėčios*, lot. *ecēšas* (p. też Toporov l.c.). W słow. innowacja semantyczna: 'brona' (najprymitywniejszy typ brony to dobrze zaświadczony w słow. 'zrąbany wierzchołek drzewa np. świerka, pęk gałęzi np. tarciny, sosny, pęk chrustu', p. Moszyński KLS² I 193 nn., Murko WS XII 320—2) > 'konstrukcja z ostrewek, drążków, prętów' (por. wyżej cytaty z Dala) > 'konstrukcja z ostrewek, drążków, prętów do suszenia (np. snopów zboża, lnu, siana)': 'przypominające taką konstrukcję sito, rzeszoto (z prętów, korzeni itp.) z dużymi otworami'. Co do rozwoju semantycznego por. *borna* f. (np. sl. *brána* o 'różnych przedmiotach podobnych do brony, np. ściana ryglowa, ściana urządzenia do suszenia siana, brama kratowa, jarzmo mostu, ramy pily', ros. dial. *бopонá* 'drewniana krata, na której spoczywa stóg siana; ręczny przyrząd do płukania zlotonośnego piasku') i *rešetó* (np. sch. *rešetka* 'krata, kraty, prečke... postavljene unakrst praveci oka poput onih u mreže ili rešetá', RJAZ, ros. *решётка* wg Dala III 1773—4 'всякая несплошная вещь, со сквозной, с промежутками, пролетами; ряд установленных жердочек, щестиков, или переложенных, переплетенных вдоль и попереk, либо иным образом; плетение прутьное, камышное').

Boryś ABS XVI 57—63, Popowska-Tabarska DPs 58—61. — Przegląd wcześniejszych objaśnień etymologicznych, nie uwzględniających faktów polskich, zob. Boryś o.c. 59. Ostatnio Varbot PM 182—4 biorąc pod uwagę tylko fakty wsch.słow. i wychodząc ze znaczenia 'suszarnia' łączy *osets* z *ozds* (zob.), ie. *as-d-* 'palić, suszyć'. W. B.

esmb *esi* 1 sg. praes. do *byti* (zob.)

~ stpol. *jeŕm ješ* wyłącznie w XIV a spotykane jeszcze z początkiem XVI w., od połowy XV w. *jestem jesteš* urobione na wzór *byłem byleš* (Słowski SE I 566), połab. *jis* < *jes(mb)*, *jis* < *jesb* (Lehr-Splawinski, Polański SE 40), dluž. *som sy*, głuż. *sym sy* (Mucke HLF 598—9), czes. *jsm jsi*, dial. też *jsom, som, jsu, su* (wg *ecdu, nesu*), *sym* (Travníček MŠČ I 597, Dostál HMČ II 89, Gebauer HMČ II 414), śla. *som si*, dial. *sem* (MSJ 471, Stanislav DSJ II 379, 387);

śle. *sēm si*, sch. *jēsam jēsi* i enklityczne *sam si* (Maretić Gram. 287—9), ses. *icmb icm* (Diels AG 276, SJS), bułg. *сѣм* (dial. też *сѣм, сѣм*, Mirčev Ist. gram. 192) *cu*, z Modlitw czorg. *iccam* 3 pl. praes. oparte na *icmb* (Miletić SpBAN XXXIII 162), maced. *сѣм cu* (RMJ, Koneski Ist. 163—4); strus. *сѣм сѣм* (Vasmer REW I 405).

W dzisiejszych językach wsch.słow. tylko 3 sg. praes. w funkcji wszystkich osób sg. i pl. praes.: ros. *esmb*, ukr. *e*, rzadko *esmb* (SUM), brus. *ěcyp* (TSBM). ~

Praes. atemat. od ie. *es-* *s-*, forma 1 sg. *esmb* = ie. *esmi*: lit. dawnie *esmi*, stpr. *asmai* (Toporov Prus. I 126—7), stind. *asmi*, awest. *ahmi*, gr. *εἶμι* doryckie *ἦμι* (*εσ-μῑ), orm. *em*, alb. *jam* (**esmi*), irł. *am* (**esmi*), goe. *im* < pragerm. **immi* < **izmi* < ie. *esmi* (Hempel, Gotisches Elementarbuch, 1902, 85), łac. atematyczne formy 2 i 3 sg. oraz 2 pl. *es est estis*.

Berneker SEW I 265—6, Słowski SE I 566—7, Vaillant GC III 441—4, Feist VWGS 292, Pokorny IEW 340—2, ESSM VI 32. T. Sz.

eša adv. pld., wsch. 'oby, utinam'

~ ses. Supr. *сѣм сѣм* 'oby, utinam; gdyby', 'jeszcze' (Sadnik-Aitzemüller HAT, Miklosich LP), es.-sch. *сѣм* 'utinam' (Miklosich LP, słowniki sch. nie notują);

rus.-es., strus. od XII w. *сѣм сѣм* 'utinam', 'gdymby', 'jeszcze' (Srezn., SRJ XI—XVII). ~

Zadowolającej etymologii dotychczas nie ma. Zasięg i znaczenie wyrazu nakazują szukać objaśnienia na gruncie najbliższym, słowiańskim. Wszystko wskazuje na to, że mieszanie wyrazu z *ešće* (jako jedno ze znaczeń *eša* podawali Srezn. I 836—7 i Miklosich LP 'jeszcze') nie przypadkowe: part. *eša* pochodzi z dobrze zaświadczonej w znaczeniu 'jeszcze' part.-adv. *eš'a*: strus. *сѣм* 'jeszcze', ros. dial. pskow. *ішѣ, шѣ* 'ts.' (SRNG, Dal). Żeby to udowodnić trzeba wyjaśnić morfologię, głosownię i semantykę wyrazu. Przysłówki na *-a* są dobrze znane językom słow., por. o nich ostatnio Vaillant GC II 695. Różnice głosowe między *eš'a* a *eša* tłumaczy się prosto: redukcją grupy spółgłoskowej *šš* (*šš*) > *š* (por. z zanikiem ostatniego *š* dobrze zaświadczone *ešce*). Stosunek *eš'a* do *eša* jest taki sam jak śle. dial. prekm. *iš'e* 'jeszcze': stare XVI w. i dial. (Bela Krajina) *iše* 'ts.', por. także ros. *шѣ* 'jeszcze': dial. syberyjskie *шѣ* 'ts.' (Opyt Dop.), dluž. *hiš'e*: *hiše* 'jeszcze'. Różnice semantyczne między oboma wyrazami, choć istotne, nie są nie do wyjaśnienia. O mieszanii się *eša* z *ešće* była już mowa wyżej. Trzeba dodać, że dokładna analiza semantyczna part.-adv. *ešće* pozwala wykryć również elementy życzenia, bliskie łac. *utinam*, którym się zwykle właśnie tłumaczy *eša*. Tak więc np. SP XVI IBL (IX 445) podaje jako jedną z funkcji stpol. *jeszcze*: uwydatnia możliwość (życzenie, prośbę, nadzieję lub obawę) trwania lub powtórzenia czynności oraz stanu w przyszłości (łac. odpowied-

niki: *adhuc etiam, iterum : ulinam*). — Iljinskij Izv. XXIII 2, 222 i IF XXVIII 202 nn. analizował *e-ša* dopatrując się w **ša* ie. optativu 3 os. sg. *s-išā* = stindl. *syāt*, gr. *εἴη*, stlac. *sīl* (skrócenie *ē* przed *-l*). Początkowe *e* miałoby być pod wpływem praes. *esms* (podobnie jak w gr. *εἴη* < *ἐσ-ιη-ν*). Nie wykluczał, że to przeniesienie *r* do optativu mogło już być ie. dialektyzmem. Wszystko to mało prawdopodobne, nie ma żadnych innych śladów w słow. właściwego czasownikom atematycznym ie. optativu z formantem *-yē-* (dobrze zaświadczona jest tylko w 2 os. pl. pierwotna postać zredukowana *-i-*, w ie. właściwa pluralis). Objasnienia Iljinskiego przyjęli ostatnio Vasmer REW I 406, Sadnik-Aitzetmüller HAT 234, ESSM VI 32. Natomiast gramatyki i słowniki greckie, łacińskie i staroindyjskie etymologii Iljinskiego nie uwzględniają. — Kopečný ESSB II 285—6 nie wykluczał pierwotnej interiekcji. F. S.

ešče, ješče (ešči : ješči : pld. i wsch. ošče, ošči) : išče (išči) adv. wyraża: kontynuację trwania czynności lub stanu 'nadal, dalej, ciągle', 'dotąd, do tej chwili, dotychczas', sekundarnie w innych funkcjach towarzyszących czy pochodnych, na oznaczenie początku lub końca czynności lub stanu 'już'; na wyrażenie uzupełnienia np. czynności 'ponadto, oprócz tego', 'w dodatku, do tego, co więcej'; wyraża intensyfikację (w połączeniu ze stopniem wyższym przymiotników lub przysłówków)
ešče: ~ pol. *jeszcze* (dial. kasz. np. *jeišče, jeišči*, Sychta SK, Lorentz JW, Lorentz GP 144, 193—4) wyraża kontynuację trwania czynności lub stanu w opozycji do *już* (zob. Klemensiewicz Studia Lehr-Splawiński 363—4) 'nadal, dalej, ciągle', np. *Jeszcze* mała wiara jest w was (w tej podstawowej funkcji od XIV w.), sekundarnie na oznaczenie kresu jakiegoś procesu, limitacji (Klemensiewicz l.c.) 'już', 'ponadto, w dodatku, oprócz tego', np. *Jeszcze* mam wami wiele powiedzieć, 'w dodatku, do tego, co więcej', np. *Żle* zrobiliś i *jeszcze* kłamiesz!, awydatnia intensyfikację zwykłej w połączeniu ze stopniem wyższym przysłówków lub przymiotników, np. I *jeszcze* więcej powiem; w połączeniu z *nie* awydatnia dezaktualizację, brak rozpoczęcia, trwania lub zakończenia czynności, np. Słońce *jeszcze* nie zaszło (od XV w.), w tych znaczeniach powszechne w dialektach (np. Karłowicz SGP, Dojna RKJL XXII 260, Zaręba AJŠ VI m. 1023), połab. *jist* (**ješče*) 'jeszcze', *jist* vois < **ješče* *vyše* 'jeszcze wyżej' (Polański SE 225), dluž., dial. *hešće, hešć*, starsze też *ješće, ješči, jšči* (także inne podobne starsze formy np. u Jakubicy XVI w. *ieschezy* 'ts.', gluż. stare XVIII w. *hescheze* 'ts.' (Schuster-Šewc EW 284—5), czes. *ještě* od XV w., do XV w. *ješče* (dial. także *ešče, eš'e*, Hruška DŠCh, Siutkowski Kudowa I 62, *hešče*, Svěrák Karlovice, Horečka Frenštát, Kott Dod. DSM, Malina Mistřice, Utěšený Morav.) 'nadal, dalej, ciągle', np. Již jedenáctá odbila, a lampa *ještě* svítila (od XIV w.), 'ponadto, oprócz tego', np. To je málo, přidejte k tomu *ještě* dva (od XIII w.), 'chociaż, przynajmniej; ewentualnie' (np. *Ještě*, kdyby to co vynášelo), w połączeniu ze stopniem wyższym wyraża intensyfikację, np. Tento pokoj je *ještě* větší, w tym znaczeniu już stczes. u Gebauera Sl. (o semantyce *ještě* w czes. p. Komárek Studie Trávníček 147—52), sla. *ešte* (dial. też *eš'e*, Habovštiak Orava; *ešče*, ib., Matejčík Novohrad, Sipos Bükk-Gebirge, Buffa Dlhá Lúka, SMS; *ešči*, Buffa l.c., Sipos l.c.) 'nadal, dalej, ciągle', np. Izba je *ešte* plná tmy; 'ponadto, oprócz tego, więcej', np. Dajte mi *ešte*; w połączeniu ze stopniem wyższym wyraża intensyfikację, np. Može byt'

ešte 'horšie', w funkcji partykuły modalnej 'może, chyba', w połączeniu *ešte-ešće*, *ešte* ta, *ešte* len *ešte* wyraża przypuszczenie, możliwość czego 'ewentualnie', w połączeniu *ešte* čo wyraża negację, zdziwienie, zaskoczenie;

slc. n Pleteršnika *ešće* 'noch', sch. dial. *jěšte* = *još*, np. On *ješte* spi (RSAN), sch.-cs. XIII—XV w. *ješte* = *još* (RJAZ), scs. *ѣще* 'noch, dazn, noch dazn', *ѣще не* 'nicht mehr, nicht länger', *ѣще мало* 'noch kurze Zeit', bulg. dial. *еще* (BER I 518, BDial. II 157: Rodopy, Mladenov Trakija), *еще* (BER I 518, BDial. V 169) = *още* np. Да му кажим *еще*, че ние сме много благодарни от ни; *Еште* по-много пият, maced. dial. *ěšti*, *tešti* 'jeszcze' (Malecki SW), *еще*, np. *Еште* ести болен татко ми (BDial. VIII 234), *ešće* 'encore' (Mazon DSA 403);

strus. *еще* 'nadal, dalej, ciągle, adhue' (Srezn., już w Ostr. ew. też w postaci *еще*), 'ponadto, oprócz tego' (XI—XVII w.); Да *еще* бы в огонь християннѣ не шол; 'już', np. А мы також учинилися царем на государстве отца нашего тому *еще* год (XVII w.), 'nadal, dalej, ciągle' (XV—XVI w.); w połączeniu z compar. wyraża intensyfikację, np. XVI—XVII w. Да *еще* лишиее и полезнѣишее отъ иноковъ миряномъ; od XIII w. 'dotąd, do tego czasu' (SRJ XI—XVII), ros. *ещѣ* 'ponadto, oprócz tego', np. *Еще* чего тебе надо?; 'dotychczas, nadal, ciągle', np. Она не спала *еще*; 'już', np. *Еще* в детстве я любила сидеть у открытого окна; z compar. wyraża intensyfikację, np. Ильяка редко смеялась, *еще* реже плакала, w tych znaczeniach również dial. (SRNG, Opyt, Mełničenko Jaroslavl, Słowarъ Mordov., Słownik starowierców), w znaczeniu partykuły 'da' dial. (SRNG), w dialektach poświadczono i wtórne formy *ещѣ*, *ещтѣ* 'еще' (ib.), stokr. XIV—XVIII w. *еще*, *ещи*, *ещо* = *ще*, *ше*, ukr. dial. *ещѣ* 'noch, amoch' (Żel.), brus. *ещѣ* = ros. *ещѣ* (BRS), też dial. (Bjańkevič Mohylew), np. Даѣ яму *ещѣ* раз, штоб помнѣ. ~

ošće: ~ slc. dial. *jošće* (prekmurskie, Pleteršnik, Rigler Začetki 229), sch. w języku liter. tylko *još* (p. niżej), dial. i przestarz. także *jěšt*, od XIII w. *jěšte*, od XIV w. *jošće* (RSAN, Vuk, Jurišić l.c.) 'nadal, dalej, ciągle', bulg. *още* (też dial., Gerov, BDial. III 130, VI 67, 205, VIII 234, także *юощи*, BDial. VII 62) 'nadal, dalej, ciągle'; 'już' (np. Божан *още* на другия ден отдели с плет своя двор), 'ponadto, oprócz tego', np. Паднаха *още* няколко мвини; z compar. wyraża intensyfikację, np. Стана му *още* по-тежко; z negacją 'jeszcze nie', jakoconi. w pieśniach lud. 'i, także', maced. *уште*, dial. *ušće* (*u* z nieakcentowanego *o* w pierwotnej formie **ošće* z wtórnym cofnięciem akcentu, p. Mladenov Ist. 94, inaczej Hjiński, Makedonski pregled VI 46—9), też dial., Hendriks Radožda-Vevčani, dial. także *ošće*, *оште* (Viloeski Kumanovo, Mazon Contes 23; *ošti*, *ošči*, Malecki SW); 'ponadto, oprócz tego', np. Испи *уште* една чаша вино; 'nadal, dalej, ciągle', np. *Уште* си млада и зелена; 'już', np. *Уште* во младоста; z compar. wyraża intensyfikację, np. Сестра и е *уште* по-убава; z negacją 'jeszcze nie, zanim', np. *Уште* не го испитал, а го оценува;

strus. XI w. *еще* 'jeszcze, nadal, dalej, ciągle', np. *ѣъ* *еще* не кричена, ros. dial. *ощѣ* (*аш'и'ѣ*), *ощѣ* = *еще* (Dial: wsch., Mełničenko l.c., Słowarъ Rjazan., Słownik starowierców), brus. dial. *ашѣ* 'nadal, dalej, ciągle', np. *Ашѣ* ня ўспела апалоць грады (NS 54), *ашѣ*, *ашѣ* 'jeszcze', np. *Ашѣ* год до пенсії (SPZB). ~

išće (*išči*): ~ dluz. *hyšči*, dawniejsze i dial. też *hikči*, *hyšće*, *hišće*, *hyšć* (Muka),

hyšći nie 'noch nicht' (Šwjela), głuź. *hišće*, dawne też w innych postaciach, np. *hijšće* (szczegółowo o formach luz. p. Schuster-Šewe EW 284);

sł. dial. *išće*, maced. dial. *uuume* (Iljinskij l.c. 48);

ros. dial. *uyó* (Dal), ukr. *iyé*. ~

W poszczególnych językach słow. pojawiają się różnorodne skróty 1. początku lub 2. końca wyrazu, tłumaczące się funkcją wyrazu często używanego, związane zwykle z warunkami akcentowymi (malo prawdopodobne rekonstruowanie prapostaci *jšće*):

1. głuź. *šće* skrócenie z *hišće* (Pfulfl), sł. dial. *šće* i *šé* (Pieteršnik), ukr. *uye* (SUM), brus. dial. *uyy*;

2. pol. dial. kasz. *jeiš*, *jaš*, *ieš*, *ješ*, *jš* (Lorentz PW, Sychta SK), sł. dial. *još* (Pieteršnik), sch. *jöš* od XV w. (też dial., Vuk, ČDL, Jurišić Vrgada) 'nadal, dalej, ciągle', np. *Još* je toplo i krv je *još* topla; 'już', np. Ovu sam ja pjesmu spevao *još* 1833 godine; 'ponadto, oprócz tego'; z compar. wyraża intensyfikację, np. Novi Sad je *još* bliži Beogradu od Niša; z negacją ne *još* 'nondum, jeszcze nie, dotąd nie' (RJAZ), maced. dial. *eš* 'encore' (Mazon DSA 403).

Por. też inne formacje z archaicznymi suf. adverbialnymi:

1. -a (zob. *eša*, por. adv. na -a typu *vsčera*): strus. *купа* 'jeszcze', ros. dial. *úyа* adv. i part. 'emę' (Opyt, stąd SRNG: Pskowskie). *uyá* pskowskie i zach. 'ts.' (Dal);

2. -r < -že: dłuź. *hyšćer* (Muka), głuź. dial. *hišćer* (Pfulfl), sch. dial. *jöšter* (w Dubrovniku *jöstër*, czukaw. *jošćer*) od XVI w., też *jöstëra* (czukaw. *jošćera*) od XVII w. (RJAZ, RSAN, RMat.);

3. -u: dłuź. *hyšćen*, głuź. *hišćen*, stare *ješćen* (Schuster-Šewe EW 284), ros. dial. *úyен* 'emę' (SRNG).

Etymologia dotychczas nie ustalona. Charakter wyrazu przemawia zdecydowanie przeciwko próbom szukania dokładnych odpowiedników ie. (jeszcze ostatnio Trubačev ESSM VI 33 wraca do próby identyfikacji z stind. *áčchā* 'aż, aż do' nie łącząc się z negatywnym stanowiskiem Mayrhofera KEWA I 22). Winien on być objaśniony na gruncie psł. W takich wypadkach dobrze jest, idąc za radą Vaillant'a, zacząć analizę od końca wyrazu. Uderza (za-sygnalizowana już przez Brücknera KZ XLVI 202 i SE 196, 207) bliskość budowy z psł. *at'e* : *at'i* (p.), wskazująca na pochodzenie psł. *ešće* : *ešći* z pierwotnego *e-s-t'e* : *e-s-t'i*. Ruchome -s- nierzadkie w słowotwórstwie słow. i w ogóle ie., por. np. -to : -sta, -tvo : -stvo, -stvo, -na : -sna, -ta : -sta, -to : -sto. Początkowe e- najprościej połączyć z partykulą deiktyczną e (pochodzenia zaimkowego, p. c 2.) dobrze zaświadczoną w słow. także i w złożeniach *e-da*, *e-no*, *e-se*, *e-to*, *e-ro*, por. też *edina* (może więc nie przypadkowo w tekstach cerkiewnych konkuruje *edinače* z *ešte*!). Przegląd i krytyka innych objaśnień u Sławskiego SE I 568—9, Kopečnego ESSB II 286—9. Nagłos obocznej postaci *išće* : *išći* tłumaczyłby się nawiązaniem do spójnika-partykuly *i* (zob.) zaświadczonej realnie w połączeniu z *ešte* (por. też pld. *jošte* < *ošte*).

K. H. — F. Š.

ešći zob. ešće

eterz pld. : *eterz pld. (?) : zach. oterz : oterz pron. 'pewien, jeden, jakiś, ktoś; niektóry'

eterz: ~ ses. етеръ -ра -ро (w Assem. wyjątkowo także етеръ 'pewien, jeden, jakiś, ktoś' (wyraz charakterystyczny dla najstarszych zabytków

kanonu, później najczęściej zastępowany przez *нѣтъ* i *ѣтъ*; w zabytkach wsch. bułg. *ѣтъ* występuje już wyjątkowo, o użyciu w poszczególnych zabytkach zob. Ljvov Očerki 90—9, Vaillant WSI VII 343—5), es. rzadko też 'inny, drugi' (SJS), rus.-es. 'niektóry', 'ktoś', 'inny; coś innego' (Srezn., SRJ XI—XVII, Słovars (SRJ). ~

**etera*: ~ Na tę postać wskazuje (wg Skoka ER I 762, przyjmującego zmianę *je- > ja-*) sch. dial. *jätörän* (< **etor-ana*) -*na* -*no* 'silny fizycznie, sprawny', 'obrotny, zręczny, ruchliwy, szybki', 'ręczy, żwawy' (RSAN; poświadczone od XIX w., RJAZ). ~

Rozwój znaczenia jak w sch. *jäk* 'mocny, silny, potens' (utworzone od pron *ja* z suf. *-aka*), por. i gr. *ὅσος* 'taki jak, jaki, jakiego rodzaju': *ὅσος* 'zdolny, zdolny' (Skok o. c. 702, zob. i ESSM VIII 171, Bežaj ES I 218).

etera: ~ dłuż. *wótery* 'niejeden, niektóry' (Muka, Šwjela; Pfułd 1125 jako dłuż.), głuź. *wótery* 'niektóry', jako adv. 'nieraz, niejednokrotnie' (Michalk Neustadt). ~

Por. dłuż. *wótergi* adv. 'niekiedy, nieraz', dawne XVIII w. *wóterga* i dial. *wóterdy* 'is.' (Muka).

otora: ~ stldłuż. XVI w. (Jakubica) *wótery* 'niejeden, niektóry'. ~

Psl. *etera*: *etora* kontynuuje ie. *e-tero*: *e-toro* (: *e-tro*-), derywaty od pierwiastka zaimek wskazującego *e-* (p. e 2.). Dokładne czy bliskie odpowiedniki: lae. **etero*- w *cēterus* 'wszystek, inny, pozostały, reszta' (**ee-etero*-), umbr. *etro*- 'inny', alb. *jät(ë)rë* 'ts.', awest. *atāra*- 'ten z dwóch, ten'. Suf. *-tero*-, *-toro*-, *-tro*- wyrażał pierwotnie opozycję dwu osób czy przedmiotów, pierwotne znaczenie więc 'ten (jeden) z dwóch'. W związku z nieproduktywnością tej formacji znaczenie to w słow. zatarte.

Berneker SEW I 419, Vasmer REW I 406, Sławski SE III 288, Meillet Ét. 406, Meillet DEL³ 209, ESSM VIII 187, ESSB II 193—4, Pokorny LEW 284, Meyer EW 162, Mayrhofer KEWA III 5. — Vaillant WSI VII 342 uważał za derywat od ie. pierwiastka zaimekowego *yo-* (p. *ja*, *jaše*), por. stind. *gatardh* 'który (z dwóch)', gr. kreteńskie *δτερος* 'kto z dwóch'. Nie przemawia za tym ani semantyka, ani fonetyka najdawniejszych zapisów.

T. Sz. — P. S.

eto! interi. 'oto!, ot!', adv. 'oto tu, tutaj, tu blisko'

~ pol. *het* (z protol. *h-*) 'tam daleko, bardzo daleko, dalej, z daleka, z dala', 'długo, dawno' (zapisane w XVIII w.), dial. sl. *hät* 'patrz!', np. *hät* tą! *hät* tą dala, jako adv. *hät* 'fort' (Lorentz PW), sla. lud. *het*, dial. wsch. *hed*, *hel*, *hetka* 'precz' (np. *hybaj het!*, SSJ, Káhal);

sch. *ëto* 'oto' od XIII w. (przy wskazywaniu kogoś lub czegoś, co się znajduje blisko lub przed oczyma osoby, do której się mówi), wskazuje, że się coś komuś daje, np. *Evo meni, eto tebi*, a *eno njemu* (RJAZ, RSAN), dial. *ët!* 'ot!', np. *Ne ide, djeco, pa et!* (ib.). bułg. *ëmo* part. wskazująca coś, co się znajduje lub dzieje bezpośrednio przed osobą, która mówi 'oto' (np. *ëmo ropara*, też dial., np. BDial. III 64, IV, 101, VII 234, Ivanov BDA I m. 111), wzmacniająca inne part. wskazujące 'oto, ot' (np. *ëmo eñ tam zad baupa e nameto celo*), dial. *ëmo* też na wyrażenie potwierdzenia 'tak' (BDial. IV 101), maced. dial. *ëmo* wskazuje na przedmiot znajdujący się blisko osoby drugiej 'oto';

rus. *ëmo* part. ekspresywna 'to, -że, -że to', dial. *ëmmo* 'tutaj', 'w tych dniach, niedawno; teraz' (SRNG, Słovars Urala, Melničenko Jaroslavl,

Меркурьев Коба), ukr. *zem* interi. i adv. = *zemь*, p. niżej (Hrinčenko, ESUM I 502), brus. *zma* part. wskazująca i wzmacniająca 'oto' (TSBM), dial. *éma*, np. *Éma ты ў грібы хадзі.га?* (Mat. Mahil.), dial. *эм!* interi. wyraża obojętność, pogardę (Šaternik Červ.). ~

Por. l. pol. z XVII w. *hete* 'hen; ot' (Sławski SE I 418), sch. *itē* part. 'ot', np. *Ete* takoj ti je to (RSAN), bułg. dial. *emé* = *emo* (Mladenov BTR), maced. *eme* wskazuje na przedmiot znajdujący się blisko osoby drugiej 'oto' (np. *Éme* го до тебе), wzmacnia czasownik (np. *Éme*, виде?, 'ot!' (np. *Éme* ти работа);

2. ros. dial. *éma*, *émma* 'tutaj';

3. ukr. *zemь* interi. 'precz!' (np. *zemь*, одчепись!) 'nie trzeba!', 'nie potrzebne!', adv. *zemь* 'w dal, bardzo daleko', 'bardzo, znacznie' (np. сонце *zemь* високо), jako part. wzmacniająca 'całkiem, zupełnie' (w tym znaczeniu już w XVIII w., Tymčenko);

4. sle. dial. *etu*, *eti* 'hier, da, tu, oto', 'in, w' (Pleteršnik), czes. *eti* (tylko z Šafařka u Kotta X 68, zob. ESSB II 194).

Derywat od part. deiktycznej *e* 2. (zob.) + *-to* pochodzenia zaimkowego. Por. *evo*, *evo*.

ESSB II 194—5, Sławski SE I 418, BER I 514.

T. Sz.

etorъ zob. eterъ

eva! zob. evo!

evo! : eva! interi. 'oto!, ot!', adv. 'ot tu, tutaj, tu blisko'

evo: ~ pol. dial. kasz. *hewo!* (z protetycznym *h-*, por. *evo*) 'patrz tu!, oto!' (Lorentz PW), z Wlkpol. *heco!* 'oto!', 'patrz!' (Karlowiec SGP), kasz. adv. *heco* 'tu' (Sychta SK), jedyny ślad w dawnej polszczyźnie z połowy XVI w. *hewdzie* 'ówdzie' (w przeciwstawieniu: tu ... *hewdzie*, SP XVI IBL), dłuż. stare i dial. *hew* adv. 'tutaj, tu' od XVIII w. (Muka), głuź. stare i dial. *hew* 'ts.' (Přir. slov., Šuster-Šewc EW 277—8), czes. dial. *her* adv. 'tutaj, tu' (Přir. slov., Bartoš DSM, Lamprecht Opava; także MAGP XI m. 507—8; laskie z okolic Głubczyc *her*), sla. dial. wsch. *her*, *heu(ka)* 'tu; tam' (Kálal, Buffa Dlhá Lúka, Habovštiak Orava 25, 323—4);

sle. *ěvo!* 'oto!' (lud.; wg Pleteršnika z sch.), liter. *ěvo* i *ěvo* 'ts.' (SSKJ, por. Bezłaj ES I 124), sch. *ěvo!* 'oto!, ot!' (wskazuje na coś, co jest blisko osoby, do której się mówi) poświadczane od XIV w. lub początku XV w. (dial. też *ěvo*, Vuk, RJAŽ, RSAN, Skok ER I 485), bułg. dial. *ěvo* part. 'oto, oto tutaj' (RBE, BER I 475), śrbułg. XIV w. *evo* 'ts.' (Miklosich LP i BER l. c.: Kronika Manas.);

rus. dial. *ěvo!* interi. dla wyrażenia zdziwienia (częste w dial., SRNG z licznych źródeł, także w derywatach), jako part. wskazująca dial. *ěvo*, *ěvo* 'ot, oto' (SRNG), ukr. dial. *zes* adv. 'tu, tutaj', np. *нодь zes*, *но-ле-zes!* 'chodź tu!' (Hrinčenko, Żel., ESUM I 488), *zescú!* okrzyk przy cofaniu wołów (ESUM l. c.), brus. dial. *žea!* interi. 'oto jak!' (Nosović 723). ~
evo: ~ czes. dial. *hevaj* (: *heva-j-ky*) adv. 'tutaj, tu' (Přir. slov., Bartoš DSM, Lamprecht l. c.);

bułg. dial. *ěsa* part. 'oto' (RBE, BER I 474: Trojan), *ead-ead!* interi. 'wielkie rzeczy!, głupstwo!' (SNU XLVIII 447: Razlog), też na wyrażenie zdziwienia, np. *ead*, *ead*, както ще пръвям *cera* (BDial. V 168: Rodopy);

ros. dial. *éaa!*, *éša!* interi. dla wyrażenia zdziwienia (częste w dial., SRNG), jako part. wskazująca *éaa*, *éša* 'ot, oto' (SRNG). ~

Por. 1. dłuż. stare i dial. *hewi* 'tutaj, tu' od XVI w. (Muka);

2. sch. dial. *ěvě* 'oto!, ot!' (RSAN), bulg. dial. *ése* part. 'oto' (RBE, BER I 474), *esé!* interi. 'oby!' (BDial. I 247), maced. *ese* 'oto', np. *ese* ro 'oto on' (RMJ; też dial., np. Hendriks Radožda-Vevčani, Vidoeski Kumanovo).

Derywat od part. deiktycznej *e* 2. (zob.) + *-ro*, *-ra* pochodzenia zaimkowego, p. *ovъ*, ie. *au-*, *u-* : *uo-* 'ów'. Por. lit. *ėva* 'oto' (LKŽod.), lot. *ērā* interi. na oznaczenie wskazywania, na wyrażenie zachęty (Mühlenbach I 571).

Ślowski SE I 420. ESSB II 197—8.

T. Sz.

ezerěnina *ezerěnina* (: *ezer'aninъ ezer'anina*) zach. i pld. : wsch. *ozerěnina* *ozerěnina* (: *ozer'aninъ ozer'anina*) 'mieszkający nad jeziorem'

ezerěnina: ~ pol. NM *Jeziorzany* w Miłpol. od XV w. (Rymut PO PAN 8, s. 66), z okolic Olsztyna *Jeziorany* (SGKP), czes. rzadkie *jezeřan* m., stczes. *jezeřin* -na, od XIV w. NM *Jezeřany* (Profous MJČ II 138—9, Hosák-Šrámek I 362), w XV w. też NM *Jezeřné* (Gebauer SL);

śle. książkowe rzadkie *jezerjân*, *jezerjân -ána*, sch. *jizeranin* m., NM *Jèzerrāni* m. pl. w Chorwacji, maced. *Ezèpenu* NM nad jeziorem Prespańskim (BER I 482, Zaimov Zaselvane 130, Pianka Top. 365). ~

ozerěnina: ~ ukr. NM wg SGKP *Ozieranie*, na Wołyniu *Ozierany* (zapisane od XIV w. w postaci *озерана*, SSUM), brus. *Ozierany* NM (SGKP). ~

Por. może tu też 'Озеріагес (zob. *ezero*).

Od *ezero* : *ozero*, o suf. *-ěnina* : *-anina* tworzącym nazwy mieszkańców zob. I 119.

K. H.

ezerina pld. : wsch. *ozerina* 'bagniste, błotniste miejsce, podmokłe bagniste łąki, często jako pozostałość po szeroko rozlanej rzece, po wyschniętym jeziorze'

ezerina: ~ śle. *jezrina* 'moczar, bagno' (Pleteršnik, Bezlaj ES I 231), wg SSKJ dial. 'łąka na obszarze, który okresowo pokrywa woda', sch. *jezèrina* augm. od *jezero* (od XVIII w., RJAZ), 'zagłębienie terenu, polana, gdzie stoi zwykle woda', również w NM *Jzerina* w Serbii, *Jezerinc* pl. f. w Chorwacji, bulg. *Ezepuna* np. w nazwie części wsi, w nazwie stoku, zbocza, źródła (BER I 482). ~

ozerina: ~ ros. dial. *ozeřina* 'miejsce po wyschniętym jeziorze; niskie miejsce, gdzie była woda' (Dal, Tolstoj SGT 210), 'wielka kałuża, bajoro podobne do jeziora; małe jezioro; niewielkie jezioro powstałe w niskim miejscu wydrażonym przez wodę' (ib., Melničenko Jaroslavl), 'jezioro na błocie', 'wielkie jezioro' (Słownik Novosybir.), 'siano z terenów zalewanych przez rzekę' (Melničenko l. e.), 'szerokie i głębokie miejsce w rzece', 'bagno pokryte roślinnością wodną' (Tolstoj l. e.), brus. dial. *вазрѣна* 'wielka kałuża' (Bjalkevič Mohylew), 'wilgotna łąka w starym korycie rzeki', 'zarośnięte jezioro, zapuszczony stawek' (Jaškin BHN), *азрѣна* 'szerokie i głębokie miejsce w rzece' (ESBM I 98). ~

Od *ezerō* : *ozero*, *ezero* : *ozero*, o suf. *-ina* p. I 120—3.

K. H.

ezerisko zob. *ezerišče*

ezerišče, wsch. też *ozerišče* : zach. *ezerisko*, wsch. (na południu) *ozerisko* 'miejsce, gdzie było niegdyś jezioro'

ezeriŝće: ~ pol. dial. *jezeŕiŝće* sli. 'miejsce, gdzie było jezioro; błotniste jezioro', kasz. 'wielkie jezioro' (Ramult, Lorentz PW), w XVIII w. *Jeziorzyszcze* NM w wojew. plockim (L.), dłuż. *jazorikćeo* 'miejsce, gdzie było jezioro', też NM (Muka), gluż. *jėzorikćeo* 'jezioro błotniste', czes. *jezeřiŝtė* 'moczar, bagno' (Kott);

sł. przestarz. *jezeriŝće* 'moczar, bagno', u Pleterŕnika też 'łóżyŕko jeziora', sch. *jezeriŝte* 'moczar, bagno' od XVIII w. (RJAZ), też dial. (Elezović Kos.-Met.), bułg. częŕste NM *Ezepiuqe, Ezepiuqa* (BER I 482), maced. *Ezėpiuume* nazwa dolów wypełnionych wodą i nazwa jezior sezonowych, *Ezėpiuuma* nazwa łąki (Pianka 365);

brus. NM *Язэpiuичa* (Žučkevič KTSB). ~

ozeriŝće: ~ ros. u Dala *ozepiuqe* 'wyschnięte jezioro, miejsce po jeziorze', poza tym *Ozepiuqe* nazwa jaru (Smolickaja Oka), Masoe *ozepiuqe* NW (Miršov Don.), stokr. XV w. *ozepiuqe* 'miejsce, gdzie było niegdys jezioro' (SSUM), dziś dial. *ozepiuqe* 'ts.' (Żel., Jurkowski MS PAN 22, s. 62), brus. dial. *азэpiuичa* 'miejsce, gdzie było jezioro', 'wielkie jezioro' (Jaŕkin BIN), *вазэpiишчa* 'dno byłego jeziora' (Bjałskievič Mohylew, ESEM II 26). ~

ezerisko: ~ pol. *jeziorzysko* augm. od *jezioro*, geogr. 'duże, błotne jezioro', 'miejsce, gdzie są lub były jeziora', stpol. *jezierzysko* w XV w. 'zanikające jezioro, rozlewisko i bagnisko po starym, zanikającym jeziorze', w XVI w. 'zagłębienie wypełnione błotem, grzęzawisko', dial. *jeziorzysko* 'zator, głęboki brzeg jeziora' (Karłowicz SGP z Wlkpol.), dłuż. *jezorisko* 'wielkie jezioro', gluż. *jėzorisko* 'ts.'. ~

ozerisko: ~ ukr. dial. *ozepiucko* 'miejsce, gdzie dawniej było jezioro' (Żel., Jurkowski l. e.), niekiedy też 'wielkie jezioro' (Jurkowski l. e.). ~

Pierwotnie nomen loci do *ezero*: *ozero*, o suf. *-iŝće, -isko* p. I 95—7.

K. H.

ezero zob. **ezery**

ezery *ezera*, pld. i wsch. **ozery** *ozera*: **ezero**, wsch. **ozero** 'naturalne duże zagłębienie terenu wypełnione wodą stojącą ujętą w brzegi, lacus'

ezery: ~ pol. dial. *jeziór, jezdziór* 'lacus' (MAGI IV m. 198, Dejna RKJF XXII 261, Maciejewski Chełn.-dobrz., Lorentz LW), dłuż. *jazor -ra* 'jezioro; bagnisty staw', dial. 'pole jęczmienne' (Fasske Vetschau), gluż. *jėzor -ra* 'jezioro' (też dial., Michalk Neustadt), dial. także 'bagno, bagnista łąka' (Jentsch Rodewitz), śla. dial. *jezėr -ra* 'bagnista, grząska ziemia' (Buffa Dlhá Lúka);

sł. u Pleterŕnika *jėzer* m. 'jezioro', sch. przestarz. *jėzėr -cra* 'ts.' od XVI w., też dial. (RJAZ, głównie z Dubrownika), od XVII w. też 'miejsce, gdzie z głębokości wytryska woda; otelidań' (RJAZ), scs. *czery* 'lacus': u *оустрыни са все студо по вртлогъ въ ezery* Ks. Sawy, bułg. dial. *ėzep* 'górski loch podziemny, w którym niknie rzeka krasowa' (BER I 482, tu też w kilku NM i NT);

stokr. XV w. *uzery* 'lacus' (SSUM). ~

Por. *Nečepóç* NM i NW w Grecji (Vasmer SG 101).

Ze słow.: rum. *czery* (Skok ER I 781), *ėzery* 'głębokie jezioro' (BER l. e.).

ozera: ~ strus. *ozery* 'lacus': *взвуги ркы и озэры* (Slovarь SP'g.), ros. dial. *ózep* m. 'ts.' (Dal, Slovarь Rjazan.). ~

Por. NW z Epiru *Ózepos* (Iljinskij SI II 250, Vasmer SG 43, Skok l. e.).

ezero: ~ pol. *jeziorno* (dial. też *jeździorno*, *nieziorno*, *wieziorno*) 'lacus' od XIV w., powszechnie w dial. (MAGP IV m. 198, Karłowicz SGP, Dejna RKJL XXII 261, Maciejewski Chełm.-dobrz., Górniewicz Malbork, Sychta Kociewie, Sychta SK, Lorentz PW), dial. także 'zbiornik, dół na wodę, fovea, puteus' od XIV w., 'bagnó, trzęsawisko', 'staw zarosły chwastami', 'rozlewisko wody na łące', 'głęboka woda o małej powierzchni' (MAGP IV m. 198), stpol. 'otchłań, podziemie, profundum, abyssus, infernum', dłuż. dial. *jazoro* 'lacus' (Muka), wg Śwjeli 'większe jezioro', w XVII w. u Megiseru *jezero* 'lacus', czes. *jezero* 'ts.', stczes. od XIII w. 'staw, jama wypełniona wodą: bagnó', *Jezero* NM od XIV w. (Profous MŁ II 139), sla. *jazero* 'lacus' (też dial. Habovštiak Orava);

sie. *jézero* 'lacus' od XVI w. (Megiser 1603), w NM od XIII w. (Bezłaj SVI I 242, Bezłaj ES I 231), też dial. (Tominec Črni vrh), sch. *jézero* (dial. też *jeđzěro*, RJAZ z Dubrownika) 'ts.' od XV w. (RJAZ), też dial. (np. Vuk, Jurišić Vrgada, ČDL, Koschat Baumgarten, Neweklowsky Burgenland), wg RJAZ także od XVI w. 'otchłań wodna, wir, profundum, abyssus, gurges', 'źródło, zwłaszcza kiedy woda wytryska z dużej głębokości', częste w NM Bośni, Hercegowiny i Chorwacji, ser. *jezero* 'lacus', bułg. *ézero* 'ts.' (powszechnie w dialektach, np. SNU XXXI 262, Umlenski Kjustendil, BDial. III 61, 216, VIII 233; częste w NM, HBE IV 155, Kovačev MNGabr., Popov Razlog, Kovačev Trojan, Zaimov MIPirdop, Salambašev Smoljansko), 'bardzo duże i silne źródło rzeczne', 'małe źródło w bagnistej ziemi' (BER I 482), maced. *ezepo* 'lacus' (też dial., Vidoeski Kumanovo, Hendriks Rađožda-Vevčani);

strus. XI—XVII w. *ezepo*, *jezero* 'lacus', ros. dial. nowogrodzkie *ezepo*, *jezero* (Hjinskij Sl II 250—2), u Dala cerk. i arch. *ézero* 'ts.', ukr. dial. *ézero* 'głęboka jama w górach wypełniona wodą, głęboka wyrwa w górach' (Hrinčenko), lemk. *jazero* (Verchra'skij AslPh XIV 601 z Żegiestowa), stukr. XV w. *ezepo* 'lacus' (SSUM). ~

ozero: ~ strus. *ozepo* od XI w. (w XIV w. wyjątkowo też *ozopo*, Srezn.) 'lacus, palus', ros. *ózero* 'lacus', ukr. *ózero* 'ts.' od XIV w. (SSUM), też dial. (Hrinčenko, Żel., Stieber AJLemk. m. 229), brus. *ózero* 'ts.' (też dial., Sejaškovič Grodno, Šaternik Červ., Bjalskevič Mohylew, SPZB. NS 219, Rastorguev Brjansk, Jaškin BHN w postaciach dial. *ózero*, *azpó*, *ózero*), dial. także 'rozlewisko wodne w czasie powodzi', 'miejsce po wyschniętym jeziorze' (Jaškin BHN), na Polesiu *ózero* 'lacus', 'niezarosnięta i głęboka przestrzeń wodna na moczarach', 'najniższe miejsce na łące, gdzie stoi woda', 'część rzeki odcięta nierzłą', 'głębokie miejsce w rzece' (Tolstoj SGT 209—10). ~

Wyraz nie motywowany na gruncie słow. Dokładne odpowiedniki formalne i semantyczne w bałt.: stpr. *assaran* u., lit. *ėžeras*, dial. *ažeras*, lot. *ezers* (*ezars*) 'ts.'. Por. zapisany w źródłach antycznych toponim (uznawany za pochodzący z ie. języków Bałkanów, może z trackiego) 'Oazpižez pl. (Pokorny IEW 291; wg Hjinskiego Sl II 250 'mieszkający nad jeziorem Balaton'). W świetle ostatnich badań wyraz ten jest śladem ie. typu heteroklitycznego na -r/n-. Ostatnio łączy się go z psl. *ěza* 'plot w poprzek rzeki zrobiony przez rybaków, jaz dla polowu ryb, zastawa, tama, grobla; kanał, którym uchodzi woda obok tamy'. Na pierwotny temat heteroklityczny wskazuje również należący tu odpowiednik orm. *ez* 'skraj, granica, brzeg'. Podstawą ostateczną był zapewne ie. wyraz pierwiastkowy *ej(h)- : *ēj(h)-

wyjaśniający różnicę wokalizmu rdzennego psł. *ezery* : *ezero* (i balt. *ežiū-*) w stosunku do *čez*. O pierwotnej bliskości semantycznej obu wyrazów *ezery* : *ezero* i *čez* świadczy fakt wskazany przez Vaillanta BSL XXIX 38—40, że chorw.-es. ewangeliczny zwrot *ogiči pičkicluy* oddawany jest zarówno przez *pakleno jezero* jak i przez *pakleni jaz*. Por. też ros. dial. *ez* 'część rzeki, jeziora, stawu' (SRNG) wskazane przez Toporova Prus. I 121. Co do oboczności rodzaju por. *br'uchz* : *br'ucho*, *gysz* : *gysz*, *uda* : *udo*.

Vaillant BSL XXIX 38—40 z dopiskiem Meilleta, Meillet Ét. 409, Benueker SEW I 455, Sławski SE I 571 i JP LXIV 84, Trautmann BSW 73, Trautmann APSD 304—5, Iljinskij Sl II 250—2, Vasmer REW II 257, Pokorný IEW 201—2, Fraenkel LEW 125, Benveniste Origines 11, Frisk GEW I 200, K. Moszyński JP XXXVII 299. K. H.

ezeryko zob. **ezeryce**

ezeryce zach. i pld., wsch. **ozeryce** : **ezeryko** pln., wsch. **ozeryko** dem. od *ezero*, *ezero*

ezeryce : ~ stczes. XV w. *jezerce*, od XIV w. NM (Profous MJČ II 139), sla. *jazierce*;

slc. *jēzerce*, też NW *Jezerce* (Bezljaj SVI I 242, Bezljaj ES I 231), sch. *jēzēree*, *jezēree* (dial. też *jezēree*, Elezović Kos.-Met.), częste w NM (Vuk, RJAŽ), bulg. u Gerova *ēzerpe*, maced. *ezepje* też NM, NT i NW (Pianka Top. 365). ~

ozeryce : ~ ros. *озерцо* (SSR-I), NW *Озерце* (Smolickaju Oka), ukr. *озєрцє* od XV w. (SSUM), dial. *ozeryé* (Żel.), *ozėryce*, *wozeryé* (Jurkowski MS PAN 22, s. 62), brus. dial. *azėryca* (SPZB), na Polesiu *wozeryé* 'miejsce nizinne, dolina' (Polesie 222). ~

ezeryko : ~ pol. *jeziorko* od XIV w. (w XIII w. *jezierko*), też dial. (Dejna RKJL XXII 261, Górniewicz Malbork, Ramult, Sychta SK), czes. *jezírko* (arch. *jezėrko*) od XV w. (Gebauer Sl.), sla. *jazierko*;

ros. XVIII w. *езерко*. ~

ozeryko : ~ strus. *озєрѣко* od XIV w., ros. *озерѣкѣ*, stukr. XV w. *озєрѣко* (SSUM), brus. *azėrko* (Nosovič), *azėrka* (NS 219), *azjarkѣ* (SPZB). ~

Dem. od *ezero* : *ezero*, o budowie p. I 93—4, 99—101. K. H.

ezerynъ *ezeryna* *ezeryno* : wsch. **ozerynъ** *ozeryna* *ozeryno* 'dotyczący jeziora, związany z jeziorem, znajdujący się w jeziorze, żyjący w jeziorze', np. **ezeryna** (**ozeryna**) **ryba**, **ezeryna** (**ozeryna**) **voda**

ezerynъ : ~ pol. *jeziorny* od XVI w. (do XVI w. *jezierny*) adl. od *jezioro*, np. *wody jeziorne*, *jeziorna ryba*, *brzeg jeziorny*, też dial. kasz. (Ramult, Sychta SK, Lorentz PW), w XVI w. także 'bagnisty, błotnisty', np. miejsce *jezierac*, częste w NM *Jeziorna*, *Jezierna*, stpol. XIV w. *jeziernie* subst. 'opłata za użytkowanie jeziora', gluź. *jėzorny*, czes. *jezerní*, arch. *jezernij* adl. od *jezero* (od XIV w., Gebauer Sl.), np. *jezerní břeh*, *jezerná hloub*, sla. *jazernij* adl. od *jazero*, np. *jazerná voda*;

slc. *jēzeran -rna* adl. od *jezero*, np. *jezerna voda*, sch. *jēzeran* adl. od *jezero*, np. *jezerna dolina*, vrutci *jezerní*, sch.-es. *ezerynъ* 'paludis' XIII i XIV w. (Miklosich LP), bulg. *ēzeren* adl. od *езеро*, np. *ezeryna ryba*, *ezeryna no-vьrchnost*;

strus. XVI w. ezerьny adl. od ezero, np. ezerьnyя рыбы (SRJ XI—XVII). ~

ezerьň: ~ ros. ozérnyj 'dotyczący jeziora', np. oze_rnaja voda, 'żyjący w jeziorze', np. oze_rnaja ryba, 'przeznaczony do pływania po jeziorze', np. oze_rnoe судно, 'bogaty w jeziora', np. oze_rnaja местность, dial. np. oze_rnoј ветер (Słovary Kamčatki), bot. ozérnyj донух 'lilia wodna, Nymphaea' (Słovary Don., SRSO), ukr. ozérnyj 'dotyczący jeziora', np. oze_rna voda, 'żyjący w jeziorze, na jeziorze', np. oze_rna ryba, oze_rna птиця, 'mający dużą liczbę jezior', np. oze_rnyj край, brus. azérny 'dotyczący jeziora', np. azérnyя voda (też dial., SPZB), 'żyjący w jeziorze', 'przeznaczony do pływania po jeziorze', np. azérnyя судна, 'bogaty w jeziora', np. azérny край, NM Ozérnyя (Žučkevič KTSB). ~

Adl. od ezero (ozero) z suf. -ьň.

K. H.

ezerьskъ eze_rьska eze_rьsko: wsch. oze_rьskъ oze_rьska oze_rьsko 'dotyczący jeziora, związany z jeziorem, odnoszący się do jeziora, położony nad jeziorem', eze_rьska voda 'woda jeziora'

eze_rьska: ~ pol. dial. kasz. i sli. jezerski, np. jezersko woda (Lorentz FW, Sychta SK), czes. u Kotta jezerský;

slę. jezerski, np. jezerske ribe, jezersko dno, jezerska globina, też w NW Jezerski Potok, Jezerski Studenec, Jezerske Okno, Jezersko (Bezljaj SVI I 242), sch. jezerski (w RSN też jezerski) od XVIII w. (RJAZ), też dial. (Vuk), np. jezerska voda, NM Jezersko (RJAZ z Bośni), es. eze_rьskъ (Miklosich bez podania źródła), bulg. NM Eze_rьskata bara, Eze_rьski dol (BER I 482), NG Eze_rьkna vrah (Popov Razlog 110), maced. eze_rьski; strus. eze_rьskimi: eze_rьskoe mьsto XIII w., eze_rьskaja slovkina XV w. (SRJ XI—XVII). ~

eze_rьska: ~ strus. oze_rьskimi: s oze_rьskimi pojmieniami XV w. (Srezn.), ros. Oze_rьskoj NT, Oze_rьskaja NW (Smolickaja Oka). ~

Por. slę. jezerčevina 'woda jeziora' (Pleteršnik).

Adl. od ezero, ozero z suf. -ьskъ.

K. H.

ezer'aninъ zob. eze_rčninъ

eža zob. eža

eževica zob. ežica

eževika zob. ežica

eževina 'skórka jeża'

~ czes. ježovina 'skórka jeża' (Kott);

slę. ježevina 'skórka jeża' (Pleteršnik, SSKJ), sch. ježevina i ježevina bot. 'Ruscus aculeatus' (RSAN, RJAZ), 'skórka jeża' (RSAN), bulg. dial. eže_vina, eže_vina 'kolce jeża' (Gerov, Mladenov BTR, BER I 481), eže_vina 'skórka jeża' (BDial. II 156: Rodopy);

ros. dial. eže_vina i eže_vina 'skórka z jeża', 'mięso, sadło z jeża', 'gniazdo jeży' (SRNG), ukr. dial. ježovina 'jakaś narośl na łbie bydźlecia' (Verch-ratskij Znaloby uhor. I 222), brus. dial. aže_vina, aže_viny, aže_viny 'jeżyna, Rubus' (ŽS 20, 198, ESSM VI 35), często z zanikiem nieakcen-

towanej samogłoski nagłosowej (por. NS 133—4 z licznymi przykładami), np. *жесіны* pl. l. 'owoce rośliny *Rubus*' (Nosovič), *жасіна* 'ts.' (np. SPZB, Jurčanka Mscisl., ŽS 210). ~

Od *ežev* z suf. *-ina* lub bezpośrednio od *ež* z suf. *-ovina* (p. 1 121). Por. *ežina*. T. Sz.

ežev *eževa eževu* 'należący do jeża (zastępuje gen. sg.), związany z jeżem, dotyczący jeża'

~ pol. *jeżowy* (np. skóra *jeżowa*, kołca *jeżowe*) od XVI w. (np. pas ze skory *jeżowej*, mięso *jeżowe*), stpol. XV w. *ješov* (wg Słownika stpol. można też zapis interpretować jako gen. pl. od *jež*), dial. np. kasz. *ješov* i sli. *ježevī* (np. *ježevu* skóra) i *ježorī* adi. poss. od *jež* (Lorentz PW), NO XV w. *Ješov*, *Ješov* (SSNO), dluž. *ješovy* adi. poss. od *jež* (Muka), głuź. *ješovoy* 'ts.', NM *Jěšov* (Pfuhl), czes. tylko u Jungmanna *ješovij* (bez dokumentacji), sła. *ješovij* adi. od *jež* (Isačenko SRS);

sle. *ježev* (Pleteršnik. SSKJ; też dial. Tominec Črni vrh), sch. *ježev* (Vuk, RSAN), bułg. *ежов*, np. *ежова* кожа (RBKE), też bot. np. *ежова* главица 'kupkówka pospolita, *Dactylis glomerata*', dial. *ежова* трава 'jakaś roślina mająca przynosić szczęście' (RBE, Gerov Dop.), dial. *ежова* = *ежова* (Gerov. RBE), też NO *Ежов*, NM *Ежово*, *Ежово* (Ilčev RLI, BER I 181), maced. *ежов* (RMJ);

stros. XVII w. *ежовый*, np. *ежовая* кожа (SRJ XI—XVII), ros. *ежовый* (SSRJ), dial. *ежовый* 'zły, gniewny', *ежова* голова w obelżywym wyrażeniu: А ты *ежова* голова, bot. *ежовая* трава 'jaskierek podolski, *Ceratophallus orthoceras*' (SRNG). ~

Adi. od *ež* z suf. *-ovz*, o suf. Brodowska-Honowska SPS 11 nn.

T. Sz.

ež *ežte* zach. i pld. 'młody jeż'

~ pol. *jeżę -ęcia* 'młody jeż' (SW bez dokumentacji, tak samo w SWil.), dawne w XVI w. *ježeta* pl. 'młode jeża' (SP XVI IBL i L.: ten sam przykład), głuź. *ježo ježeta* 'młody jeż' (Pfuhl, Zeman), sła. *ježu -at'a* 'młode jeża' (SSJ);

bułg. dial. *еже ежета* 'młody jeż, język', bot. 'Echinocactus' (Gerov, Gerov Dop., Mladenov BTR), maced. *еже* 'ts.' (RMJ).

Por. 1. stczes. XV w. *ježátko* 'młody jeż' (Gebauer SL);

2. ros. *еженок -нка*, pl. *ежата -ат* 'młody jeżyk' (zob. III 11 nn.);

3. brus. dial. *ежанá* 'ts.' (Sejaškovič Grodno).

Od *ež* z suf. *-et-*, o budowie p. III 11 nn.

T. Sz.

ežica (: pld. *ežika* : wsch. *ožika*) : *eževica* : wsch. *eževika* 'pokryta kolcami, kłująca roślina, zwykle jeżyna, *Rubus*'

ežica: ~ czes. *ježico* 'samica jeża' (Pfir. slov.);

sle. *ježica* 'kłująca lupina owocu, np. kasztana' (też dial.), 'kłująca narośl na dębie, zawierająca garbnik', bot. ježeva *ježica* 'jeżogłówka, *Spartanium ramosum*' (Pleteršnik), sch. *ježica* 'samica jeża', zool. 'Cynips fecundatrix', zwykle w pl. 'morski jeż', bot. 'Echinaria capitata', dial. 'kłująca lupina pokrywająca owoc buka' (RSAN), w XVII w. (Belostenev) *ježica* 'ryba morska', 'kłująca lupina kasztana, lupina żółędzia' (RJAZ);

ukr. dial. *ежуця* 'samica jeża' (Žel.). ~

ežika: ~ sch. *ježika* bot. 'Ruscus aculeatus' (RJAZ z Šuleka), *ježika* bot. 'Echinophora spinosa', 'Echinophora termifolia' (RJAZ). ~

ožika: ~ ros. dial. *ожи́ка* bot. 'sit, Juncus' (Dal), brus. *ажы́ка* 'jeżyna, Rubus' (BRS, stąd ESBM I 96). ~

ežerica: ~ sla. *ježorica* 'rodzaj pszenicy, Triticum erinaceum' (tylko Buffa SBN 301);

slc. dial. *ježerica* 'klująca lupina owocu' (Pleteršnik z pieśni lud.), sch. *ježerica* bot. 'kupkówka pospolita, Dactylis glomerata', grzyb sarniak (kolezjak) dachówkowaty, *Hydnium imbricatum*, z rodziny kolezakovatych, *Hydnaceae*' (sch. synonym: *bodljika*), 'grzyb *Hydnium coralloides*', 'jeżyna, Rubus' (RSAN), także *Ježerica* NW i NM z Serbii (RJAZ);

strus. XIII w. *ажы́ца* 'jeżyna, Rubus' (SRJ XI—XVII), ros. dial. *ажы́ца* 'Rubus: roślina i owoc' (SRNG). ~

ežerika: ~ strus. XVII w. *ажы́ка* i *ажы́ца* 'owoc jeżyny, Rubus' (SRJ XI—XVII), ros. *ажы́ка* 'jeżyna, Rubus: roślina i owoc', (też u Dada 'Rubus fruticosus: roślina i owoc'), dial. *ажы́ца* 'Rubus' i *ажы́ка* 'jeżogłówka gałęzista, Sparganium ramosum' (SRNG), ukr. dial. *ажы́ка* 'Rubus' (Zel.), *ježeryka* 'Rubus caesius' (Makowiecki Sl. bot. 317), zapewne z jakiejś brus. dial. formy w pol. dial. *ježerika* 'Rubus' (ze wsi Wierzchjedliny pow. Sokółka, Białostockie, MAGP IV cz. II s. 138).

Por. 1. brus. dial. *ажы́чнік* 'Rubus' (SPZB).

2. Cytowana przez Skoka ER I 782 za Hjnskim sch. nazwa bot. *ožerika* cukiem niepewna, w źródłach nie poświadczona.

Z suf. *-ica* : *-ika* (obydwa suf. dobrze poświadczone w nazwach roślin i jagód) od *ež* (*ežica* : *ežika*) i od adi. *ežerz* (*ežerica* : *ežerika*), o suf. p. I 91, 98. T. Sz.

ežika zob. **ežica**

ežikъ ežika pln. : wsch. **ожи́къ ožika** dem. od *ež*

ežikъ: ~ pol. *jeżyk -ka* dem. od *jeż* od XV w., dluz. *jeżyk -ka* 'mały, młody jeż', gluź. *ježik -ka* 'ts.', dial. 'lopiian' (Sorb. SA III m. 134, Schuster-Sewe EW 460), czes. dial. laskie *ježik* dem. od *jež* (Bartoš DSM), w języku liter. *ježik -ka* 'ryba *Dion hystrix*' (Pfir. slov.);

ros. *ежи́ца -ка* dem. od *еж*, także o 'krótko ostrzyżonych, stojących sztorcem włosach, o nastroszonej sierści, niewysokiej trawie itp.', dial. 'lobuz, chlupigan' (SRNG), 'kwiatek domowy kaktus' (ib., Słowarz Urala), ukr. dial. *ажы́к -ка* 'jeż, Erinaceus' (Prinčenko), brus. dial. *ажы́к* 'ts.' (BMM IV 135, Šatalava BDS, Rastorguev Brjansk 67), pot. 'sposób strzyżenia mężczyzn włosów na krótko' (też dial., np. Nosovič, Sejaškovič Grodno, BMM l. c.). ~ **ožikъ:** ~ sbrus. XVI w. *ожи́къ* 'Erinaceus', też NO *ожи́к* (Karskij Belorusy I, 114, ESSM VI 36), brus. *ажы́к -ка* (też NO *Важы́к*, już w XIV w. *Важы́к*, Bicyla BA 88), dial. też *ажы́к* 'ts.' (Karskij l. c., Nosovič, Šatalava BDS, Šaternik Červ., Sejaškovič l. c., Rastorguev l. c.), dial. także *ажы́к* m. 'uzda z ostrymi kolecami nakładana cielęciu, aby nie ssalo krwi' (Sejaškovič l. c., Nar. slova 252). ~

Od *ež*, o suf. *-ikъ* p. I 90—1.

K. H.

ežina zach. i pld. : wsch. **ожи́на ožina** 'roślina o pędach krytych kolecami, o owocach jadalnych czarnych lub ciemnoczerwonych, Rubus', 'owoc tej rośliny'

eżina: ~ pol. *jeżyna* (też dial., MAGP IV m. 199 cz. II 140) 'Rubus; owoc i krzew' od XV w., dial. także *jeżyna* 'pęd rośliny Rubus okryty kolcami' (Dejna AGK m. 522), 'owoc rośliny Rubus' (Zareba AJŚ II m. 226), *jażyna* 'owoc rośliny Rubus' (MAGP IV cz. II 140, XII cz. II 125, Górniewicz Malbork), kasz. *jeżynyj*, rzadziej *jażynyj* pl. 'Rubus' (AJK III m. 121, Majowa SFPs VIII 121), czes. *ježina* 'owoc krzewu Rubus' (Slawski SE I 574: tylko ze słownika czes.-pol. Hory), *ježinyj* pl. 'sterczące włosy', bot. 'gęste włoski na częściach roślin';

sch. *ježina* 'Rubus fruticosus' (Simonović BR 577, RŠAN), również w nazwach innych roślin i zwierząt pokrytych kolcami. ~

Por. czes. nowe *ježinik* 'gatunek jeżyny, Rubus caesius' (Slawski l. c.), śl. *ježinik* 'ts.' (Buffa SBN 301 z Reussa).

ożina: ~ ros. *ожина* 'Rubus fruticosus' (Vasner REW II 257; wg Dala pld; też Mirtov Don, Slovarь Don., Slovarь Novosibir.), 'sit, Juncus palustris' (SAR, Dal II 1693), ukr. *ожина* 'Rubus: krzew i owoc' (też dial., Hrinčenko, Żel., SUD), stukr. XVIII w. *ожина* 'ts.' (ESSM VI 26), brus. *ожина* 'ts.' (też dial., Nosović, Bjalkevič Mołylew, SPZB, Jaškin BHN).

Postacie z nagłosem *o-* znane są również w zach.słow.: pol. dial. wsch. i pdł.wsch. *ożyna* 'Rubus: owoc i krzew' (MAGP IV m. 199, cz. II 140, Zareba AJŚ II m. 226) od XVI w. (SP XVI IBL z Calapina: 1 raz s. v. *jeżyna*), *gostina* 'jeżyna wężowa, Rubus serpens' (Kucala PSM 61), czes. dial. wsch.moraw. *ožina* 'krzew Rubus' (Bartoš DŠM; wg Machka ČSR 101 z ukr.), śl. (z ukr.) *ožina* 'jeżyna popielica, Rubus caesius' (Buffa SBN 339). Jak wykazał Stieher SIOr XVII 419 postacie zach.słow. z nagłosowym *o-* zapożyczeniami ukr. związanymi z dawną kolonizacją wołoską Karpat. ~

Por. ros. dial. *ожина* m. 'ежевика, ягода' (Opyt Dop.).

Od *ež*, o suf. *-ina* (zaświadczonym też w innych nazwach roślin) p. I 120—3. Roślina nazwana od pokrywających ją kolców. K. H.

ežinъ ežina ežino pld. i wsch. 'należący do jeża' (zastępuje gen. sg.)

~ sch. dial. *ježin ježina ježino* (adi. od *ježa* f. 'jeż') 'jeżowy', np. *ježina noga* (Blezović Kos-Met., stąd Skok ER I 781), bulg. NO *Ежеви* (Ilčev RLI, BER I 481);

ros. dial. *ежинный* 'jeżowy' (SRNG). ~

Por. ukr. dial. *ежинный -иця* 'jeż morski, Echinus' (Żel.).

Adi. od *ež* z suf. *-inъ*, o suf. Brodowska-Honowska SPS 71 nm., Vaillant GC IV 412. Zapewne ślad pierwotnego *ež* *eži* (m. na *-i-*), p. *ež*. Por. *golobinъ, gostinъ, tatina, zveřina*. T. Sz.

ežiti ežp 'stroszyć, nastawiać, podnosić jak jeż kolce, o sierści, włosach', **ežiti se** 'wznosić się, podnosić się, sterczeć jak kolce jeża, o sierści, włosach' (pld. i wsch. też 'kurczyć się'), przen. 'pysznić się, wywyższać się ponad innych, nadymać się', zach. i pld. też 'złościć się, gniewać się'

ežiti: ~ pol. *jeżyć* (co) 'stroszyć, nastawiać, podnosić podobnie jak jeż kolce, zwykle o włosach lub sierści' od XVI w., też dial. (Lorentz PW), w XVI w. także *jeżyć* (kogo) przen. 'dokuczać, trapić, gnębić, martwić kogo', głuź. *ježić* 'stroszyć sierść jak jeż kolce' (Schuster-Šewc EW 460), czes. *ježiti* (co) 'stroszyć, nastawiać jak jeż kolce, zwłaszcza włosy lub sierść', śl. *ježit'* *-ži* (co) 'ts.';

sł. *jěžiti -im* : *ježiti -im* 'stroszyć, nastawiać jak jeż kolce, np. włosy, sierść; powodować gęsią skórkę', sch. *jěžiti jěžim* 'ts.' od XVIII w. (RSAN; wg RJAZ rzadko bez *se*), bułg. *ѣжа* 'stroszyć', np. Пуякътъ *ѣжу* перата си (BTR);

ros. pot. *ѣжиться ѣжу ѣжиться* 'ścisnąć, marszczyć, kureczyć', цыпово *ѣжиться* рыбы, dial. 'pleśń gluptstwa, bzdury' (SRNG). ~

ežiti się: ~ pol. *jeżyć się* 'być nastroszonym, wzniesionym, pełnym kolców; wznosić się, podnosić się, sterczeć jak kolce jeża', np. włosy się *jeżą* (od XVI w., też dial., Kucala PSM, Sychta SK, Lorentz PW), w XVI w. a dziś dial. 'srożyć się, sierzdzić się, gniewać się, złościć się' (L., SP XVI IBI, Karłowicz SGP, Kucala PSM), dial. także 'awanturować się po pijanemu' (Pluta Dzierżysławice), 'szczycić się' (Maciejewski Chełm.-dobrz.), 'wywyższać się ponad innych' (Mazur Bilgoraj), 'burzyć się, o morzu' (Sychta SK), dluz. *jeżyś se*, dial. *jěžys se* (Muka) 'stroszyć się, sterczeć jak kolce jeża', przen. 'unosić się, oburzać się; złościć się, gniewać się', głuź. *jěžiś so* 'stroszyć się, sterczeć jak kolce jeża', czes. *ježiti se* 'ts.', przen. 'złościć się, sprzeciwiać się czemu, oburzać się' (też dial., Bartoš DSM, Lamprecht Opava), słu. *ježit' sa* 'sterczeć, stroszyć się, zwłaszcza o włosach, sierści', przen. 'gniewać się, złościć się';

sł. *jěžiti se* : *ježiti se* 'sterczeć, stroszyć się, np. o włosach, sierści' (też dial., Tominec Črni vrh), przen. 'złościć się, gniewać się, wyrażać niezadowolony', sch. *jěžiti se jěžim se* (dial. czakaw. *jěžit(i) se jěžim se*, ČDL, Jurišić Vrgada), 'sterczeć, stroszyć jak kolce jeża' od XVII w. (RJAZ; też dial., Vuk, Jurišić l. c., ČDL), 'trząść się, dygotać' (też dial., ČDL), 'pokrywać się małymi falami, kołysać się, o morzu', przen. 'srożyć się, gniewać się, złościć się', dial. 'pokrywać się chmurami, o niebie', 'stawać się mrocznym, o czasie, pogodzie' (RSAN), bułg. *ѣжа се ѣжому се*, uor. *ѣжѹх се* rzadko 'stroszą mi się włosy, sierść, pióra', dial. 'sterczeć, stroszyć się' (Stojkov Banat, BDial. III 64, VI 171), przen. 'nadymać się, udawać ważnego, pysznić się; złościć się, gniewać się' (BDial. III 216, IV 201, V 249, VI 171, VIII 123), u Gerova 'kureczyć się od doznawanych dreszczy', 'burzyć się, porywać się do czegoś', np. *ѣжу се да бие*, maced. *ѣжу се* 'stroszyć się';

ros. *ѣжиться* 'kureczyć się na całym ciele, np. z zimna, bólu', dial. 'ograniczać się w wydatkach, odmawiać sobie czegoś' (SRNG), ukr. *ѣжиться ѣжиться* 'sterczeć, podnosić się, np. o włosach, sierści, piórach' (też dial., Hrinčenko, Żel.), 'kulić się, kureczyć się', przen. pot. i dial. 'nadymać się, wynosić się' (SUM, Hrinčenko). ~

Od *ežь*, o budowie p. I 57.

K. II.

ežь eža 'ssak wielkości królika o ciele pokrytym ostrymi i twardymi kolcami, *Erinaceus europaeus*' (co do ludowych wiadomości o jeżach zob. K. Moszyński KLS² II 1, 73—5, 723), przen. 'o człowieku ostro, gwałtownie reagującym', 'o roślinach kłujących, pokrytych kolcami', też w znaczeniach technicznych 'o przedmiotach pokrytych kolcami'

~ pol. *jeż jeża* '*Erinaceus europaeus*' od XV w. (NO *Jeż* już w r. 1136, SSNO), powszechne w dialektach (np. Karłowicz SGP też *wjeż, wjiż* z Kujaw, Kucala PSM, Dejna AGK m. 114, Pluta Dzierżysławice, Zaręba Siolkowice, Maciejewski Chełm.-dobrz., Górnówiec Malbork, Sychta SK, Sychta Kociewie), w XVI w. *jeż jeża* też 'zwierzę morskie należące do typu szkarłupni, *Echinus esculentus*, *Echeneis remora*', dial. *jeże* pl. 'snopki do poszycia

dachu układane ostrą częścią na dół (Karlovecz SGP, Dejna RKJL XXII 262, Dejna AGK m. 111, AGM III m. 134, cz. II s. 92), kasz. *jeże -óv* pl. t. 'ostrożeń polny, *Circium arvense*', 'kluski ziemniaczane', śadi jak *jóž* 'rozcuchrany, nastroszony' (Sychta SK), polab. *jiz* m. (**ježe*) 'Erinaceus', dluz. *jež ježu*, dial. też *jaž, jěž* 'ts.' od XVII w. (Schuster-Sewc EW 460; dial. np. Muka, Passke Vetschau), także 'robak, larwa pasożyta zwierząt', pl. *jaže* 'die Viehwürmer', 'uczucie swędzenia skóry, o zwierzętach i przen., zwykle żartobliwie o ludziach', z Chojnana XVII w. 'trująca trzcina', może bot. 'zycica roczna, *Lolium temulentum*' (Muka), głuz. *jěž -a* 'Erinaceus' od XVIII w. (Schuster-Sewc EW 460), 'auf der Naehgeburt des Rindviehes die rothen Flecke, aufgeplatzt blutig oder noch ganz' (Pfuhl), czes. dial. *jež ježe* 'ts.' od XIII w. (Pfir. slov., Gebauer Sl.), 'człowiek złośliwy', 'człowiek nieuczestany' (Bartoš DSM, Horečka Frenštát), śla. *jež ježu* 'Erinaceus' (też dial., Matejčlk Novohrad), 'narzędzie gospodarcze przypominające kolcami jeża', Mä vľasy ako *jež* 'twarde, sterczące' (SSJ);

śle. *jež -ža* 'Erinaceus' od XVI w. (Bezljaj ES I 232 z Dalmatina, Megiser 1592, Megiser 1603), też dial. (Tominec Črni vrh), 'ciężki wad ze sterczącymi kolcami służący do ubijania ziemi', u Pleteršnika dial. 'bieluń, *Datura stramonium*', też 'lupina kasztana', morski *jež* 'małe zwierzątko morskie z kolcami', Ima lase kakor *jež* 'ma włosy twarde, sterczące' (Glonar), seh. *jěž* m. 'Erinaceus' od XVI w. (RJAZ), też dial. (np. Vuk, ČDL), przen. o 'różnych przedmiotach pokrytych kolcami', morski *jež* 'zwierzę morskie pokryte kolcami, *Echinus esculentus*' od XVI w. (RJAZ), też dial. (Vuk z Dubrovnika, Jurišić Vrgada, Neweklowsky Burgenland), seh.-cs. *жа* 'Erinaceus' (Miklosich LP z XVI w.), bulg. *ѣж ѣжѣм* 'ts.' (też dial., np. Gerov, BDial. II 156, III 64, VIII 234, BER I 481), maced. *еж* m. 'ts.' (też dial., Hendriks Radožda-Vevčani, Vidoeski Kumanovo), морски *ѣж* '*Paracentrotus lividus*', dial. *ješ* : *ěš*, pl. *ěšuci* i *ěšuci* 'Erinaceus' (Małecki SW);

strus. od XV w. *жа* 'Erinaceus' (u Srezn.: Не звѣрь въ звѣрѣхъ *ѣжа*, не рыба въ рыбахъ *ракъ*), w XVII w. też морскій *ѣжъ* 'zwierzę bezkręgowo pokryte kolcami', ros. *ѣж ѣжѣ* 'Erinaceus', przen. 'człowiek ostro reagujący na słowa, postęпки, które wydają mu się krzywdzące' (też dial., SRNG), dial. także 'skapiec, sknera' (Opyt, SRNG), 'człowiek kurczący się z zimna lub z innej przyczyny' (Dal), 'urządzenie do piczenia ogórków, kapusty i spulchniania ziemi', bot. 'szalej jadowity, *Cienta virosa*' (Slovaryj Urala, SRNG), морскоѣ *ѣж* 'jeż morski, jeżowiec', ukr. dial. *ѣж* m. (Zel.), *ѣж*, *ѣжѣ* (SDU 134, ESSM VI 37), w XVIII w. *ѣжа* (Tymčenko), dial. też (j)jž. (j)jžó (Dzendzelivskýj Zakarj. II m. 11) 'Erinaceus', brns. dial. *ѣж* m. 'nazwa grzyba: пѣўник стракаты', *ѣж*, другі́ кáжукъ *ѣжык*, бо на *ѣжыка* похóжы: авѣрху сѣрѣпыкы, а пыд нѣлом бы колѣчкы, як в *ѣжыка* (Nar. slovatv. 239).

Strus. XI i XIV w. *жа* 'Erinaceus' (Srezn.: w przykładzie z XI w. *жа жа* *жу*) i ukr. dial. poleskie *ожк ожа* 'ts.' (Lysenko SPH i Slav. Leks. 38) są wtórnymi formami powstałymi z wyrównania do *ѣж ожа* i pod wpływem derywatów typu *ѣжыкѣ* (zob. *ѣжыкѣ*), Vasmer REW I 392. ~

Ze słow.: alb. plđ. *esh* (BER I 481), arum. *ee* pl. *edzi* (Papahagi DDA 438).

Kontynuuje ie. *egh(i)-*. Dokładne odpowiedniki ie.: lit. *ežys, ežis, ežys* 'Erinaceus europaeus', '*Echinus esculentus*', 'o niewyrozmiałym, niezgodnym człowieku', 'o włosach sterczących, zjezonych', 'o kłującym przedmiocie', lot. *ezis* 'Erinaceus europaeus', 'zrzędnny, mrukliwy, gwałtowny, popędlivy

człowiek', 'rodzaj zabawy dziecięcej', fryg. ἔζυς 'Echinus europaeus', por. też rozszerzone o suf. *-t-* stwn. *igil* (niem. *Igel*), suf. *-n-* gr. ἔζυρος, orm. (z wokalizmem *o*) *ozni* 'ts.'. W bsl. rozszerzone suf. *-jo-* (przekształcającym nieraz pierwotne m. na *-i-* czy też wyrazy atematyczne, p. I 80, stąd zapewne psł. oksytoneza *ežb ež(a)*, choć szczytkowo zachowany przym. *ežins* zdaje się wskazywać na ślady pierwotnego m. na *-i-*. Odmienność morfologiczna odpowiedników ie. zdaje się wskazywać na pierwotny wyraz pierwiastkowy, atematyczny. Możliwy związek z gr. ἔζυς, stind. *áhi-* 'zmija', por. ros. dial. u Dala : Ежика зовут и ехидной ('zmija'). Specht KZ LXVI 56—7 i Havers NLS 31, 45 uwaga 1, widzą w ie. *ežhi-*, *ežhino-* wtórną ie. nazwę jeża związaną z tabu, olawą używania właściwej nazwy zwierząt, w tym wypadku pożytecznych (jeż pożera niebezpieczne gady!). Podstawowe znaczenie naszego wyrazu miałoby być 'należący do żmii, pożerający żmije'. Pierwotną ie. nazwą jeża miałoby być szczytkowe zachowanie ie. *ǵhēr-s* (gr. ζῆρ = lac. *ēr*). Pokorny IEW 44 nie wykluczał, że ie. *ežhi-* jest formą skróconą do *ežhi-no-s*. Hljinskij SI II 254—6 wyjaśniał strus. *ozu*, *ozorki* z ie. *oǵh-* (wariant postaci *ežh-*) porównując z orm. *ozni* 'jeż'. Nieprawdopodobne, p. wyżej.

Meillet Ét. 209, 392, Berneker SEW I 266—7, Trautmann BSW 73, Vasmer REW I 392, Sławski SE I 572—3, Solta Arm. 195—6, ESSM VI 37, Fraenkel LEW 1330.

K. H. — F. S.

ežbjь ežbja ežbje zach. i pbl. 'należący do jeża, jeżowy'

~ pol. dawne XVI w. *jeża* trawa bot. 'jeżogłówka galęzista, Sparganium ramosum' (SP XVI IBL, też u Ku. XVII w. s. v. *jeża* noga, *jeża* trawa), sła. *ježi* 'jeżowy' (SSJ);

sch. XVIII w. *ježji* (akcent wg RJAZ) jeden raz: Kano *ježja* koža (RJAZ; wg Skoka ER I 781 dziś nie spotykane), bułg. dial. *ежа* *рзавица* bot. 'kupkówka, Dactylis glomerata' (BER I 481). ~

Adi. z suf. *-bjь* od *ežb*, o suf. Brodowska-Honowska SP'S 29 nn.

T. Sz.

ežькь ežьka 'mały, młody jeż, jeżyk'

~ pol. NO XV w. *Ježk* (SSNO z ?), czes. *ježek -ška* 'jeż, Erinaceus' (też dial., *jež'ek ješ'ka* 'ts.', Lamprecht Opava) od XIV w. (Flajšhans Klarel), dial. *ježek* też 'człowiek nadęty', 'człowiek nieuczestny' (Horečka Frenštát);

sł. *ježek -ška* dem. 'jeżyk', też w innych znaczeniach, np. morski użiti *ježek* 'Echinus esculentus', bot. *ježek* 'jakiś grzyb, Hydnum' (Mleteršnik), bot. *ježek* 'jeżogłówka, Sparganium' (SSKJ), sch. *ježak ješka* dem. i hip. od *jež*, bot. 'jeżogłówka galęzista, Sparganium ramosum', 'grzyb Hydnum', 'walec z żelaznymi zębami, służący do rozbijania grud ziemi', dial. imię wieprza (RSAN), bułg. dial. rodopskie *ежек*, *ежекъ* 'jeż' (Mladenov BTR, BDial. II 156);

ros. dial. *ежѣк* 'jeż' (Dal), ukr. dial. *jižek* 'ts.' (Verchratskyj Znacłoby uhor. I 222). ~

Dem. od *ežb*, o suf. *-skь* p. I 93.

Ę

ęcati zob. ękati

ęča 1. wsch. 'otwór, wgłębienie w kamieniu żaren, do którego wysypuje się ziarno'

~ ros. dial. pskow. *яча* 'wgłębienie, otwór' (ESSM VI 61), brus. dial. poles. *javá* 'otwór w żarnach, do którego wysypuje się ziarno' (Leks. Poleszja 130), ukr. dial. *ячу́д* (z prototypowym *l-*) 'ts.' (Nykomčnik Mat. Polissja 297). ~

Por. brus. dial. *ячань f.* 'otwór w górnym kamieniu żaren' (Nar. slova 98).

Od tej samej podsiawy co lepiej zaświadczona *ęčaja* (zob., tu też o znaczeniu 'otwór, wgłębienie'). Z pierwotnego *ęk-ja. O suf. -ja w formacjach odpierwiastkowych p. I 81—3. W. B. — P. S.

ęča 2. 'pożywienie przyrządzone z jęczmienia'

~ sle. dial. *jčča* 'mieszanka jęczmienia i zryta' (Pleteršnik: goreńskie). ~

Na wyraz ten wskazują:

stczes. XIV w. *ječina* 'napój przyrządzony z jęczmienia' (Gebauer Sl.);

brus. dial. *ячина́* 'збажына, якуто сяюць вясной; лавое поле' (Jaškin BIN 211).

Tu może też należeć brus. dial. *ęča* pejorat. 'jedzenie' (nomen actionis i acti, często w połączeniu końska *ęča*), zob. Bezłaj ES I 223. Trudności sprawia nagłosowe *e-*, chyba rezultat wtórnego podciągnięcia drogą etymologii ludowej do *čd'a* (wg Sejački XI 9—10 *ęča* to wariant fonetyczny *ęжа* w jego odmianie *ęджа*).

Derywat z suf. -ja (p. I 82) od tego samego pierwiastka co *ęčomy*. Relikt archaicznej formacji zaświadczonej szczytkowo.

Bezłaj ES I 223.

T. Sz.

ęčaja pld.wsch. 'spojenie, imnetura, coś, co spaja, łączy', pld. przede wszystkim anat. 'staw', wsch. 'poszczególne ogniwo jakiegoś urządzenia', zwykle 'komórka w plastrze miodowym (w całym systemie takich samych); oczko, pętka sieci rybackiej, siateł do łowienia zwierząt; wgłębienie, otwór w kamieniu żaren, do którego wysypuje się ziarno'

~ śrbułg. XII w. (Apostol Słepczański) *лѹлѹ* 'staw, imnetura': *вѣсе тѣло лѹлѹмъи съставлено, не стѣкаемо вѣскою лѹлѹю; з пѣлке вѣсе тѣло лѹлѹмъи скѣжы поделено*, serb.-cs. *лѹлѹ* 'ts.' (*ja-* zapewne z asymilacji do *u* w następnej sylabie), np. w Apostole z Šišatovca gen. sg. *лѹлѹкѣ*, instr. pl. *лѹлѹкѣи* (Miklosich LP, por. Vaillant *Studia palaeoslov.* 381—2);

brus. XIV—XV w. *лѹлѹ* 'spojenie, coś, co spaja' (Srezn., Sobolevskij Lekcii 82), ros. *лѹлѹ* 'wgłębienie, dziurka (w całym systemie podobnych),

poszczególne ogniwo czegoś, np. komórka w plastrach miodowych, oczko sieci, sidła, pętla, pętka w dzianinie' (też dial., np. 'oczko sieci', Mirtov Don, Opyt), dial. także *сечка* (z protetycznym *r*-, por. *czera*, *eseny*, zob. Handke SFPS XI 95—9) 'otwór w górnym kamieniu młyńskim, do którego wsypuje się ziarno' (Dal, SRNG; również *сучел* 'otwór w żarnach', ESSM VI 61), ukr. dial. *шачу́д* (: *шачу́да*, *шачу́да*), też z protetycznym *l*-, np. *лечу́д*, *л'ечу́д*, *л'шчу́д*, 'otwór w środku wierzchniego kamienia młyńskiego do wsypywania ziarna' (szczegółowo o postaciach Nykončuk Mat. Polissja 297, por. też Leks. Poleszja 130: *ячужа*, *ячужа*), także z protetycznym *n*-: *нечая* 'ts.' (Hrinčenko), brus. *ячэя* 'komórka w plastrach miodowych', dial. też *сучія* 'otwór w górnym kamieniu żaren do wsypywania ziarna' (Šatalava BDS s. v. *ячяя*), *ячяя* 'oczko w sieci' (Nar. leks. 38). ~

Por. l. m.: brus. dial. *ячю* 'otwór w górnym kamieniu żaren do wsypywania ziarna' (Sejaškovič Grodno, Šatalava BDS), *ячю* 'ts.' (NS 66, Šatalava BDS), *сечю*, *ячю* 'ts.' (Sejaškovič o. c.);

2. dem. a) z suf. *-ica*: rus.-cs. *шачица*, *шачица* 'czerpak do nalewania oliwy do lampy, haustum, *ἐπαροστρίς*' (Srezn., Miklosich LP);

b) z suf. *-ьka*: ros. *ячѣйка* 'komórka, przegródka (w całym systemie podobnych)' (сотовая *ячѣйка* 'komórka woszczyny'), 'oczko sieci', 'grupa w składzie organizacji, komórka, ogniwo', ukr. dial. *ячѣйка* 'część ula, gdzie się rodzą trutnie', 'osobna komórka w plastrze miodowym' (Lysenko SPH, Leks. Poleszja 365), 'otwór w wierzchnim kamieniu młyńskim do wsypywania ziarna' (Nykončuk l. c.), brus. *ячэйка* = ros. *ячѣйка*, dial. 'komórka w plastrze pszczołim' (Sejaškovič Grodno, Nar. slova 248), 'otwór w górnym kamieniu żaren do wsypywania ziarna' (Šatalava BDS).

Do ic. *ank-* 'zginać' > 'łączyć, spajać' (co do rozwoju znaczenia p. *twóiti*, Sławski SE V 79), pierwotny wokalizm ten sam co w należącym koniec końcem do tego samego pierwiastka *čьmy*. Najbliższe pod względem semantyki odpowiedniki ic.: lit. *ánka* 'pętla, ogniwo np. hańcucha; ucho (uchwyt np. dzbana); oczko (mały, okrągły otwór) np. sieci', gr. *ἀγκύλη* 'przegub ręki; pętla; rzemień np. sandała; haczyk, kółko do zawieszania zasłony' (= stnord. *öl*, *äl* 'rzenień'). O suf. *-čja* w formacjach odpierwiastkowych zob. I 87—8. Por. należące do tej samej rodziny: *čča*, *pa-jčka* : *pa-jčkz* 'pająk', *čkoby* 'zakrzywiony hak'.

Matzenauer LF VIII 16, Berncker SEW I 261, Vasmer REW III 501. -- Trubničev ESSM VI 61 rekonstruował nie zaświadczony czasownik **čkti* jako podstawę psl. *čča*, *ččaja*. Nie widać podstaw, skoro nie ma żadnego realnego śladu takiego czasownika. — Vaillant *Studia palaeoslav.* 381—2 i GC IV 529 rekonstruuje **(j)učaja* wyprowadzał z **učiti* 'patrzeć, przyglądać się' (p. *bačiti*). Pierwotne znaczenie miałoby być 'patrzenie, spoglądanie': 'otwór do patrzenia'. Nieprawdopodobne, trudności głosowe i semantyczne.

W. B. — F. S.

ččapъ zob. ččьmьnъ

ččati *ččo* 'wydawać żalose dźwięki, jęki (pod wpływem bólu, cierpienia), narzekać, zawodzić, stękać, jęczeć', 'wydawać podobne dźwięki, o zwierzętach'

~ pol. od XV w. *jęczeć* -eć 'wydawać przeciągłe żalose dźwięki pod

wplywem bólu, cierpienia, wydawać jęki, stękać; wydawać dźwięki, głosy przypominające jęk, dźwięczeń, brzmieć smutnie, żalostnie, 'narzekać, zawodzić żalostnie, skarżyć się, plakać, dawne i dial. też 'wydawać krótkie, urywane dźwięki, o głosie ptaków i zwierząt (np. w XVI w. o głosie тура, lwa, dial. o głosie żubra)' (SP XVI IBL, L., Karłowicz SGP), kasz. *jąćec* : pht. *jićec -ci* 'wydawać jęki, stękać; cicho szumieć, o morzu' (Sychta SK, Loreutz P'W), czes. *ječeli -ěm* 'wydawać przenikliwy głos, wrzeszczeć', u Jungmanna też 'szumieć, huczeć, np. o szybko płynącej wodzie', 'jęczeć, lkać, narzekać' (także dial., np. Bartoš DSM, Horečka Frenštát: *jačet*), dial. *jačet* również 'rozlegać się, rozbrzmiewać' (Bartoš DSM), stezes. *ječiti -ču* 'jęczeć, plakać, narzekać' (Gebauer SL), sla. *jačal -čim* 'krzyczeć, wrzeszczeć, głośno plakać, narzekać' (także dial., np. Matejčik Novohrad 182, SMS XIX 431), 'wydawać ostry, przenikliwy, nieprzyjemny dźwięk';

sł. *ječati čim* 'wydawać jednostajne, słabe dźwięki, pod wplywem bólu; dźwięki przypominające jęk', sch. *ječati jěčim* (czakaw. od XVI w. *jačali*) 'wydawać przeciągłe, żalostne dźwięki pod wplywem bólu, cierpienia', 'huczeć, odbijać dźwięki, rozbrzmiewać, resonare', bulg. *evá -úu* 'rozlegać się, rozbrzmiewać; huczeć' (też dial., np. *уву*, BDial. V 229), dial. także 'jęczeć, stękać' (RBE, Gerov), maced. *evu* : *javu* 'rozlegać się, rozbrzmiewać; huczeć';

strus. *уууу -ууу* 'krzyczeć, jęczeć' (Srezn., Miklosich LP), ros. dial. (wg Dala pld. i zach.) *уууу ууу ууууу* 'żalostnie krzyczeć, jęczeć, przede wszystkim o głosie gęsi, łabędzi', ukr. *уууу ууу ууууу* 'żalostnie krzyczeć, o łabędziach i niektórych innych ptakach', pot. 'krzyczeć, hałasować, o ludziach' (SUM, Il'inčenko, Żel., Bilečkyj-Nosenko). ~

Por. z -i- uogólnionym z praes.: ukr. u Żel. *ууууу* 'placzliwie, żalostnie mówić, prosić'.

Z wtórnie wprowadzoną nosowością (por. *bręćali*), nie można jednak wykluczyć wplywu polskiego: ukr. dial. *ууууу* 'poszczekiwać', przen. 'o człowieku: biadać, narzekać, np. skarżąc się na coś' (Leks. Bjuł. VI 35), *ууууууу -уу* 'jęczeć z bólu' (Horbač Romaniv), *јечуууу* 'krzyczeć, piszczeć' (Leks. Polesja 39), brus. *јечуууу -уу* 'jęczeć, krzyczeć z bólu' (TSBM, też dial., np. Bjałkevič Mohylew, SPZB: *јечуууу* : *јечуууууа*), przen. 'dokuczliwie prosić, biadać', także dial.: 'głośno krzyczeć, prosić usilnie, z płaczem' (Šaternik Červ.), 'skomleć, o psie' (Nar. leks. 29).

Do ie. dźwięczn. pierwiastka *enk-* (por. jednak Toporov LP VIII 210: *a₂en-k-*), o budowie p. I 48—9. Najbliższe odpowiedniki w alb.: *ankón* 'jęczeć, stękać, biadać, narzekać', *někónj* (**řnkónj* do *enk-*), gegijski *angój* (**enk-*) 'ts.', z odmiennym wokalizmem rdzenia (-o-; wokalizm zredukowany): gr. *ὄγγυον* 'ryczeć, o osle', łac. *uncāre* o 'głosie niedźwiedzia', lit. *inkšti inkščiu* 'skowyczeć, piszczeć', *uñkšti uñkščia* 'skomleć', *inkstėti* 'jąkać się' (Bugā RFV LXX 106, RR I 438); z kończącą pierwiastek spółgłoską dźwięczną: średniem. *anken* 'stękać, jęczeć', dniem., hol. *janken* 'skomleć, wyć. jęczeć', szwedz. *ynka* 'biadać, narzekać', śriwl. *ong* 'jęczenie, jęk, stękanie, biadanie', lit. *ūngti ūngstu ūngau* 'skomleć, jęczeć'.

Matzenauer LF VIII 33—4, Berneker SEW I 267—8, Trautmann BSW 70, Machek ES² 219, Vasmer REW III 501, Skok ER I 765—6, Bezlaž ES I 223—4, Vaillant GC III 396, ESSM VI 60—1, 69—70, Pokorny IEW 322.

W. B. — F. S.

ję́menisko zob. ję́menišće

ję́menišće (pln. też ję́menisko) : ję́mišće zach. i pld. (zach. też ję́misko) : ję́nišće pln. (: ję́nisko pln.) 'pole, na którym rośl jęczmień, ściernisko jęczmienne', 'pole zasiane jęczmieniem'

ję́menišće: ~ pol. dial. kasz.-śl. *ję́mišće, ję́nišće, ję́nišće* (Lorentz PW, AJK VIII m. 354, cz. II 52), dłuż. *ję́nišćo* (też dial., Fasske Vetschau), czes. *ję́meniště* (też dial., np. Siatkowski Kudowa I 111), śl. dial. *ję́menišćo* (Ripka Dolnotrenč. 211);

śl. *ję́mišćer* (w SSKJ też *ję́menišćer*), sch. *ję́menište* : *ję́menište* (RSAN; w RJAŻ z Chorwacji, a także NM z Serbii), dial. *ję́menišće* (HDZ III 137), bulg. dial. *ję́menišće*, też w innych postaciach fonetycznych, np. *ję́menišće, ję́menišće, ję́menišće* (BER I 517, BDial. III 80, V 120, VI 181, VII 61; też w NT, np. Думово *ję́menišće*, Заїмов МПirdop; *ję́menišće, ję́menišće, ję́menišće*, Christov Madan; *ję́menišće, ję́menišće*, Kovačev MNGabr., Kovačev MNSevl.; *ję́menišće*, Salambašev Smoljansko), maced. *ję́menišće* (też dial., Popovski Gostivar 117, Vidoeski Poreče 60);

ros. dial. *ję́menišće* (Słownik Nowosybir.), *ję́menišće* (ib., SRSO), brus. dial. *ję́menišća, ję́menišća* (powszechnie w dial., o zasięgu DABM m. 272, Šatalava BDS; różne postaci fonetyczne zob. DABM cz. II 854), poleskie *ję́menišćo, ję́menišćo* (Leks. Poleszja 130). ~

ję́menisko: ~ pol. *ję́menisko* od XVII w. (L. z Haura), też dial. (Kario-wicz SGP, Dejna RKJL XXII 263, Pluta Dzierżysławice, Sychta SK VII 106, AJK VIII m. 354, cz. II 53), czes. dial. *ję́menisko* (Pfir. slov., Bartoš DSM, Malina Mistřice, Gregor Slav.-buč.), *ję́menisko* (Steuer Branice, Steuer Baborów), śl. *ję́menisko* (też dial., Habovštiak Orava);

ukr. dial. *ję́menišćo, ję́menišćo, ję́menišćo* (Hrinčenko, SDU 45), *ję́nišćo* (Żel.), brus. dial. zach. *ję́nišćo, ję́nišćo* (o zasięgu i różnych postaciach fonetycznych DABM l. c., por. też Sejašković Grodno). ~ ję́mišće ~ pol. dial. kasz. *ję́mišće, ję́nišće* (Lorentz PW, AJK VIII m. 354, cz. II 52);

sch. *ję́mište, ję́nište* (też u Vuka, częste i w NT, np. *ję́mište, ję́nište*, PDZ II 377—8, III 353, 425, znane i w NM, np. Livada u *ję́mištu*, Zemlja u *ję́mištu*, RJAŻ), bulg. dial. *ję́nišće* (BER I 517), *ję́nišće* (BDial. VI 141), *ję́nišće* (BDial. III 80), *ję́nišće* też w NM np. Добру-повото *ję́nišće, ję́nišće, ję́nišće, ję́nišće* (BER I 517), *ję́nišća* (Popovski Razlog), maced. dial. *ję́nišće* (Vidoeski Kumanovo, tu też NM *ję́nišće, ję́nišće*, Vidoeski Poreče 60). ~

ję́misko: ~ pol. dial. kasz. *ję́nišćo* (wydrukowano błędnie *ję́nišćo*, Sychta SK VII 106), *ję́nišćo, ję́nišćo* (AJK VIII m. 354, cz. II 52—3). ~

ję́nišće: ~ pol. dial. kasz.-śl. *ję́nišće* : *ję́nišće* (Sychta SK, Lorentz PW, AJK VIII m. 354, cz. II 52), dłuż. *ję́nišćo*, głuż. *ję́nišćo* (też dial., np. Jentsch Rodewitz), czes. *ję́niště* (też dial., Siatkowski Kudowa I 95);

ukr. *ję́nišće* (też dial., Hrinčenko), brus. *ję́nišća* (też dial., Šaternik Červ., Jaškin BHN, DABM m. 272, cz. II 853), poleskie *ję́nišće, ję́nišće* (Leks. Poleszja 130). ~

ję́nisko: ~ pol. dial. kasz. *ję́nišćo* (AJK VIII m. 354, cz. II 53);

ukr. dial. *ję́nišćo* (Leks. Bjul. VI 35), brus. dial. *ję́nišća* (DABM m. 272, cz. II 853—4, Šatalava BDS, ŽS 29), poleskie *ję́nišćo* (Leks. Poleszja 130). ~

Synonimiczne nomina loci od odmienionych bezpośrednich podstaw derywacyjnych: *ѣсьменикъ* od *ѣсьмен-* w *ѣсьту ѣсьмене*, *ѣсьмикъ* od tej samej podstawy co *ѣсьм-ѣнь* (zob., a więc bez *-ен-*), *ѣсьмикъ* od auli. *ѣсьнь* (wyjątkowy typ odprzymiotnikowych nominów loci). O suf. *-ище*, *-isko* zob. I 95—7.

Sędzik PTR 93—4, Dzendzelivskij SSH X 82—3.

K. H.

ѣсьменькъ zob. **ѣсьмень**

ѣсьмень *ѣсьменьса* rd. i wsch. 'wrzodzik na powiece, hordeolus': zach. i rd. **ѣсьменькъ** *ѣсьменька* '1s.', 'jęczmień, Hordeum'
ѣсьмень: ~ sle. *ječmjenec -nea* (Pleteršnik), sch. *ječmjenac -nea*, dial. *ječmjenase -ŕnea* (HDZ IV 133), kajkaw. *ječmenac -nea* (RJAŽ), *ječmenec* (Belostonec), chorw.-kajkaw. i czakaw. *ječmjenec -neca* (Skok ER I 766), maced. dial. *ječmenec* (Pirovski Gostivar 99);

ukr. *ячмінець -ня*. ~

ѣсьмень: ~ pol. dial. kasz. *ječmjenek -ka*, *ječmjenka -ka* 'hordeolus', koński *ječmjenek* 'jęczmień płonny, Hordeum murinum' (Sychta SK), dluž. *ječmjenek -ka* coll. 'mały jęczmień', 'pojedyncze ziarno jęczmienia';

sch. *ječmjenak -nka* 'chleb jęczmienny', 'hordeolus'. ~

Od *ѣсьту -ene* (zob.) z suf. *-ь* (p. I 100) i *-ькь* (p. I 93).

K. H.

ѣсьмень *ѣсьменьна ѣсьменьно* 'odnoszący się do jęczmienia, dotyczący jęczmienia, hordeaceus', zastępuje gen., np. **ѣсьмень** *колъ* 'kłos jęczmienia', **ѣсьменьна** *солна* 'słoma jęczmienna', **ѣсьменьно** *зѣно* 'ziarno jęczmienia'; 'zrobiony z jęczmienia', np. **ѣсьмень** *хлѣбъ*, **ѣсьменьна** *каша*, **ѣсьменьна** *кпура*

~ pol. *ječmienny* (w XVI w. też *ječmiennyj*) 'uzyskany z ziarna jęczmienia, np. o macie, kaszy: wykonany z tej mąki, kaszy' od XV w., np. *ječmienna* mąka, *ječmienne* kupy, od XVI w. *chleb jęczmienny*, *kasza jęczmienna*, 'odnoszący się do jęczmienia rośliny (nie do ziarna)', np. *ziarno jęczmienne* od XVI w., *słoma jęczmienna*, *kłos jęczmienny*, w XV—XVI w. *ječmienna* woda 'wywar z ziarna jęczmienia używany jako napój leczniczy', dziś też grunt *ječmienny* 'grunt dobry pod jęczmień', dial. *ječmienny* 'dotyczący jęczmienia', 'zrobiony z jęczmienia', np. *słoma jęczmienna*, *kasza jęczmienna*, mąka *ječmienna*, *kupy jęczmienne* (Karłowicz SGP, Dejna RKJL XXII 263, Zareba Siolkowice, Tomaszewski GL, AJWlkpol. I m. 96), *ječmienny* 'dotyczący jęczmienia', np. *ječmienne* ości, *ječmienna* słoma (Karłowicz SGP), polab. *ječmjeně* (**ječmjenějъ*) 'jęczmienny' (Polański SE 216 jako niepewne), dluž. *ječmenny* dial. i rzadkie zamiast normalnego *ječmeny* (Muka), czes. *ječmenný* adi. do *ječmen*, np. *zrno jęczmienne* (też dial., Bartoš DSM), žně *ječmenné*, stczes. *chleb jęczmienny*, sla. *ječmenny* 'dotyczący jęczmienia', np. *ječmenná* słoma, 'zrobiony z jęczmienia', np. *ječmenny* *chlieb*, *ječmenná* mąka, *ječmenné* *kupy*, bot. suet' *ječmenná*;

es. *куменъ* 'hordeaceus' (Miklosich LP z zabytku XVI w. redakcji serb.), np. *куменъ хлѣбъ*;

slrus. i rus.-es. *куменный* 'zrobiony z jęczmienia', np. *хлѣбъ куменный* (Srezn., Slovar' CSRJ, SAR), *вранно куменно* (Srezn. z XVI w.), 'odnoszący się do jęczmienia', *куменный колос*, *куменная солома*, *куменно зерно* (Slovar' CSRJ, SAR), ros. *ячменный* 'dotyczący jęczmienia', np. *ячменный*

колос, ячменное зерно, поле, 'zrobiony z jęczmienia', pr. *ячменный хлеб*, *ячменная каша*, *ячменная крупа*, n Dala też *ячменная почва* 'grunt gliniasty, gliniasta gleba', ukr. *ячмінний* 'dotyczący jęczmienia', pr. *ячменная солома*, też dial., pr. *ячмінний колос*, *ячміннес зернячко* (Hrinčenko), 'zrobiony z jęczmienia', pr. *ячмінний хліб* (też dial., Żel.). ~

W językach zach. i pld.słow. dobrze zaświadczone wyrażenie sekundarne adł. z suf. *-ръ*: dluz. *jačmēnowy*, pr. *jačmēnove* kšupy, *jačmēnova* muka, głuź. *ječmjenjowu*, dial. *ječmēnowa* sloma (Jentsch Rodewitz): sl. *ječmēnov*, pr. *ječmenov* kruh, *ječmenova* kaša (Pleteršnik, Bezłaj ES I 224), sch. *jěčmenov* od XVIII w. (wg RMat. dial.; n Skoka ER I 766 też *jačmēnov*), pr. *ječmenovo* zrno, *ječmenova* kaša, *ječmenovo* brašno, bulg. dial. *ячменов* adł. od *ячмен* (Gerov), *ячменов*, pr. *ячменово* брашно (BDial. VIII 234), maced. *ячменов* adł. od *ячмен*, też dial., pr. *ječmenof* leb (Hendriks Radožda-Vučani).

Adł. od *ѣьму ѣьмене* z suf. *-ьль*, por. *каменьль*, *роменьль*, *ветеньль*.
K. H.

*ѣьмѣ ѣьмене zob. ѣьмукъ : ѣьмѣкъ

ѣьмѣкъ zob. ѣьмукъ

ѣьмѣница : pld. *ѣьмѣника* 'coś jęczmiennego, z jęczmienia, zwykle sloma jęczmienna'

ѣьмѣница ~ sl. dial. *jačmēnica*, *jačmenica* 'sloma jęczmienna' (ASJ III m. 81, cz. II 61, Ripka Dolnotrené. 211, Kálal), *jačmenica* 'wydmuchrzyca, Elymus' (Buffa SBN 298);

sl. dial. *ječmenica* 'sloma jęczmienna', 'kasza jęczmienna' (Pleteršnik), sch. *jěčmenica* (od XIX w., też u Vuka), *ječmēnica* (dial. także *ječmenica*, Elezović Kos.-Met.; chorw.-kajkaw. *jačmenica*, Skok ER I 766) 'chleb jęczmienny', 'gatunek gruszek i jabłek dojrzewających w tym czasie co jęczmień', 'kasza, jądło z jęczmienia, z mąki jęczmiennej', 'kawa jęczmienna', 'napar z tłuźzonego jęczmienia używany jako lekarstwo', 'ziemia dogodna do uprawy jęczmienia', dial. 'sloma jęczmienna' (RSAN), też NO *Jěčmenica* i *Jěčmēnica* (ib., RJAZ), bulg. dial. *ичум'ница* 'drobna sloma jęczmienna' (BDial. III 301), NM *Ечмѣница* (z okolic Asenovgradu), *Чуменица* (z okolic Smoljanu, BER I 517), maced. dial. *ячменица* 'sloma' (Vidoeski Kumanovo 50, 65);

brus. dial. *ячменица* 'zarośla trzciny pospolitej' (Jaškin BIN 211). ~ *ѣьмѣника*: ~ sl. *ječmenika* bot. 'wydmuchrzyca, Elymus' (Pleteršnik) 'Hordeum crinitum, asperum' (Bezłaj ES I 224; SSKJ nie notuje), sch. *ječmēnika* 'rodzaj jabłek, które dojrzewają razem z jęczmieniem' (RSAN i RJAZ: Šulek), bulg. dial. rodopskie *чуменика* 'wrzodzik na powiece, hordeolus', bot. 'nostrzyk, Melilotus' (BDial. II 303). ~

Por. 1. paralelne budową, wskazujące na *ѣьmica*: pol. dial. *jęmyca* 'gatunek żyta na zły grunt' (Malecki — Nitsch AJPP m. 268; z okolic Bochni) i *ѣьmika*: sch. *jěčmika* 'wydmuchrzyca, Elymus' (RJAZ: Šulek; RSAN, RMat.);

2. *ѣьмѣника*: dluz. *jačmenik* 'snop słomy jęczmiennej' (Muka; dial. też *jačmennik* 'ts.'): sl. *ječmenik* 'kasza jęczmienna', sch. *ječmēnik* -ika i *jěčmenik* -ka 'chleb jęczmienny' (RSAN; w tym znaczeniu od XVIII w., RJAZ), *ječmēnik* -ika 'jęczmień na oku, hordeolus' (Vuk, stąd RMat.), bulg. dial.

ѣѣтѣніц 'ts.' (BDial. II 157, teŝ u Gerova *ѣѣтѣніц*), *ѣѣтѣніц* 'jeczmięci, Hordeum' (BER I 517: Rodory), *пнсеѣд. ѣѣтѣніц* 'chleb jeczmięcnny', 'wrzodzik na powiece, hordeolus' (RMJ); ukr. dial. *ѣѣтѣніц* -ху dem. od *ѣѣтѣнѣ* (Hrinčenko), *ѣѣтѣніц* (Dzendzelivskij UZL' 65), ros. dial. *ѣѣтѣніц* 'chleb lub bĭin z męki jeczmięcnnej' (SSRJ);

3. *ѣѣтѣніца* (-іца): pol. dial. sli. *ѣѣтѣніца* 'sĭoma jeczmięcna', dluŝ. *ѣѣтѣніца* 'ts.' (teŝ dial., Fasske Vetschau, Sorb. SA I s. 116, tu teŝ *ѣѣтѣніца*); sle. *ѣѣтѣніца* 'das Hordein', bulg. dial. *ѣѣтѣніца* 'sĭoma jeczmięcna' (Gerov); brus. dial. *ѣѣтѣніца*, *ѣѣтѣніца* 'jedno ziaręko, jedno ŝdŝbĭo jeczmięcna' (Nar. slovatv. 164), *ѣѣтѣніца* 'urodzajęne, nawiezioęe pole' (Jaŝkin BHN 211);

4. *ѣѣтѣніца*: dluŝ. *ѣѣтѣніца* 'sĭoma jeczmięcna'; sch. dial. *ѣѣтѣніца* 'zięmia, ktęra byla zasiana jeczmięciem'; brus. dial. *ѣѣтѣніца* 'pojedyncze ziaręko jeczmięcna; pojedyncze ŝdŝbĭo jeczmięcna' (Nar. slovatv. 164).

Od *ѣѣтѣнѣ*, o substantywizujęcej funkeji suf. -іца, -іка zob. I 90, 98, o archaiczęnoŝci suf. -іка i jego sekundarnej, wyspecjalizowanej funkeji p. I 91—2. Por. *ѣѣтѣніца solma* s. v. *ѣѣтѣнѣ*, co do -e- zamiast -ę- (ESSM VI 62 rekonstruuje postaę *ѣѣтѣніца*) w poszczęgęlnych językach zob. *ѣѣтѣнѣ*, *ѣѣтѣнѣка*. Por. *ѣѣтѣніца*. K. H.

ѣѣтѣніка zob. *ѣѣтѣніца*

ѣѣтѣнѣ *ѣѣтѣнѣ* *ѣѣтѣнѣ* zach. i pld. 'jeczmięcnny, z jeczmięcna, hordeaceus', np. *ѣѣтѣнѣ solma* 'sĭoma jeczmięcna', *ѣѣтѣнѣ kaŝa* 'kaŝa zrobiona z jeczmięcna', *ѣѣтѣнѣ chĭębъ* 'chleb z jeczmięcna, z męki jeczmięcnnej': wsch. *ѣѣтѣнѣ ѣѣтѣнѣ* 'hordeaceus'

ѣѣтѣнѣ: ~ pol. dial. *ѣѣтѣнѣ*, *ѣѣтѣнѣ*, np. *ѣѣтѣнѣ*, *ѣѣтѣнѣ kaŝa* (Dejna RKJĖ XXII 263—4) od XV w. (stpol. krupy *ѣѣтѣнѣ*, ŝniwo *ѣѣтѣнѣ*, Sĭownik stpol. s. v. *ѣѣтѣнѣ*, *ѣѣтѣнѣ*), dluŝ. *ѣѣтѣнѣ*, np. *ѣѣтѣнѣ* kŝury, teŝ dial., np. *ѣѣтѣнѣ solma* (Fasske Vetschau);

sle. *ѣѣтѣнѣ*, *ѣѣтѣнѣ* (Pleterŝnik; wg Bezłaja ES I 224 *ѣѣтѣнѣ*, *ѣѣтѣнѣ*), sch. *ѣѣтѣнѣ*, np. *ѣѣтѣнѣ hĭeb*, *ѣѣтѣнѣ slama*, *ѣѣтѣнѣ kaŝa* (od XVI w., RJAŝ), teŝ dial. (Vuk, Elezović Kos.-Met.), w XVI—XVIII w. takŝe *ѣѣтѣнѣ*, np. *ѣѣтѣнѣ hĭeb*; *ѣѣтѣнѣ voda* 'napęj z jeczmięcna' (Belostenec, RJAŝ), es. *ѣѣтѣнѣ*, np. *ѣѣтѣнѣ хĭęбъ* (Miklosich LP z zabytku XVI w. redakcji serb.), *ѣѣтѣнѣ* (ib. z zabytku XIV w. redakcji bulg.), bulg. dial. *ѣѣтѣнѣ*, *ѣѣтѣнѣ*, *ѣѣтѣнѣ*, *ѣѣтѣнѣ* (BER I 517), zach. *ѣѣтѣнѣ* (np. *ѣѣтѣнѣ slama*), *ѣѣтѣнѣ*, *ѣѣтѣнѣ* (BTR, Mladenov BTR, BDial. III 80, VI 181), *пнсеѣд. ѣѣтѣнѣ*, np. *ѣѣтѣнѣ леб*, *ѣѣтѣнѣ* (Vidoeski Kumunovo 50, 65). ~

Por. 1. es. *ѣѣтѣнѣ* Humaczone zwykle kontaminację *ѣѣтѣнѣ* i *ѣѣтѣнѣ* (zob. Meillet Ėt. 430, por. jednak rus.-es. *ѣѣтѣнѣ*, Brodowska-Honowska SPS 143—4);

2. sekundarnie rozszerzone przez produktywny suf. -нѣ: pol. dial. *ѣѣтѣнѣ* 'zrobiony z jeczmięcna', np. krupy *ѣѣтѣнѣ*, *kaŝa ѣѣтѣнѣ*, *ѣѣтѣнѣ krępę* (Karłowicz SGP, Dejna RKJĖ XXII 263, ŝychta SK); sch.-es. *ѣѣтѣнѣ* *крęпно* (Miklosich LP, Daničić RSS III 534).

ѣѣтѣнѣ: ~ es. *ѣѣтѣнѣ* 'hordeaceus' tylko w przykadzie *хĭęбъ ѣѣтѣнѣ* XIV w. (Miklosich LP). ~

Por. brus. dial. *ѣѣтѣнѣ* 'pole po jeczmięciu, ŝcięrnisko jeczmięcne' (Mat. Mahil.), *ѣѣтѣнѣ*, *ѣѣтѣнѣ* 'ts.' (Jurčanka Mscisl., ŝatalava BDS).

Od *ѣ́мь* (zob.) z suf. *-ѣнь* jak np. *камѣнь* od *камы*, *полмѣнь* od *полмы* (o suf. zob. Brodowska-Honowska SPS 136, 142—5, Rigler ZbFL VII 49—51 z krytyką dawnych ujęć). Refleksy prapostaci *ѣ́мѣнь* w poszczególnych językach (dłuż., sle., seh.) wskazują na etymologiczne *-r-* w suf. zamiast *-č-*, co jest niewątpliwie wynikiem analogii do *-r-* w adi. *ѣ́мѣньнъ* (zob.). ESSM VI 62 rekonstruuje prapostać **ѣ́мѣньнъ* widzi tu archaiczny typ przymiotników bezsufiksalnych. Nie widać podstaw. Na uwagę zasługuje zapewne już psl., choć wyjątkowo zaświadczone *ѣ́мѣнь*, odpierwiastkowy derywat z tym samym suf. *-ѣнь*. K. H. — T. Sz.

ѣ́мѣньска 'słoma jęczmienna', zach. i pld. też 'gruszką dojrzewającą razem z jęczmieniem'

~ pol. *jęczmianka* (też dial., Karłowicz SGP, Dejna RKJL XXII 263), *jęczmionka* (też dial., Tomaszewski GH, Szymczak Domaniewek), dial. także *jęczmienka* (Pluta Dzierżysławice), *jačmionka*, *jičmionka* (Syeha SK) 'słoma jęczmienna', w XVI w. *jęczmionka* 'piwo z jęczmienia', głuź. *ječmjenka* 'roślina życica, Lolium' (Zeman), *ječmjčuka* 'roślina wydmuchrzyca, Elymus' (Pfuhl, Lajmert RM), czes. *ječmenka* 'Elymus', dial. 'gruszką dojrzewającą w tym czasie co jęczmień' (Bartoš DSM, Kotl Dod. DSM), sła. *jačmienka* 'rodzina roślin Elymus', lud. 'rodzaj wczesnych gruszek' (Kálal, SJS. Ripka Dolnotrenč. 225: *jačmičnka*), dial. 'krupy jęczmienne' (Kálal), dial. *jačmičnka* 'słoma jęczmienna' (ASJ III m. 81, cz. II 61);

sle. *ječmčuka* rzadko 'słoma jęczmienna', książk. 'mąka jęczmienna', dial. 'rodzaj gruszek', 'rodzaj jabłka' (Pleteršnik, tu też: 'kasza jęczmienna', 'pszenica orkisz'), seh. *ječmčnka* 'rodzaj gruszek, które dojrzewają w tym czasie co jęczmień' (też dial., RJAZ), 'kawa jęczmienna', 'jęczmień na oku' (RJAZ), bulg. dial. *ѣмѣнка* (Mladenov Vidin), *ѣмѣнка* (BDial. III 80: zach.), *ѣмѣнка* (BER I 517) 'rodzaj letniej żółtej gruszeki, która dojrzewa razem z jęczmieniem', rodopskie *ѣмѣнка* 'hordeolus' (BDial. II 303; co do zaniku *č-* por. seh. dial. *čmek*, ukr. dial. *чмѣлик* s. v. *ѣ́мѣлка*);

ros. dial. *ячмѣнка* 'jęczmień', 'kasza jęczmienna' (SRSO), ukr. *ячмінка* 'słoma jęczmienna', dial. też 'gatunek ziemniaka' (Prinčenko), 'gatunek jabłek dojrzewających razem z jęczmieniem' (Zel.), brus. dial. *ячмѣнка* 'kasza jęczmienna' (Nar. slovatv. 29), 'słoma jęczmienna' (ib., Nar. slova 130. Šatalava BDB), 'rodzaj trawy' (Sejašković Grodno). ~

Substantywowizowane adi. *ѣ́мѣньнъ*, por. *ѣ́мѣньна солма*. O suf. *-ска* zob. I 94. Poszczególne języki wskazują na wtórne *ѣ́мѣньска* (taką prapostać rekonstruuje ESSM VI 62). o tym zob. *ѣ́мѣньнъ*. K. H.

ѣ́мѣнско zob. *ѣ́мѣнишче*

ѣ́мѣмишче zob. *ѣ́мѣнишче*

ѣ́мь *ѣ́мѣне* 'Hordeum vulgare, gatunek zboża powszechnie uprawiany', 'ziarno tej rośliny'

~ pol. dial. kasz. pln. *jačmü*, *jičmē*, sli. *jičmē -mčna* 'Hordeum' (Syeha SK, Lorentz PW i GP III 886, AJK VII m. 344, cz. II 207, XI cz. II 147);

cs. *жымы -мѣне* 'Hordeum' (Miklosich LP z XIV i XVI w., zwykle w postaciach *жымы*, *жымы*);

strus. *ивѣмъ -мѣнѣ* (Srezn. z XIV—XVI w.: forma nom. sg. poświadczona tu 3 razy).

W słow. jak zwykle sekundarnie jako temat na *-jo-* (uogólniono postać aéc. sg. i innych przypadków zależnych na *-en-*):

pol. *jęczmień -mienia*, pl. *jęczmień* (dawniej o jęczmieniu — roślinie także *jęczmień*) 'Hordeum: roślina i ziarno' od XV w. (w XV w. też *NO Jęczmień*, SSSO), powszechnie w dial. (Karłowicz SGP, Malecki-Nitsch AJPP m. 270, Dejna AGK m. 102, 192, Dejna RKJL XXII 264, Dejna PLP I 145, Pluta Dzierżysławice, Szymczak Domaniówek, Sychta SK, Lorentz PW, Tomaszewski GL), w XVI w. także 'kasza jęczmienna', *jęczmień* 'ropne zapalenie gruczołów łojowych powieki, hordeolus' od XVIII w. (Ślawnski SE I 575), też dial. (Pluta l. e., Szymczak l. e.), połab. *jaemiu* (**jęcmen*) 'Hordeum', dluž. *jačmeh -ňa* 'Hordeum: roślina i ziarno' (Schuster-Sewc EW 139, też dial. Passke Vetschau), 'jęczmień na oku u ludzi', 'u zwierząt, zwłaszcza świń, choroba objawiająca się wrzodami w pysku', głuź. *ječmjeň -nja* 'Hordeum', dial. *jačmjeň, jaemjeň, ječmen* 'ts.' (Michalk Neustadt, Schroeder Schleife, Jentsch Rodewitz) od XVII w. (w źródłach z XVII—XVIII w. formy na *ja-* i *je-*, zob. Schuster-Sewc l. e., o historii tego nagłosu Mucke HLF 36—7, u Pfuha *ječmjeň* też 'hordeolus'; dziś dial. *ječmen* 'ts.', Jentsch l. e.), czes. *ječmen -ne* 'Hordeum: roślina i ziarno' (też dial., np. *ječmen -ne, jačmeň, ječmeň -ňa*, Horečka Frenštát, Lamprecht Opava, Bělič Dol. 32, 57, Slatkowski Kudowa II 8—9), od XIV w. (Flajshans Klarel, Gebauer Sl.: *ječmen -ne*), dial. *jačmeň -ňa* 'hordeolus' (Bartoš DSM, Horečka l. e.; por. *ječmenné* zrna 'jakiś wrzód na ryju prosięcia': Zpozorovav pastýř, že má prase *ječmenné* zrna na rypáku, vyfezal je, Bartoš DSM), slw. *jačmeň -ňa* 'Hordeum: roślina i ziarno' (dial. też *ječmen*, Buffa SBN 297), np. *jačmeň* jarný, ozimný, křmny, *jačmeň* siaty 'Hordeum sativum' (też dial., Ripka Dolnotrenč. 92, 210), dial. *jačmen, jačmeň* 'jęczmień dwurzędowy, Hordeum distichum' (SMS XIX 131), pot. *jačmeň -ňa* 'hordeolus' (SJS; też dial., Ripka l. e.);

slw. *ječmen -čna* (dial. też *jačmen*, Pleteršnik, Bezlaj ES I 224) 'Hordeum: roślina i ziarno' od XVI w. (Megiser 1592, Bezlaj l. e.: *ječmen*), np. jari *ječmen*, ozimni *ječmen*, także dial. (Tominec Črni vrh, Rigler Notr. 44, 105), goli *ječmen* 'ziarno jęczmienne wyluszczone z plew polezas młocki', mišji *ječmen* 'roślina z wężutymi kłoskami rosnąca na nienrodzajnych glebach, jęczmień plonny, Hordeum murinaum', *ječmen -čna* 'hordeolus' (też dial., Tominec l. e.), sch. *ječmēn -ena*, dial. też *ječmēn* 'Hordeum: roślina i ziarno' od XV w., dial. także *jačmen, jačmēn* 'ts.' (czakaw. i kajkaw., zob. Skok ER I 766, Herman Filologija VII 83, RJAŽ, RSAN, HDZ III 137, Rasprave JAZU I 26) od XVI w. (A. Dalmatin: Tri mere *jačmene* za pinez jedan, RJAŽ), es. np. *ивѣмъ, еѣмъ, иѣмъ* 'Hordeum' (Miklosich LP), bulg. dial. pd. *ечмѣн, ечмен* (np. BER I 517, Gerov, Gerov Dop., RBKE, BTR, o innych odmianach fonetycznych i ich zasięgu zob. np. BDA I m. 190, II m. 259) 'Hordeum: roślina i ziarno', maced. *јачмен*, dial. *ičmēn, čmēn* (Malecki SW), *ечмѣн, јечмѣн, иѣмѣн* (Vidoeski Kumanovo), *јечмен* (Popovski Gostivar 117), *čšmen* (Hendriks Radožda-Vevčani) 'Hordeum', *jačmen* 'ts.' (Mazon DSA), w XVI w. *ěč(i)men* (Gianelli LM);

strus. *ивѣмъ* 'Hordeum' (Srezn., ESSM VI 63), ros. *ячмѣнь -ня* 'ts.' (też dial., Słownik starowierców, Comakion Mang. z XVII w.), dial. pln. 'gatunek zboża zbliżony do orkiszu' (Dul), *ячмѣнь -ня* 'hordeolus' (poświad-

ozzone od XVIII w., SSRJ, SAR, Slovarь (SRJ), ukr. ячмінь -мєшо 'Hordeum' (różne dial. nazwy zob. Makowiecki Sl. bot. 181—2, Dzendzelivskýj UZLP 65, SDU 42, Stieber AJLemk. m. 195—6), od XV w. съ ячменю (SSUM), 'hordeolus' (w tym znaczeniu wg URS ячмінь ячменя), w obu znaczeniach też dial. (Hrinčenko, Zel.), brus. ячмєнь -шо 'Hordeum', 'hordeolus' (też dial., Šaternik Červ., Sejaškovič Grodno), u Bjałkeviča Mohylew tylko 'Hordeum', dial. też ячмєнь, ячмєнь 'ts.' (Smulkowa SFPs VI 173), poleskie ячмєнь, ячмєнь, ячмєнь 'ts.' (Leks. Poleszja 130). ~

Por. strus. XVI w. ячменць 'ziarno jęczmienia' (poświadczone w jednym przykładzie: 20 четвертен ячмену, Srezn.).

Nazwa jednego z podstawowych, najdawniejszych gatunków zboża (por. *proso*), odporne na surowe warunki klimatyczne, o dużym znaczeniu gospodarczym (por. Moszyński KLS² I 225—8) uogólniana niekiedy w ogóle w znaczeniu 'zboże' (Moszyński l. c., por. stind. *yira-* 'zboże, jęczmień': bsl. *jača-* 'zboże', Trautmann BSW 107). Powstała na gruncie psl., dokładnych odpowiedników ie. nie ma, ie. dial. nazwa 'Hordeum' *gherzd(h)* gen. *gherzd(h)-es*: *gherzdā* (notowana w alb., germ., gr., łac.) w słowie, nie zaświadczona. Do ie. *ank-* 'zginać' (np. stind. *āncati*: z apofonią *ācati* 'zgina, wykrzywia'), do którego należą np. psl. *ęk-otb* 'zakrzywiony hak', *pa-jękb*, *pa-jękb* 'pająk' (p.), z innych języków ie. lit. dial. *ānka* 'pętla', stwn. *angu*, *angul* 'oścień (ość) rybacki, kołec', ags. *onga* 'kołec, ostrze', łac. *uncus* 'zagięty hak', gr. *βυχος* 'zakrzywienie, hak', stind. *ankā-* 'zgięcie, hak'. Suf. *-my -mene* tworzy zwykle formacje odpierwiastkowe p. I 125—6 (mało więc prawdopodobne objaśnienie ESSM VI 63—1 wyprowadzające psl. *ę́ьты* od czysto hipotetycznego **ęktī*); co do poprzedzającego *-s-* w *ę́ьты* por. psl. dial. *ę́ьты* (sł. *ję́ьтєн* 'rzemień'): ie. *ars-*, *ar-* 'łączyć, spajać', psl. *remy remene* 'rzemień' p. *aromь*, *aromь*. Brak suf. *-men-* wykazują stare formacje odpierwiastkowe *ę́а 2.*, *ę́ьнэ*, *ę́ьань*. Zdają się one wskazywać na pierwotny wyraz pierwiastkowy, por. wyżej przytoczone ie. dial. *gherzd(h)* *gherzd(h)-es*. Najprawdopodobniej podstawą nazwy jęczmienia są ościste kłosy (zob. u Dała: у ячменя самыи остистыи колос), por. wyżej wskazane odpowiedniki germ. Taka sama jest podstawa semantyczna ie. dial. nazwy jęczmienia *gherzd(h)*, *gherzdā* (p. Pokorny IEW 440) i gr. *ἀροστή* 'jęczmień' (pierwiastek ten sam co w psl. *ostb*). Według Machka ČSR 283 i ES² 219 zboże nazwane od kształtu dojrzałych kłosów, które się wyraźnie wyginają ku ziemi.

Berueker SEW I 268, Vasmer REW III 501, Sławski SE I 575—6 i SP I 125, Sędzik ABS XI 260—2 i PTR 12, ESSM VI 63—4, Bezlaj ES I 224.

K. H. — P. S.

ę́ьтыкъ *ę́ьтыка* 'rodzaj zboża, Hordeum', 'wrzodzik na powiece, hordeolus', pld. też *ę́ьтыкъ ę́ьтыка* 'wrzodzik na powiece, hordeolus'

ę́ьтыка: ~ pol. dawne i dial. *jęczmyk -ka* 'hordeolus' od XVI w. (dial. pld., Karłowicz SGP z Młpol., Kosiński Czelów, Dejna RKJL XXII 264, Zareba Siolkowice), dial. czasem także 'Hordeum' (Kosiński l. c.), w XVI w. też dem. od *jęczmień*, 'wywar z ziarna jęczmienia używany w celach leczniczych' (SP XVI IRL), czes. dial. *ję́ьтык*, *я́ьтык -ka* 'hordeolus', np. na *я́ьтык* v oku (Bartoš DSM, Lamprecht Opava, Kott), stczes. NO XIV—XV w. *Ј́ьты́к* (Gebauer Sl. s. v. *ј́ьты́к*, jednak brak dokumentacji dla appellativum; o NO zob. też Svoboda SOJ 197);

sł. dial. *я́ьтык* 'Hordeum', *я́ьтык* samopaś 'Hordeum distichum' (Bezlaj

ES I 224), sch. *jěcmīk* (wg RJAZ też *jěcmīk*) *-ika*, *jěcmīk -ka* poświadczone od XIX w. 'Hordeum' (także 'obtluczony jęczmień jako pokarm dla ludzi') i 'hordeolus' (RJAZ, RSAN, Simonović BR 236), dawne od XVI w. i dial. *jaěmīk* 'Hordeum', dziś czakaw. *jācmīk* (na oku) 'hordeolus' (RJAZ, ČDL), cs. *пшеница* 'Hordeum' (Miklosich LP z zabytku XVI w. redakcji serb.), bulg. *ечемік*, dial. np. *ечмік*, *йечмік* (o innych postaciach gwarowych ze zmianami fonetycznymi w zgłoskach nieakcentowanych zob. BDA I m. 190, III m. 259, Ivanov BDA I m. 142) 'Hordeum', 'hordeolus' (powszechnie w dial., Gerov, BER I 517, Stojkov Banat, Umlenski Kjustendil, HBE IV 225, BDial. III 80, 226, 301, IV 107, 205, V 73, 229, VI 181), *ечемік* 'chleb wielkanocny z nalożonymi jajkami na wierzchu' (BDial. V 169: Rodopy), liter. sg. coll. 'ziarno jęczmienia', dial. дѣн *ечемік* 'trawa z kłosami podobnymi do jęczmienia', 'jęczmień płonny, Hordeum murinum' (BER I 517); rus.-cs. *пшеница* 'Hordeum' (Srezn. z XI—XIV w.). ~

ѣсьмѣкъ: ~ sch. dial. czakaw. *ěmĕk ěmĕkŭ* (co do zaniku ě- por. np. bulg. dial. *чумѣн*, *шумѣн* 'Hordeum', BDA I cz. 2, s. 134, III cz. 2, s. 198, ukr. dial. *чмѣлик* 'ts.', Dzendzelivskýj UZLP 65) 'hordeolus' (ČDL), *jěcmĕk* 'ts.' (Skok ER I 766). ~

Od *ѣсьны*, budowa jak w *kamykŭ* od *kamy*, *polmykŭ* od *polmy*, o funkcji *-kŭ* zob. I 89. O paralelnej formacji na *-g -ene* i derywatach z suf. *-kŭ* zob. Boryś ZbFL XXIII/2, 37 nn. Powtarzające się w poszczególnych językach i ich dialektach znaczenie 'ropne zapalenie gruczołów łojowych powieki' uważane jest za wędrowną kalkę z łac. *hordeolus* 'jęczmień na powiece' : *hordeum* 'jęczmień', por. gr. *χρῆσῆ* 'Hordeum' i 'hordeolus'.

Sędzik ABS XI 262, PTR 12—3.

K. H.

ѣсьница 'słoma jęczmienna'

~ głuz. dial. *jěcnica* (Zeman, Pfuhl);

slc. dial. *jěcnica* (Bozlaj ES I 224);

ukr. *ячниця* (Zel.), *яшниця* (ib., Hrinčenko, Leks. Bjuł. VI 35), brus. *ячниця* (Šaternik Červ.). ~

Por. 1. sch. *jěcnika* bot. 'wydmuchrzyca, Elymus' (RSAN);

2. sprowadzające się do prapostaci *ѣсьника* (brak jednolitego znaczenia wskazuje na późność formacji); pol. dial. slc. *ibćnik -ka* 'hordeolus' (Lorentz PW), połab. *jaemněk* (**jěcnika*) 'trznadł', *jaemajcě* nom. pl. (**jěcnici*; wg Polańskiego SE 215—6 derywat późny), głuz. *jěcnik -ka* 'snopek jęczmienny' (Zeman), 'snopek słomy jęczmiennej' (Pfuhl); bulg. dial. *ечемік* 'chleb wielkanocny z nalożonymi jajkami na wierzchu' (BDial. V 169: Rodopy), *ичмік* 'wyrób z ciasta przygotowanego z mąki, jajek i twarogu' (BDial. IX 345); ros. dial. *ячник* 'chleb jęczmienny', 'wódka jęczmienna' (Dal), ukr. *ячник*, pol. *яшник* 'chleb jęczmienny'.

Od *ѣсьна* (por. *ѣсна solna*), o substantywizującej funkcji suf. *-ica* zob. I 98.

K. H.

ѣсьниско zob. **ѣсьмениšće**

ѣсьніšće zob. **ѣсьмениšće**

ѣсьпъ *ѣсьна ѣсьно* plu. 'dotyczący jęczmienia, odnoszący się do jęczmienia, jęczmienny, hordeaceus', 'jęczmienia' (w funkcji gen.), np. **ѣсьпъ колъ**,

ę́ньна сойма, 'zrobiony z jęczmienia, z ziarn jęczmienia', np. ę́ньнъ хлѣбъ, ę́ньна мока, ę́ньна крупа

~ pol. dial. kasz.-sł. *jiēni* 'dotyczący jęczmienia, odnoszący się do jęczmienia', np. *jiēne plevē, jiēne žūiva, jiēni čas* (Sychta SK), *jiēne klosc* (Lorentz PW), 'zrobiony z jęczmienia', np. *jiēna moка, jiēne krepē* (Ranutt), polab. *jačānē* (*ję́ньнъ), *jačānō* (*ję́ньнъ) 'jęczmienny' (Polański SE 215), dluž. *jaeny* 'ts.' (np. *jaene zenko*), głuź. *ječny* 'ts.' (np. *ječny khleb, ječne krapy*, w XVII w. *ječna muka*, S.:Złowski Frenceel), czes. *ječný* 'dotyczący jęczmienia' (np. *ječná slama*), 'zrobiony z jęczmienia' (np. *ječná mouka*), stczes. XV w. *ječny chleb, ječné krapy, ječny slad* (Gebauer SL), *ječné zrno* 'jęczmień na powiece, hordeolus' od XV w. (też dial., Gregor Slav.-buč.), *ječné jablko* 'gatunek jabłek', bżmka *ječná* 'owad *Oscinis frit*' (Přir. slov.);

strus. *ячмынъ* 'zrobiony z jęczmienia' (np. *нать хлѣбъ аубъ XII w., мока мук XV w.*), *ячмый* 'ts.', np. *хлеб ячен, мука ячная, крупа ячная* (Slovarь CSRJ, SAR), ros. przestarz. i dial. (wg Dala pln.) *ячмый* 'ts.' (np. *ячная каша, ячная брага, ячное пиво* i *ячмый*, np. *ячная мука*, SERSO Dор., Irkutskij sl., Comakion Mang., SSRJ), ukr. *ячний* (dial. też *ячмый*) 'odnoszący się do jęczmienia' (np. *ячная солома*), też dial., np. *ячмый колос* (Prinčenko), 'zrobiony z jęczmienia', np. *ячное борошно* (też dial., np. *ячмый хлеб*, ib., Bilečkyj-Nosenko; obie formy także u Žel.), brus. *ячны* 'zrobiony z jęczmienia', też dial., np. *ячны круны, ячны хлеб* (Šaternik Červ.), *ячмый*, np. *ячмыя солома, круны, мука* (Jurčanka Mscisl.). ~

Por. 1. rus.-cs. *ję́ньнъ* (Brodowska-Ponowska SPS 143—4: Ostr.);

2. ros. *ячневый* 'jęczmienny', np. *ячневая крупа* 'kasza jęczmienna'.

Archaiczna formacja do *ę́ньнъ -тне* (podobnie jak *ę́ньнъ, ę́нъ* 2.) zdająca się wskazywać na pierwotną podstawę pierwiastkową *ęk- (zob. *ę́ньнъ*). Por. *ę́ньнъ, ę́ньнъ*. K. H.

*ęđē. Błędna rekonstrukcja Bernekera SEW I 268 (tu też nieścisłe objaśnienie znaczenia i funkcji), p. *jęđē* i ESSB II 293—4, Sławski SE I 577.

F. S.

*ęđlo. Rekonstruowane przez ESSM VI 64. Nie widać podstaw (związek przytoczonego materiału mało prawdopodobny, o wyrazie czes. zob. Machek ES² 347 s. v. *madlo*).

F. S.

ędro zob. jędro

ęдръ zob. jęдръ

ęдрънъ zob. jęдрънъ

ęдza zob. ęга

ęдзibaba zob. ęзibaba

ęдзiti (se) zob. ęзiti (se)

ęга pld., wsch. : ęдza 'niemoc choroba', 'zła kobieta, wiedźma, czarownica', też w połączeniu ęга baba, baba ęга

ęga: ~ sch. dial. z wsch. Serbii *Baba Jega* 'w zabawach z okazji Wielkanocy przebrana osoba, z którą się płata figle' (SMR 10, z innych źródeł jednak nie poświadczone);

ros. *жа́á, ба́ба-жа́á* (dial. *жа́á* 'zła, klóćliwa kobieta', 'futro noszone sierścią do góry', Comakion Istor. chrest. sibir. 156), u Dala też *жа́á-ба́ба* (w baśniach ludowych) 'zła wiedźma w postaci obrzydliwej staruchy' (stąd pol. *baba-jaga* 'wiedźma' od XIX w., które z języka liter. dostało się i do dialektów. np. kasz. *jaga* 'pyskata kobieta', Sychta SK; z ros. także czes. *jaga, baba-jaga* 'wiedźma', Sławski SE I 578), ukr. *жа́á, ба́ба-жа́á*, rzadko *жа́á-ба́ба* 'wiedźma', dial. też 'zła kobieta' (Hrinčenko, Żel.), brus. dial. *жа́á, жа́á, ба́ба-жа́á* 'zła kobieta, wiedźma', 'zły duch w postaci starej, wstrętnej kobiety' (Nosovič). ~

ędza: ~ pol. *jędza* (dial. kasz. *jądza, jąza, jidza, jiza*; o kasz. przejściu *dz > z* zob. Lorentz GP 463—4) 'postać bajeczna uosabiająca zło, wiedźma, czarownica' od XV w. (stpol. XV w. 'wiedźma, czarownica'), w XVI w. 'kobieta zajmująca się czarnoksięstwem, rzucająca czary i uroki; czarownica, wieszczka' (też dial., Karłowicz SGP, Sychta SK, Lorentz PW), przen. o 'kobiecie zatruwającej życie otoczeniu: złośnica, sekutnica' (też dial., Szymczak Domaniewek, Górnowicz Malbork, Sychta SK), stpol. XV w. także 'demon, potwór, saga, monstrum, furia', w XVI w. 'złe bóstwo: wampir, upiór; mitologiczna bogini, lamia', czes. dial. *жа́á* 'zła kobieta' (Kott Dol. DSM, Lamprecht Opava, Horečka Frenštát, Machek ES⁴ 225), stczes. XIV—XV w. *јѣзъ* 'bajeczna istota w postaci złej kobiety', 'czarownica, wiedźma';

sł. *јѣза* 'gniew, złość', sch. *јѣза* 'dreszcze, ciarki spowodowane chłodem, strachem, wzburzeniem, a także jakimś przyjemnym odczuciem', np. *hladna jeza*, słodka *jeza*, znane także dial. (Vuk), 'przerażenie, groza, horror', dial. 'gniew, złość' (RSAN; o geografii znaczeń p. Skok ER I 780, tu także *жа́á* 'gorączka', wg Skoka może rusycyzm), sch.-es. 'choroba, morbus' od XIV w. (RJAZ), sos. *essa* 'niemoc, słabość, choroba, cierpienie, boleść', bulg. dial. *ежа́* 'rana', *яндза* 'choroba сими моринни, połączona z dreszczami', *ежа́* w przekleństwie: *Ежата да го сполети!* (Gerov), 'choroba' (Bdial. I 83; Strandža), maced. *јанса*, dial. *енса* (RMJ) 'febra, gorączka; strach wywołujący dreszcze; udreka, zmora';

strus. *жа́á* 'choroba' (Stezn.: XI w., por. BSSM VI 68), ukr. dial. *жа́á* 'wiedźma, czarownica, zła kobieta' (Żel., Hrinčenko). ~

Podstawowe znaczenie 'niemoc, choroba' z sekundarną personifikacją 'zła istota mogąca powodować niemoc, chorobę, wiedźma, czarownica'. Ten sam typ personifikacji i mitologizacji w łac. *furia*. O pierwotnym wyobrażeniu sobie niemocy, choroby jako żywej istoty demonicznej p. Havers NLS 90 m., por. w Eneh. 28 b: *съкрушилъ еси главоу vseję јѣдзю* i *уищилъ еси силę ејę*; 29 b: *и победилъ еси vsъ delъь vodъny ... I vsję јѣдзю водę pijęštjęję*; ib.: *и їздени из него ... vsję јѣдзю жөгштjюjю плъть егю*. Godne uwagi, że w sekundarnym znaczeniu zachowana forma pierwotna, nowa z III palatalizacją (jak zwykle) ma znaczenie podstawowe 'niemoc, choroba'. Postacie *ęga* : *ędza* najprościej byłoby objaśnić jako substantywizowane adi. *ęga* fem. *ędza* z pierwotnym znaczeniem 'zła'. Nie można jednak wykluczyć, że jest to stare skonkretyzowane abstractum od pierwiastka *ing-* : *aig-* (p. *ęga*) oznaczające różne dręczące stany fizyczne, a zwłaszcza psychiczne (o należących tu przymiotnikach p. *ęga*): lit. *ingsti ingzda* 'użalać się, skarżyć się, biadać', *ęngti ęngiu* 'uciskać, dręczyć, ciemiężyć', lot. *ęgt ęystu (ęgu)* 'zanikać, omle-

wać', 'lamentować, biadać', *ęgas* 'zmartwienie, złość, gniew', *ęgnis* 'obrzydzenie, wstręt; zgroza; człowiek przykry, nrukiwy, zrzęda', stisl. *ekki* 'ból, zmartwienie' = ags. *inea* 'ból, podejrzenie'. — Także psl. *ęga* : *ędza* może być zarówno pierwotnym nomen abstractum jak i urzeczownikowym przyniotnikiem (Sławski SE IV 86). Co do rozwoju znaczenia 'choroba' por. lit. *ligà* 'ts.' : *nalięęs* 'matt', gr. *λογός* 'zniszczenie, zguba, zagłada', alb. *lig* 'zły, chudy', *ligë* 'złość, zło' (Trautmann BSW 161, Pokorny IEW 667, por. też Brugmann IF XXVIII 363—4).

Sławski SE I 577—8 (z przeglądem dawniejszych objaśnień), Vasmer REW III 479, ESSM VI 68—9. — Toporov LP VIII 209—10 w oparciu o teorię pierwiastka Benvenista nawiązuje do ie. a_2en- : a_2n- ; pod względem semantyki por. należące tu het. *henk-an* 'śmierć gwałtowna', celt. **ank-* : stirl. *ēc*, cymr. *angu* 'śmierć', gr. **ank-* : *ἀν-αγκ-ή* 'konieczność (wyższa); przemoc, kara (zwłaszcza o fortunach); cierpienie, ból'. — Polák Sl XLVI 287—8 wskazuje na podobne strukturą głosową wyrazy ugrofińskie, np. węg. *ányu* 'żona starszego brata', wogulskie *uányu* 'żona starszego krewniaka', dopatrując się w psl. *ęga* związanego z tabu pierwotnego znaczenia 'złośliwego demona kobiecego'.
K. II. — F. S.

ęgati *ęgaję* pld. i wsch. 'krzyczeć, wrzeszczeć'

~ sle. dial. *jęgati -am* 'mówić, nadmienić, oznajmiać' (Pleteršnik, Bezłaj ES I 221);

ros. dial. *ягать* 'krzyczeć, halasować; gderać, zrzędzić; klócić się, sprzeciwiać się, wymyślać' (Opyt, Opyt Dop., stąd Dal). ~

Por. 1. sle. dial. *jęgniti jęgnem* 'powiedzieć, rzec' (Pleteršnik, Bezłaj o. c.);
2. ros. dial. *яжѣть* (: *яжѣуть*, *яжжѣуть*) = *ягать* (Dal, Melničenko Jaroslavl);

3. ros. dial. *ягдѣтя* m. 'krzykacz', *ягдѣтя* f. 'kłóćliwa kobieta' (Dal).

Dźwku., por. również z rdzeniem dźwku. lit. *iņgsti* (= *iņgsti*) 'jęczeć, krzyczeć; płakać, o dzieciach', 'brzęczeć', lot. *indzēt* 'jęczeć', inne czasowniki tu należące zob. Fraenkel LEW 10.

Buga RR I 139, Vasmer REW III 480, Bezłaj ES I 224. — Mylnie ESSM VI 69, gdzie pomieszano kontynuanty *ęgati* i *ęgati* (zob.). Por. *ękati*.

T. Sz.

ęгъ adi. dial. plu. 'zły', fem. *ęga* wsch. : zach. *ędza*

~ ros. dial. *ягъ* 'rodzaj wiedźmy, zły duch pod postacią obrzydliwej staruchy' (Dal; substantywizowane adi.), ukr. dial. (?) *ягъ* 'zły' (Żelechowski z Miklosicha VG II 14, Matzenauer LP VIII 35, 'malus, malignus'), Jagić AsIPh IV 644 (z Piskunova), tu genetycznie też połączenia *ęga baba* : *baba ęga*, *ędza baba* (zob. *ęga* : *ędza*), ale rekonstruowane przez Karłowicza SGP *jędzy* 'złośliwy' (realne przykłady tylko na połączenie *jędza baba*) nieprawdopodobne (III palatalizacja nie zachodziła przed -z, możliwe więc byłoby tylko *ęgъ* fem. *ędza*). ~

Odpierwiastkowe adi. (o tym typie p. Meillet Ét. 214 nn.), dokładny odpowiednik formalny; lit. *ingas* 'leniwy, nieruchawy, opieszaly, ociężaly', por. też lot. *igns* 'niezadowolony, przykry, nrukiwy'. Bsl. *inga-* może być formacją z infiksem nosowym do ie. *aig-*, reprezentowanego przez alb. *kë-ëk* 'zły' (< *kë* + *aigjo-*), hac. *ager* 'chory, cierpiący, stroskany, smutny; bu-

lesny' (Meillet DEL⁴ 10), stnord. *eikenn* 'dziki, srożący się', toch. B *aik(a)re* (= łac. **uagro-*), A *ckro* 'chory'. Zob. *ęga*, *ędza*.

Machek ES² 225.

K. H. — F. S.

ękati *ękaję* zach. i pld. : pld. *ęcati* *ęcaję* 'wydawać niewyraźne dźwięki, różne odgłosy, rozbrzmiewać; belkotać, zaczynać się przy mówieniu, jąkać się; wydawać jęki, jęczeć, stękać'

ękati: ~ pol. *jąkać* *jąkam* (w XV w. poświadczony tylko praes. *jąka*, od XVI w. inf. *jąkać*) 'mówić niewyraźnie, nieskładnie, nieplynn timer, wydawać niewyraźne dźwięki, mrużyć, belkotać, bąkać', *jąkać się* 'zaczynać się przy mówieniu, powtarzać jakąś gloskę kilka razy, belkotać' (dial. w tym znaczeniu też *jąkać*, np. Pluta Dzierzysławice, Olesch Sankt Annaberg: *ijękać*), dawne *jękać* (w XVI w. u Volekmara praes. *jękam*) 'jęczeć, narzekać; jąkać', dial. *jękać* 'postękiwać' (Szymczak Domaniewek), kasz. *jąkać* : *jękać -aję* 'jęczeć, stękać, wdychać', 'wymawiać zaczynając się, jąkając się' (Lorentz PW), *jąkać się* : *jękać się -ka się* 'zaczynać się przy mówieniu' (Sychta SK), dluz. *jękaś (se)* 'zaczynać się przy mówieniu, jąkać się', 'dyszczyć, dostawać zadyszki', głuź. *jąkać* 'jąkać się' (wg Pfuha 1072 z dluz.), czes. rzadkie *jękati* 'wydawać jęki', *jękati -kám* 'piszczeć, jąkać się';

slc. *jękati* *jękam* 'o odglosie przy uderzeniu, upadku', 'rozlegać się, odbijać się echem', seh. *jękati* *jękám* : *jęčēm* 'jęczeć; rozlegać się, rozbrzmiewać', dawne 'uderzać, rzucać' (RJAZ, dial. *jękat* *jękam* 'rzucać', Elezović Kos.-Met.), tu może też dial. *jękati -kám* 'ostro ganić; zachęcać do pracy' (RSAN), bulg. *ękasam -au* 'rozlegać się, odbijać się echem, rozbrzmiewać', dial. 'jąkać się' (RBE, Gerov), dial. *ękasam* 'zacząć halasować, krzyczeć' (BDial. VII 62: Elena). ~

ęcati: (z palatalizacją *-kati* > *-cati*, p. ostatnio Vaillant GC III 480, Jezowa MS 13, s. 150 n.): ~ slc. *jęcati* *jęcam* 'jąkać się; wydawać krótkie, urywane dźwięki', seh. od XVI w. *jęcati -cám* 'plakać, lkać, chlupać', 'jąkać się', bulg. dial. *ęcam* 'dokuczać komuś pytaniami, zaczepiać kogoś' (BDial. IV 101, V 19), *ęcam* 'jąkać się' (ESSM VI 69). ~

Do *ęcati*. O budowie i stosunku do *ęcati* p. I 48—9.

W. B.

ęknęti *ęknę* 'wydać jęk, jęknąć, krzyknąć np. z bólu'

~ pol. *jęknąć -nę* 'wydać jęki z powodu bólu' (też dial., np. Dejna RKJL XXII 264, Szymczak Domaniewek, Olesch Sankt Annaberg, Górniewicz Malbork, kasz. *jąknęć*, Lorentz PW), dawne XVI w. *jąknęć* 'bąknąć, pisnąć', dial. 'silnie walnąć' (Kucala PSM 254), czes. *jęknouti -nem* 'wydać jęk', sla. *jąknút* -*nem* 'krzyknąć, wrzasnąć', u Kálala 'zaciąć się w mowie, zająknąć się';

slc. *jękniti* *jęknem* 'wydać jęki z powodu bólu; wydać krótki, ostry glos', 'rozbrzmieć' : *jękniti -nem* 'wydać krótki, urywany, cichy dźwięk', seh. *jęknuti* *jęknēm* 'wydać jęki z powodu bólu', 'rozbrzmieć', bulg. *ękна -nem* 'rozlec się, odbić się echem, rozbrzmieć', dial. *ęкнъ* 'paść, zwalić się', 'zaczął mię boleć zęb' (BDial. IV 209), macod. *ęкне* 'rozlec się, odbić się echem, rozbrzmieć';

ros. dial. *јкнутъ* perf. do *лцать* (Dal), brus. z pol.: *ęкнунъ -ну* 'jęknąć, krzyknąć z bólu' (TSBM). ~

Perf. do *ękati*, *ęcati* (zob.).

W. B.

ękotati *ękot'q*: *ękotajo*: zach. i pld. **ęкѡтати** *ęкѡт'q*: *ęкѡтајо* 'wydawać wysokie, urywane dźwięki, jęki, pojękiwać', zwłaszcza 'zaczynać się w mowie, jąkać się, belkotać'

ękotati: ~ pol. dial. sli. *jąk^ootac* -*ca* 'jąkać się' (Lorentz PW; por. pol. XVI w. *jękottliwy* 'jąkający się, zacinający się w mowie', SP XVI IBL, u L. też *jękotanie* 'zająkiwanie się, belkotanie'), dluž. *jękotas* iter. do *jękas*, też 'drżać z zimna' (Muka), gluź. *jąkotać* -*ta*: -*ce* 'jąkać się', czes. rzadkie *jekotati* -*tám* 'mówić zacinając się, jąkać się' (Přir. slov., Jungmanna);

brus. pot. *ekamajb* *ekajy* *якѡчаш* 'krzyczeć, zanosząc się od bólu; skomleć, o zwierzętach' (TSBM), dial. *якамajb* -*ы* -*чаш* 'jęczeć' (Mat. Minsk), 'przenikliwie krzyczeć, jęczeć' (ESSM VI 70). ~

1. por. 1. gluź. *jąkotié* -*éi* (: *jąkotiwié* -*éiwi*) 'jąkać się':

2. ukr. dial. *якоміму* *яковы* -*міму* 'wrzeszczeć, halasować, o dzieciach' (Hrinčenko).

ękati: ~ czes. *jektati* -*tám* 'jąkać się, belkotać', 'klepać, klekotać', 'trząść się, szczebrać (zębami)', stczes. *jęktati* -*keu* -*kerš*: -*ktaju* -*kták* 'narzekać, lamentować' (Gebauer Sl.);

sle. dial. (?) *jęktati* 'trząść się, drżeć' (ESSM l. c.), sch. od XVII w. *jęktati* *jękčém* 'huczeć, huczeć; mocno bić (o sercu); grzmieć, 'rozlegać się, rozbrzmiewać', 'jęczeć; kcać', dawne od XVII w. też *jęktati* *jęhčém* (z *kt* > *ht*) 'rozlegać się, rozbrzmiewać' (R-JAZ, BSAN), bulg. *exmá* -*múu* (ze zmianą grupy spółgłoskowej *kt* > *cht*: pierwotne *kt* zachowane w rzadkim nomen actionis *exménue*, *exméne*, *exménue*, RBE) 'brzmieć silnie i przeciągle, zwykle z pogłosem, rozlegać się, rozbrzmiewać, huczeć', przestarz. 'jęczeć' (RBE, Gercv). ~

Por. 1. sch. od XVI w. *jęktjeti* *jęktim* (*jęktjeti* *jęktim*), dawne też *jęhtjeti* *jęhtim* = *jektati*, dial. *jęktét* *jęktim* 'szybko dyszeć od silnego płaczu' (Blezović Kos.-Met.);

2. z suf. -*etati*: sle. dial. *jęktati* -*tam*: -*čém* 'jąkać się, zacinąć się', sch. dawne XVII w. *jękčati* *jękčém* = *jektati* (R-JAZ).

Intensywa od *ękati*, *ęčati*, o suf. -*otati*, -*čati*, -*etati* zob. I 52—3. Na pierwotnie ogólnosłow. zasięg postaci *ękotati* wskazuje *ękota* (zob.).

W. B.

ękota *ękota* 'wydawanie wysokich urywanych, niewyraźnych dźwięków; jęki, wrzask, zgiełk, halas'

~ pol. dawne od XVI w. i dial. *jękot* -*ta* 'człowiek zacinający się w mowie, mówiący nie płynnie, niewyraźnie, jąkała' (SP XVI IBL, L., Olesch Sankt Annaberg: *jępkot* -*ta*, Lorentz PW; sli. *jąk^oot* -*ta*): dial. *jękot* -*tu* 'jęk, płacz' (Dejna RKJL XXII 246), sli. *jąk^oot* -*tu* 'jąkanie się, belkot' (Lorentz PW), gluź. *jąkot* -*ta* 'ts.', czes. *jękot* -*tu* 'przenikliwy wysoki krzyk, wrzask; wysoki przenikliwy dźwięk', u Jungmanna też 'echo', sła. *jąkot* -*tu* 'wrzask, narzekanie, halas, zgiełk';

sle. dawne *jąköt* -*óta* 'halas, huk, loskot (przy upadku)' (Pleteršnik), bulg. *ékom* 'huk, halas; dźwięk', dial. rodop. *účkym* 'huczenie, huk, rozbrzmiewanie; szmeranie, utyskiwanie, sarkanie' (BDial. II 176), maced. *ekom* 'oddźwięk, odgłos';

ukr. dial. *якім* *якомы* 'krzyk, halas, zgiełk' (Hrinčenko), brus. *ekam* -*my* 'wydawanie przerywanych dźwięków, zwykle o rżeniu konia' (TSBM), dial. 'skomlenie, skowyt, o psie' (Jańseč Bjalyničy). ~

Por. sch. dawne *jĕkĕl* m. 'jęczenie, jęki' (R.JAZ: XVII—XVIII w.).
Nomen actionis od *ękotati* (: *ękatati*), o budowie zob. I 58—9.

W. B.

ęкъ *ęka* zach. i pld. 'nieartykułowany, żalony głos, dźwięk wydawany pod wpływem bólu, cierpienia, podobny dźwięk, jęczenie, jęk'

~ pol. od XVI w. *jĕk -ku* 'nieartykułowany, żalony, przeciągły głos wydawany pod wpływem bólu, cierpienia', przen. o 'podobnych dźwiękach wydawanych przez niektóre ptaki, wytwarzanych przez mechanizmy, instrumenty muzyczne', też o 'szumie wiatru' (także dial., np. Dejna RKJL XXII 264, Szymczak Domaniewek, Górnówiec Malbork, kasz. *jąk : ǰik -ku*, Lorentz PW; z pol.: brus. *enk -xy* 'jęk', też dial., np. Šaternik Červ., Bjahkevič Mohylew), czes. *jak -ku* 'przenikliwy, wysoki krzyk, wrzask; przenikliwy, wysoki dźwięk', stęzes. *jĕk -ka : -ku* 'wrzask, narzekanie' (Gebauer SL), śl. *jak -ku* (u Kálala też *jäk*) 'przenikliwy krzyk, jęczenie';

śle. *jĕk jĕku* 'echo, odgłos; krótki, ostry głos wyrażający ból; huk' (Pleteršnik, SSKJ), seh. *jĕk -ka* '(silny, głuchy) głos; dźwięk pewnych instrumentów muzycznych (zwykle silny, przenikliwy); brzęk, szczeł; huk; odgłos, echo; głęboki przeciągły głos wyrażający silny ból lub wielki żal, jęk', bułg. *ek, ěkam* (pl. *ekosé*) 'odgłos, echo; oddźwięk', maced. *ek* '1s.'. ~

Deverbativum od *ęčati*, *ękatati*, o budowie zob. I 58—9.

W. B.

ęкѣтати zob. ękotati

ętelъ *ętel'a* wsch. 'njęcie wodne'

~ brus. dial. *jąy'el* 'nizina, po której wiosną cieknie woda', 'wąski kanał między rzekami lub jeziorami', *jąy'a* 'dół z wodą jako pozostałość zbiornika wodnego', *jąmэ'a* 'kanał' ('uporok'), ESSM VI 70 ze źródeł rękopiśmiennych. ~

Od *ęti jsmq*. Nomen agentis z suf. *-tel'ъ* (o budowie II 50—1, por. tu *podz-ętel'ъ*, *perz-ętel'ъ*, *patice-ętel'ъ*). Derywacja prymarna od pierwiastka zdaje się wskazywać na praszlowiańskość mimo ograniczenia do jednego języka. Pierwotne znaczenie zapewne 'to, co obejmuje, ujmuje'.

ESSM VI 70—1.

T. Sz.

ęti (*jĕti*) *jsmq* 'wziąć, chwycić rękami; schwytać, złapać, ująć (kogoś, coś, za coś), pozbawić wolności, pojmać, schwytać, capere, apprehendere, tenere, occupare', (zwykle z inf.) 'zacząć, rozpocząć, coepisse, incipere', *ęti rĕkami* 'wziąć, chwycić, ująć rękami', *ęti za rĕkĕ* 'chwycić, ująć, złapać za rękę', *ęti čelovĕkъ* 'pojmać, pozbawić wolności', *ęti ryby* 'złović ryby', *ęti věro* 'uwierzyć', *ętz, jĕtz* partie. praet. pass.; *ęti se* 'chwycić się czego, chwycić za coś, wziąć się do czegoś, (zwykle z inf.) zacząć, rozpocząć'

ęti: ~ pol. *jąć jął* (dziś w innych formach tylko z pref.: *-jmę -jĕty*, praes. imę *imiesz* dziś zachowany tylko w przysłowiach, tak Sławski SE I 536) 'chwycić kogo, co, wziąć, ująć coś' (dziś w tym znaczeniu przestarz. i dial. *jąć*, Karłowicz SGP; dawne w XVI w. *jąć za rĕkĕ* 'ująć; wziąć za rękę'), stpol. od XIV w. *jąć imę imiesz* 'wziąć, chwycić, zasadniczo rękami' (też w XVI w. np. Lewą *rĕkĕ* *jĕtu* gwoś a prawą kowalski mlot), 'wziąć w pęta, więzy, areszt, pojmać w niewolę' (dawne w XVI w. np. *jąć człowĕka* 'zatrzymać przemocą, uwięzić, wziąć do niewoli', np. gdzie ktorego *człowĕka* albo złodzieja *imę*,

SP XVI IBL), w XV w. też 'trzymać, tenere, occupare', od XV w. także 'złowić, o rybach' (np. *Jęli ryb wielkość obfitą*, Słownik stpol.), 'ująć, zamknąć brzegami', 'wziąć, przyjąć'. 'pojąć, zrozumieć' XV w. (Słownik stpol., SP XVI IBL), w połączeniu z inf. czasownika imperf. 'zacząć' (dziś w tym znaczeniu literackie, też dial., np. kasz.-sli. *jęc i jęc 'ts.'*, np. *jęt* glosno *vřešćece*, Sychta SK, Lorentz PW), polab. *jēmē* 3 sg. praes. 'chwytą, bierze', *jēm* (**jēmi*) 2 sg. imperat. 'chwytaj, bierz', *jēmaǰ-jęc* (**jēmi-jego*) 'chwytaj go' (Polański SE II 222), dłuż. tylko z pref. *-jęs -jmu*, np. *pódjęs*, dial. *pódjēs* 'zajść w ciążę, concipere', *pšijēs* 'przyjąć, wziąć' (Muka), głuź. dziś tylko z pref. *-jęs (<-jać) -jma*, np. *najęc* 'nając, wziąć w dzierzawę', *pódjęd* 'zajść w ciążę', *přijęd* 'przyjąć', 'dostać, otrzymać', czes. *jmu* (inf. *jmouti* sekundarny, oparty na temacie praes.) książkowe 'chwycić, pochwycić, wziąć np. kogoś za rękę' od XIII w. (stezes. *jiēti jmu jmeš* 'chwycić, pochwycić, wziąć w pęta, więzy', też 'zacząć'), 'wziąć w niewolę, uwięzić' (Přir. slov.), dial. *jat* 'zacząć' (np. *jala zpivati; jali rúbat*, Bartoš DSM), stezes. XIV w. *viēru jieti* 'uwierzyć' (Gebauer SL), sła. przestarz. i poet. (zwykle tylko z pref.) *juť jme* 'chwycić, złapać' od XVI w. (np. z r. 1517 mozem *yati*, Stanislav DSJ II 438; też u Kálala), 'pozbawić wolności, pojmać';

sle. *jěti jámem* perf. 'zacząć, rozpocząć' (wg SSKJ archaizm, wg Głonara dawniejsze, poetyckie; jednak też dial., Pleteršnik, Tominec Črni vrh), Kar mi je *jetíť* 'Co mam począć?' (Bezljaj SE I 229 z Vodnika), *verjěti verjámem* imperf. 'uwierzyć' (Pleteršnik, Bezljaj l. c.), sch. dawne a dziś dial. *jěti* i *jěti* (też z przejściem *je- > ja-*: *jati* czakaw. w starych źródłach i dziś, szczegółowo o tym Manojlović, Zbornik Belić III 359—68) *imēm* (: *jāmēm*; dziś w języku liter. i najczęściej w dialektach tylko z praef., np. *úžěti úžmēm*, RMat.) 'wziąć, njąć, np. kogo za rękę' (np. stsch. I *jēmz za ruku* jego; *Za ruku ga ja* i van izvode, RJAZ) od XIII w., 'schwytać, np. zwierzę; wziąć kogoś w niewolę' (z XIII w. np. Ako zlotvorac ne bi se mogal *jeti*, Mažuranić Prinosi 465 z XIII w., Da je glava za glavu, ako bi ga *jeli*, ib. z XIV w.; dial. czakaw. np. Da bi se moglo ča va nje *jet* 'schwytać, złapać', Zajceva PPJ 3, 90: Vrbnik), 'złowić rybę' (np. z pieśni lud. z Istrii: Uplete mrižicu pak *jeme ribicu*, RJAZ), stsch. od XIII w. *jeti* (zwykle z inf.) 'zacząć' (RJAZ, też u pisarzy czakaw., np. u Marulicia XVI w., także np. z XVI w.: I totu *ješe* rotiti plemenite ljude; *Jel* nas prositi, Mažuranić l. c.), stsch. XIII—XIV w. *jěti imēm* z inf.: nadaje czasownikowi znaczenie perfektywne, wyrażając niewątpliwie czynność mającą się odbyć w przyszłości, np. Ašte sego ne *imets* poslušati 'Jeśli tego nie posłucha(lby)', Ako *ime* hteći kralj poslati vojsku 'Jeśli zechce (zechciałby) król posłać wojsko' (RJAZ z Daničicia), stsch. *jeti* 'zatrzymać, schwytać kogo' (np. z XIII w. *Ješe* mojega *člověka*, RJAZ), też w połączeniu z *rěra* 'uwierzyć', np. *rěru iměte* mi (RJAZ z XIII—XV w.), ses. *ѣти ѣма* 'wziąć, pochwycić, schwytać, pojmać', np. *ěko* na razbojnika li izidete sь orožemь i drьkьkoimь *jěti* mę; *Trоdъ posъlavъ jěťь Joana i sьvęza i vь temьnici; vьšedь jěťь jо за rьkь i vьsta děvica* (Mar.), *вєржѣти ѣсогоу, комоу* 'uwierzyć': *gospodi kto rěro je* sluchu našemu (Mar.), 'złowić, zagarnąć ryby' (ob nošť vьsьo truzьdьse se ne *jěsoma* ničesože; o lovitvę *rybь* jęže *jěse* (Mar.), bulg. pot. *ѣмам*, perf. *ѣма* (forma pierwotna zachowana tylko w formacjach prefiksalnych, np. *вз-ем-а* zam. **вз-им-а*, por. aor. *вз-е-х, по-ем-а* aor. *по-е-х*) 'szybko schwytać, pochwycić, porwać', 'pójść gdzieś, wyruszyć', maced. tylko z pref. *земе*, dial. *земе* perf. 'wziąć, zabrać', 'kupić', 'zacząć, rozpocząć' (dial. 'otrzymać, dostać'), *nojmu* 'zrozumieć, pojąć' (RMJ);

strus. *яти имоу* 'wziąć, ująć, np. za rękę', 'chwycić, pochwycić' (np. *роуною изъ за ризоу*), 'rozbawić wolności, złowić, np. ryby' (np. rus.-es. z Ostr.: *о ловиткѣ рыкъ иже иша*), 'zawładnąć czym; osiągnąć coś', 'ugodzić', 'rabić', jako czasownik posiłkowy dla tworzenia futurum (np. *А хто моихъ бояръ имень служитьи*), *кѣроу яти* 'uwierzyć, obdarzyć zaufaniem' (SRJ XI—XVII), rok. dial. wsch. *ять иу* 'wziąć', 'zacząć, rozpocząć', np. *яло гореть* 'zaczęło się palić', nie *иу* пахать (не *му*) 'nie zaczne, nie będę orać' (Dal, Орут), *ять му имень* 'zacząć' (Mełničenko Jaroslavl), ukr. dial. *яти йму ймени* imperf. 'zaczynać, brać się do czegoś' (Hrinčenko), stukr. XV w. 'zatrzymać przemocą, schwytać' (np. *а которого моего человека в дуброве имутъ*, SSUM), w perf. *аль* (inf. tylko *внати*) 'pojmąć, wziąć siłą', 'zacząć (coś robić)', 'zawrócić' (SSUM), jako słowo posiłkowe przy tworzeniu futurum, np. *имуть ... даяти дань* (ib.).

Por. strus. *яти* (falszywa dekompozycja **гъи-ети > *въ-нети*) *имоу* 'wziąć; ująć, pojmąć', *кѣроу яти* 'uwierzyć' (Srezn.), ros. *нать* imperf. 'brać, wziąć, łowić, mieć, sygaty; dopimaty' (np. *Лихое лихим и нать; нать скотину* 'zanimaty, zagonyt', Dal), stukr. *внати* (znaczenia zob. wyżej pod perf. *аль*), ukr. *нати йму ймени* (SUM nie notuje), wg Kuzeli-Rudn. perf. 'ująć, pochwycić', wg Hrinčenki imperf. 'brać', także o 'ostrym narzędziu, np. o mieczu' w przykładzie: *Твоей шнѣ мѣч не йме*, tu też *нати вѣри* (ale u Kuzeli-Rudn. perf. 'uwierzyć'), brns. dial. *нать йму* 'chwycić', 'uderzyć' (np. *Ня по мордзе, Nosovič*), także *нать, иму веру* 'uwierzyć', np. *Ня йму табе веры* ni na grocie; *Я иму ни за што ни нать веры* (Nosovič, Šaternik Červ., Vjaľkevič Mobyľew). ~

eti se: ~ pol. *jąć się* 'zabrać się, wziąć się do czego, zacząć coś robić' (też dial., Karłowicz SGP; kasz.-śl. *jąć są* i *jąć są* 'wziąć się do czego, chwycić się', Sychta SK, Lorentz PW) od XV w., przestarz. 'chwycić się czego; wziąć, ująć co (w rękę)' (już w XV w. *jąć się* czegoś 'chwycić się czegoś' i w terminologii prawniczej *jąć się* kogoś, czegoś 'chwycić jako swoją własność, zgłosić pretensje jako do swojej własności'), podab. *jęmto-se* (**jęmeta-se*) 2 dual. praes. 'chwytanie się' (Polański l. c.), czes. *jmouti se* 'zacząć, rozpocząć' (dial. *jať se* 'chwycić się czegoś, wziąć się do czegoś, za coś', Horečka Frenštát; stczes. *jmu se činiti* čeho 'zacząć coś czynić, wziąć się do jakiejś czynności', Gebauer Sl.), śl. *jať sa* 'wziąć się do czegoś, zacząć coś robić';

śl. *jęti se* 'zacząć, rozpocząć' (np. *Jel se tresti* 'zaczął się trząść', Pleteršnik), stsch. *jeti se* XIII w. 'być schwytanym, złapanym' (ako *se jame* govedo, RJAZ), sek. *яти са*, np. *онѣ же приступаѣи јесте се* za nodzē ego 'uchwyciły się nogę jego' (Mar., S(v.)), es. też 'zacząć, incipere', 'wyruszyć w drogę, pójść', np. *поти се ити: ити се шьтвни* (Miklosich LP), bulg. *ѣмам се*, perf. *ѣмна се* 'szybko się wziąć do czegoś', maced. *земе ми се* 'wziąć się np. za rękę', 'zawrzeć małżeństwo', *земе ми се* 'stracić, utracić' (RMJ);

strus. *атиса* 'chwycić się za coś; pochwycić się, np. w czasie walki', 'skierować się gdzieś', 'zacząć, rozpocząć', 'podjąć się, obiecać, zobowiązać się', 'ugodzić się', *атиса кѣтоу* 'rzucić się do nieczki', ros. dial. *ятися* 'pojawić się, wziąć się skądś', np. *Речка эта ялась съадалеку, с гор* 'wyszła, wypłynęła' (Dal, Mełničenko l. c.), *ятися пути* 'wybrać się w drogę' (Dal), ukr. dial. *ятися ялося* imperf. nieosob. 'trzeba, należy', як *ялося* 'jak trzeba, jak należy' (SUM), *ятися ймуся йменся* чого 'brać się za coś, przedsiębrać coś' (Žel., Hrinčenko).

Por. strus. *яти са* 'podjąć się, zobowiązać się' (Srezn.), ros. *нѣтися*

'brać się za coś-ś; łowić się' (np. Он *нялся* сработать 'brał się', Duł), ukr. *нятися чогó* 'wziąć się do czegoś (wg Kuzeli-Rudu, perf., też u Hrinčenki, który tłumaczy czasownikami imperf.), brus. *няцца* 'wziąć się, chwycić się za coś', 'uderzyć się', 'zrozumieć; osiągnąć coś rozumem' (Nosović). ~ *ęta*: ~ pol. *jęty* (SJP PAN), już stpol. *jęt*: *jęty* (Słownik stpol. s. v. *jęć*), w XVI w. *jęt*: *jęty* 'pojmany w niewolę, uwięziony, ujęty, schwytany', też jako subst. 'jeniec, więzień' (SP XVI IBL), połab. *jōtī* (*ęta) 'schwytany, ujęty' (Polański SE II 222), dłuż. *-jęty*, np. *psijety* (Muka), głuż. *jatj* 'schwytany', subst. 'jeniec', w XVII w. Ja hsem był *iatj* 'byłem więźniem' (Schuster-Sewc EW 140), czes. *jat* (SSJČ), slw. *jatj* (SSJ):

slw. *jęt* i *jęt* (SSKJ), stsch. *jet* i *jat* (RJAŻ s. v. *jęti*), ses. np. *вѣзати, прѣзати*

bułg. np. *вз-е-м, прѣ-е-м*;

strus. *вѣт* 'ugodzony, raniony' (Srezn.). ~

Prastare verbum wypierane na gruncie poszczególnych języków słow. przez formacje prefiksalne (p. *doęti, naęti, obęti, otęti, poęti, prięti, uęti, ręti*). Pierwotnie determinowane (> perfektywne) w opozycji do *jęmati emjō, jemjō* (p.) z praes. atematycznym zgodnie z budową pierwiastka (wokalizm zredukowany). Kontynuuje ie. dial. *em-* 'wziąć, brać'; psł. *ę* kontynuuje *m* (Milewski RS X 84, Shevelov PS 326); nieznanie grece, orm., indo-irani. i (jak wykazał Benveniste Voc. 85—6) germ. Najbliższe odpowiedniki: lit. *imti imū* (dial. praes. też *emū, jemū*) 'wziąć, chwycić; otrzymać' (w połączeniu z inf.) 'zacząć', *imtis* 'wziąć się, zabrać się do czego; wziąć na siebie, sobie; zmagać się, wależyć', lot. *jemt* (*jemt, jēnt*), *jemu* (*jēmu*) 'wziąć', stpr. *iml* 'wziąć'. Z podstawowym *em-*: lac. *emō emere* 'kupować, nabywać', 'pozytkować sobie, zjednywać, zdobywać', osk. *per-emist* 'perimet', *per-emust* 'peremerit', umbr. *emantu(r)* 'accipiantur', stír. *em-* w *ar-fo-em-* 'brać, przyjmować'. Dokładny odpowiednik dla partíc. *ęta*: lac. *ēmtus*, lit. *imtas*, stpr. *imta* 'ts.' (Walde-Hofmann I 401).

Słowski SE I 536, Vaillant GC III 194, Meillet DEL¹ 195—6, Safarewicz RS XXIII 20, tenże Studia Lehr-Splawiński 134, Feist VWGS 375—6, Toporov Prus. III 46—9, Benveniste Voc. 85—6. T. Sz. — P. S.

ętreba: *ętrebъ* wsch., derywat paralelny do *ętr-oba* (zob.) od nie zaświadczonego *ętro, ętro* (p. *ętro*).

ętrebъ zob. *ętreba*

ętriti *ętr'g* 'powodować stan zapalny, ropienie, drażnić, rozdrażniać' (zwykle *ętriti rang*), *ętriti* się 'być w stanie zapalnym, jadzić się, ropieć, nie chceć się goić' (np. rana się *ętriti*)

ętriti: ~ pol. od XVI w. *jątrzyć* 'wywolywać, wzmagać ropienie, wstrzymywać gojenie' (np. *jątrzyć ranę, jątrząca* krostka; też dial. kasz., Karłowicz SGP z Hilferdinga), przen. o 'cierpieniach psychicznych, abscedere, suppurare, ulcerare', 'wywolywać niezadowolony, wzburzenie, drażnić, podniecać kogoś, coś' (np. *jątrzyć* przeciw komu, na kogo, też dial. np. *žutšum*, a nie chcem się uspokojić, Dejna RKJL XXII 254), czes. od XVI w. *jitřiti* (arch. *jitřiti*, stczes. *jitřiti -tu*; dial. banackie *ritřel*, Kopečný Určice) 'drażnić, dotykać niedelikatnie' (*jitřiti ránu*), 'podburzać, wywolywać niezadowolony, wzbu-

zenie', sła. *jatrit'* -ri 'drażnić, rozrywać, dotykać nielelekarnie, zwykle o ranie' (*jatrit' ranu*), często przen. 'zwiększać, odnawiać cierpienie', książk. 'drażnić, burzyć, podburzać, buntować' (np. niedostatki nás *jatria*), 'rozdmuchiwac, rozpalać, o ogniu, świetle';

seh. dial. *jétriti jétrím* 'boleć, obrzmiewać (jadzić się, jątrzyć się?), o ranie' (Banija), 'czynić glebę nieplodną przez wyjalowienie, dopuszczenie do stwardnienia' (RSAN: Tupiżnica), ses. tylko z pref. *ошатриту -штрак* Supr. 'zapalić, rozpalic, o namiętnościach';

ukr. *я́трити я́трию я́трию* 'rozdrażniać' (np. *я́трити рану*, też dial., Hrinčenko, Żel.), 'wywolywać ból, swędzenie' (np. *я́трити очи*), przen. 'drażnić' (np. *біль я́трити серце, душы*, SUM), dial. także *огонь я́трити* 'rozniecać ogień', *я́трити кого* 'drażnić, rozdrażniać, wywolywać niezadowolenie' (Żel.), brus. dial. *я́трыць* 'powodować stan zapalny, jadzić (ranę)' (ESSM VI 72). ~

ętriti się: ~ pol. od XV w. *jątrzyć się* 'o ranie, skaleczeniu, chorych organach: nie chcieć się goić, ropieć, gnić się' (np. *rana się jątrzy*; też dial., np. Karłowicz SGP, Olesch Sankt Annaberg, Górnowiez Malbork), 'o kimś: wzburzać się, podniecać się; o sporze, kłótni itp.: zaogniać się, wzmagać się, ulegać zaognieniu, zaostreniu, trwać w stanie zaognienia, zaostrenia', dial. także 'tlić się' (Karłowicz SGP z Lubelskiego), kasz.-sli. *ją́tręć się, ją́tręć się* (także *ją́tręć się* z -u- najprawdopodobniej pod wpływem bliskoznacznego *ją́tręć, ją́tręć się*, zob. *jurititi*) 'ropieć, gnić się, o ranie', 'swędzieć', 'złościć się, gniewać się', *ją́tręć się* również 'o morzu: burzyć się' (Sychta SK, Lorentz PW), dluz. *ją́tręć się* 'ropieć' (też dial., Fasske Vetschau), gluz. *ją́tręć się* 'ts.', czes. *ją́tręć się* 'ts.' (*rána se ją́trila*) od XV w., 'burzyć się, buntować się' (np. *lid počal se ją́triti*), sła. *jatrit' sa* 'ropieć' (*rana se jatrit'*), często przen., książk. 'burzyć się, rozdrażniać się', rzadko 'o świetle, ogniu: zaoznaczać, rozpalać się' (*vatra se jatrit'*);

ses. *ошатриту са* 'rozpalić się, rozżarzyć się, ardere', też przen. o duszy: *вко се ошатривши се срѣдце* 'ira ardentem' (SJS);

ukr. *я́тритися* 'nie goić się, być w stanie zapalnym, ropieć' (*rana я́тритися*; też dial., Hrinčenko, Żel.), 'plonąć, tlić się' (*жар я́тритися, небо я́тритися*; też dial., Żel.), przen. 'boleć' (*серце я́тритися*), dial. także 'złościć się, gniewać się' (Żel.), *я́тритися* 'zacerwienić się i pokrywać się wysypką, o skórze' (Leks. Poleszja 39), brus. dial. *я́трыца* 'świerzbic, zacerwienić się' (Sejaškovič Sl. Hrodz. 575). ~

Por. z grupą spółgłoskową dźwięczną (udźwięcznione nierzadkie w sąsiedztwie płynnej): pol. dial. kasz. *ją́tręć się* 'jątrzyć się' (Lorentz PW); seh. dial. wsch. *ję́driti -rim* 'drażnić, złościć', *ję́driti se* 'złościć się, gniewać się' (RSAN); ros. dial. *я́депуться* 'przyczepiać się, klócić się, wadzić się' (Melničenko Jaroslavl).

Denominativum od *ętro*, o budowie zob. I 57. Pierwotne znaczenie zapewne 'drażnić wewnątrz, wnętrzości, o procesie chorobowym, stanie zapalnym organów wewnętrznych', por. też psł. *sidiiti (sę)*: *síd-ice*, lac. *stomachāri* 'gniewać się, dąsać się': *stomachus* 'przewód pokarmowy, żołądek; gniew', pol. *żółdkować się* 'trytować się, złościć się': *żółdek*, zob. Sławski SE I 511.

Brückner KZ XLV 19 i SE 203, Sadnik—Aitzetmüller HAT 234, Sławski l. c., Schuster-Šewc EW 157—8, ESSM VI 71—2. — Przegląd i krytyka innych mało prawdopodobnych objaśnień (np. Berneker SEW I 269—70, Machek ES² 229—30) u Sławskiego l. c. K. H. — W. B.

ętro, zwykle pl. ętra 'wielki gruczoł wydzielający żółć, wątroba, icter'

~ polab. *jętra* (< **jotra*) n. pl. (Polański SE II 326), dluž. *jětsa* (dial. *jětra*) -ow n. pl. (dial. *běle jětsa* 'pluca', por. bulg. *белу дробове* : *чеп дроб*, SP IV 248), gluź. *jatra* -ow n. pl., dial. *jatsa*, *jětsa*, *jatra* (Sorob. SA VI m. 51), czes. *játra* n. pl. (też dial., np. Bělíč Dol. 96, 108), śl. *jatrá* n. pl.;

śl. *jětra* -ter n. pl. (np. zboletí na *jetrik*; čoveška, živalska *jetra*), dial. bela *jetra* 'prizolje, Kalbsbrustdrüse' (Pleteršnik, Bezlaj ES I 230), sch. *jětra jětarā* (: *jětra jětarā*) n. pl. (poświadczone od XV w., RJAZ; dawniej i dziś obok częstszego *jětra* f., zob. RŠAN, RMat.), sch.-cs. XIV, XVI w. *ятро* (Miklosich LP), bulg. dial. *empó* (BER I 514, Gerov s. v. *ampó*, Mladenov BTR);

strus. *ятро* XV w., zwykle pl. *ятра* od XI w. (pl. *ятра* też 'wnętrzości' od XI w., Srezn.), rus.-cs. *ampá* n. pl. ('nerki', Slovarь CSRJ, SAR, Dal). ros. u Dala *япó*, *япo* i pl. *япa* ('wnętrzości'), stukr. *япa* ('nerki', Slu-vyneckij Leks.). ~

Na gruncie kilku języków słow. pl. n. ętra archaicznego wyrazu pojęto jako femininum, stąd: stezes. *játry* pl. f. (stąd zapewne stpol. wyjątkowe 1437 r. *jětry* 'wątroba'), czes. dial. *játra* f. (Bartoš DSM, Lamprecht Opava, Kellner Štramberk, Siatkowski Kudowa II 76); śl. XVI w. *jetre* pl. (Mogiser 1592, Bezlaj ES I 230), sch. od XV w. *jětra* : *jětra* (RJAZ, RŠAN, RMat.), też dial. (np. Vuk z Dubrownika), czakaw. też *játra* (już w XVI w. u Lucieia, RJAZ, Skok ER I 779; ČDL 383: *játra*; co do rozwoju *ę* > *ja*-w czakaw. zob. Manojlović, Zbornik Bělíč III 359—68), także *jětre* f. pl. (Koschat Baumgarten 213), sch.-cs. XIV w. *ятра* (Miklosich LP).

Nie należą tu: 1. wyrazy ze znaczeniem 'czyrak, pryszcz, krostka, ropa' sekundarnie motywowane przez kontynuanty psl. *ętriti*: pol. dial. kusz. *jětra* 'mały pryszcz' (Sychta SK; tu może też należy *játra* 'czyrak'), śl. *žitra* f. 'ropa' (Lorentz PW), dluž. dial. *jětsko* : *jětro* 'ropa' (Muka, Schuster-Sewc EW 457), gluź. *jětro* 'krostka, pryszcz' (pl. *jětra* 'ospa'), dawne XVIII w. *jetra* 'ropa' (Schuster-Sewc l. c.);

2. ros. dial. *япa* pl. 'jądra, testiculi' (Dal), należące do psl. *jędra*, pl. *jędra*, normalnego w tym znaczeniu; oboczność dźwięczna : bezdźwięczna przed r częsta, por. *дрѣзга* : *трѣска*, *дрозда* : ie. *trozdos-*, lit. *strāzdas*.

Dokładne odpowiedniki: stind. *antrām* u. 'wnętrzości', wed. *āntṛām* 'ts'. (ie. *en-tro-*, *ēn-tro-*), z oboczną podstawową postacią suf. (*en-tero-*): gr. *ἐντερον* 'kiszka, jelito', zwykle pl. *ἐντερον* 'jelita, wnętrzości'. orm. *ander-k* 'ts.', stnorw. *idrar* pl. 'ts.' (**enterōs*). Wyraz na gruncie ie. jasno motywowany, w przeciwstawieniu do archaicznego heteroklitycznego *jęk*ę(f) jęk*-n-ēs* 'wątroba' (p. niżej). Podstawą jest ie. adi. *en-tero-* 'wewnętrzny': stind. *āntarah*, łac. *interior* 'ts.' (comp. od nie zaświadczonego **interus*). Końcówka od ie. *en* 'wewnątrz, w', zob. ra. Suf. *-tero-* : *-tro-*, spotykany też w innych nazwach części ciała, wyrażał opozycję dwu przedmiotów. Pierwotne więc znaczenie psl. *ętro* 'to, co we wnętrzu, wnętrzości' > 'największy gruczoł jamy brzusznej, ważny dla przemiany materii'. Por. oparte na tym samym ostatecznym pierwiastku *ętro-oba* 'wnętrzości, wewnętrzna część ciała' (pol. *wątroba* 'icter') : *ętra* 'wewnętrzny, znajdujący się w środku' (zob. I 61).

Berneker SEW I 269, Trautmanu BSW 69—70, Brückner SE 203, Meillet DEL² 312—3 i SC 199, Walde-Hofmann 710, Pokorný IEW 313—4, Vasmer REW III 499, Machek ES² 218, Skok ER I 779, ESSM VI 72—3. — Vaillant

GC I 93 nieprzekonująco (ze względu na trudności głosowe) uważał psl. *jętro* za przekształcenie starej ic. nazwy wątroby (pierwotnego tematu *-rju-*) zachowanej np. w lit. *jėknoš, jėknoš* f. pl., stind. *yákjyt yaknáh*, łac. *iecur iccinoris*, gr. *ήπαρ ήπατος*. K. H. — W. B.

(**ętrnica** zach. i pld. 'rodzaj wędliny, kiszka nadziana wątroba')

~ pol. dial. *jątrznica* 'kiszka, jelito zwierzęce nadziane kaszą zmieszaną z krwią' (Kartowicz SGP, Dejna RKJL XXII 254, 264, Dejna AGK m. 545), stpol. XV—XVI w. 'kiszka nadziewana krwią i tłuszczem', w XV w. też 'potrawa z flaków', 'tłuszcz, adeps', w XVI w. 'kiszka w ciele ludzkim', np. stołecowa *jątrznica* (L.), dłuż. *jěšnica*, dial. też *jěšnica, jěšyńca* 'rodzaj kielbasy' (poświadczone już w XVII w. u Chojnana *jetschnica* 'kiszka wątrobianą', Schuster-Sewc EW 434), gluź. *jątrnica*, przestarz. *jątrnica* 'kiszka wątrobianą' (: *jątrona* kolbasa 'ts.'), czes. *jitrnice*, książk. *jątrnice*, stczes. XIV w. *jietrnice* 'kiszka wątrobianą', stczes. XV w. *jątrnicé* 'żyła wątrobową' (ale stczes. bot. 'przylaszczka, Hepatica' jest chyba kalką z łac., por. Machek ČSR 48), śla. *jątrnica, jątrnica* 'wyrób masarski, kawałek jelita wypełniony mieszaniną ryżu lub kaszy, mięsa mielonego, wątroby i krwi';

śle. *jětrnica* 'kielbasa z nadzieniem z ryżu lub kaszy i wątroby' (od XVI w., Megiser 1592), u Pleteršnika też 'roślina Lichen cinereus', sch. dial. kajkaw. XVII—XVIII w. *jętrnica* 'kiszka z nadzieniem z wątroby' (Belostenec, Janbrešić, sład RJAZ), bot. *jětrnica* 'szanta zwyczajna, Marrubium vulgare' (Simonović BR 292—3, RSAN; w XVII w. u Belostenca *jětrnica* 'camelopodium'), bułg. dial. *émprnaya* 'kielbasa wieprzowa' (BER I 511). ~

Por. 1. oparte na adi. z suf. *-enz*: polab. *jątrénajęs* (**jětrenica*) 'kiszka (do jedzenia) nadziana' (od adi. *jątrenę* < **jětrenaja*, Polański SE II 217, 236); sch. *jětrenica* i *jětrenica* (*jětrenica*) 'kiszka z nadzieniem z wątroby', 'nerki z tłuszczem i mięsem około nich', anat. 'cienka błona', bot. 'szanta zwyczajna, Marrubium vulgare' (RSAN);

2. z innym suf., np. śle. *jětrnik* 'przylaszczka, Hepatica triloba', sch. *jětrnik* 'zawilec, Anemone hepatica', bułg. dial. *émprník, émprnik* 'rodzaj kiszki z wątroby wieprzowej' (Gierov, BDial. I 83).

Substantywowane adi. *ętrona*. O suf. *-ica* zob. I 98—9.

Bezlaj ES I 230, Sławski SE I 539—40.

K. H. — T. Sz.

ętrнъ *ętrna ętrno* 'dotyczący wątroby, odnoszący się do wątroby, związany z wątroba; zrobiony z wątroby', 'wątroby' (zastępuje gen. sg.)

~ gluź. *jątrny* 'wątrobiany', czes. *jątrni*, stczes. XV—XVI w. *jątrni* 'dotyczący wątroby' (np. neduh *jątrni*, žlta *jątrná*), *jątrný*, stczes. XV—XVI w. *jątrný* 'z wątroby' (np. *jątrné* knedličky, loj *jątrný*, tuk *jątrný*);

śle. *jětrn -na -no*, u Bezlaja ES I 230 także *jětrni* 'dotyczący wątroby' (np. *jětrna* beleben), 'zrobiony z wątroby' (np. *jątrna* kolbasa), sch. *jětrni, jětrni* (: *jětrnji, jětrnji*) 'odnoszący się do wątroby, wątrobowy' (RSAN, Belostenec; *jětrnji* np. u Stulicja), sch.-es. XVI w. **ятрнъ** 'hepatis' (Miklosich LP, Daničić RSS);

rus.-es. od XI w. **ятрнъ** adi. od **ятро** (Srozn.). ~

Por. paralelny derywat z suf. *-enz* (-*enz*?): polab. *jątrenę* adi. nom. sg. f. 'wątrobianą' (< **jětrenaja*, Lehr-Splawiński GP 39, Polański SE II 236); śle. dial. *jętręn* 'wątrobowy' (Pleteršnik), sch. *jětreni* : *jětrni* 'odnoszący się do wątroby, wątrobowy' (RSAN).

Niezależne derywaty z suf. *-vns* od *ętrili*: pol. XVIII w. *jątrznny* 'ropiasty' (*jątrznny* ból, L.; por. kasz.-sł. derywaty: *jątrńnica*; *jętrńnica*, *jętrńnik* 'wrzód ropiejący', Lorentz PW, Karłowicz SGI z Hilferdinga), dluž. dial. *jętršny* 'ropiejący' (np. *jętršne* rany 'ropiejące rany', Muka); sch.-cs. XIII w. *ятривъ* 'ciągle ropiejący, suppuratus' (ятривъ оца, Miklosich LP).

Adi. od *ętro* (zob.) z suf. *-vns*.

ESSM VII 73 (tu zmieszano derywat denominalny i dewerbalny).

K. H. — W. B.

ętrva wsch. 'branie, wzięcie, łapanie, łowienie'

~ ros. tylko u Dala *ятва* 'branie, wzięcie', 'łapanie, łowienie', dial. (Nowogród) *ятва* стая, косяк рыбы, руно, юрово; густой ход рыбы; обильный залов' (На Белоозере *ятвами* называются большие количества кучно держащейся рыбы, np. Встретить и поймать *ятву*, Dal), ale ukr. u Żel. *ятва* 'pojęcie, pojętność' jest wyrazem sztucznym. ~

Od *ęti jmtq*, budowa jak w *bitra*, *kętra*, *zętra* (zob. Orzechowska MS PAN 8, s. 118 nn.). Derywacja prymarna wskazywałaby na prasłowiańskość mimo ograniczonego zasięgu.

F. S.

ętrъ zob. ęti

-ętrъ zob. roko-ętrъ (por. Trautmann BSW 104: *imti*- f. 'branie').

F. S.

ętrьсь *ętsca* pln. 'człowiek pojmany w niewole, niewolnik, więzień'

~ pol. *jeniec jenea* (postać nom. dopiero w XVII w. np. u Kn., gen. już w Psalterzu puławskim XV w., zob. S. Reczek JP XXXII 76—81; z pol. w ukr. XVII w. *jenecъ*, Sławski SE I 562) 'człowiek wzięty do niewoli w czasie wojny, niewolnik' (dziś też dial., np. Dejna RKJL XXII 259), pierwotna postać w stpol. XIV—XVI w. *jęciec* gen. *jętea*; *jętea* 'człowiek pozbawiony wolności, zatrzymany, uwięziony, więzień; pojmany na wojnie, jeniec' (szczegółowo o historii poszczególnych form fleksyjnych wraz z literaturą zob. Sławski o. c. 561—2), czes. rzadkie *jatec -tec* 'jeniec' (Přfr. slov., Jungmann), dziś *za-jatec* 'ts.;

strus. XV w. *ятръ* 'ten, kto chwytą kogoś w celu doprowadzenia go do sądu' (Srezn.), ros. stare *ятеу -мѹа* 'ts.' (Dal, Slovarъ CSKJ). ~

Od partic. praet. pass. *ętrъ* (p. *ęti*) z suf. *-ьсь*, o budowie Sławski SE I 562, SP I 100.

T. Sz.

ętrье 'schwytywanie, pochwycenie, wzięcie w niewole'

~ pol. *jęcie* subst. do *jęć* (zob. *ęti*), stpol. XV w. *jęcie* 'pochwycenie, ujęcie, wzięcie w areszt, w więzienie, w niewole', 'stan pozbawienia wolności, niewola', 'połów ryb', 'ujęcie, zastawienie wody' (Słownik stpol.), w XVI w. 'schwytywanie, złapanie', 'narzędzie, którym się kogoś łapie; pułapka, potrzask, samolówka' (SP XVI IBI), czes. rzadkie *jetí* 'pojmawie, wzięcie w niewole', 'objęcie, uścisk' (Přfr. slov.);

sł. *jętje* 'więzienie', np. *v jetje zapreti, v globoko jetje vreči* (Pleteršnik; SSKJ nie notuje), scs. Supr. *яте* 'pochwycenie' (Sachnik—Aitzetmüller HAT);

rus.-cs. od XI w. i strus. *яте* 'ujęcie, schwytywanie, wzięcie w niewole', też *ятѹе* (co do *n-* zob. *ęti*) XV w. 'ts.' (Srezn.), ros. dawne *яте* 'wzięcie,

zabranie' (też u Dala *šmie* 'ts.' bez podania źródła), cerk. 'то, чем что или кого емлют; ловче орудие' (Slovarь CSRJ), stukr. XVI w. *лмя* 'niewola' (ESSM VI 73). ~

Nomen actionis od *ęti* (bezpośrednio oparte na partic. praet. pass. *ęta*) z suf. *-sje*, o budowie I 85. — Wg ESSM VI 73 *ętaje* może kontynuować ie. **emtiom* (porównuje pokrewne łac. *ēmpliō -ōnis* 'kupowanie, kupno', 'rzecz zakupiona'). Nieprawdopodobne. Niezależne derywaty powstałe na gruncie wyodrębnionych już języków ie. (por. sam Trubačov Slav. Jaz. VI, 1968, 377). T. Sz. — F. S.

ESSM VI 73.

ęтань *ętau ętau* wsch. 'dostępny, osiągalny', 'zrozumiały; jasny'

~ ros. dial. *šmnyj* 'dostępny, osiągalny; zrozumiały', 'jasny, czysty, błyszczący, przezroczysty' (Opyt, Dal, Slovarь Novosibir., Slovarь Rjazan., SRSO, Slovarь Don.). ~

Por. 1. adv. ros. dial. *šmo* 'wyraźnie, zrozumiale' (Eliasov Zabajkalc, Slovarь Kamčatki);

2. derywaty typu pol. *pojętny* 'łatwo coś pojmujący, bystry, zdolny, roztropny', przestarz. 'łatwy do zrozumienia; zrozumiały, przystępny', u Kn. XVII w. 'chwytliwy, uchwytny; pojmowalny' (Reczek SDP), *obojętny* 'nie okazujący zainteresowania kim lub czym, nie dbający o kogo lub co', 'błahy, nieważny, nieistotny', dawne XVI w. 'oburęczny, używający do roboty obu rąk z równą łatwością', w XVI—XVII w. 'obosieczny', w XVII w. 'dwuznaczny', XVI—XVII w. 'dwulicowy; chytry', w XV w. 'obludny, udany, podstępny'; sle. *verjētn -ta* 'zasługujący na wiarę, wiarygodny', ser. *прїятнь* 'przyjemny; uprzągniony' (SJS: Mar., Assem., Sav., Buch.), w tekstach ewangelicznych występuje wymiennie z formą bez suf. *-nna*: *прїятнь* (Brodowska-Honowska SPS 126); ros. *прїятный* 'przyjemny, miły'.

Adi. z suf. *-nna* od *ęta* (zob. *ęti*), o funkcji suf. p. Brodowska-Honowska SPS 105, 126. Dokładny odpowiednik w lit. *imtinas* (Trautmann BSW 104, który rekonstruuje bsł. *imtina-* 'zu nehmen'), por. adv. *imtinaī* 'włącznie'. Rozwój znaczenia 'taki, którego można chwycić, ująć' > 'zrozumiały' > 'jasny'.

ESSM VI 73—4.

T. Sz.

ęта pld. 'chwytanie, ujmowanie, pozbawianie wolności; więzienie, miejsce, gdzie wtrąca się pozbawionego wolności'

~ sle. od XVI w. *jčta* 'więzienie, areszt; niewola' (Pleteršnik; wg SSKJ zazwyczaj ekspresywne), cs. XIV w. *otamta* 'oderwanie; porwanie, wprowadzenie, raptus' (Miklosich LP, Miklosich VG II 172). ~

Pierwotne odpierwiastkowe nomen actionis : nomen acti (: nomen loci) od *ęti jamq* 'wziąć, chwycić rękami; schwycić, złapać, ująć, pozbawić wolności, pojąć' (partic. praet. pass. *ęta*) z suf. *-ta*, o budowie p. II 12—3.

Zob. *-ęta, ętaje*.

Miklosich EW 103 s. v. *jam-*, Bezłaj ES I 223, Zubatý Studie I 1, 44. W. S.

ęзыčiti *ęzyčq* 'dużo mówić, gadać, paplać, mleć językiem'

~ sla. *jazyčiti* 'dużo mówić, mleć językiem, gadać, paplać', np. žema *jazyči* (też dial., Habovštiak Orava 181);

sle. *jezčičiti -ičim* 'klócić się, pyskować' (Pleteršnik, wg SSKJ rzadkie).

sch. dial. *jęzičiti -im* 'mówić głośno i dużo, zwłaszcza mówić źle rzeczy, kląć się, kląć' od XVII w. (RJAZ; RMat. nie notuje);

ros. dial. *язычить* 'mówić', np. Да уж большой не *язычит* (Dal), *язычится* 'ts.' (Opyt, Dal), ukr. *язичити -чу -чии* 'plotkować'. ~

Por. 1. pol. *przejęczyć się* 'popęłnić wskutek nieuwagi błąd językowy, polegający na przekręceniu czy niewłaściwym użyciu wyrazu, związku wyrazowego' (o funkcji pref. p. Mieczkowska MS PAN 49, s. 35):

2. z suf. *-orati*: gluź. *jazykować* 'syczeć, o węzaleh', 'lizać, o ogniu' (Zeman), sla. *jazykovať* 'plotkować, mleć językiem' (tylko Kául, Machek ES 172, ES² 218); sle. *jezikovati -ujem* 'gadać, mleć językiem' (też dial., np. doleńskie, Pleteršnik; SSKJ nie notuje), *jezikovati* komu 'sprzeczać się z kimś, sprzeciwiać się komu' (ib.), sch. dial. *jezikorati -kujēm* 'mówić, gadać', 'umawiać się, dogadywać się', 'dawać obietnicę, obiecywać' (to znaczenie też u Vuka z Dubrownika, RJAZ, RSAN);

3. z suf. *-ati*: sle. *jezikati* (: dial. goreńskie *jezikati -kām*) 'odpowiadać nieuprzejmie, pyskować' (np. dial. doleńskie, goreńskie: Otrok rad *jezika*), *jezikati se* 'kląć się' (Pleteršnik), sch. *jezikati* 'dużo mówić, gadać, paplać', dial. 'mówić o kimś z lekceważeniem, pogardliwie' (RSAN).

Por. też czasowniki oparte na podstawowym *ęz-* (zob. s. v. *ęzka*).

Od *ęzka*, o budowie I 57. Związek znaczeń 'dużo mówić' i 'język' nierządki, por. np. łac. *lingua* 'język': przen. 'mówienie, mowa': 'dar wymowy', 'gadatliwość'. K. H.

ęзыцьсь zob. ęзыкъ

ęзыцькъ zob. ęзыкъ

ęзычница 'kobieta dużo mówiąca'

~ sla. *jazyčnica* 'kobieta, która dużo i niepotrzebnie mówi, gadula, papla' (też dial., Matejčik Novohrad 26);

sle. *jezičnica* 'gadula, papla', u Pleteršnika też *jezičnice* pl. 'rośliny o kwiatkach w kształcie języka', sch. *jezičnica* 'gadatliwa kobieta' (też dial., np. Vuk, ČDL I 373: *jazičnica*), anat. 'kość gnykowa, os hyoidem' (RSAN), bulg. *язичница* 'poganka' (RBE; Gerov nie notuje);

rus.-cs. *язичница* 'poganka', 'kobieta znająca wiele języków', 'plotkarka, oszczereczyni', ros. *язичница* 'poganka', 'kobieta ostra w języku' (też dial., Mirtov Don.), 'plotkarka', dial. *язичница*: *язичница* 'jakaś choroba języka' (SRSO Dop.), ukr. *язичниця* 'poganka' (też u Żel.), 'plotkarka, oszczereczyni', dial. także 'roślina języcznik zwyczajny, Scolopendrium vulgare' (Żel., Makowiecki Sl. bot. 336), brus. *язичница* 'poganka' (TSBM), dial. 'plotkarka, oszczereczyni' (Nosović). ~

Por. derywaty z suf. *-ika* (I 90—1) powstałe na gruncie poszczególnych języków: pol. *języcznik* bot. 'Scolopendrium', 'Ophioglossum', gluź. *jazyčnik* 'głoska językowa, dźwięk językowy', sla. *jazyčnik* rzadkie 'gadula, papla' (SSJ, Kául), bot. 'Ligularia', 'Himantoglossum' (Buffa SBN 300); sle. *jezičnik -ka* 'człowiek gadatliwy, gadula' (też dial., Pleteršnik), sch. *jezičnik* 'ts.' (też dial., Vuk), 'nauczyciel języka', arch. 'poganin', scs. *язичникъ* 'poganin', bulg. *язичник* 'poganin' (RBE, zob. też Mladenov BTR); rus.-cs. *язичники, язичникъ* 'poganin', ros. *язичник -ка* 'ts.', bot. 'człowiek ostry

w języku; plotkarz', ukr. *язичник* 'poganin', bot. 'Zigularia sibirica', pol. 'plotkarz, gaduła', dial. 'Ophioglossum vulgatum' (Hrinčenko), *язы́ннык* pl. 'Plantago lanceolata' (Makowiecki o.e.), brus. *язичник -ка* 'poganin' (TSBM), dial. 'plotkarz' (Nosovič).

Od *язы́ннык*, o suf. *-ica* p. I 98 (por. *язы́нна жена*).

K. H.

язы́нь *язы́нна* *язы́нно* 'dotyczący języka' (anat.), 'języka' (= gen. sg.), 'niepowsięgliwy w języku, lubiący mówić dużo i niepotrzebnie, gadatliwy, linguosus', np. *язы́нна жена*

~ pol. dawne XVI—XVII w. *języczny* 'dotyczący języka (anat.)', np. *żyłka języczna* (L.), wrzod *języczny* (SP XVI IB1), też dial. sli., np. *язично* x'orose (Lorentz PW), dawne *języczny* 'niepowsięgliwy w języku, wiele i źle mówiący' (np. mąż *języczny* od XV w.), gluź. *язы́нны* 'dotyczący języka', czes. *язы́нны* adi. od *язык* od XIV w., sla. *язы́нны* 'dotyczący języka (anat.)' (np. *язы́нне* spółuhlasky 'spółgłoski artykułowane językiem'), 'mówiący wiele i niepotrzebnie, gadatliwy', *язы́нна жена* (SSJ, Kálal);

slc. *jezičen* 'dotyczący języka (anat.)' (np. *jezične* nišice, *jezične* bradavičice), 'dotyczący mowy', 'wygadany, gadatliwy, mówiący dużo' (np. *jezičen* človek, też dial., Tominec Črni vrh), sch. *jezičan -čna* 'dotyczący języka (anat.)' od XVI w. (np. *jezična* kost), 'dotyczący mowy' (np. *jezičan* grešak), 'pogański' (np. *jezičan* narod), 'mówiący wiele, gadatliwy', np. *jezična žena* (od XVI w., RJAZ; też dial., np. Vuk), dial. *jezičan* 'taki, który zuchwale odpowiada' (Elezović Kos.-Met.), ser. *язичны* 'pogański', w Supr. też 'gadatliwy' (Sadnik — Aitzetmüller HAT), bulg. *езичен* adi. od *език* (np. *езичен* перв, *езична* кост), dial. 'gadatliwy' (Gerov, stąd RBE), maced. *язичен* = sch. *jezičan*, *jezički*, np. *язично* прашање (RMJ);

strus. *язичны*, *язичны* 'odnoszący się do języka' XIV w., 'obcoplemienny, pochodzący z innego plemienia' (народъ язичны), 'niechrześcijański, pogański' (земля язичны) od XI w., 'gadatliwy, mówiący dużo i niepotrzebnie; nieporadowany w mowie; swarliwy, kłótlivy' (np. *жена язична*, XI w.), ros. *язичный* adi. od *язык* anat. (np. *язычные* мышцы), 'artykułowany za pomocą języka, o spółgłoskach', dial. adi. od *язык*, 'część sprzętu rybackiego' (np. *язычные* перёвочки, SRSO Dop.), 'ostrzy w języku; lubiący porozmawiać, podyskutować, pokłócić się' (Словарь Дон.), ukr. *язичний* 'artykułowany przy pomocy języka, o spółgłoskach', dial. adi. od *язык* anat., u Żel., 'pogański', brus. *язичны* adi. od *язык* anat. (np. *язычны* мышцы), 'artykułowany przy pomocy języka' (np. *язычныя* рыці, TSBM), dial. 'nieporadowany w mowie, lubiący robić przysmówki, mówić docinki; lubiący plotkować lub osądzać innych' (Nosovič). ~

Na gruncie poszczególnych języków słow. wyraz zastępowany przez szeregą się produktywną formację na *-ovъ*:

pol. *językowy* od XVI w. 'dotyczący języka (anat.)', 'dotyczący języka jako mowy' (też dial. sli., Lorentz PW), dluž. *językowy* 'należący do języka (anat.)', gluź. *языkowy* 'is.' (P'uhil), czes. *языkový* adi. od *язык* od XV w. (np. rana *языková*, Gehauer Sl.), *языkový* hřiech (Novák SlHus), sla. *языkový* 'zrobiony z języka' (np. *языková* paštéta), 'związany z językiem' (np. *языková* kost), 'dotyczący mowy' (np. *языkový* zákon); slc. *jezičkov* 'dotyczący języka (anat.)', 'dotyczący mowy', sch. *jezičkov* 'dotyczący mowy', bulg. *езиков* adi. od *език*; ros. *языковой* adi. od *язык* (anat.), *языковой* 'dotyczący mowy', ukr. *язиковий* 'dotyczący języka (anat.)',

rzadko 'dotyczący mowy' (też dial., Żel.), brns. *языковы* 'dotyczący języka (anat.)'.

Adi. od *языкъ* z suf. *-ыш*. W poszczególnych językach słow. może być motywowane sekundarnie czasownikiem *языčiti*. K. H.

ęzyцьскъ *ęzyцьска ęzyцьско* zach. i pld. 'dotyczący języka'

~ pol. dawne XVI w. *języcki* adi. od *język* 'narząd mowy' (SI¹ XVI 131, w jednym przykładzie z Biernata z Lublina: *Języcki* członek ... najlepszy ktoregoby człowiek niemial, bydłu by się podlobien stał);

sch. *jęzički* 'odnoszący się do języka, mowy; zajmujący się badaniem języka', przestarz. 'pogański' (RSAN), ces. *языцьскъ* 'pogański' (Sadnik — Aitzetmüller ПАТ), bulg. *езицьски* 'ts.' (RBE). ~

Z ses. (o pochodzącym z śrbulg. suf. *-еский* w ros. zob. Kiparsky BE XXII 165—72); rus.-cs. *языцьскыи, азыцьскыи* 'należący do innego pleńienia', 'niechrześcijański, pogański', ros. *языцьскій* 'pogański' (SRJ, Dal), ukr. *языцьскій* 'ts.' (SUM), brns. *языцьскі* 'ts.'.

Adi. od *языкъ* z suf. *-ышъ*, o suf. Brodowska-Honowska SPS 52 m. W znaczeniu 'pogański' (ses. *языцьскъ* 'pogański', stąd w innych językach w tym znaczeniu) kalka z gr. *ἔθνηος* 'narodowy', 'obcokrajowy, pogański' (Mladenov BTR 648, BER I 483).

Zob. *ęzyцьшъ*.

T. Sz.

ęzyкъ *ęzyка (jęзыкъ jęзыка)* anat. 'elastyczny narząd mięsisty w jamie ustnej, organ smaku, u ludzi jeden z najważniejszych narządów mowy', (przen. synekdocha) 'język jako organ kierujący procesem mówienia, mowa', 'zespół wyrazów, zwrotów i form używanych w celu porozumienia się', 'przedmiot przypominający kształtem język': w stałych połączeniach: **длѣгъ** (jęзыкъ, **jęзыкъ**) 'o kimś mającym plotkarski, oszczereczy sposób mówienia', **jęзичи огни, полмене** 'wydłużone płomienie', **дѣжати** (jęзыкъ за зѣбу 'młczość, nie mówić', **мелти** (jęзыкѡмъ (pln. **jęзыкѡмъ**) 'dużo, niepotrzebnie mówić'; dem. **ęzyцькъ ęzyцька (jęзыкѡкъ jęзыка), pld. ęzyцьсь ęzyцьса (jęзыкѡсь jęзыка)**

ęzyкъ (jęзыкъ): ~ pol. *język -ka* anat. 'lingua' od XIV w., powszechne w dialektach (np. Kucala PSM 166, Dejna RKJE XXII 265, Olesch Sankt Annaberg, Pluta Dzierżysławice, Szymczak Domaniewek, Tomaszewski GL, Górniewicz Malbork, Sychta Kociewie, Lorentz PW), 'podłużny przedmiot zwięzający się na kształt języka, np. wąskie pasmo jakiegoś terenu' (od XV w., też dial., np. Szymczak l. c., Sychta SK, Lorentz PW), 'wyodrębniająca się część obuwia' (też dial., np. Dejna l. c., Kucala PSM 203, Olesch l. c., Szymczak l. c.), 'mowa określonej grupy społecznej lub jednostki' od XIV w. (też dial., np. Dejna l. c. Olesch l. c., Górniewicz l. c., Sychta SK, Lorentz PW), mieć *длуги jęзык* 'mieć złośliwy, plotkarski, oszczereczy sposób mówienia, robić plotki, oczerniać kogo' od XVI w., trzymać *jęзык за зѣбани* 'młczość, dochowywać tajemnicy', *млѣć jęзыкѡмъ* 'dużo, niepotrzebnie mówić' od XVI w. (też dial., np. kasz. *jęзѣкѡ млѣć* 'ts.', Sychta SK), *jęзыкѡ огниа* 'płomienie' (już w XVI w. *jęзыкѡ огнисте, jęзык огниowy*); dawne 'jeniec schwytany dla powzięcia wiadomości o nieprzyjacielu' od XVI w., 'narod, pleńię, gens certae cuiusdam linguae' od XV w., dial. kasz. 'górna, wewnętrzna część igły do wiązania sieci, stanowiąca ostrze zwrócone ku dołowi',

'Półwysep Hel' (Sychta SK), także w różnych nazwach bot., np. jeleni język 'Scolopendrium officinarum' XV—XVIII w., wółowy język 'miotłunka płamista, Pulmonaria officinalis' XV—XVI w., owczy język 'ts.' XVI w., psi język 'Anchusa officinalis' XV—XVIII w. (w XV w. też język sobaczy), ptaszy : ptaczy język 'owoc jesionu, semen fraxini' XV w., w XVI w. również język anat. 'języczek podniebienny, uva' (SP XVI IBI), połab. jōšček (*języka) anat. 'lingua', jęzaitč nom.-acc. pl. (*języky), dluz. język -ka anat. 'lingua' (od XVII w., Schuster-Sewc EW 438, też dial., Fasske Vetschau; przen. 'ryjek pszczoły', Muka), 'mowa' (w tym znaczeniu nowe, Schuster-Sewc l. c.), bot. jelenowy język 'Scolopendrium officinarum', wółowy język 'Anchusa officinalis', psowy język 'ostrzeń pospolity, Cynoglossum officinale', cerwjony język 'Anchusa tinctoria' lub 'Buglossa rubra', głuź. jazyk -ka anat. 'lingua' (od XVII w., Schuster-Sewc EW 437, też dial., Jentsch Rodewitz), 'mowa' (od XVIII w., Schuster-Sewc EW 438), czes. jazyk -ka anat. 'lingua' (od XIV w., też dial., Lamprecht Opava), 'coś podobnego kształtem do języka, np. część spustowa zamka, wyodrębniająca się część buta', 'plomień buchający w górę' (np. jazyky ohně), 'mowa określonej grupy społecznej' od XIV w., stezes. jazyk -ka : -ku (Gebauer HMC III 1, 32) XIV—XV w. też 'naród, narodowość', w stałych połączeniach np. zlé jazyky, zli jazykové 'ładnie mówiący źle o innych', mit zly jazyk 'mówić złosiłwie' (SSJČ; już stezes. XV w., Gebauer Sl.), držet jazyk za zuby 'mlezcę, zachowywać tajemnicę' (SSJČ; por. stezes. XVI w. Nechtá jazyku za zuby mivati, Gebauer Sl.), mliti jazykem 'dużo mówić' (SSJČ), bot. jeleni jazyk 'Scolopendrium vulgare' od XV w., volský jazyk 'Anchusa officinalis', psi jazyk 'Cynoglossum officinale' od XV w., dial. berani jazyk 'babka lancetowata, Plantago lanceolata' (Přír. slov.), stezes. XV w. voluj (: volový) jazyk 'Buglossa' (Gebauer Sl.), sla. jazyk -ka anat. 'lingua' (od XV w., Ryšánek Žil. kn.; też dial., np. Ripka Dolnotrené. 92), 'przedmiot przypominający podłużnym, wąskim kształtem język', np. jazyky plameňa, ohnivó jazyky o 'wysoko płonącym ogniu' (dial. 'część śmie u wozu', SMS XIX 432), 'mowa; mowa jakiejś grupy etnicznej lub społecznej' od XV w. (Ryšánek l. c.), mat' zly jazyk 'mówić uszczypliwie, z zamiarem urażenia kogoś', dlhý jazyk o 'gadaliwej kobiecie', držat' jazyk za zubami 'mlezcę, zachowywać tajemnicę', jazyk za zuby! 'mlecz!, mlezcie!', mlit' jazykom 'ciągle i dużo mówić' (SSJ), bot. w nazwach (zwłaszcza ludowych) roślin mających liście wąskiego, podłużnego kształtu, np. psi, volový jazyk 'Anchusa, farbownik', jeleni jazyk 'Scolopendrium vulgare', hadí jazyk 'Ophioglossum' (Buffa SBN 300); sle. jězik -ika anat. 'lingua' od XVI w. (Megiser 1592, Bezlaj ES I 231), 'coś podobnego kształtem do języka', np. ognjen jezic, jezic zvona (u Pleteršnika też 'wyodrębniająca się część buta', 'wystająca deseczka w ulu', 'śnica wozu', 'część spustowa zamka', 'trzósło u pluga'), 'mowa; mowa jakiejś grupy etnicznej lub społecznej' od XVI w. (Megiser 1592), držati jezic (za zobmi) 'nie nie mówić, mlezcę', jezic za zobci 'mlecz!', imeti dolg jezic 'dużo mówić' (Pleteršnik, SSKJ), bot. np. volovski jezic 'Anchusa', jelenov jezic 'Phyllitis scolopendrium', kačji jezic 'Ophioglossum', pasji jezic 'Cynoglossum' (SSKJ, Bezlaj ES I 232; też dial., ZNŽO XXXI 169), volovji jezic 'Scolopendrium vulgare' (Pleteršnik), dial. np. volovski jezic 'ts.' (ZNŽO l. c.), kačji jezic 'Orchis mario' (ib.), seh. jězik m. (dial. jězik : jězik, Elezović Kos.-Met.; czakaw. jazik, ŌDL I 373, Jurišić Vrgada, czakaw. też z metatezą zajik, np. Jurišić o. c., HDZ I 183, RJAZ s. v. jězik; u Vuka

z Chorwackiego Przymorza *zàik*) anat. 'lingua' (od XIV w., RJAZ; też dial., Vuk, ČDL l. c., Jurišić l. c., Elezović l. c., Koschat Baumgarten), 'coś, co jest podobne kształtem do języka, np. wyodrębniająca się część buta; część spustowa zamka; kręcąca się część klekotki; serce dzwonu (od XVII w.); wąska, wydłużona część, kawałek ziemi, lasu itp.; płomień; dym, mgła itp. wznoszące się w górę, wstążka płomienia, dymu, mgły itp.' (dial. np. 'drewniany pręt pily, którym naciąga się powróż', 'część listwy kołowrotu', 'górna przednia szpiczasta część serdaka', RSAN), 'mowa' (od XIV w., RJAZ; też dial., Vuk, Koschat l. c.), 'jeniec wzięty do niewoli w celu zasięgnięcia informacji o nieprzyjacielu', przestarz. 'naród' od XII w. (RJAZ, RSAN), *duj jezik* imati 'być gadatliwym, mówić dużo i szkodliwie, plotkować o innych', *zuo jezik* 'skłonność do obmawiania; obmawianie, oczernianie', *zli jezici* 'ludzie mówiący źle o innych, lubiący obmawiać', *ognjeni jeziki* 'płomień' (RJAZ z Biblii z XVIII w. i u Vuka w przekładzie Nowego Testamentu), *držati jeziki za zubima, i za zuba* 'nie mówić, milczeć' (RJAZ, RSAN), *jezik za zube!* 'milcz!' (Vuk), *mljeti jezikom* 'mówić dużo, bez umiaru, bez przerwy, paplać' (RSAN), bot. *jezik*, dial. *zàik, zàjik* (z metatezą, zob. wyżej) 'Cynoglossum' (Simonović BR 157), *volovi jezik* 'Anchusa officinalis' od XVII w. (Belosteneć, RJAZ), *volovski, voluji, volovni jezik* 'ts.' od XVII w. (RJAZ), *jelenji jezik* 'Scolopendrium vulgare', *jelenski, jelenov jezik* 'ts.', *vrapčji* (dial. *vrepčji*, RSAN) *jezik* 'nawrot polny, Lithospermum arvense' (RJAZ, Simonović o. c. passim), *ses. ѡзыкъ* anat. 'lingua', 'mowa', 'głos', 'naród'. *ѡзыкъ* pl. 'poganie', bulg. *език* anat. 'lingua' (też dial., np. Gerov, BER I 483, BDial. III 64, VI 28, 171, VIII 233), 'coś podobnego kształtem do języka, np. część spustowa zamka; zwężona część płomienia (w połączeniu ognen *език*); serce dzwonka' (u Gerova też np. 'pęcherz, torebka z ikrą rybią; część łapki, na którą zakłada się przynętę; część pluga, do której przykręcony jest lemiesz'; dial. 'ruchoma część miedlicy', Stojkov Banat, BDial. X 69), 'mowa; mowa jednego narodu' (też dial., BDial. III 64, VIII 233), u Gerova także 'naród, plemię', rzadko 'jeniec wojenny schwytany dla zasięgnięcia informacji o nieprzyjacielu' (RROD), *злите езици* por. 'ludzie mówiący źle o innych, plotkarze', *има дѡлго езык* 'być bardzo gadatliwym', *огнени езици* (RBKE z Jaworowa, por. u Gerova Големи *езици* *пламник* *блѡрѡха* *стрѡхата*), *дрѡж си езика!* 'milcz!', por. por. *свѡя си езика зад зѡбите* 'mówić uważnie, nie mówić byle czego' (RBE), *мѡля с езика си* 'mówić dużo, bez umiaru, paplać' (RBE), por. też np. *Езыкѡт* по-зле *сече* от ножа; *Нѡма* по-сладко от *езика* и по-горѡчиво от него (Gerov), bot. np. *волски или еленски езык* 'Scolopendrium vulgare', maced. *јазик* anat. 'lingua' (też dial., np. Reiter Titov-Veles), 'coś podobnego kształtem do języka, np. wyodrębniająca się część buta; wydłużona część płomienia' (dial. też 'część brzozy', Reiter o. c.), 'mowa' (dial. też np. *инѡик* 'lingua' (anat.), 'mowa', *наш инѡик* 'nasza mowa, gwara' (Mačeki SW), w stałych połączeniach np. *долг е во јазиком* 'mówi dużo i szkodliwie o innych, obmawia', *лошите јазичи* 'ludzie mówiący źle o innych, lubiący obmawiać', *јазичи пламен* 'płomień', *дрѡжи си го јазиком* 'milczy';

strus. *ѡзыкъ, ѡзыкѡ* anat. 'lingua' od XIII w., 'mowa' od XI w., 'naród, plemię' od XI w., 'jeniec wojenny schwytany dla zasięgnięcia wiadomości o nieprzyjacielu' od XII w. (w XII—XIII w. wyjątkowo też 'przewodnik', 'zeznanie świadka', 'zapis testamentowy', *ѡзыкъ* pl. 'innowiercy' od XI w., ros. *язык -ка* anat. 'lingua', 'coś podobnego kształtem do języka, np. serce

dzwonu (też u Dala); podwodna mierzeja lodowa' (Opyt, Dal), 'drag łączący części bryczki' (Slovarь Don.), язык мялицы 'ruchoma część międlicy' (Dal, SRSO, Slovarь Novosybir.), язык замка 'część spustowa zamka' (Dal), язык в ловушке 'ruchoma część paści, pułapki' (ib.), 'mowa, sposób wyrażania myśli, charakterystyczny dla jakiejś grupy społecznej lub jednostki', 'jeniec wzięty do niewoli dla zasięgnięcia informacji o nieprzyjacielu', przestarz. 'naród', w stałych połączeniach np. длинный язык у кого o 'człowieku gadatliwym, mówiącym nazbyt dużo i niepotrzebnie', злые языки o 'ludziach lubiących obmawiać, mówić źle o innych, o plotkarzach, oszczercach', dial. долги́й язык o 'człowieku niepokamowanym w mówieniu' (Slovarь Rjazan.), языки пламени 'płomienie', держать язык за зубами 'mlezcć, nie nie mówić', pot. молотъ языком 'dużo mówić, mówić byle co' (też dial., np. Eliasov Zabajkałь), bot. воловий язык 'ostrzeż pospolity, Cynoglossum officinale', олений язык 'Scelopendrium officinarum' (Dal), ukr. язык -ка anat. 'lingua' (też dial., Hrinčenko, Żel.), 'coś podobnego kształtem do języka', np. вогняні язики 'płomienie', dial. np. 'ruchoma część kłecza składającego się z dwóch płytek' (Hrinčenko), 'wąskie pasmo łądu, ziemi' (Żel.), przestarz. (wg SUM) 'mowa' (od XV w., SSUM; też dial., Hrinčenko, Żel.), przestarz. (wg SUM) 'naród' (od XV w., SSUM; też dial., Hrinčenko), 'jeniec wzięty dla zasięgnięcia wiadomości o nieprzyjacielu' (też dial., Hrinčenko), 'serec dzwonu' (SUM), stokr. XV w. też 'testament' (SSUM), w stałych połączeniach np. злі язики 'ludzie zajmujący się plotkami, oszczerecy', довгий язык 'człowiek gadatliwy; gadatliwość, nieumiarowanie w mowie', тримати (держати) язык (языка) за зубами 'mlezcć, nie nie mówić', молоту языком 'mówić szybko, byle co' (SUM), bot. волювй язык 'Anchusa officinalis' (Makowiecki Sl. bot. 29), brus. язык -ка anat. 'lingua' (też dial., np. Šaternik Červ., Bjałьkevič Mohylew, Sejaškovič Groduo), 'coś podobnego kształtem do języka' (np. языки польмя 'wydłużone części płomienia', язык звана 'serec dzwonu', dial. язык черниці, мялкі 'ruchoma część międlicy', Šaternik l. c., Šatalava BDS, Leks. Polesja 280), 'zdolność mówienia, przekazywania myśli słowami, mowa', 'jeniec wzięty dla zasięgnięcia wiadomości o nieprzyjacielu', w stałych połączeniach, np. доўгі язык o 'człowieku gadatliwym, mówiącym dużo i niepotrzebnie', злыя языкі 'ludzie lubiący obmawiać, mówić źle o innych, plotkarze, oszczerecy', трымаць язык за зубамі 'mlezcć, nie nie mówić' (TSBM), малотъ языком 'mówić dużo, bez umiaru, byle co' (też dial., np. Šaternik l. c.), bot. np. валовы язык 'Anchusa officinalis' (Kiselevskij Bot. sl.). ~

języčka: ~ pol. języczek -czka dem. od język, dłuż. języček -eka dem. od język, głuź. jazyček -čka dem. od jazyk, czes. jazýček -čka dem. od jazyk, sla. jazýček -čka dem. od jazýk;

sl. jezīček -čka dem. od jezīk, sch. jezīčak -čka dem. i hip. od jezīk;

stros. XVII w. язычок, ros. язычок -чка dem. od язык, ukr. язичок -чка dem. od язык, brus. язичок -чка dem. od язык. ~

języček: ~ sl. jezīček -ček dem., sch. jezīčak -čak dem., bulg. езичек dem. od anat. език. ~

Psl. (j)ęzy-kъ z suf. -kъ (zob. I 89, por. kamъ-kъ, polm-ykъ) od *(j)ęzy (zachowanego być może szczerkowo w psl. gax-ęzъ, zob.). W poszczególnych językach słow. istnieją też zwykle ekspresywne wyrazy wskazujące na podstawowe ęz-: pol. jęzor 'język' (zgrubiłe, pogardliwe) od XVII w. (p. Sław-

ski SE I 579—80), głuź. *jazorić* 'jąkać się' (Schuster-Šewc EW 438), pol. dial. *jęzłowńica* 'plotkarku' (Sychta SK), sle. dial. doleńskie *jęzati* 'jąkać się', u Dalmatina *jezati jeziki* (Pleteranić), ros. dial. *язать* 'obieczać, dać słowo', *язаться* 'ts.', *язинуть* tambowskie 'gadać bez przerwy, pleść', 'patrzeć, gapić się wysunąwszy język' (Opyt, Dal), sch. *jęza* hip. od *jęzik*, dial. czarnogórskie *jezman* 'mowa', 'umowa, radzenie się' (RSAN; o suf. *-man* I 131), ukr. dzieci. *язе* m. 'język' (Hrinčenko, u Żel. *язе* m. 'ts.').

Podstawowe *ęzy* było wyjątkowym w psł. masculinum na *-ā* (zob. niżej odpowiednik irański), por. z tej samej dziedziny semantycznej fem. na *-ā*: *bry brare*). Dokładny odpowiednik pierwotnego *(j)ęzy tylko w bałt.: stpr. *insuris* 'ts.' (zapewne też m., nom. wg acc. *insurin-* z pierwotnego **insū*). Wyraz niewątpliwie odziedziczony. Inne języki ie. wykazują w tym samym podstawowym znaczeniu nazwy identyczne budową ale z przekształconą samogłoską, a zwłaszcza spółgłoską sylaby I. Pierwotną postać ie. pozwalają zrekonstruować: słac. *dingua*, germ. **tungōn* (got. *tuggo*, stnord. *tungu*, stwniem. *zunga*), wskazujące na ie. *duǵhā*, *duǵhūā*. Bsl. *inžā*, pominawszy zmianę nagłosu (p. niżej) tzn. zanik *d-* (por. *dǵʷs*: lit. *ilgas*) kontynuuje dokładnie ie. *duǵhū*. Zmiana nagłosu jest jednym ze sposobów celowego zniekształcenia pierwotnej postaci ie. pod wpływem tabu (odwieczny lęk przed złowrogą mocą złych języków) wpływającego uciąż na zmianę pierwotnych nazw części ciała (p. Havers NLS 60, 120—1, 122—4). Podobnie stirl. *leug* 'lingua' (temat na *-ā*) wykazuje sekundarne *t-* zamiast *d-*. Najczęściej sposobem celowego zniekształcenia pierwotnej postaci ie. jest adideacja drogą etymologii ludowej do kontynuantów ie. *leiǵh-* (p. *lecati ližq*, por. ros. dial. *язик* 'język'). Wyjątkowo (p. niżej odpowiednik toch.) spotyka się też w tej samej funkcji metatezę.

W tym samym podstawowym znaczeniu: lit. *liežāvis* (nagłos pod wpływem *liežti* 'liżać'), łac. *lingua* (*l-* z *lingō* 'liżę', o starej postaci *dingua* p. wyżej), orm. *lezu lezi* (od X w. też *lizu* ze starszym *-i-*; *-r-* sekundarne), nagłos wg *liz(an)em* 'liżę', awest. *hizvā* m., *hizvā* f., stind. *jihvō* f. (przedaryjskie *ǵiǵhūā* < **daǵhūā*, *-i-* z *lih-* 'liżać'), toch. A *kāntu* (metateza z **tānku*), B *kantva* (metateza z **tānku*).

Język jest organem kierującym procesem mówienia, stąd przen. (synekdocha) 'mowa, zespół wyrazów, zwrotów i form używanych w celu porozumienia się'. Ten sam rozwój znaczenia np. w łac. *lingua*, gr. *γλῶσσα*. Ale znaczenie 'lud, naród' jest wędrowną kalką z łrlac. *lingua* (Meillet SC 515), por. też gr. *γλῶσσα* 'język, mowa': 'naród mówiący odrębnym językiem'. Późniejszymi wędrownymi kalkami z języków europejskich i klasycznych są też liczne wszędzie rozpowszechnione złożone terminy botaniczne typu *elenijsz język*, *rolowjsz język* (p. Rostafiński Symbola 99, Machek ČSR 33—34). O wczesnej kalce bizantyjsko-orientalnej w znaczeniu 'jeniec schwytyany dla powzięcia wiadomości o nieprzyjacielu' i o wyrażeniu *dostać (schwytać) języka* p. Moravesik IJSLP IV, 1961, 34—7, Plezia Acta Antiqua ASH X 4, 1962, 399—402.

Meillet Ét. 171, 267, 335, Berneker SEW I 270, Trautmann BSW 270, Trautmann APSD 347, Pokorny IEW 223, Vasmer REW III 485, Fraenkel LEW 369—70, Sławski SE I 580—1, Skok ER I 781, Bezlaj ES I 231—2. — Mało prawdopodobne (trudności morfologiczne i semantyczne) próby dalszej etymologii: Machek ES² 218—9 nawiązywał do psł. *ęzys* 'wąski' (ie. *anǵhū-s* 'ts.'). — ESSM VI 74—5 dopatruje się tu złożenia: człon II łączy się z ie.

ghcu-, psl. *zvati zoro* 'zwać, wzywać', człon I w bsl. *inzu-* łączy z praep. *en 'w'*. — Zob. (*ry*)*solpiti*, tam o (*ry*)*solpiti* (języko), p. Anikin, Ełim. 1982 (1985), 65—70. K. H. — P. S.

eżibaba: pin. też eżibaba 'mityczna zła istota o mocy czarodziejskiej pod postacią brzydkiej staruchy'

eżibaba: ~ czes. *ježibaba* 'według wierzeń ludowych szkodna starucha o nadprzyrodzonej mocy, nieprzyjazna ludziom', przen. 'zła, kłótniwa kobieta', sła. *ježibaba* 'postać z bajek, przedstawiona jako stara, obrzydliwa, zła kobieta: strzyga, czarownica', też dial. (Stanislav Liptov 153, u Kálala *jenžibaba*), dial. także przen. 'zła i mściwa kobieta' (Ripka Dolnotrenč. 126):

sł. *ježi baba* 'mityczna zła istota o mocy czarodziejskiej, w postaci kobiety' (SSKJ), sch. *ježibaba* 'zły duch, który według wierzeń ludowych przynosi niepogodę' (RSAN, Bulat JF II 281). ~

eżibaba: ~ pol. dial. kasz. *jężibaba* 'kobieta cheiwa, pyskata, jędza', 'czarownica, wiedźma' (Sychta SK), sła. dial. *jenž'ibaba* (Kálal):

ros. dial. *ежѹ-баба* 'baba-jędza, wiedźma', 'zła kobieta' (SRNG), ukr. dial. *єжѹбаба* 'wiedźma', 'gąsienica *Bombux rubi*' (Hrinčenko). ~

Zasięg wskazuje na nowo złożenie z *eżiti* i *baba*, o budowie Handke PJ PAN 81, s. 99—102, Milewski IIO 111—2 (tu też o typie *eżi-baba*).

Polivka RES II 256 nn.

K. H.

eżiti eżo: zach. i pld. też eżiti eżo 'przejawiać zło, złościć', zwykle z pron. się 'przejawiać zło, złościć się'

eżiti (se): ~ rekonstrukcja oparta na compositum *eżibaba* (p.). o sch. *ježiti se* p. *ežiti*. ~

eżiti: ~ pol. dial. kasz. rzadkie *jężec się, jężec się* 'złościć się' (Sychta SK), sła. dial. *ježit'* 'złościć, szeznić, podszeznuwać, podjudzać' (Kálal);

sł. *ježiti -im* 'gniewać, złościć', *ježiti se* 'gniewać się, złościć się' (też dial.; w XVII w. *ježiti se* 'indigne ferre', Pletersnik, Bezłaj ES I 231); sch. dial. *ježiti ježim* 'złościć, gniewać', *ježiti se* 'krzyczeć na kogoś; złościć się' (RSAN), dawne XV i XVII w. *izjžiti se izjžim se* 'rozgniewać się, rozzłościć się' (RJAŽ, Skok ER I 780). ~

Denominativa od *eža, eżca* (o budowie p. I 57). Niektóre z wyrazów podanych pod *eżiti* mogły powstać późno na gruncie poszczególnych języków słow. K. H.

Ě

ěda 'czynność jedzenia, esus', 'pokarm, pożywienie, cibus, esca'

~ pol. dial. kasz.-sli. *jáda* 'posilek, pokarm, strawa' (np. To je dobrá *jáda*), 'ciepły pokarm dla zwierząt domowych', np. *švířná jáda* (Šychta SK; AJK I m. 49 cz. II 135—6; 'jedzenie dla zwierząt domowych i ludzi', por. Rzetelska-Feleszko NFPS VIII 132—3), też 'czynność jedzenia' (Lorentz PW), poza tym dial. *jéda* 'gardziel, przetyk' (tylko SW bez podania źródła, z przykładem: Wzion go za *jéde*);

bułg. z r. 1840 *яда* 'smak' (Duvernois II 2613: тия овощки няхаха добра *яда*);

stros. *nda* XVII w. w przykładzie: Жаравль не каша, *eda* не наша (SRJ XI—XVII), ros. *edá* (u Dala też *ядá* 'czynność jedzenia, np. Весь день *eda* да питьё идет, też dial., np. Slovarь Rjazan.), 'jadło, strawa, pożywienie, posilek' (SSRJ, Dal), dial. *edá* 'apetyt' (SRNG, Slovarь Rjazan.), rycúnáя *edá* 'potrawa z jarzyn: ogórków, pomidorów itp.' (Slovarь Don.), ukr. *їдá* 'czynność jedzenia', 'pokarm, pożywienie', dial. też 'czynność jedzenia' (Žel.), brus. *ядá* 'czynność jedzenia', 'pokarm, pożywienie, jadło' (TSBM), też dial. (np. Nosovič, Bjaľkovič Mohylew, Šaternik Červ.). ~

Nomen actionis > nomen acti od *ěsti ěmь*, o budowie p. 1 60. Kontynuuje ie. *ēdā*: lit. *ėda* 'czynność jedzenia' (LKŽod.), lot. *ēda* 'przynęta', pl. *ędas* 'pasza, żarcie', 'zgrzyzota, dręcząca troska, zmartwienie' (Mühlenbach I 572), stnord. *ēta* 'żarcie'.

Trautmann BSW 66, Fraenkel LEW 125, ESSM VI 38, Pokorny IEW 288, Holthausen VEWA 7. T. Sz.

ědačь zob. **ědakъ**

***ědadlo**. Rekonstruowane przez ESSM VI 38. Ale rozbieżność znaczeń w poszczególnych językach słow., produktywność formantu a także sekundarność podstawy derywacyjnej wykluczają prasłowiańskość. F. S.

ědakъ *ědakla* pldn.: pld. *ěđakъ* *ěđak'a*: pld. *ědačъ* *ědač'a* 'człowiek dużo jedzący, żarłok, edax'

ědakъ: ~ pol. dial. *jadak -ka* 'człowiek dużo jedzący' (PF IV 201), czes. dial. *jedák -ku* 'język' (Přir. slov.), u Jungmaana *jedák -ku* 'gardziel: krtań', 'żarłok', sla. dial. *jedák -ka* 'człowiek, który dużo je, lubiący jeść', 'człowiek, któremu trzeba dać jeść' (SSJ, Habovštiak Orava 150);

ros. dial. *edák -ka* 'człowiek lubiący dużo jeść, żarłok', 'człowiek, któremu trzeba dać jeść' (SRNG), ukr. dial. *їдák -ka* 'człowiek, który dużo je' (Žel., stąd u Hrinčenkii), brus. dial. *ядák* 'ts.', 'człowiek, któremu trzeba dać jeść, stołownik' (Nar. slova 156, 204), *їдák* 'ten, kto lubi dobrze zjeść' (NS 295). ~

ěd'aka: ~ sch. dial. czarnogórskie *jědāk jědāka* 'ten, kto je' (Zore, Rad JA 170, s. 209). ~

ědačs: ~ sch. dial. *jědāč -āča* 'ten, kto je', 'człowiek cheiwy' (RSAN), bułg. pol. *jadāu* 'człowiek głodny, ten, kto chce jeść' (np. *Ядау много, ядене малко*, BTR), maced. *jadau* 'żarłok', przen. 'dreczyciel'. ~

Nomen agentis od *ěsti*, *ědati*, o budowie p. I 89—90, 102. Bliskie budową łac. *edāx -acis* 'żarłok'. Por. *ědaks*. T. Sz.

ědati 1. *ědaju* 'jadać, wielokrotnie jeść'

~ pol. *jadać -dam* 'jeść, posilać się co jakiś czas, jeść od czasu do czasu, jeść zwykłe' (też dial., np. Sychta SK, Lorentz PW, Dejna RKJE XXII 238) od XV w. (w XV w. tylko 1 przykład 'edere, cibum sumere', poza tym w stpol. tylko z pref.; w XVI w. już częste *jadać* 'spożywać pokarmy, posilać się', przen. też *jadać* z kim 'współżyć, przestawać z kim'), dłuż. tylko z pref., np. *hobjědas* 'objadać, obgryzać', czes. *jídati* 'często, regularnie jeść, jadać' od XV w. (stezes. *jědati -aju*);

słc. *jědati -am* 'mieć zwyczaj jeść, lubić jeść, jadać', sch. dawne XVII w. i u Stulicia *jědati jědām* (akcent wg RJAZ) iter. do *jěsti*, np. Meso u petak, u subotu ne *jídati* (RJAZ), wyjątkowe *jědati se jědām se* 'gniewać się' (RSAN: 1 przykład), ser. tylko z pref. *єдѣдати -ам* 'zjadać', es. *ядати -ам* 'edere' (Miklosich LP);

stros. *ядати*, od XI w. *ядати -ам* 'jeść' (SRJ XI—XVII, Srezn., ESSM VI 39), ros. pot. *edāmb -āio* 'jadać' (SSRJ, Dal, też dial. SRNG), ukr. *ědāmu -āio* = ros. *edāmb* (URS, SUM, Hrinčenko). ~

Iter. do *ěsti* *ěms*, o budowie p. I 47.

T. Sz.

ědati 2. zob. *ědovati*

ědenъje zob. *ěstъje*

ědera zob. *ědero*

ědero n. (pl. *ědera*): *ěдеръ ědera* m. wsch. 'pokarm, pożywienie, jadło'

ědero: ~ ros. dial. *ěдеро* 'potrawa, pożywienie, strawa', może tu też należy z pieśni lud.: За тѣ *пѣдера* сахарныя за то пошло разное пьяное. ~

ěders: ~ ros. z bylin *пѣдеры* w przykładzie: Приехали ис поля добры молодцы его удалые привезли штеры и *пѣдеры* всякие (Eckert ZS XIX 491: acc. pl. od *ěders*), dial. *ідер -ра*: -ру 'potrawa, jadło, strawa' (np. ołonieckie: Много было у батюшки и штеры и *идеры*), dial. także *едер -ра* 'żołądek' (co do rozwoju znaczenia por. np. bułg. dial. *ѣдало* 'pożywienie, pokarm': ukr. dial. *ěдало* 'żołądek', inne przykłady jak np. lit. *ėdmenė* 'to, co się je': 'gęba, pysk', p. Eckert l. c. 492). ~

Por. 1. Z wtórną singularyzacją pierwotnego pl. *ědera* (por. np. *ěsla* f., p. *ěsli*; *śbza*, p. Sławski SE V 454); stros. z r. 1652 *пѣдера* 'pokarm, pożywienie, jadło' (również w połączeniach *штера пѣдера*, zob. SRJ XI—XVII), ros. dial. *ěдера, ідера* 'ts.' (SRNG).

2. Wskazujące na *ěders* lub *ědero*: z XVII w. купить на *едеру*, что не стало у них хлеба (Eckert l. c. 491).

Derywat odpierwiastkowy od *ěsti* (zob.) z suf. *-ero*: *-ers* (podobne budową formy p. II 23—4). Ślad ie. tematów na *-r-*: lit. *ėdrà* 'pokarm', gr. *είδαρ*

(< *ēðfap) 'ts.' (Frisk GEW I 445), het. *etri* 'jedzenie, pokarm', luwijskie *adri* 'ts.'. Na możliwość pierwotnej heteroklizy wskazywałoby *īdmę* (zob.), por. przytoczone wyżej gr. εἶδαρ, pl. εἶδατα (pierwotny temat na -r/n-).
Eckert ZS XIX 491—9, ESSM VI 39—40. T. Sz.

ēderъ zob. ēdero

ēditi zob. ēdovati

ēdivo : pld. i wsch. *ēstivo* 'to, co się je, jedzenie, pożywienie, jadlo'

ēdivo: ~ stpol. XV w. *jedziwo* 'potrawy, artykuły spożywcze, cibi, epulae', w XVI w. *jedziwo* 'żywność, pożywienie' (SP XVI IBL z Murmeliusza), czes. dial. *jedziwo* 'jedzenie' (Kott Dod. DSM), sła. *jedivo* 'jedzenie, pokarm; artykuły spożywcze' (SSJ, też dial. Habovštiak Orava 160);

sła. *jedivo* 'żywność, wikt, pożywienie' (Pleteršnik), sch. *jēdivo* 'jedzenie, pożywienie', 'przyjmowanie pożywienia, jedzenie' (RSAN), bułg. rzadkie *ядуво*, dial. *ядуво*, *ядувы*, *ядевы*, *ядуво* 'pokarm, pożywienie' (RBKE, Gerov, BDial. IV 204, V 209, VI 40);

strus. *ядуво* 'pożywienie, pokarm' (Srezn.), ros. dial. *едуво*, *едуво* 'jedzenie, pokarm' (SRNG). ~

ēstivo: ~ sła. *jestivo* 'produkty spożywcze' (Pleteršnik), sch. *jēstivo* i *jestivo* 'jedzenie, pożywienie' od XVI w. (RJAZ, RSAN);

ukr. *їсмво* 'artykuły spożywcze, żywność, jadlo' (tylko Hrinčenko). ~ Por. es. *нствивнь* 'edulis' (Miklosich LP).

Od *ēmь* (*ēd-mь) *ēsti*, formacja *ēstivo* oparta na pierwotnym partice. praet. passivi *ēstъ. O tworzącym coll. suf. -ivo p. Vaillant GC IV 713—5, Sławski SE V 288.

Por. Trubačev Etim. 1973, 16, Varbot VJa 1976, 6, 37—8, ESSM VI 54. T. Sz.

ēdlo 'czynność jedzenia', 'to, co się je, pokarm, pożywienie'

~ pol. dziś przestarz. *jadło* 'to, co się je, pokarm, żywność, pożywienie, jedzenie' (też dial., np. AJWlkpol. I m. 107, sli. *jadło*, *jadło*, Lorentz PW, śląskie *iodduo*, *iodlo* 'ts.', Olesch Sankt Annaberg, Zareba Siołkowice) od XV w. (Sławski SE I 485; w XVI w. *jedlo*, to dziś dial. plu., rzadziej *jadlo* 'pokarm, pożywienie, cibus'), dial. *jadlo* też 'pokarm dla zwierząt domowych' (Karłowicz SGP, Dejna RKJL XXII 239), 'wikt, utrzymanie' (Zareba AJŚ V m. 810), przestarz. XIX w. 'czynność jedzenia, spożywanie posiłku' od XVI w. (też dial., np. Kucala PSM 190, Olesch l. e.), wyjątkowo dial. *jadlo* 'usta' (Karłowicz SGP: Młpol.), dłuż. *jēdlo*, dial. *jedlo* 'pokarm, żywność, potrawa', u Jakubicy XVI w. *gedlo* 'Essen' (Schuster-Šewc EW 451), gluź. *jēdlo* 'pokarm, pożywienie, żywność' (o zasięgu wyrazu w tym znaczeniu zob. Sorb. SA V m. 94), dial. 'zarcie' (Michalk Neustadt), czes. *jidlo* 'strawa, potrawa, pokarm przygotowany do jedzenia' (też dial., np. Ulššený Čes.-mor. 167—8, *jidlo*, Hruška DSCh) od XIV w., 'czynność jedzenia' od XV w. (stezes. *jiedlo*, Gebauer Sl.), sła. *jedlo* (też dial., np. Habovštiak Orava 134) 'pokarm, żywność, pożywienie', 'czynność jedzenia' (SSJ, Káhal);

sła. *jēlo* 'czynność jedzenia' (Pleteršnik), przestarz. 'pokarm, pożywienie, potrawa' (Pleteršnik, SSKJ, też dial., Tominec Črni vrh), sch. *jēlo* (dial.

zach. *jĭlo* 'pokarm, pożywienie; posiłek; artykuły spożywcze' (w obu znaczeniach też lud., RJAŻ, RSSAN; u Vuka 'cibus'), bułg. dial. *яло, ієдо, ело* 'potrawa; artykuły spożywcze' (Gerov, Gerov Dop.), rodopskie *ѐло* też 'żądza jedzenia, głód' (BDial. II 157);

ros. dial. *ѐло* 'pokarm' (tylko Dal IV 1518: pln., wsch., tambowskie; SRNG nie notuje), ukr. dial. (zapewne z pol.) *їдло* 'ts.' (Zel., Hrinčenko, Stieber *Діалект. м.* 72), stokr. XVII w. *удло* 'ts.' (ESSM VI 41).

Nomen actionis (> nomen acti) z suf. *-lo* od *ěsti ěmь* (**ěd-mь*), o budowie I 101. T. Sz.

ědmę *ědmene* wsch. 'jedzenie, pokarm, zwykle o ziarnie, zbożu, przeznaczonym na pokarm, nie do siewu' (jako przeciwieństwo do *sěmę sěmene*)

~ stros. XVI—XVII w. *ѣмена* 'ziarno przeznaczone do jedzenia, do karmienia bydła, w odróżnieniu od ziarna przeznaczonego do siewu', używane w zwrocie *на сѣмена или на ѣмена* 'do siania lub do jedzenia' (SRJ XI—XVII, ESSM VI 41), ros. dial. *ѣмены* pl. 'to, co jest przeznaczone do wyżywienia, do karmienia, zwykle o ziarnie, w odróżnieniu od ziarna siewnego', pr. na *ѣмены* 'do jedzenia, do karmienia, na pokarm', Это семены, а это ѣмены, все скушаем до весны; Этот хлеб — на семены ('do siania'), а этот — на емены ('do jedzenia'), *ѣмена* f. sg. 'ts.' (na сечена и на емену), też w formach *ѣмины, ѣмины, ѣмины* pl. 'ts.' (Опыт, Опыт Доп., Mirtov Don., SRNG), brus. dial. *ѣме* n. 'jedzenie, pokarm, żywność', пр. Отбираем жито, што на еме, а што на семе (Nosović), *Емя* усякага ... напеслі 'żywności wszelkiej naznosili', też *ѣмя* n. 'jedzenie, pokarm', пр. Нымалацілі — ні на сема, ні на емя (ESSM I c.), *емье* 'ts.', Коцает она ... картошку на емье (Rastorguev Brjansk; z Brjańska z tym samym przykładem jako ros. dial. w SRNG *емья* pl. 'jedzenie', też *ѣмина* 'żywność, potrawa'. ~

Por. 1. derywat z suf. *-aka*: brus. dial. *ѣмінка* 'ziemiak przeznaczony do jedzenia' (Јаўсею Вјаўніцы).

2. acti. stros. XVII w. *ѣменныи* 'przeznaczony na pokarm, nie do siewu, o ziarnie' (SRJ XI—XVII), ros. dial. *ѣменный* 'ts.' (pr. *ѣменный* овес, *ѣменная* рожь, *ѣменный* ячмень), *ѣменный* лес 'las przeznaczony do wyciębu' (SRNG).

Odpierwiastkowe nomen acti < nomen actionis od *ěsti ěmь* z suf. *-mę -mene*, o budowie p. I 126—7. Dokładnym odpowiednikiem może być stind. *ádmn* n. 'pokarm, żywność' < *ed-mu* (porównywane przez Mayrhofera KEWA I 30 z gr. inf. *ἐδμεναι* = stind. *ádmene*), por. też lit. *ėdmėnė* f. (LKŽod.; Kurschat Thes.: *ėdmenė*) 'pokarm; jedzenie; potrawa'.

Trubačev BSSJ (prospekt) 50, BSSM VI 41—2. Por. *edero* : *edery*.

T. Sz.

ědmo zach. 'ropa, materia'

~ gluź. *jědmo* 'ropa, materia' (np. *Jědmo* so z rany pišći 'rana ropieje, jątrzy się', Zeman), 'wrzód, ropień' (Pfuhl). ~

Por. derywały: gluź. *jědmic* so 'jątrzyć się, ropieć' (Zeman), dawne też *jědnic* < *jědmic* 'ts.', *jědmojty* 'purulentus, ulcerosus' (Schuster-Šewc EW 451).

Formacja paralelna do psl. *ědro* (zob.), o suf. *-mo* zob. II 14. Od pierwiastka *oid-* 'nabrzmiwać, puchnąć' (p. *ědro*). Najbliższe budową (może

i dokładne odpowiedniki): gr. οἰδμα 'nabrzmiałość, fala wzbierająca, odmet', niem. *Ödem* 'obrzęk', łac. **aidmo-* w *aemidus* (< **aidmo-do-* czy **aidsmo-do-*) 'wzdęty, nabrzmiały' (Meillet DIEL³ 18).

ESSM VI 42, Schuster-Šewc EW 451.

F. S.

ēdoba wsch. 'czynność jedzenia', 'jedzenie, pokarm'

~ ros. dial. *едоба* 'potrawa, strawa', 'spożywanie pokarmu, jedzenie' (SRNG: olonieckie). ~

Por. adi. *ēdobny*: stros. z r. 1670 *подобный* 'przeznaczony do jedzenia, używany jako pokarm' (SRJ XI—XVII), ros. dial. *едобный* 'nadający się do jedzenia, jadalny', 'przeznaczony do jedzenia, a nie do siewu, będący drugiego gatunku, o ziarnie' (SRNG, Sl. Priamur'ja).

Archaiczna formacja od pierwiastka *ēd-*, p. *ēsti ēmь*, o budowie I 61.

ESSM VI 48.

F. S.

ēdokъ *ēdoku* wsch. 'człowiek dużo jedzący, żarłok, odax'

~ ros. pot. *едок -ка* 'jedzący, smakosz', brus. dial. *едок* 'żarłok' (NS 295). ~

Nomen agentis od *ēsti*, o suf. *-okъ* p. 1 92.

T. Sz.

ēdorati *ēduję* 'dokuczać, złościć, denerwować', **ēdorati sę** 'złościć się, gniewać się' zach. i pld. : zach. i pld. **ēditi** *ēd'ę* 'gniewać, złościć; drażnić, dokuczać', **ēditi sę** 'gniewać się, złościć się' : zach. i pld. **ēdati 2. (sę)** 'złościć (się), gniewać (się)'

ēdorati (sę): ~ czes. dial. *jedorati jeduju* 'złościć, denerwować' (Přir. slov., Kolt Dod. DSM), stezes. już w XIV w. *jedorati se*, dziś dial. *jedorati se* 'gniewać się' (Přir. slov., Gebauer Sl.), śl. *jedorat' -ujem* 'gniewać, złościć', *jedorat' sa* 'gniewać się, złościć się' (SSJ; dial.: Suchý Marchebene, Ripka Dolnotrenč. 121, Sipos Bük-Gebirge);

sch. *jādorati -dujēm* i *jādōrati jādūjēm* 'być nieszczęśliwym, smucić się, martwić się; głośno okazywać swój smutek, narzekać, biadać', 'żyć w niedostatku, biedzie, męczyć się, biedować' od XVI w., 'cierpieć, znosić nędzę, biedę' (np. u Vuka: *Jad jadujem, nikom ne kazujem*), *jādorati se* 'skarżyć się, uzalać się' od XVIII w. (RJAZ), wyjątkowo czakaw. w XV w. *jidorati* (Marulić) i w XVI w. (w RJAZ podano błędnie XVII w.) *jidorati se* (Hektorović) 'gryźć się, troskać się', u Stulicia r. 1806 *jedorati se* 'irasci, indignari, excandescere, rabidum fieri' (RJAZ), bulg. dial. *ūadъcam ce* 'gniewać się, złościć się' (Stojkov Banat). ~

Por. pol. dawne XVI—XVII w. *jadowić się*, 3. pl. *jadowią się* 'stawać się złym, agresywnym, o psach' (SP XVI IBL, L.), dziś dial. np. *jadobić* 'gniewać, złościć kogo' (Sychta Kociewie), kasz. *jadobie* 'ts.; 'martwić' (Sychta SK, Lorentz PW), *jadowić się* 'złościć się na kogo', 'martwić się' (Karlołowicz SGP, Sychta Kociewie, Sychta SK, Lorentz PW).

ēditi (sę): ~ pol. regionalne pld. Młpol. *jadzić się* 'jątrzyć się, ropieć, wrzodzić, o ranie' (Lehr-Splawiński SJP, Karłowicz SGP, Kucala DSM 187; dial. też *jadzić się* z Podhala i *jędzić się* z Żywieckiego, z wtórnym *-ę-* przez adideację do *jędza*), wyjątkowo w XIX w. (1 przykład z W. Pola, SW II 123) *jadzić się* 'palać gniewem, sierdzić się' (to chyba ze śl., Słowski SE I 486), czes. dial. *jedít* 'złościć, denerwować' (Bartoš DSM), *jed'ít sa* 'złościć się', stezes. XV w. *jéditi -zu -diš* 'drásati, drážditi, ostřiti' (Gebauer Sl.; Machek ES² 220; por.

dial. *najed'it sa* 'bardzo się rozzłościć': *najed'it* 'naostrzyć siekierę, nóż', Malina Mistřice), sl. dial. *jedil' sa* 'złościć się, gniewać się, wściekać się' (SSJ, Káral);

sl. przestarz. i dial. *jáditi -im* 'złościć, gniewać, denerwować', dial. *jáditi se* 'złościć się, gniewać, być złym', wyjątkowo *jediti -im* 'złościć, gniewać, denerwować' (Pleteršnik, SSKJ, Bezlaj ES I 216), sch. *jéditi jédim* 'doprowadzać do gniewu, gniewać, złościć' (też u Vuka) od XVII w., *jéditi se* 'gryźć się, frasować się, troskać się' (też lud.) od XVII w., dial. z Istrii *jáditi jádīm* 'gniewać, złościć', *jáditi se* 'gniewać się, złościć się' (też Voltidži, RJAZ), *jáditi -im* 'zalić się, skarżyć się, narzekać' (też lud. i u Vuka) od XVIII w., dial. 'pędzić biedne, pędzne życie', od XVII w. 'męczyć, dręczyć kogoś', *jaditi se* 'męczyć się, mordować się, żyć w biedzie', 'murtwić się, smucić się' od XVII w. (RJAZ, RSAN). ~

ědati (se): ~ stozes. XV w. *jědati se* 'złościć się, wściekać się' (Gebauer Sl.), dziś dial. zach. moraw. *jadat se* 'ts.' (Machek o. c. 219);

sch. *jědati se jědām se* 'złościć się', *jědati -ām* 'być nieszczęśliwym z jakiegoś powodu; biadać, narzekać', 'głośno wyrażać ból, smutek', 'opłakiwać coś', *jědati se* 'wyrażać niezadowolenie, skarżyć się', dial. *jědati (se) jědām (se) = jěditi (se)*. ~

Deminutivum od *ěda* 2. z suf. *-u-je -ov-atī* nawiązującym tu do tematu na *-ŭ-* podstawy (p. 1 48), o suf. *-i- -iti i -aje- -ati* p. 1 46—7, 57.

T. Sz.

ědovatz *ědovatu ědovato* pln. 'nasycony jadem, trujący'

~ pol. dawne XVI w. *jadowaty* 'nasycony jadem, trujący', dluz. *jědowaty* 'trujący; przeklęty; straszliwy' (Muka), gluž. *jědowaty* 'nasycony jadem, trujący', 'bezbożny, diabelski' (Pfuhl), czes. *jedovatý* 'zawierający w sobie jad, trujący; jadowity' (*jedovatý* lud) od XIII w. (u Gebauera Sl. *jědovatý* 'trujący'), sl. *jedovatý* 'zawierający truciźną, trujący' (też dial. np. *jedovatei* hrib, Matejčik Novohrad 91), 'gniewny; złośliwy, zjadliwy';

sch. tylko u Stulicia *jedovat* 'trujący' (wg RJAZ wyraz niepewny); ros. dial. wyjątkowe *edovatyj* 'dziarski, chwacki, zuchowaty' (SRNG bez lokalizacji, stąd ESSM VI 42). ~

Od *ěda* 2. *ědu* (por. *ědovъ* 2., *ědovits* 2.), o budowie zob. Brodowska-Honowska SPS 141.

T. Sz.

ědovitz 1. *ědovita ědovito* wsch. 'dużo jedzący, żarłoczny', 'zdatny do jedzenia, jadalny'

~ ros. dial. *edovityj* 'żarłoczny, łakomy, dużo jedzący', 'smaczny' (SRNG, Slovarь Urala), *ядовитый*, np. *ядовитое яблочко* (Opyt). ~

Od *ěda* 1. *ědu* (por. *ědovъ* 1.) z suf. *-itz*, o budowie zob. Brodowska-Honowska SPS 139.

T. Sz.

ědovitz 2. *ědovita ědovito* 'mający, zawierający w sobie jad, trujący, venenatus' (*ědovita zmeja*)

~ pol. *jadowity* 'mający w sobie jad, zaprawiony jadem' od XV w. (stpol. XV w. 'venenatus, o węzach, robakach': *jadowity* wąż; *jadowity* zaklinacz 'czarownik, zaklinacz węzów, truciiciel, veneficus'; w XVI w. np. *jadowite* zęby: *jadowite* żądło; *jadowity* napój 'trucizna'), dial. w podobnych znaczeniach *jadovita žmija* (Dejna RKJL XXII 239, Lorentz PW, Sychta SK),

vos *jadority* 'zmija' (Malocki — Nitsch AJP m. 221), *jadowity* 'trujaący' (np. *jadowity* grzyb 'grzyb trujaący', Zaręba AJS II, cz. II 50, Pluta Dzierzysławice), przen. 'złośliwy, wrogі' (też dial., np. Lorentz PW), już stpol. XV w. 'zły, grzeszny, prowadzący do grzechu', głuź. *jědojty* 'trujaący', *jědojty* had 'jadowity wąż' (Pfuhl), czes. rzadkie *jedority* 'zawierający jad, trujaący' (Pfir, slov.; też u Jungmanna bez dokumentacji), sła. dial. *jedocitij* 'gniewny; złośliwy' (SSJ);

słc. *jadorit* 'trujaący' (Bezlej ES I 216; u Pleterśnika z Habeliča XVII w. i z Miklosicha LP 1143 'ta.'), sch. *jadovit* 'pełen jadu, zawierający jad, truciznę' (*zmija jadorita*) od XV w. (w XV w. еръвь *jadovityj*), 'zły, gniewny' od XVI w., *jedovit* 'zawierający jad, truciznę' (*zmije jadvite*) od XV w., 'gniewny, zły' od XV w. (RJAŻ), ser. ядовитъ 'trujaący; zawierający truciznę, jadowity', bułg. ядовитъ 'gniewny, pełen złości', przestarz. 'zawierający truciznę, trujaący, jadowity' (w obu znaczeniach też dial., np. ПБЕ IV 307, BDial. VI 181, IX 261; dial. także *edovim* 'zły, gniewny', BDial. IV 100), maced. ядовитъ 'gniewny, zły', 'zjadliwy, złośliwy';

strus. ядовитыи, ядовитыи 'zawierający w sobie jad, trujaący; szkodliwy' (SRJ XI—XVII, Srezn.), ros. ядовитый (ядовит) 'trujaący', 'jadowity' (*ядовитая змея*), 'złośliwy, zjadliwy', ukr. dial. їдовитий 'mający jad' (*їдовитий гад*, Hrinčenko), їадівитий 'palący, ostry, silny, o chranie' (SDU 117), brus. ядавиты 'trujaący', pot. 'ostry, piekący', przen. 'złośliwy' (TSBM). ~

Od *ědъ* 2. *ědu* (por. *ědovъ* 2.) z suf. *-itsъ*, o budowie zob. Brodowska-Honowska SPS 139. T. Sz.

ědovъ 1. ědova ědovo wsch. 'zdalny do jedzenia, jadalny'

~ ros. dial. *edovsij* : *edovsij* 'nadający się do jedzenia, jadalny', 'przeznaczony do jedzenia, np. o trawie do karmienia bydła', np. трава не *edovaja* 'trawa nie nadająca się na pokarm dla bydła', *edovaja* солома 'słoma nadająca się na pokarm dla bydła', *edovsij* хлеб 'ziarno przeznaczone do mielenia, nie do siewu', картошь бывает *edova* и семечная (SRSO, Słovaryj Urala, SRNG), *edovsij* 'mający dobry apetyt' (SRNG, SRSO, Słovaryj Urala, Słovaryj Kuzbassa), *udovsij*, *jadovsij* 'jadalny', 'smaczny', 'mający dobry apetyt', 'zjadliwy, zły, kłóliwy' (Słovaryj Don., SRNG), *edovsij* 'służący do żucia, o zębach trzonowych' (Słovaryj Rjazan.). ~

Od *ědъ* 1. Nawarstwienie sufiksalnego *-o-* na pierwotny temat na *-u-*, zaświadczony w lit. *ėdūs* 'zarłoczny' (LKŽod.). Por. *ědovъ*.

Eckert ZS XIX 500—1.

T. Sz.

ědovъ 2. ědova ědovo 'odnoszący się do jadu, związany z jadem; zawierający jad, trujaący'

~ pol. *jadowy* 'odnoszący się do jadu, związany z jadem' (np. *jadowy* ząb), stpol. XV w. *jadowcy* 'trujaący, venefiens', np. *jadowe* strawienie 'trucizna, venenum' (Słownik stpol.: I przykład), głuź. *jědowcy* 'trujaący, jadowity', czes. *jadorý* 'jadowity' (*jedový* had), 'zawierający jad, trujaący' (*jedový nápoj*), rzadziej 'złośliwy, zjadliwy' (SSJČ), sła. *jedový* 'zawierający jad' (*jedové* zuby);

sch. dawne wyjątkowo w XVIII w. *jadov -ra -vo* 'trujaący' (niepewne, tylko u Kavanjina), wyjątkowo w XIX w. *jadov* 'żałosny, nieszczesny' (RJAŻ);

ros. dial. *edósvū* 'ostry, żrący' (Słownik Rjazan., SRNG), *edósvū* 'żrący, silnie działający, o wodzie z lugiemi' (Słownik Novosybir.). ~

Adi. od *édz* 2. (zob.) z suf. *-ovъ*, o suf. Brodowska-Honowska SPS 16—20. Por. *édovъ* 1. T. Sz.

édro 1. 'klatka piersiowa, pierś, piersi, łono, sinus', 'wnętrze, wnętrzości; głębia, głębina', 'schronienie, przytułek'

~ scs. *гдѣ* pl. n. 'piers' (np. w Ps. Sin. 73, 11: *Въскою възвръстаеши рѣкъ твою і десницю твою отъ среды ѣдръ твоихъ до коньца*), sch.-cs. XIII—XIV w. *jadro* 'sinus' (RJAZ s. v. *jedro*);

strus. *гдѣ* (zwykle pl.) 'piers, łono (matki)' od XI w., 'wnętrze, głębia' od XI w. (Srezn.). ~

Por. z nagłosowym *a-* strus. *гдѣ* 'sinus' (Srezn.).

Na ogólnosłow. zasięg wyrazu wskazują sekundarne postaci *nédro*, *nudro* (zob.).

Odpowiedników ie. nie ma. Wyraz powstał na gruncie psl. Najprawdopodobniej od ie. *oīd-* 'nabrzmiwać, puchnąć': gr. *oīdōō* 'nabrzmiwam, pęcznięję, puchnę', *oīdōō* n. 'nabrzmiwienie, obrzęk', orm. *aitnum* (**oid-nu-mi*) 'nabrzmiwam', *ait* 'policzek' (inne odpowiedniki ie. zob. *édz* 2.). Znaczenie pierwotne wyrazu psl. byłoby 'nabrzmiwienie, coś nabrzmiącego, nadętego'. O suf. *-ro* w prymarnych rzeczownikach odpierwiastkowych p. II 18. Zob. *édro* 2.

Brückner KZ XLV 317—18, Pokorny IEW 774, ESSM VI 43—4. — Nie widać podstaw do łączenia (jeszcze Vasmer REW III 483) z ie. *ēter-* 'wnętrzności' (wyraz zaświadczony w gr., germ. i celt., p. Pokorny IEW 344, Frisk GEW I 645). K. H. — P. S.

édro 2. 'wypukłość, nabrzmiwienie sieci na ryby, ptaki, pofaldowanie, zmarszczenie sieci, dno sieci w kształcie worka, matnia, workowate zakończenie sieci gromadzące złapane ryby, ptaki', 'worek' zach. i plł. (na skrajnym pln.zach.), plł. 'żagiel, płat płótna rozpościerany w czasie wiatru na maszcie i rejach statku'

~ pol. dial. pln. *jadro* 'sieć na ryby lub ptaki', 'wkłosa część sieci' (Poblocki, Ramuł, Karłowicz SGP, AJK VI m. 257, cz. II s. 62—4, Sychta SK, Lorentz PW), 'tkanina sieci lub rzadka tkanina, podobna do sieci' (ib., Górnowicz Malbork), u Sychty SK też 'oczko w sieci', 'fald, zmarszczka, zakładka u sukni, ubrania lub sieci', 'sić ułożona w fałdy', przestarz. 'krój, kształt, który nadajemy ubraniu lub sukni', wg Maciejewskiego Chełm.-dobrz. 158 'sieć z mniejszymi oczkami w niewodzie', w XVI w. (tylko z M. Cygańskiego, Myśliwstwo ptasze, 1584, tak samo u Sławskiego SE I 485, te same znaczenia dziś na Kaszubach, zob. wyżej) 'środkowa, wkłosa część sieci (na ryby); dno sieci podłużnej w kształcie worka', czes. *jádro* 'część sieci, w którą wpadają ryby lub ptaki, matnia' (Jungmann, Příř. slov. jako termin myśliwski, Machek ES* 214), u Jungmanna V 896 też 'wypukłość sieci powstała od wiatru lub też od tego, co zostało w nią złowione';

sł. *jádro* 'żagiel' od XVI w. (Megiser 1592), u Pleteršnika też 'rodzaj firanki, zastony', 'wypukłość sieci myśliwskiej; wypukłość sita', 'podgardle u krowy', sch. *jédro* : *jédro*, zach. *jidro* : *idro* (RSAN; dial. czakaw. i zach. sztokaw. *jadro*, RJAZ, Skok ER I 768) 'żagiel' od XVI w. (też dial., np. Vuk: *jédro*: PDZ IV 283: *jidro*) 'ts.', 'łódź żaglowa' (RJAZ, RSAN), scs. Supr. *гдѣ* 'maszt okrętowy';

strus. *дѣро* 'żagiel', 'torba, worek', 'maszt' (Srezn.), ros. dial. znad Wołgi *дрѣро* 'drzewo, maszt' (Sławski SE I 486). ~

Por. 1. sle. dial. *ádro* 'dno sita' (Pleteršnik), dawne *udra* 'żagiel' (ESSM VI 43 z Gutsmaanna XVIII w.);

2. es. *дѣрина* 'skóra do zbierania wody deszczowej' XI w. (Pateryk Syn.), 'strzecha, stajnia, owczarnia', 'żagiel' (Srezn.);

3. wskazujące na *ĉdriti*: pol. dial. kasz. *judřec* 'faldować, układać w faldy, o sieciach rybackich' (Sychta SK), AJK VI cz. II s. 63; *zjadřony* o 'sieci: naciągnięta na linki, przygotowana do polowu; zmarszczona', stpol. *najędrzyć* 'zaopatrzyć sieć zastawną w *jadro*, tj. w wewnętrzną drobnooką, luźno napiętą siatkę' (Słownik stpol. z XV w. 2 razy partie. *najędrzony*), czes. *judřiti* 'wyciągać ryby z niewodu' (Přir. slov.); sle. *jadriti* 'żeglować' od XVI w. (Megiser 1592; wg Pleteršnika z es.), seh. *ĵedriti*: *ĵedriti -im* (dial. *jüdriti*, *jđriti*, *ĵđriti*) 'żeglować po morzu', od XV w. 'poruszać się lekko w powietrzu, musieć się w powietrzu, lecieć' (RJAZ, RŠAN, ČDL I 380), es. *дѣрѣти* 'navigare' (Miklosich LP).

Ten sam wyraz co *ědro* 1. Pierwotne znaczenie 'nabrzmienie, pofaldowanie, coś nabrzmiatego, pofaldowanego'. Por. psł. *grědbъ* 'piers': ie. *g'reudh-* 'nadytnąć się', ros. dial. pskowskie *рѣдѣ* 'piers': 'podstawowa część matni niewodu' (SRNG), niem. *Busen* 'piers, łono': *der Busen eines Jäggergarnes* 'matnia sieci myśliwskiej', łac. *sinus* 'wygięcie, zakrzywienie, łuk; o żaglach wygiętych wiatrem', 'zanadrze, fald, podolek', 'sakiwka, kieszeń', 'szata faldzista', 'łono, piers', 'wnętrze, część najbardziej wewnętrzna' (o rozwoju znaczenia Meillet DEI² 1110).

Brückner KZ XLV 317—18, Sławski SE I 485—6, Pokorny IEW 774, ESSM VI 43—4. O innych nie przekonujących objaśnieniach zob. Sławski l. c., ESSM l. c. K. H. — F. S.

ědrovъ *ědrova* *ědrovo* wsch. 'zdatny do jedzenia, jadalny'

~ srros. *ѣдповы* травы 'trawa przeznaczona na paszę'. ~

Nawarstwienie sufiksального -o- na pierwotny temat na -ĉ-, zaświadczony w lit. *ėdrūs* 'zarłoczny, o zwierzętach; taki, który dużo je', 'zdatny do jedzenia' (LKŽod.).

Eckert ZS XIX 498—9. F. S.

ědъ 1. *ĉdu* (*ĉdu?*) 'jedzenie, pokarm, cibus'

~ es. *ѣдъ* 'jedzenie, pokarm' (Ostr.: *ѣдъ же кто бѣ акрѣдъ и мѣдъ дикѣи*, Mt III 4, Srezn., Miklosich LP), śrbułg. XIII w. *ѣдъ же кому бѣ акрѣдъ* (Банишко еванг. 81); nie wykluczone jednak, że chodzi tu o *ědъ* 1.: przykłady nie pozwalają na określenie rodzaju;

ukr. *їдѣти їдѣти* 'ciągle lajać, obrażać, dokuczać wymówkami' (SUM, Hrinčenko), por. *ĉdъma*. ~

Zwykle w złożeniach, p. *ob-ĉdъ*, *kono-ĉdъ*, *jęz-ĉdъ*.

Nomen actionis (w drugim członie złożen też nomen agentis) od *ĉmb* (**ĉd-mъ*) *ěsti*. Kontynuuje ie. *ĉdu*: *ĉdo*: stnord. *át* n. 'żarcie; pokarm', stwniem. *āz* n. 'pokarm' (Pokorny IEW 288). Z funkcji podstawowej wyraz wyparty przez nowsze formacje może w związku ze zmianą znaczenia na 'jad, trucizna', p. *ědъ* 2. F. S.

ědъ 2. *ĉdu* (: *ĉdu?*) 'wydzielina toksyczna w gruczołach niektórych zwierząt, np. żmij, pszczoł' *zmjijnъ* *ědъ* 'substancja toksyczna (wydzielana przez

rośliny), trucizna, venenum', 'gniew, złość', plł. 'troska, zgryzoła, boleść'

~ pol. *jad jadu* (stpol. XIV—XV w. też *jed jedu*) 'wydzielina toksyczna w gruczołach niektórych zwierząt, np. żmij, pszczoł', rzadko 'trucizna' od XIV w. (stpol. 'substancja trująca, szczególnie wydzielana przez niektóre zwierzęta, trucizna, venenum'); w tych znaczeniach też dial. *jad jadu*, Lorentz PW, Sychta SK, Dejna RKJL XXII 238), dawne XVI w. 'szkodliwe produkty przemiany materii w stanach chorobowych organizmu ludzkiego', 'szkodliwe substancje w powietrzu lub w wodzie' (SP XVI IBL), przen. 'zjadliwość, wściekłość, złość' od XVI w. (też dial., np. kasz.-sli., AJK I m. 8, Lorentz SIW i PW, Sychta SK), częste w połączeniach *jad żmijowcy* (XIV w.), *jad węzowy* (od XVI w.), pszczeli *jad*; tylko w kasz. *jad jadu* 'drobny grad padający w czasie mrozu, grad ze śniegiem', 'szron; mgła', 'zimne powietrze' (AJK I ez. II 50, Sychta SK), gluz. *jěd jěda* 'trucizna, venenum', np. *jědu zajeć* 'zażyć truciznę' (też dial., o zasięgu formy *jě* 'ts.' zob. Sorb. SA III m. 61 i s. 160), czes. *jed jedu* (stczes. *jěd jědu* od XIII w., co do fleksji p. Gebauer HMČ III 1, 328) 'trucizna, venenum' (też dial., np. Horečka Frenštát, Lamprecht Opava), 'toksyczna wydzielina z gruczołów zwierzęcych' (np. hadi, *zmijl jed*, SSSJČ), przen. być plný *jedu* 'być pełnym złości, nienawiści, wściekłości' (SSJČ); to znaczenie dobrze znane w dialektach, np. *jed : jěd -du* 'złość', Mněl *jeda*, má na něho *jeda*, Bartoš DSM), również przen. studený *jed* 'reumatyzm' (SSJČ), sla. *jed jedu* 'wydzielina toksyczna, np. żmij, pszczoł; trucizna' (hadi, včelí *jed*), pot. 'złość, gniew' (mať *jed* na niekoho 'gniewać się, złościć się na kogoś', sršat', prskat' *jedom* 'bardzo się gniewać'; też dial., Káral);

slc. *jād* m. stare 'rozpacz, żal, złość, boleść', przestarz. 'złość, wściekłość' (SSJK; to też dial.), z es. przestarz. 'trucizna' (Bezlej ES I 216, Pleteršnik), sch. *jād* m. 'boleść, smutek, żal, troska' (też dial. czakaw. *jād jāda* 'ts.'. ČDL I 367, Jurišić Vrgada) od XVI w., *jād* m. 'trucizna; jad żmii' od XVI w. (wg RMat. dial.; stąd zapewne znaczenie 'zółé' = 'coś gorzkiego, palącego'), 'gniew, złość, wściekłość' od XVI w., *jěd* m. 'trucizna, jad wydzielany przez żmiję' od XVI w., 'zółé' od XVI w. (to też dial. *jěd jěda*, Elezović Kos.-Met.), 'złość, gniew, wściekłość' (też dial., np. *jěd* m., ČDL I 379) od XVI w., dial. także o 'zielonym kolorze ludzkich ekstremów wydzielanych przy chorobie żółdka' (Elezović o. c.), ses. *ядъ ядоу* (Supr.): gen. *ядъ* (Cloz.) 'trucizna, venenum', Supr. *змиинъ ядъ* 'jad żmii' (SJS, Diels AG 154, Eckert UZIS XXVII 85), bulg. *ядъ ядѣм* 'gniew, złość, wściekłość' (pol. *яд ме е* 'bierze mnie złość, jestem zły'), zwykle pl. *ядовѣ* (dial. też *ядове*, BDial. III 81, VI 181) 'zgryzoły, nieprzyjemności', przestarz. *яд* 'trucizna, jad, venenum' (RBKE, RR0D, też dial. *ядъ* 'ts. '), maced. *jad* m. 'gniew, złość', 'smutek, żal' (to też dial. Hendriks Radožda-Vevčani), przestarz. 'trucizna, venenum' (RMJ, MRS);

strus. *ядъ* i *ядъ -доу* 'trucizna, jad, venenum' (Srezn.), ros. *яд яда* i *яду* (dial. też *ядъ яда* i *ядъ -а* : -у. Opyt, SRNG) 'trucizna, jad, venenum' (*змеинный яд* 'jad żmii'), tylko sg. przen. 'zjadliwość, złośliwość' (SSRJ), ukr. rzadkie *ядъ яду* (stukr. *ядъ*, *Жытцькыя Нарыс* 197, też *ядъ*, ESSM VI 46), dial. *ід іду* 'trucizna, venenum' (URS, Hrinčenko, Żel.), brus. *ядъ яду* 'ts.', przen. 'złość' (TSBM). ~

Por. sch. *jāda* 'wielkie cierpienie; wielkie zło, bieda' i *jāda* 'męczennica, cierpiętnica' (RSAN, Skok ER I 743), bulg. dial. *ядъ* 'gniew, wściekłość,

złość', 'upór' (Gerov); ros. dial. *edá* 'ostre, kłujące słowa, wymyślanie' (SRNG).
Zob. *ěda*.

Etymologia niepewna. Najbardziej uzasadnione stare objaśnienie Miklosicha EW 98 i Brücknera SE 196, ASlPh XXIX 119, łączących psl. *ěda* z *ěmь ěsti* 'jeść' (ostatnio za nimi Skok ER I 744, ESSM VI 46—7). Pod względem morfologicznym byłby to wyraz równy *ěda* 1. (zob.) z pierwotnym znaczeniem 'jedzenie, pokarm', por. scs. *ѣдъ* 'venenum': cs. 'cibus' (Miklosich LP, Srezn. z Ostr.), ukr. XVII w. *ѣдъ* 'яд, яденіе' (Żyteckij Narys 197), śrbuńg. *ѣдъ* 'jedzenie': 'trucizna'. Pod względem semantycznym byłby to pierwotny eufemizm. Jak słusznie stwierdził Brückner SE 196 „*jad* zadawano w jadłach”, paralelne eufemizmy: franc. *poison* 'jad, trucizna' z łac. *pōliōnem* acc. do *pōliō* 'napój, picie' zwłaszcza 'lekarstwo, ziele czarodziejskie, lubezyk': 'trucizna', tur. *jām* 'pokarm, pożywienie': (w jednym z języków tur.) 'trucizna' (Moszyński JP XXXVII 295 na podstawie Radiova Türk.-Dial.), por. też niem. *Gift* 'jad', pierwotnie rzeczownik odsłowny od *geben* 'dawać'. Wskazywano też paralele semantyczne pol. *trucizna*: *po-trawa, trawa*, ale w tym wypadku nazwa trucizny rozwinęła się na podstawie szczegółowego rozwoju ogólnego znaczenia 'zużywać, niszczyć' (Rozwadowski WP I 296). Za objaśnieniem tym przemawia semantyka psl. *ěda*, odbijająca wierne praznaczenia psl. *ěmь (se) ěsti (se)*, por. *ěsti se* 'zjadać się, pożerać się, być jedzonym', 'użerać się, kłócić się, żyć z kimś w niezgodzie', 'martwić się, trapić się'. Częste nagłosowe *ja-* (*ěda* > *jěda* > *jadá*) świadczyłoby o wcześniejszym utracie motywacji, por. *ěsti, ěsta*.

Mniej prawdopodobny związek z ie. *oidos* 'obrzęk, puchlina' (< *oid-* 'nabrzmiwać, puchnąć'), stw. *eiz* 'wzrost, opuchlina', stw. *eitr* 'trucizna, jad', gr. *oĩdos* 'nabrzmiwienie, puchlina'. O innych objaśnieniach p. Sławski SE I 484, ESSM VI 46—7. — K. Moszyński JP XXXVII 295 nawiązywał do ie. *aidh-* 'palić, płonąć' opierając się na fakcie, że Słowianie określają trujące rośliny jako piekące, palące w smaku.

Por. *ěda* 1.

T. Sz. — F. S.

ědъкъ *ědъka ědъko* 'zdatny do jedzenia, jadalny, edulis' (wsch.); przen. 'gryzący, żący; ostry, kłujący, np. o dymie, mrozie', **ědъкъ дымъ** 'gryzący, ostry dym'

~ sla. *jedky* 'gryzący, szczyplący' (Jungmann z Palkoviča, Kálal);

sla. *jědek -tka* 'gryzący, żący' (*jedki* plini; *jedek* sok), 'zły, gniewny, zjadliwy, złośliwy', książkowe 'ostry' (*jedek dim, mraz*), sch. *jědak i jědak -tka -tka* (RSAN; RJAZ i Vuk: *jědak i jědak*) 'gniewny, zły, wściekły', 'złośliwy, zjadliwy' (powszechnie w języku lud.), 'szczyplący, ostry, o dymie itp.', np. *jedak dim* (już w XVI w. 'ostry, kłujący, np. o gwoździach'), 'gryzący, żący' (w RJAZ dopiero w XIX w., np. *jetki kamen* 'lapis causticus' z Šuleka), 'mocny, silny, intensywny, np. o farbie; wyrazisty, o dźwięku', 'trujący' (*jetki sok*, RSAN); ostatnie znaczenie nawiązuje zapewne od *ěda* 2. (zob.);

strus. XIV w. wyjątkowe **ѣдкъ** 'jadalny, edulis' (też ros. dawne w XVIII w. w przykładzie: и столь же для скота *ѣдка* и питательна, ESSM VI 47), dziś tylko dial. *ědkij*: *ědkój* (*ědok ědka ědka*) 'jadalny, chętnie jedzony przez bydło, o trawie, sianie' (SRNG, SRSO, Slovarь Novosybir.: Slovarь Urala: *ědkoj*), 'smaczny', *ědkój* o 'człowieku niewybrednym w jedzeniu', *ědkij* (*ědok -ka -kó*) 'żący, gryzący, ostry, o substancjach chemicznych, o dymie, zapachu' (*ědkij dym*), przen. 'zjadliwy, złośliwy; uszczyplivy'

(SSRJ), w podobnych znaczeniach dial., np. 'boleśnie kłujący, o owadach', 'chłodny, przenikliwy, ostry', 'surowy, o człowieku', 'kłótniwy, skłomny do kłótni' (Opyt, SRNG; ESSM VI 47 też z innych źródeł), ukr. dial. *їдкүү* 'jadalny, dobry do jedzenia, o słońcu' (Hrinčenko), 'ostry, o dymie' (*їдкүү дим*; też dial., np. 'gryzący, żrący', 'ostry, o wietrze', Hrinčenko, Żel.: *їдкүүїї, їїдкүү* 'ostry, silny, o chrzanie', SDU 117), przen. 'złośliwy', brus. dial. *єдкі* 'jadalny, chętnie jedzony', 'smaczny, o trawie, sianie' (TSBM, Nar. slovatv. 125), też *ємки* 'pożywny, o trawie' (Nar. slova 67), poleskie *judkūj* 'smaczny, o trawie, sianie' (Łęks. Poleszja 39), stąd pol. dial. *jedki* 'smaczny, apetyczny', 'chętnie, dużo jedzący, o zwierzętach' (tylko SWil i Karłowicz SGP z Litwy), zapewne jakimś książkowym rusycyzmem jest i czes. *jedkij* 'jadalny' (tylko u Jungmanna z Dobrovskego), *ědki* 'żrący, gryzący, o substancji chemicznej, o dymie' (np. *ědki дым*), dial. 'ostry', przen. 'złośliwy, zjadliwy' (TSBM), dial. *ědki* 'chłodny i wilgotny', 'przenikliwie chłodny' (TSBM, BMM IV 134—5), *эмки* 'złośliwy, o koniu, który gryzie' (ŽS 19); z języków wsch.słow. pol. dial. wsch. *jedki* 'gryzący, kaustyczny' (tylko SWil, Karłowicz SGP), zapewne tak samo w SW *jadki* 'cięty, dojmujący, ostry, przykry'. ~

Adi. z suf. *-zka* (o suf. zob. Brodowska-Honowska SPS 194—6) od *ěsti ěmь*, ślad pierwotnego tematu na *-u-* (Eckert ŽS XIX 500), p. *ědovъ*. Poszczególne znaczenia wydają się wskazywać na wpływ ze strony *ěds* 2. (zob.). — Inaczej ESSM VI 47: uważa nasze adi. za derywat od *ěds* 'venenum'. Nie widać podstaw. T. Sz.

ědъma adv. wsch. 'jedząc, gryząc'

~ ros. dial. *ѣтъ єдмѣ* 'kłócić się' (Słovarъ Rjazan.), ukr. *їдмѣ їстн* 'męczyć, dręczyć kogoś; dogryzać komuś' (SUM, Hrinčenko). ~

Por. ukr. *їдѣм їстн* 'ciągle kogoś łajac, dokuczac komuś wymówkami' (SUM, Hrinčenko).

Od *ěsti ěmь* (**ěd-mь*) z suf. *-ma*, budowa jak *běgъma* (I 228), *legъma*, *lozъma* (Sławski SE IV 117, V 262), por. Vaillant GU II 2, 692. T. Sz.

ěds I. f. 'czynność jedzenia', 'pokarm, pożywienie'

~ połab. *jadai* f. gen. sg. 'jedzenie' (czynność), np. *au jeda!* (**u jēdi*) 'przy jedzeniu' (Polański SE II 223), dluž. *již jēti* f. 'pokarm, pożywienie', np. za *jētu*, pši *jēti* 'w czasie jedzenia, przy jedzeniu', dawne np. u Jakubicy XVI w. *jēta* 'pokarm, pożywienie' (z wtórnym przeniesieniem pierwotnego *jēti* do tematów na *-a-*, Muka), głuž. *jēdē* f. 'czynność jedzenia' (też dial., Michalk Neustadt) od XVI w. (Stachowski Warychiusz 1597);

słc. *jēd jēdi* 'czynność jedzenia' od XVI w. (Dalmatin), 'czas jedzenia, posiłek', od XVI w. 'pokarm, potrawa' (też dial., Tominec Črni vrh), stsch. XIV w. *jad* f. 'jedzenie, pożywienie' (RJAZ: Danilo), też dial. *jad* f. 'ta.' (RSAN z Istrii), ses. *mad* f. 'jedzenie, pokarm, pożywienie, cibus' (np. Mar.: i *ěds* akridi i medъ divii; Supr.: prinesoŝe jemu *jadu* da jastъ; povręgoŝe psomъ na *jady*; bezъ *jadi* i pitija pēbyvaasta);

strus. *mad* f. 'pokarm, pożywienie' (np. *madъ нхъ бѣ рѣжанъ хлѣбъ тѣмю*, Lvov LPVI. 158: obok *mad* często synonimiczne *аденне*), 'miejsce spożywania posiłków' (*аденне на mad* 'ad convivium'), również w postaci *ěds* 'czynność jedzenia', 'pokarm, pożywienie' (ESSM VI 48), ros. dial. *ěds* *ědu* f. 'pokarm, pożywienie', archang. 'pora jedzenia, czas jedzenia; czas,

kiedy ryba przyplywa do brzegu w poszukiwaniu pożywienia' (Dal, SRNG, por. L'vov o. c. 159), яďbъ f. 'jadło, pokarm, pożywienie, potrawa' (Dal, por. ESSM l. c.), wołogodzkie uďbъ f. 'czas, kiedy ryba dobrze bierze' (SRNG), brus. dial. яďbъ f. 'подножный корм' (Nosovič). ~

Pierwotne nomen actionis > nomen acti od *ěmbъ* (**ěd-mbъ*) *ěsti* (zob.) z suf. -bъ, o budowie p. np. Vondrák VSG I 640—1. Dokładne odpowiedniki w bałt.: lit. *irm-ėdis* f. 'stan gorączkowy; grypa; podagra' (LKŽod.; por. u Kurschata Thes. *ėdis* f. 'szkorbut'), *ėdis* m. 'czynność jedzenia, jedzenie, żucie, o bydłe; pogardliwie też o ludziach', 'pokarm dla bydła', jako termin med. 'szkorbut' (LKŽod., Kurschat o. c.), słpms. *īdis* 'jedzenie' (Toporov Prus. III 28).

Trautmann BSW 66 i APSD 312, Fraenkel LEW 125, Eckert ZS XIX 502, Bezlej ES I 229. T. Sz.

ěďbъ 2. m. nomen agentis zachowane w II członie kompozitów, zob. *medrěďbъ* (Wojtyła-Świerzowska NA 37—8).

ěďbъ 3. f. 'trucizna, jad, venenum'

~ czes. dial. *jed* i *jed'* -i 'złość' (Bartoš DSM);

sch. wyjątkowe w XVIII w. *jed* f. 'trucizna, venenum' (RJAZ z Obradovicia), es. *ѣдъ* (często *ѣдѣнѣ*) 'ts.' (Miklosich LP), śrbułg. *ѣдъ* f. 'ts.' (SNU IX 148: Tikveški sbornik);

ukr. dial. *їдъ* 'trucizna, venenum', przen. 'zły człowiek' (Mat. Bukovyna, ESSM VI 48 z Bukowiny). ~

Koniec końcem to samo co *ědbъ* I. (tu o budowie). Eufemizm. Rozwój znaczenia 'czynność jedzenia': 'pokarm, jedzenie': 'trucizna', por. *ědbъ* 2. T. Sz.

ěďbьca pld. i wsch. 'czynność jedzenia', 'jedzenie, pokarm'

~ sle. dial. *jědha* 'czynność jedzenia', 'pożywienie; pokarm, danie' (Pleteršnik), bułg. dial. *ѣдѣа* 'przygotowane danie' (Geroy). ~

Na wyraz ten wskazuje derywat *ěďbьhьny*: stros. z r. 1624 *пдебьный* 'przeznaczony do jedzenia, używany jako pokarm' (np. рыбы *пдебноу*, SRJ XI—XVII), ros. dial. *едѣбноу* 'jadalny' (ESSM VI 48).

Formacja odpierwiastkowa od *ěmbъ* (**ěd-mbъ*) *ěsti*, o budowie I 61—2. ESSM VI 48. T. Sz.

ěďbьca zob. ěďbьca

ěďbьca *ěďbьca*: ěďbьca m. 'zarłok, comedo'

ěďbьca: ~ czes. dial. *jědec* *jědec* (baskie *idev*) 'zarłok' (Machek ES² 228, tu o pomylkowej formie *jětec* w Pfir. slov., cytowanej i przez ESSM VI 48), stczes. XV w. *jědec* -*dec* 'ten, co je' (Gebauer Sl.);

sle. *jědec* -*dec*: dial. *jědec* -*dec* (też Tomince Črni vrh) 'ten, co je' (Pleteršnik);

rns.-es. i stros. *ѣдѣць* 'zarłok', ukr. *їдѣць* *їдѣць* 'ten, co je' (URS, Hrinčenko, Zel.). ~

ěďbьca: ~ stczes. *jědec* m. XV w. 'ten, co je' (Gebauer Sl.);

scs. Zogr., Mar. *ѣдѣца* 'zarłok';

stros. *ѣдѣца* 'ts.', stokr. XVI w. *ѣдѣца* 'ts.' (ESSM VI 48). ~

Nomina agentis od *ěsti* *ěmbъ* z suf. -bьca, -ьca, o budowie p. I 100, 102. T. Sz.

*ědъlivъ. Rekonstruowane przez ESSM VI 49. Produktyność formacji i analiza semantyczna wskazują na późniejsze niezależne paralelne rozwinięte derywaty.

F. S.

ědъlvъ 1. *ědъlvъ ědъlvno* 'nadający się do jedzenia, jadalny, edulis'

~ pol. dial. *jadny* o 'bydle chętnym do jedzenia' (Dejna RKJL XXII 239), sli. *iwōnĭ* 'smaczny', 'zarłoczny' (Lorentz PW), stpol. XV w. *jedny* 'duzo i chętnie jedzący, zarłoczny, edax' (Słownik stpol.: 1 przykład), w XVI w. *jedny* i *jĭdny* (po jednym przykładzie) 'złożony z jada. pożywienia, jadalny' (L., SP XVI IBL), połab. *jedno* f. 'potrawa' (zsubstantywowane adi., Polański SE II 218), dluž. *jĕdny* 'dotyczący jedzenia, potrawy; jadalny', głuź. *jĕdny* 'jadalny', czes. tylko u Jungmanna *jednĭj* 'jadalny, comestibilis';

sle. *jĕden -dna* 'dotyczący jedzenia, potrawy', 'jadalny' (tylko Pleteršnik; brakuje w SSKJ), bulg. *ĭden* 'smaczny' (tylko Duvernois);

ros. dawne *ĭdnyĭ* 'jadalny, nadający się do jedzenia; odnoszący się do jedzenia' (SAR, Dal, Slovar' CSRJ). ~

Adi. od *ěsti ěmъ* (*ĕd-mъ), o dewerbalnych adi. z suf. -mъ zob. Brodowska-Honowska SPS 101—4. W ESSM VI 49 zmieszane z *ědъlvъ* 2. T. Sz.

ědъlvъ 2. *ědъlvъ ědъlvno* 'zawierający w sobie jad, truciznę', pld. też przen. 'zły, gniewny'

~ pol. dial. kasz. *jadnĭ* 'trujący, jadłowity', np. *jadnĕ jagoda*; *jadnĭ robok* (Lorentz PW), głuź. *jĕdny* 'trujący; jadłowity';

sle. dial. *jāden -dna* 'gniewny, rozgniewany' (Pleteršnik: Bela Krajina; Bezlj ES I 216, Rigler Notr. 61 *jāden* 'ts.': Sušak), 'biedny, nieszczęsny' (też dial., np. Bezlj I. e.: Bela Krajina; wg SSKJ przestarz.) zaświadczone już w r. 1603 (Megiser 1603: *jeden* 'miser'), seh. *jādan -dna* 'pełen jadu, trujący; jadłowity, o zwierzętach' (*jadnĭ crv*) od XVI w., przestarz. 'gniewny, zły' od XVII w., *jĕdan -dna* 'zły, gniewny, iratus' (Vuk, RSAN) od XVI w., *jādan -dna* 'znajdujący się w ciężkim położeniu, miser, infelix' od XVI w. (dial. np. czakaw. *jādan -dna* 'ts.', ČDL I 367), stąd dial. (z Dubrownika) 'słaby fizycznie, chudy, marny, blade' (RJAZ), także w dalszych znaczeniach, np. 'ubogi, biedny', 'nieznośny, ciężki do zniesienia, o warunkach życia' (RSAN), bulg. *ĭden ĭdna* 'złośliwy, zjadliwy, gniewny; rozżłoszczony, rozgniewany' (też dial., np. Umlenski Kjustendil, Gerov, SNU XXI 49; por. adv. *ĭdno* 'gniewnie', BDial. I 250), rzadko 'zmartwiony, stroskany, smutny' (też lud., Gerov), dial. 'nieszczęsny, nieszczęśliwy' (RROD), maced. *jadem* 'gniewny, zły', 'smutny, żalony', 'nieszczęsny, biedny' (RMJ, MRS);

ros. dial. *ĭdnyĭ* 'trujący', np. *Вода стала ядная* (Slovar' Kuzbassa). ~

Por. strus. *ĭdno* 'wrzód', 'przypalanie', 'narzędzie do przypalania' (Srezn., ESSM VI 49, Vasmer REW III 482), ros. *ĭdno* 'wrzód, rana' (Dal), dial. *ĭdno* поставитъ 'zrobić ranę przez przypalanie', *ĕdna* 'lekarstwo przeciw lamaniu w kościach: kładzie się zapaloną hubkę na chore miejsce' (Opyt, stąd u Dala), *edno* 'hubka, smoła, którą po zapaleniu kładzie się na chore miejsce w celu ściągnięcia krwi' (ESSM I. e.).

Sekundarne adi. od *ědъ* 2. *ĕdu*, por. pierwotne *ĕdъlvъ* 2. O budowie p. Brodowska-Honowska SPS 80 nn. T. Sz.

ĕd'a 'spożywanie pokarmów, czynność jedzenia', 'to, co się je, pożywienie, pokarm, strawa'

~ stpol. XV—XVI w. *jedza* 'czynność jedzenia, spożywanie pokarmów', XVI—XVIII w. 'jadło, pokarm, pożywienie, posiłek' (w tym znaczeniu dziś dial., np. Kariowicz SGP, AJWłkpol. I m. 107, por. też AJK I, cz. II 136 ze Śląska, Włkpol. Krajny, okolic Tucholi, z Kociewia; na Kaszubach nie znane), dial. 'wieczera, kolacja' (Kariowicz SGP, SW), dłuż. *jęza* 'pożywienie, pokarm', 'czas jedzenia, posiłek' (Muka, Śwjela, Schuster-Sewe EW 458; o zasięgu wyrazu w dial. zob. Sorb. SA V m. 94), sła. dial. *jedza* 'strawa, pokarm' (SSJ);

sł. *jéja* 'pokarm, potrawa, jedzenie', np. *pija in jeja* 'jedzenie i picie' (tylko Pleteršnik z Čafa i Janežiča; SSKJ nie notuje), sch. *jěda* 'pożywienie, pokarm' (też u Vuka ezarnogórskie) od XVIII w., 'czas posiłku, np. obiad, wieczerza' (RJAZ, RSAN), cs. *жѣда* XIV w. 'cibus' (Miklosich LP, Meillet Ét. 396);

ros. dial. *ѣжа* 'przyjmowanie pokarmu, czynność jedzenia', *ѣжа* i *ѣжѧ* 'poczęstunek w czasie święta religijnego', 'pokarm, pożywienie, jedzenie', 'pokarm nie strawiony przez zwierzę' (np. SRNG, SRSO Dop., Mirtov Don., Slovar' Novosybir.), ukr. *ѣжа* 'pokarm, potrawa, jedzenie', *охѣра до ѣжи* 'chęć do jedzenia' (URS, Hrinčenko), pol. rzadkie i dial. 'czynność jedzenia' (SUM, Żel.), brus. *ѣжа* 'pokarm, potrawa, jedzenie, to, co się je i pije' (TSBM, Nosovič), polskie *jęжа* 'pokarm', np. Пчѣлы лѣгают' за *jęжою* (Leks. Poles'ja 330). ~

Por. 1. ros. dial. *ѣжный*, *ѣжнѣй* 'jadalny', *ѣжнѣе -ого* n. zsubstantywi-zowane adi. 'żywność', дело не *ѣжнѣе* o 'złym apetycie' (SRNG), por. też polab. *ježnā* nom. sg. f. 'jadło, potrawa, jedzenie, żywność' (*jĕd'jāna lub jĕd'jāna, Polański SE II 218):

2. bułg. dial. *жѣжик* 'żarłok' (Gerov);

3. bułg. dial. *жѣжа* 'kłótnia, spór' (Gerov), w XVII w. 'jedzenie, pokarm' (Szymański DRzB 97) wskazujące na postać *ĕd'ĕba*;

4. śrbułg. *жѣда* 'jedzenie' (SNU IX 158: Tikveški sbornik);

5. czes. dial. *obježa* i *obježda* 'przysmak, lakoć' (Bartoš DSM), sła. *obježda* 'jedzenie, zwłaszcza smaczne, lakoć, przysmak', dial. 'żarłok' (Kálal).

Nomen actionis > nomen acti z suf. *-ja* od *ĕsti ĕmĕ* (*ĕdmĕ), o budowie I 81—2. Co do budowy por. też lit. *ĕdžia* f. 'pokarm dla koni', *ĕdžios* f. pl. 'jasła, złób', 'resztki pokarmu' (LKŽod.), łac. *in-edia* 'powstrzymanie się od jedzenia, głodówka, głód'.

Meillet Ét. 396, Trautmann BSW 66, Sławski SE I 552, Fraenkel LEW 125, ESSM VI 40—1, Eckert ZS XIX 504. T. Sz.

ĕd'akъ zob. ĕdakъ

-ĕd'ъ. Drugi człon compositów poświadczony np. w ros. dial. *хлѣбоѣж* 'darmozjad', wskazującym na psl. *chlĕbo-ĕd'ĕ*, por. co do budowy lit. *žmogėdžys* gen. sg. *žmogėdžio* 'ludojad', *mĕsėdžys* (*mėsdžys*) -*ėdžio* 'zwierzę mięsożerne'.

Od *ĕsti ĕmĕ* (*ĕd-mĕ) z suf. *-jĕ*, o budowie I 80—1.

Eckert ZS XIX 504—5.

T. Sz.

*ĕd'ĕnъ. Nie widać podstaw do rekonstrukcji psl. *ĕd'ĕnĕ* przyjmowanego przez ESSM VI 41. Zob. *ĕd'a*. T. S.

ĕgati *ĕgaję* wsch. 'o silnym, szybkim ruchu: biegać, krzątać się', 'o ogniu: silnie, szybko się palić', ĕgnŏti *ĕgnę* wsch. 'ukłuć, dźgnąć, pełnąć'

ĕgati: ~ ros. dial. *ĕzamb -ajo* 'silnie się palić, o piecu', 'złościć się, gniewać

się', 'biegać gorączkując się; krzątać się, uwijać się' (SRNG), *лѣтъ -аю* 'szybko iść' (Ivanova Sl. Podmoskovijska), *лѣтъ -аю* 'klócić się, halasować, krzyczeć' (Comakion, Istor. chrest. sibir. 156), brus. dial. *лѣтъца* 'wierzgać, brykać, o krowie' (Mat. Minsk). ~

ĕgnoti: ~ ros. dial. pskowskie *лѣтъ* kogo 'ukłuć, dźgnąć, pełnać' (Dal; por. Vasmer REW III 481). ~

Por. formacje ekspresywne: 1. z suf. *-oz-iti* (p. I 55): ros. pot. *егозітъ -осѣ -зіишь* 'kręcić się, wiercić się', 'nadszkakiwać komu, płaszczyć się przed kim' (SSRJ), dial. 'ts.', 'śpieszyć się ze zrobieniem czegoś', 'w strachu, w zamieszaniu robić coś nie tak, jak należy, byle jak', 'mówić o innych coś złego', 'starać się uchylić, wykręcić się od czegoś', 'przejawiać troskliwość, przychylność', *егозітъся* 'śpieszyć się bez potrzeby, na próżno', 'gorączkować się' (SRNG).

Od tego derywowane formacje postwerbalne: ros. pot. *егозі* 'wierci-pięta, np. o dzieciach', dial. też *лѣзі* 'ts.', 'pochleba', *егозі* 'człowiek niecierpliwy', 'człowiek niestały', 'człowiek troskliwy, ciągle się krzątający, uczynny', 'pochleba, lizus' (Opyt, Dal, SRNG), wg Vasmera o. c. 480 (s. v. *лѣзіи*) też ukr. dial. *лѣзі*, *егозі* 'o człowieku niespokojnym'. KESRJ 102 nieprzekonująco uważa *егозі* za derywat z suf. *-оza* od *лѣтъ* 'krzyczeć, klócić się, halasować'.

2. z suf. *-оуітъ* (**-os-iti -osŕ*, o suf. I 52): ros. dial. *егоуітъ -уі* 'kręcić się, wiercić się, nie siedzieć spokojnie na miejscu', *егоуітъся* 'ts.', 'usiłnić się czynić, zajmować, krzątać się, uwijać się' (SRNG, Słownik Urala).

Zarówno *ĕgati*, *ĕgnoti* jak i *ĕgls* (zob.) zdają się wskazywać na istnienie pierwotnej postaci **ĕg-ti*, poświadczonej w balt.: lit. *jėgti -iù* 'mieć siłę, moc, być w stanie, móc', lot. *jėgti* 'rozumieć, pojmować'. Por. już ie. subst. *ĕg*ā* 'siła, moc' (Pokorny LEW 503): lit. *jėgā* 'siła, moc', lot. *jėga* 'moc, siła fizyczna', 'rozum, rozsądek', gr. *ζῆσις* 'młodość, wiek młodzieńczy', 'siła, krzepkość młodości'. Zob. *ĕgls*.

Szymański SIOr XXX 409—11, por. też (w szczegółach odmiennie) Fraenkel LP III 120—1, Vasmer REW I 390—1, III 480. T. Sz.

ĕgls *ĕgla ĕgla* wsch. 'siłny, gwałtowny, szybki, prędko'

~ ros. dial. *лѣліи* 'gwałtowny, siłny, gorliwy, prędko', wsch. *лѣлая земля* 'tłusta gleba, czarnoziem', *нелѣліи* 'gnuśny, ospały, leniwy, opie-szwały', *нелѣліи* 'niezręczny' (Melničenko Jaroslavl). ~

Na szerszy zasięg wyrazu wskazują utworzone od niego czasowniki: ros. dial. *еглитъ -лѣ* 'śpieszyć się lub pohudzać kogoś do pośpiechu' (SRNG), *лѣлітъ* 'ogromnie, gorąco czegoś pragnąć, płonąć żądzą, bardzo chcieć', *лѣлітъся* 'poruszać się', 'dobrze iść, posuwać się dobrze, o pracy' (Dal, Melničenko l. c.), brus. dial. *лѣліць -лѣ* 'gorąco czegoś pragnąć uporczywie prosząc' (Nosovič, Jańseoŭ Bjalyniŭcy), *лѣліць* 'ostrzyć', np. *лѣліць касы* 'ostrzyć kosę' (Nar. slovatv. 29), *лѣліцца* 'starać się usilnie o spełnienie swojego pragnienia', 'mieć na coś chętkę, ochotę, np. na cudzą własność', 'prosić, błagać' (Nosovič, Bjalŭkevič Mohylew).

Part. praet. act. z suf. *-lā* od **ĕg-ti*, zob. *ĕgati*.

Szymański SIOr XXX 409—11, por. też Zubatý AsIPh XVI 395 (Studio I 2, 99—100), Berneker SEW I 443, Vasmer REW III 480 (tam o innych pomysłach etymologicznych). — ESSM I 53 rekonstruuje *aglŕjs*: *jaglŕjs* mawiającym koniec końcem do *agoda*. Nie widać podstaw. T. Sz.

ěgnŏti zob. ěgati

ěgъla zob. jagъla

ěchati zob. jachati

ěловъсь zob. jalовъсь

ěpa wsel. 'narośl na drzewie; nabrzmienie, opuchnięte miejsce na ciele'

~ ukr. dial. poleskie *śna* 'narośl na pniu drzewa, na liściu dębu', 'opuchlizna na ciele', 'pręga na skórze zwierzęcia powstała od silnego uderzenia batem' (Leks. Polesja 83, Lysenko SPH), brus. dial. poleskie *śna* i *śana* 'narośl na drzewie, np. na brzozie, olszy, klonie, jesionie', 'opuchnięte miejsce na ciele zwierzęcia lub człowieka' (NS 182, Pietkiewicz Polesie I 149), dial. też 'przepuklina u zwierzęcia' (ESSM VI 50). ~

ESSM l. c. uważa za psl. dial. archaizm zachowany w brus. i ukr. Ale lot. *īpa* 'bąbel na skórze' jest wyrazem języka dziecięcego (Mühlenbach II 49). Nie widać podstaw do rekonstrukcji ie. *oi-p-ā*. Tego samego typu (genetycznie niezależnymi) wyrazami dziecięcymi są najprawdopodobniej także pol. dial. *japa* 'usta, gęba', 'pysk, paszcza', 'duży otwór' (Karłowicz SGP, Dejna RKJL XXII 247, Kosiński Czechów), brus. dial. *śna* 'pysk zwierzęcia' (których związek z wyrazami brus i ukr. stara się udowodnić Szymański JP LXIII 99—101) i sch. dial. chorw.-kajkaw. *jāpa* 'tata, ojciec' (o nim Skok ER I 754). Na pewno nie należą tu sch. *jāpiti* 'stać otworem, np. o drzwiach; być otwartym, o ranie' (por. o nim uwagi Skoka o. c. 755) i dial. *jāpaga*, *jāpaga* 'jama' (których związku z *ěpa* nie wyklucza Szymański l. c.).

F. S.

ěrěbatъ (> *jěrěbatъ* > *jarěbatъ*) *ěrěbata* *ěrěbato*: **erěbatъ** *erěbata* *erěbato* zach. i pld. 'mający upierzenie w dwóch barwach: czarnej lub szarej i białej, zawierają o ptakach: pstrokaty, pstry, nakrapiany, varii coloris, discolor, versicolor, maculosi coloris'

~ pol. *jarzębaty* 'nakrapiany jednym kolorem (czarnym lub brązowym), pstrokaty; mający pstre upierzenie' (dial. też *jarzābaty* 'ts.', np. MAGP XI m 529, Zaręba AJS III m. 271, tenże NB passim, Dejna RKJL XXII 248—9; kasz. *jařābati* 'pstrokaty, nakrapiany, siwy, np. o kuraach', Sychta SK), *jażōmbaty* 'pstry, siwy' (Mazur Bilgoraj), także w innych użyciach: niebiosa *jarzābatą* płyną falą, *jarzābate* chmurki (Karłowicz SGP), dawno XVI w. *jarzēbaty* 'pstry, nakrapiany ciemniejszym kolorem' (kurzyca *jarzēbata*), lice *jarzēbate* 'pokryte piegami' (SI XVI IBL), dluz. *jerjebaty* (u Muki *jeřebaty*, dial. *heřebaty*) 'nakrapiany jak jarzābek', np. *jeřebaty* (p)tašk 'nakrapiany ptak', dial. *jeřebate* ňebjo 'niebo pokryte pierzastymi chmurami', *jeřebata* kōža 'popękana skóra' (Muka), *jerjebata* ruka 'szorstka, popękana ręka' (Šwjela), gluz. przestarz. *jarabaty* (< *jarjabaty*) tylko w lud. pieśni obrzędowej *jarabate* woko 'Braunauge' (Schuster-Sewc EW 428), dziś dial. *jarjebaty* 'bucklig, struppig' (Schroeder Schleife 111; co do znaczenia por. wyżej dluz.), czes. *jeřabatý* 'pstrokaty, w dwu barwach: czarnej lub szarej i białej (o ptakach)' (Přfr. slov., Jungmann, również dial., np. *jařabatý*, Bartoš DSM, Kott Dod. DSM, Mařina Mistřice), 'najeżony, roz-

czochrany' (np. *jeřabatá hlava*, także dial., Bartoš DSM), sla. *jarabatŷ* 'pstrukaty, o ptakach', 'pstry, np. o odzieży' (*jarabatŷ dievčina* 'w pstrych śaćach', też dial. *jarabati* 'pstry', Sipos Bükk-Gebirge);

sch. lud. *jaribat -ta -to* tylko w wyrażeniu jako *jarabato* 'stado kuropatwie' (np. *Poletilo jako golubato, za nju leti jako jarabato*, RSAN), bulg. dial. *яребам, еребам -ма -мо* 'szary lub szaropopielaty z białymi lub czarnymi plamkami, pstrokaty' (Gerov, BDial. I 190, IX 245; *яребамна* kokouca 'kura o upierzeniu siwopopielatym', BDial. III 82), 'mający na ciele siwe lub czarne pryszeze' (Gerov). ~

Por. 1. pol. *jarzębiaty* 'pstrokaty, nakrapiany, mający pstre upierzenie' (też dial., np. *Dejna RKJL XXII 249*, Szymczak Domaniówek; kasz. *jařab'ali* 'pstrokaty, nakrapiany, siwy, o kurach', Sychta SK);

2. pol. dial. *jarzębiasty* 'pstrokaty, nakrapiany' (np. *Winkler-Leszczyńska PJ PAN 40, s. 80*), w funkcji subst. kasz. *jařab'astá* 'kura jarzębiata' (Sychta SK); por. także bulg. dial. *эребечм* 'pstry, pstrokaty, nakrapiany, o drobiu' (BER I 504), o śrbulg. formacji *grčevatz* zob. Vaillant GC IV 467;

3. czes. dial. *jařambitŷ* 'pstrokaty' (Kott Dod. DM).

Adi. od *ěřebz*. Podstawowe znaczenie 'barwy jarzábka, upstrzony w brązowe i szare plamy', por. *ěřeba* 2. adi. (co do znaczenia por. sch. *jarěbčest -ta -to* 'koji je boje jarebice; koji je kao u jarebice'; pol. od XV w. *myszaty* : *myszasty* 'popielaty, szary, bury jak mysz', *dropiaty* 'podobny barwą do drobiu: cęglowany, w szczególności siwo i czerwono'). O suf. *-ata, -asta* p. Brodowska-Honowska SPS 141—2, Vaillant GC IV 464—7, *Winkler-Leszczyńska o. c. passim* (w obu ostatnich pracach także o wariantach *-at-, -ast-, -ast-*).

T. Sz.

ěřebica (> *jěřebica* > *jarěbica*): *erěbica* zach. i pld. : pld. **orěbica** 'kuropatwa, Perdix', 'jarzábek, Tetrastes bonasia'

ěřebica (: *erěbica*): ~ czes. dial. *jařabice* 'jarzábek, Tetrastes' (Přfr. slov.), sla. *jarabica* 'kuropatwa, Perdix' (też dial., np. *Periane SNV 22—3*, SMS XIX 431), dial. *jarabica* = *jarabá* śleпка 'nakrapiana, jarzębiata kura' (Kálal);

sla. *jarbica* 'kuropatwa, Perdix' (tylko Pleteršnik), *Jerobica* 'ts.' (ib., SSKJ) od XVI w. (Megiser 1592; dziś dial. *jerbica*, *Tominec Črni vrh*, Rigler Notr. 105, także NT *Jerobica*, *Bezlaj ES I 227*), sch. *jarěbica* 'ts.' od XV w. (dial. także *jarbica* 'ts.', *Jurišić Vrgada. ČDL I 371*), dial. też nazwa ptactwa domowego i niektórych zwierząt domowych (*kóz, owiec*), których ubarwienie przypomina kuropatwę (RSAN), dawne i dial. *jerěbica* (Vuk), *jerěbica* (Elezović Kos.-Met.) 'kuropatwa, Perdix' od XVII w. (Belostence; też *Jambrešić, Voltidži, Stulić*), *jarěbica* šilmská 'jarzábek, Tetrastes' (RSAN), postać *jarbica* poświadczona i w kilku NM, np. *Zemlja u Jarébici* (RJAŽ), sch.-es. *оравица, ьравица* 'Perdix' (Miklosich LP), bulg. *Яребуца* 'kuropatwa, Perdix cinerea' (dial. też np. *ярабуца, яребуца, еребуца, ерєбуца, ябуца*, Gerov, Gerov Dop., BDial. II 175, III 82, VI 40, VIII 249), maced. *erebuca, jarebuca* 'Perdix perdix' (RMJ, MRS). ~

orěbica: ~ sch. dial. czakaw. *orěbica* 'kuropatwa, Perdix' (Tentor AslPh XXX 196; Cres, stąd Skok ER I 758; por. i *Jurišić Vrgada s. v. jarěbica*), *orěbica* 'ts.' (Skok I. c.: *Korčula, Brač*). ~

Od *ěřebz, erěbz, orěbz*. Pierwotnie derywat feminatywny, zatrata zna-

czenia feminatywnego związana z rianikiem podstawy derywacyjnej. O suf. -ica p. I 98—9. Por. z zerowym wokalizmem pierwiastka *řebica*. T. Sz.

***ęřebika** (> *jęřebika* > *jarębika*): **erębika** 'jarzębina, *Sorbus aucuparia*', rekonstruowane przez ESSM I 73 jako *arębika*. Brak dostatecznych podstaw do rekonstrukcji (nie zaświadczone dial., brak dawnych zaświadczeń, nie znane w ogóle RJAZ). Wszystko wskazuje na formację nową, sztuczną, literacką.

Zob. *ęřebz*, *ęřebina*.

F. S.

ęřebina (> *jęřebina* > *jarębina*): **erębina**: wsch. **orębina** 'owoce drzewa, krzewu *Sorbus aucuparia*; drzewo, krzew *Sorbus aucuparia*'

ęřebina (: **erębina**): ~ pol. *jarzębina* 'gatunek jarzębu, *Sorbus aucuparia*; drzewo i owoce' od XV w. (w XVI w. 'Sorbus', *jarzębina* leśna 'Sorbus aucuparia', SP XVI IBL), dial. też *jarzębina*, kasz. także *jařebina*, *jeřebina* *jařbina* (MAGP IV m. 189, XII m. 581, Malecki — Nitsch AJPP m. 304, Dejna AGK m. 393 i RKJL XXII 249, Zaręba AJS II m. 212, Lorentz GP I 82 i PW I 300, Sychta SK), dluž. *jerjebina*, dial. *erjebina*, *jarjebina*, *jarobina*, *herjebina* 'Sorbus aucuparia' (Sorb. SA III m. 107), głuż. *wjerjebina*, dial. też *wřjebina*, *wyrjebina*, *jerjabina*, *jerbina* 'ts.' (Sorb. SA I. c.), czes. *jeřabina* 'drzewo Sorbus i jego owoce' (też dial. np. *jařabina* 'ts.', Lamprecht Opava, *jařebina* 'owoce drzewa Sorbus', Siatkowski Kudowa I 111), stczes. XIV w. *jeřebiny* pl. 'owoce drzewa Sorbus', dziś także rzadko *jeřabina*, dial. również *jeřabina* 'drzewo Sorbus i jego owoce' (Přir. slov., SSJČ), stczes. XIV w. *jeřebiny* pl., XV w. *jeřabina* 'owoce drzewa Sorbus' (Gebauer Sl., Flajšhans Klaret; z asymilacją *j-ř* > *ř-ř* i dalszą dysymilacją *ř-ž*: *ž-ř*), sła. *jarabina* 'drzewo Sorbus i jego owoce' (SJS, Buffa SBN 299, też dial. np. Matejčík Novohrad 91; 'drzewo Sorbus', SMS XIX 431);

sle. dial. *jerjebina* 'owoce drzewa Sorbus' (Pleteršnik, Bezljaj ES I 227; SSKJ nie notuje), sch. *jarjebina* 'Sorbus aucuparia' tylko w książkowej terminologii bot. (Simonović BR 445 i RSAN: Šulek, wg RJAZ wyraz nie lud.; książkowe zapożyczenie z pol. u Mikalji w formie *jarzebina*, zob. RJAZ s. v.);

ukr. dial. *jepebina*, *jarabyna* 'Sorbus aucuparia' (Žel., Makowiecki Sl. bot. 354; z pol.: *jażembyna* 'ts.', Makowiecki l. c.), brus. reg. *sepađina* 'Sorbus aucuparia' (TSBM, Sejaškovič Grodno; z protetycznym *r-*), dial. też *spadina* 'ts.' (NS 84, Nar. leks. 164; z pol.: *spadina* 'ts.', Kiselevskij Bot. sl. 124). ~

orębina: ~ pol. dial. ze wsch. Maz. (okolice Siedlec) i z gwar podlaskich (okolice Sokółki) *orębina* 'jarzębina, Sorbus' (MAGP IV m. 189), postać fonetyczna z *o-* może być zapożyczeniem wsch.słow.;

ukr. *zopodina* 'drzewo Sorbus i jego owoce' (SUM; z protetycznym *h-*), dial. *opjebina*, *orabyna* zвычайna 'Sorbus aucuparia', *orabyna* mučna, *orabyna* mukyńa 'Sorbus aria' (Žel., Makowiecki Sl. bot. 353—4, Stieber AJLemk. IV s. 5), *opadina*, *opadina* 'Sorbus aucuparia' (Lysenko SPIT), brus. *apadina* 'ts.' (TSBM, też dial. np. Kiselevskij o. c. 124—5, Šaternik Červ., Sejaškovič l. c., ŽS 168), dial. także *zapadina* 'ts.' (Kiselevskij l. c.), *opadina* 'ts.' (ŽS 213). ~

Od *ęřebz*: *erębz*: *orębz* z suf. -ina, o budowie zob. I 121. Pierwotnie zapewne coll.

Por. z zerowym wokalizmem pierwiastka *řebina*.

Ślawski SE I 508.

T. Sz.

ěřebiti (> jěřebiti > jarěbiti) ěřeb'ę zach. i pld. 'pstrzyć, czynić pstrym, różno-barwnym; powodować zmienianie się odcieni, kolorów, mienienie się', ěřebiti se zach. i pld. 'pstrzyć się, mienić się barwami'

~ pol. dawne *jarzębić* 'pstrzyć, nakrapiać', L. (stąd SW), przykład tylko z W. Potockiego XVII w. w znaczeniu 'powodować falowanie, marszczyć': Łódka ta zdatna, kiedy morza nie *jarzębią* wiatry, sła. *jarabit' sa -bi sa* 'stawać się pstrym, mienić się, grać barwami' (SSJ), dial. *jarabit'* 'powodować falowanie, marszczyć powierzchnię wody, kędzierzawić' (Kálal);

sch. dial. *jarébiti se jarébitim se* o 'ptakach tracących pierwsze upierzenie i porastających w nowe pióra' (RJAZ, RSAN), też 'czupurzyć się, udawać zucha, brawurować' (RSAN; por. RJAZ ze Stulicia *jarébiti se* 'gniewać się, złościć się'). ~

Od *ěřebza* adi., o budowie p. I 57. Por. z zerowym wokalizmem pierwiastka *řebiti*. T. Sz.

ěřebz (> jěřebz > jarěbz) I. ěřebza : zach. ěřebz *erěba* : wsch. orěbz *orěba* 'drzewo lub krzew z rodziny różowatych, Sorbus', zwykle 'jarzębina = jarzáb pospolity, Sorbus aucuparia'

ěřebz (: *erěbz*): ~ pol. *jarzáb -rzěbu* 'roślina Sorbus', w Polsce znana w różnych gatunkach, najczęściej pospolity 'Sorbus aucuparia', także np. 'Sorbus domestica, Sorbus torminalis' poświadczone od XVIII w. (L.), (powszechne w dialektach) 'jarzębina, Sorbus aucuparia' (zob. np. MAGP IV m. 189, Malecki — Nitsch AJPP m. 304, Dejna AGK m. 393, tenże RKJL XXII 248 i PLP I m. 278, Zarěba AJS II m. 212, Basara Śląsk 60, Kowalska ZSMaz. I m. 96, cz. II 88), dial. również 'topola nadwiślańska' (Karlówiec SGP, por. Lehr-Splawiński SJP), zapisywano różne postacie fonetyczne, m. in. *irzáb, jirzáb* 'jarzębina, Sorbus aucuparia' (o zasięgu postaci *irzáb, jirzáb* w Młpol., okolice Myślenie, Bochni, Brzeska zob. Malecki — Nitsch AJPP m. 304, MAGP I. c.; co do oboczności głosowej por. spol. i dial. *jirzmo* : *jerzmo* : *jarzmo*, Sławski SE I 506), głuź. dial. *urěrab* 'Sorbus aucuparia' (Sorh. SA III m. 107 i s. 252), czes. *jeřáb -bu* 'Sorbus' (dial. *jeřáb* 'krzew jarzębinowy', Siatkowski Kudowa I 111; cytowane czasem stzez. *jeřáb* jednak realnie nie poświadczone: u Gebauera Sl. bez dokumentacji, najpewniej rekonstruowane na podstawie derywatów), dial. też *jařab -bu* (także z niejszym sekundarnym *-h*: *jeřfab, jařfab*) 'ts.' (Machek ČSR 115, Lamprecht Opava), również (z asymilacją *j-ř > ř-ř > ř-ž*) *řeřáb, řežáb* 'ts.' (Hruška DSCh, SSJČ, wg Machka ES² 222 dial. pld. *řeřab, řežab*), sła. dial. *jarab, jaráb, jeráb* 'Sorbus' (Buřta SBN 299);

ukr. dial. *ŭapen* 'Sorbus' (SDU 81), zapewne z pol. ~

orěbz: ~ ukr. dial. *ofab, orěb, ópŭan* (: *orib, orabu*) 'Sorbus aucuparia' (Makowiecki Sl. bot. 354, SDU 81), także *sopŭan, sóp'in* 'ts.' (SDU 81); z ukr.: pol. dial. wsch. *orzáb, orab* 'jarzębina, Sorbus' (MAGP IV m. 189). ~

Na większy zasięg wyrazu zdają się wskazywać derywaty, zob. *ěřebina* : *erěbina* : *orěbina, ěřebskz* : *ěřebecz* : *orěbecz*.

Od tej samej podstawy co *ěřebz* : *erěbz* : *orěbz* (zob.). O suf. *-o-* zob. I 58—9. Z zerowym wokalizmem nagłosowej sylaby pierwiastka *řebz* (zob.). Rozwój znaczenia najtrafniej ujął Moszyński PZJP 33—4: „prawdopodobniejsze jest ... objaśnienie ... nazwy, powołujące się ... na charakterystyczny wygląd jarzębin, gdy dojrzewają ich intensywnie czerwone jagody (a zwłaszcza jesienią, gdy się one pstrzą i jarzą spośród rzednącego już i brunatnie-

jącego listowia)”, por. *ěřeba* : *ereba* : *oreba* ‘pstry, pstrokaty’, *ěřebata* : *erebata* : *orebata* ‘pstrokaty, pstry, nakrapiany’. Mniej prawdopodobny bezpośredni związek z nazwą ptaka jarząbka, przyjmowany np. przez Brücknera KZ XLV 296 a uzasadniony przez Rostafińskiego Symb. I 192: „jarzębina, że owoce są pokarmem jarzębi”. Mało prawdopodobny związek z I członem niem. nazwy jarzębiny *Eber-ersche* (wg Pokornego IEW 334 pierwotne **erb-uro-* z dysymilatywnym zanikiem pierwszego *-r-*). Nie widać podstaw do przyjęcia objaśnienia Machka LP II 155—6, ČSR 114—5, ES² 222—3: rekonstruuje psl. **ereba* ‘Sorbus’ łącząc z łac. *sorbus*, niem. *Eberersche*, dopatrując się tu pożyczki z przedie. substratu.

Słowski SE I 506—7 (tu szczegółowy przegląd objaśnień i literatura), Vaillant GC IV 675.

Por. synonimiczne: (*o*)*skorucha*, (*o*)*skoruś*, (*o*)*skoruha*, (*o*)*skoruśa*.

T. Sz. — F. S.

ěřebъ 2. (*jěřebъ* > *jarčebъ*) *ěřeba* *ěřebo* zach. ‘pstry, pstrokaty, zwykle o ptakach, mający upierzenie w dwu barwach: czarnej lub szarej i białej, versicolor, discolor, varius’

~ ezes. dial. *jařabj* ‘kropenatý, cętkowany, o kuropatwach, kurach, w ogóle o ptakach’ (Bartoš DSM), sla. *jarabj* ‘pstrokaty, zwykle o ptakach’ (Kálal, SSSJ), ‘pstry’ (dievěn v *jarabjch* sukniach, SSSJ; też dial. *jarabi* ‘ts.’, Šipos Růkk-Gebirge). ~

Od tej samej podstawy co *ěřebъ* (zob.), może i bezpośrednio od *ěřebъ*. O budowie Meillet Ét. 227 nn. i SC 311, por. *golqba* (Słowski SE I 313). O nazwach kolorów pochodzących od nazw ptaków czy zwierząt zob. Machek LP III 96—111.

Por. *ěřebata*

F. S.

ěřebъka (> *jěřebъka* > *jarčebъka*) zach. : wsch. **orebъka** fem. do *ěřebъ*, *orebъ* *ěřebъka*: ~ pol. dial. *jařabka* ‘kura jarzębiata’ (Sychta SK), głuź. *wjerjabka* ‘Tetrastes bonasia’ (Pfulh 1123, Zeman), sla. dial. *jarabka*, *jarabka* ‘kuropatwa, Perdix’, ‘kura o pstrokatym upierzeniu’ (SSJ, Matejčík Novohrad 118). ~

orebъka: ~ ukr. dial. *орябка* ‘jarząbek, Tetrastes bonasia’ (Hrinčenko, Żel.). ~ Feminativum od *ěřebъ* (*ereba*). *orebъ* z suf. *-bka*, o budowie I 94.

T. Sz.

ěřebъкъ 1. (> *jěřebъкъ* > *jarčebъкъ*) *ěřebъka* : **orebъкъ** *orebъka* zach. : wsch. **orebъкъ** *orebъka* : pld. **ěřebъсь 1.** (*jěřebъсь* > *jarčebъсь*) *ěřebъca* dem. do *ěřebъ*

ěřebъкъ (: *erebъka*): ~ pol. *jarząbek -bka* ‘ptak łowny z rzędu kurowatych, Tetrastes bonasia’ od XVI w. (dziś też dial., np. kasz. *jařabk -ka* i *jařabk* ‘ts.’, Lorentz PW), dial. także *jarzėbk* ‘cietrzew’ (Karłowicz SGP z Hilferdinga; nazwy tych ptaków nieraz mieszano, np. w XV—XVII w. *cietrzew* mógł oznaczać niekiedy i ‘jarząbka’, zob. Strutyński PNP 59), *jařabk -ka* ‘kogut nakrapiany, jarzębiaty’ (Sychta SK), dłuź. *jeřebk -ka*, dial. *heřebk* ‘Tetrastes bonasia’, ezes. *jeřabek -bka* ‘ts.’ od XIV w. (Gebauer Sl.), sla. dial. *jarabok -bka*, *jarabok*, *jarabek* (Feriane SNV 14, SSSJ, Kálal). ~ *orebъka*: ~ ukr. dial. *орябок -бка* ‘Tetrastes bonasia’ (Hrinčenko), *орябок* ‘ts.’ (Żel.). ~

ěřebъсь: ~ sch. dial. *jarėbac -ėpac* ‘Perdix’, *jarėbei* pl. ‘nekakve ptice u močvari koje čobani biju štapovima’ (RSAN, RJAZ). ~

Por. ukr. dial. *ярыбѣць* (Bulachovskij VJa 1968 z. 4, 102 bez podania znaczenia).

Deminitiva z suf. *-akъ, -ecъ* od *ěřeba* (zob.), o suf. I 93—4, 100. Por. z wokalizmem zerowym pierwiastka *řebaka : řebecъ*. T. Sz.

ěřebъkъ (> *jěřebaka* > *jarčbka*) 2. *ěřebaka* : **erčbъka** *erčbaka* zach. : zach. **ěřebъcъ** 2. (> *jěřebъcъ* > *jarčbъcъ*) *ěřebca* : wsch. **orčbъcъ** *orčbca* dem. do *ěřeba* 1. **ěřebka** (: *erčbka*) : ~ pol. dial. *jarząbek, jarzębek -bka* : *-bku* 'jarzębina, Sorbus' (MAGP IV m. 189, Małecki — Nitsch AJPP m. 304, Dejna AGK m. 393 i BKJL XXII 248, Sychta SK, Sychta Kociowie), czes. *jeřábek -bku* 'młode lub małe drzewo Sorbus' (Pfir. slov.), sla. dial. *jarábok* 'Sorbus' (Buffa SBN 299). ~

ěřebъcъ (: *erčbъcъ*) : ~ dłuż. *jeřebe -ca* 'Sorbus aucuparia', gluź. *wjerjabe -ca* 'ts.'. ~

orčbъcъ ~ ukr. dial. *orjablec* 'Sorbus aucuparia' (Stieber AJL-nik. m. 176). ~

Dem. z suf. *-akъ, -ecъ* (o budowie zob. I 93, 100) od *ěřeba* : *erčba* : *orčba*. Por. z wokalizmem zerowym pierwiastka *řebecъ*. T. Sz.

ěřebъ m. (> *jěřebъ* > *jarčbъ*) : **erčbъ** m. : pld. i wsch. też **orčbъ** m. 'jarząbek, Tetrastes bonasia, ptak niewiele większy od kuropatwy, do której podobny jest także proporcjami ciała, mniej upierzeniem', pld. i wsch. 'kuropatwa, Perdix perdix'

ěřebъ (: *erčbъ*) : ~ stpol. XV—XVI w. *jarzqb* wyjątkowo (dziś dial. *jarzqb*) 'ptak z rzędu kurowatych, jarząbek, Tetrastes bonasia', w XVI w. już rzadkie (jeszcze u L. bez przykładu, co SP XVI IBL uważa za XVIII w.) wypierane przez *jarząbek* (zob. *ěřebka* l.) 'ts.' (w następnym wiekach tylko ta postać, Sławski SE I 506), dłuż. *jerjeb* 'Tetrastes bonasia' (u Muki *jeřeb -ba* 'ts.'), dial. *heřeb* 'ts.' (Muka), gluź. *jerjab -ba* (: *wjerjabka*) 'ts.', *wjerjab* 'juszrząb', *wjerjab -ba* 'żuraw, Grus grus', dawne w XVII w. *jerab* 'Tetrastes bonasia' (Pfuhl, Muka, Zeman: prapostać **jarčbъ* czy **jerčbъ?*, zob. Schuster-Šewc EW 448), czes. *jeřáb -ba* (przestarz. *řeřáb -ba*) 'żuraw, Grus cinerea' (Pfir. slov., już w XVI w. *jeřáb*, pl. *jeřábi* 'ts.', Jungmann np. mładi *jeřábi*; u Gelanera Sl. *jeřáb* 'ts.' oraz *jeřáb -ba* 'jarząbek' ale bez dokumentacji, najprawdopodobniej wyraz czes. jest wynikiem kontaminacji *erčba* i *žerarbъ* > *řeřáb*), sla. dial. *jarab -ba*, pl. *jaraby* 'ptak żuraw' (SSJ, Kálal, Ferienc SNV 36);

sla. *jerčb -ba* (też dial. 'Tomince Črni vrh) 'kuropatwa, Perdix', 'jarząbek, Tetrastes bonasia' (też NO *Jerčb*, Bozljaj ES I 227), skalni *jerčb* 'Alectoris graeca' i 'Perdix saxatilis' (SSKJ, Pleteršnik), wyjątkowo *jarčb* m. 'kuropatwa, Perdix' (tylko Pleteršnik), sch. dial. *järčb, järeč, järečba, järeč, jèreč* 'kuropatwa, Perdix' od XVI w. (Vrančić, Koschat Baumgarten; u Vuka *järčb* 'Perdix saxatilis'). 'Starna cinerea' (tylko SSAN), dial. *jarčb* 'Caccabis saxatilis' (Hirtz RNZN II 165), w XIX w. też NO (RJAZ), es. **орабъ** f. 'Perdix' (Miklosich LP), es. (Sobolevskij Lokeij 93) czy raczej śrbuļg. (por. Bulachovskij Izv. VII 111) **орабъ, ораба** 'ts.', śrbuļg. **орабъ** 'ts.';

rus.-es. **орабъ** 'kuropatwa, Perdix' (Srezn.). ~

orčba : ~ sch. dial. czakaw. *irčb* 'kuropatwa, Tetrao perdix' (ČDL I 715); stroś. XVI w. **орабъ** 'ts.' (Srezn.), brus. dial. *ópač* 'jarząbek' (ESBM I 142). ~

Sporna jest zarówno rekonstrukcja prapostaci, paradygmatu gramatycz-

nego jak i etymologia. Odpowiedniki słow. (i nawiązania ie.) wskazują wyraźnie na prastarą oboczność *č* : *e* w nagłosie. Jak kilka innych nazw ptaków i zwierząt (p. *golq̄bь*, *kl̄pь*, *čjvь*, *medv̄ěda*, *zv̄ěra*) *črěbь* : *orěbь* to masculinum na *-ī*, rozszereżające (jak nieraz) pierwotnie atematyczne *črěb-* : *orěb-* (od którego też niezależnie psl. adi. *črěba* : *erěba* 'pstrokaty, o ptakach', zob.). Na gruncie poszczególnych języków słow. jak zwykle widać przejście do produktywnych typów deklinacyjnych na *-o-* i *-jo-*. Do ie. *črěb(h)-*, *ōrōb(h)-* na oznaczenie barwy ciemnoczerwonej, brązowej, zwłaszcza ptaków lub drzew o tym zabarwieniu. Jarząbek wyróżnia się upierzeniem upstrzonym w brązowe i szare plamy, kurapatwa ma upierzenie brązowo-szare. Wyraz psl. wykazuje infiks nosowy, postać *črěbь*, *erěbь* zaszerzegowała wtórnie nasz wyraz do grupki nazw ptaków na *-čb-*, *-čb-*, p. *astrěbь*, *golq̄bь* (p. I 62). Ścisłe związane z *črěbь* są psl. dial. w. h. *rěbь* 'jarząbek', *rěbь* adi. (zob.) = *črěbь* : *erěbь*, wykazujące zerowy woka" m pierwiastka. Por. lot. *iřbe* 'jarząbek, kurapatwa' (Mühlenbach I 708—9, Endzelin LG 47, 98; Trautmann BSW 104 rekonstruuje bsl. *īrbjā-*), lit. *īrbė*, *jerbė*, *jerubė*, dial. *jerubis* m., (*jārubė*, *jerumbė* 'jarząbek' (por. jednak inne objaśnienie Fraenkla LEW 193, ZslPh XIII 231). Odpowiedniki w innych językach ie.: stwaniem. *crpf* 'ciemny, ciemnobrunatny', stisl. *iarp̄r* 'brunatny', *iarp̄i* 'jarząbek', gr. *ὄρφονος* 'ciemny'.

Trautmann BSW 104, Pokorny IEW 334, Słowski SE I 506—7, Shevelov PS 176, Bulachovskij Izv. VII 111. — Ze względu na chronologię i geografję wyrazów mniej prawdopodobne wyprowadzanie nazwy ptaka od adi. *črěbь* : 'ptak o pstrym upierzeniu (zawierającym kolor czerwony); ptak o pstrokatym (zawierającym kolor brązowy, pomieszany z białym) upierzeniu'. Nie widać podstaw do przyjęcia innych objaśnień: Meillet i Vaillant RES XIII 101—2 (Meillet SC 367, Vaillant GC II 158) wychodząc z prapostaci **jarębь* uważali ją za derywat od psl. nazwy wiosny *jarь*. Porównując z formacją *jarę jaręte* przyjmowali pierwotne znaczenie 'jarząbek roczny, kurapatwa roczna'. — ESSM I 74—5 rekonstruuje psl. *arębь* dopatruje się tu złożenia pref. *a-* (o pref. zob. I 148 s. v. *abręda*) i pierwiastka *ręb-* (p. *rěbь*, *rěbь*), kontynuuje więc dawną koncepcję Miklosicha EW 275 s. v. *rembь*, Rozwadowskiego RS II 102, K. Moszyńskiego JP XXXV 194 (inaczej jednak w PZJP 33—4). T. Sz. — P. S.

črěbьь 1. zob. črěbьькь 1.

črěbьь 2. zob. črěbьькь 2.

*črěbьje (> *jěrěbьje* > *jarębьje*) 'krzewy jarzębiny, *Sorbus aucuparia*', rekonstruowane przez ESSM I 76 jako *arębьje*. Brak dostatecznych podstaw do rekonstrukcji. Wyraz wyjątkowo poświadczony w czes. (w źródłach literackich), gdzie ten typ coll. jest częsty (zob. np. Trávníček, Mluvnice spis. češtiny I, 1951, 314, por. też Tvoření slov v češtině 2, 1967, 485), co wskazuje na formację nowszą, powstałą na gruncie tego języka T. Sz.

črěbььь (> *jěrěbььь* > *jarębььь*) *črěbьja* *črěbьje*, *črěb'ь* zach. i sle. 'odnoszący się, należący do jarząbka, attagenis, bonasae'

~ stpol. XV w. *jarčebí* 'jarząbkowy, attagenis, bonasae' (Słownik stpol.: I raz), w zes. *ječábi* (np. *ječábi* pero, hejno) adi. od *ječáb* 'żuraw, Grus' (Přir

slov., SSSJČ), sła dial. *jarabie* perie 'pstre, pstrokate pióra' (Kálad), *járabí*, *járabieho* ftáka (Habovštiak Orava 173, 246);

słe. *jerčbjj* 'odnoszący się do kuropatwy' (Pleteršnik). ~

Od *ěřčbъ*. O suf. *-bjъ*, *-jъ* w funkeji posesywnej, produktywnym w zakresie pmi rzeczownikowych osobowych a zwłaszcza żywotnych p. Brodowska-Honowska SPS 29 nn.

{ T. Sz.

ěřčb'ъ zob. ěřčbjъ

ěsa wsch. 'pokarm, potrawa, pożywienie'

~ ros. dial. *śca* 'kolejne danie z zestawu potraw, składających się na posiłek' (Dal); też dial. z Kalugi, ESSM VI 41). ~

Por. sch. *jěša* i *jěša* 'pokarm, pożywienie' (RSAN) od XVII w. (wg RJAZ tylko dubrownickie, także u Vuka z Dubrownika) wskazujące na **ěd-s-ja* (ESSM I. c.).

Od *ěsti ěmъ* (**ěd-mъ*), o suf. *-sa* p. II 32. Do ie. *ēd-es-*. Najbliższe odpowiedniki: stwniem. *ās* 'ścierwo, padlina' (germ. *ēsā* < *ēd-som*), lit. *ėdesys*, *ėdesis* m. 'pokarm dla zwierząt domowych', 'jedzenie; pokarm', 'apetyt', por. lit. *ėškā* 'pokarm dla zwierząt domowych', 'chęć do jedzenia, apetyt' (LKŽod.) = łac. *ēscā* 'pokarm, potrawa, pożywienie' (**ēd-s-kā*).

Vasmer REW III 495, Eckert ZS XIX 504, ESSM VI 44, Pokorny IEW 288.

T. Sz.

ěska 1. zob. ěškъ

ěska 2. wsch. 'coś jasnego, lśniącego, błyszczącego, mały blask, światełko, gwiazdka, fulgor, lux tennis, stella'

~ ros. dial. pld. *ścka* 'gwiazdka', 'łasica, *Mustela nivalis*' (Dal), ukr. dial. *ścka* 'coś błyszczącego, migocącego: płatek śniegu, gwiazdka' (Zel.), dawne 'łasica' (Bilečkyj-Nosenko), brus. dawne *ścka* 'iskra, światło w ciemności' (dial. w tym znaczeniu zniekształcone *śś*: ni *śśa* не відаць, Jaškin BIN 209). ~

Por. też dem.: ros. dial. *ścōcka* 'człowiek miły, z jasnym obliczem', często również jako pieszczotliwe określenie człowieka 'miły, miła': он смотрит *ścōckōj*; он как *ścōcka* (Dal, Mirtov Don.), ukr. przestarz. i dial. *ścōcka* najczęściej w porównaniach dla oddania czyjegoś jasnego, promiennego uśmiechu, spojrzenia: як *ścōcku*, грають очі (SUM), як *ścōcka*, усміхнулась (Słownyk Ševčenko), brus. dawne *ścōcka* 'iskierka, światełko' (por. Jaškin I. c.), *ścōcka* pieszczotliwe określenie człowieka (Bjalykevič Mohylev).

Zapewne ślad archaicznej, bezsufiksanej postaci adi., występującego w słow. z różnymi przyrostkami: **ěšk-nъ*, por. *ěšnъ*, *ěšk-rъ* (zob.). Może być dentyczne z rekonstruowanym przez Pokornego IEW 16—7 na podstawie germ. nazw wodnych, ie. *aiskā* (zob. *ěšnъ*). Por. także lit. *aiškus* 'jasny, wyraźny'. Wyraz byłby pierwotnie urzeczownikowionym adi. ł., por. podobnie pokrewne *juskra*.

Słowski SE I 467, 515, 517, Vasmer REW III 496. — Nie widać podstaw do przyjęcia objaśnienia K. Moszyńskiego JP XXXVII 296, który rekonstruuje ogólnorus. *jaszka*, dopatrywał się tu dem. od *ěsz* (zob.).

M. Ś. — F. S.

ěskara zob. ězgarь

ěskra zach. 'iskra, scintilla', dem. ěskrьka pln.

~ pol. dial. *jaskra* 'iskra' (SWil. jako pospolity prowincjonalizm), dziś liter. tylko w terminologii med. 'glaukoma, choroba oczu', stpol. XV w. 'chrząszcz majowy, *Melolontha vulgaris*'. ~

Dem. *ěskraka*: ~ pol. dawne XVI—XVII w. *jaskierki* pl. t. 'aster ga-wędka, *Aster amellus*' (według Syreninsza XVII w. kwiaty tej rośliny ciemną nocą lśnią jak iskierki, Sławski SE I 515);

brus. dial. *яскорка* 'iskierka', głównie przen. pieszczotliwie o ludziach (Nosovič). ~

Por. 1. stpol. XVI w. *jaskrowaty* 'iskrzący się, wydający blaski, o oczach' (SP XVI IBL);

2. stpol. XV w. *jaskrzcawy* (może błędny zapis zamiast *jaskrzcawy*, tak Słownik stpol.) 'z bielmem na rogówce, o oku' i dawne XVIII w. *jaskrzcawy* koń 'mający białe oczy' (L.) jest derywatem od *jaskra* 'glaukoma' (zob. *ěskra*).

Na pierwotnie większy zasięg wyrazu wskazuje adi. *ěskrava* (zob.).

Substantywowane adi. *ěskra* (zob.), p. II 19. Por. ze zredukowanym wokalizmem pierwiastka prapokrewne *jaskra*, paralelną budową i semantyką. — K. Moszyński JP XXXVII 296 rekonstruował pierwotne znaczenie 'świecąca', bądź też 'paląca, piekąca'.

Zob. *ěskriti* (sę).

K. H. — F. S.

ěskrava ěskrava ěskravo pln. 'bardzo jasny, rażący oczy blaskiem, błyszczący, mocno świecący, valde clarus, valde nitens, lucens'

~ pol. *jaskrawy* 'mający barwę intensywną, o dużym nasyceniu: rażący oczy kolorem (kolorami) lub blaskiem, mocno świecący; nie przyziemiony, niestonowany, barwny' (np. *jaskrawe* słońce, *jaskrawy* kolor) od XVI w. (też dial., np. Lorentz PW, Maciejewski Chelm.-dobrz. 41; Dejna RKJL XXII 251: *jaskrawy*, *jaskrave*, bystre, o barwie; MAGP XI n. 529: 'różno-barwny'), 'bardzo wyraźny, dobitny, oczywisty; skrajny, rażący', rzadko 'przenikliwy, donośny, o głosie, dźwięku' (SJP PAN), dial. także *jaskrawy* 'donośny, np. głos' (Karlówiec SGP), głuź. *jaskrawy* 'mający barwę intensywną, rażący oczy kolorem, mocno świecący';

zapewne z pol. (p. Sławski SE I 515): ukr. *яскравий* 'dający silne, oślepiające światło; mający intensywną barwę' (SUM, Żel.), brus. *яскравы* 'wyraźny', przen. 'jasny, przekonujący'. ~

Od *ěskra* (semantyka wyklucza derywację od adi. *ěskra*). Por. *jaskrava* < *jaskra*. O budowie p. Sławski SE I 515, Vaillant GC IV 471—4.

K. H.

ěskriti *ěskr'q* (ěskriti sę *ěskr'q* sę) 'iskrzyć się, skrzyć się, migotać, scintillare, fulgare',

~ pol. dial. kusz. *jaskře sa* 'iskrzyć się, skrzyć się', np. *Šebo sa jaskři*; *Loka sa jaskři* od *kvatov*: *Tobe sa oě jaskřo* (Sychta SK), głuź. *jaskrič-ri* 'polyskiwać, migotać, mienić się';

ukr. *яскрити -рiть*, *яскрiти -рiє* = *яскрiтися -рiтися*, *яскрiтися -рiється* 'silnie błyszczeć, skrzyć się' (SUM, Żel.; brak u Hirinčenki);

na pierwotnie szerszy zasięg wskazują znaczenia przenośne: bulg. dial. *ěskpja* 'złościć się, gniewać się; klócić się, lajać kogoś, krzyczeć na kogoś,

robić wyrzuty, obrażać' (BER I 510: Tьrnovsko), *ѣскр'ъ* 'poszezuć, naszezuć; podburzyć, podjudzić' (BDial. IV 201: Trojan). ~

Por. 1. stpol. XVI w. *jaskrzanie* 'wydzielanie się iskier; iskry' (SP XVI 1BL);

2. pol. dial. kasz. *jaskřelc* 'człowiek z łysiną', zartobliwie 'księżyc' (Sychara SK).

Od *ěskra*, o budowie p. I 57. — O ie. paraleli (stunord. *eiskra* 'szaleć') znaczenia przenośnego w bułgarskim p. Budziszewska RS XXXVIII cz. 1, s. 99. K. H. — F. S.

ěskrъ *ěskra ěskro* plu. 'bardzo jasny, rażący oczy blaskiem, błyszczący, mocno świecący, valde clarus, valde nitens, lucens'

~ pol. dawne XVIII w. *jaskry* w jednym przykładzie: Piorun ... *jaskrym* razi blaskiem oko (L.), dziś dial. kasz. *jaskri* 'gwiazdzisty, jasny' (np. *jaskri* noe, *jaskrě* niebo), 'jaskrawy, jasny, żywy, o kolorach' (Sychara SK), wyjątkowo w XV w. *jaskier* 'żółtawy, o maści końskiej'; tu także pierwotny urzeczownikowiony przymiotnik: pol. *jaskier jaskra* (dawniej gen. *jaskru*, SP XVI 1BL, l. z Syreniusza) 'roślina trująca z rodziny jaskrowatych o kwiatach żółtych, rzadziej białych lub czerwonych, Ranunculus' (też dial., np. Karłowicz SGP, Kucala PSM 56, Zargba Niepołomice 196, Dejna RKJL XXII 251) od XV w. (nazwa rośliny od kwiatów o żywej, jaskrawej barwie, o świadectwie Syreniusza z XVII w. p. Sławski SE I 512; według K. Mozyńskiego JP XXXVII 296 od ostrego, pięknego smaku w nawiązaniu do pierwotnego znaczenia pierwiastka), dial. również *jazgier jazgra* 'Ranunculus', 'roślina brodawnik, Taraxacum' (Karłowicz SGP, Dejna o. c. 253; z ekspresywnym udźwięcznieniem grupy spółgłoskowej, p. Sławski l. c.), *askier* 'Ranunculus' (Karłowicz SGP, Dejna o. c. 251), stpol. XV—XVI w. *jaskier* też 'jaskółcze ziele, Ficaria ranunculoides', stł. XVIII w. *jásker* 'Batrachium' (Buffa SBN 299);

z pol.: czes. dawniejsze *jaskyr* (Sławski l. c.), ukr. dial. *яскір, яскіръ, яскіры, яскор* 'Ranunculus' (SUM, Hrinčenko, Żel., Makowiecki Sl. bot. 305, Sławski l. c.), zapewne i brus. dial. *ястрабок, паявая трава* (Sejaškovič Grodno). ~

Na większy zasięg wskazuje *ěskra* (zob.).

Szcątkowo zachowany archaizm utworzony od tego samego pierwiastka co *ěsnъ* < **ěsknъ* z suf. *-rъ*, o suf. p. Meillet Ét. 402—4, Brodowska-Ponowska SPS 186—9. Psl. *ěskrъ* < **aisk-ro-* ma się tak do lit. *aiškus* (zob. *ěsnъ*) jak psl. *astrъ* : ie. *ōku-s*, bsl. *ašra-* (zob. *ostrъ*) : *ašu-* (zob. *astrъ*).

Por. synonimiczne *ěskrava*.

K. H. — F. S.

ěskrzka zob. *ěskra*

ěskъ *ěska* 'otwór, wgłębienie, dół, wydrążenie, coś wydrążonego, wydrążone naczynie'

Na wyraz ten zdają się wskazywać:

~ dluz. dial. *jašk -ka* w terminologii rybackiej 'der Eingang in das Tönnchen, den Gurnsack und die Reuse oder den Fischkorb bz. -sack' (wg Muki z **jaštka*, por. pol. dawne u Trotza *jaszczek*, p. Sławski SE I 524, por. *ěšěb*), stł. *jašk -ku* książkowe i przestarz. (tak SSSJ; wg Kálala nielud.) 'tunel' (znaczenie jest zapewne neologizmem języka liter., por. Machek ES³ 177; wg Sławskiego SE I 512 jest to nowy derywat wsteczny od *jaskyňa*);

sł. *jášek -ška* 'zbiornik wody', 'dół napelniony wodą' (Pleteršnik, Bezłaj ES I 221). ~

Por. 1. może pol. NM *Jask* (SGKP III 485);

2. wskazujące na **ěska, *ěšćka* > *jašćka* (*jaška, jačka*): sł. *jáška* 'dziura w ziemi', 'pudło' (Pleteršnik, por. Bezłaj l. c.; SSKJ nie notuje), dial. *jačka* 'dziura, jama', 'kaluża', 'komora serca', ze wsch. Styrii *jačke* pl. 'pachwiny' (Pleteršnik, SSKJ), sch. XVIII w. (dwa razy z J. Kavanjina) *jaska* z niejasnym znaczeniem (RJAZ); brus. dial. *šauka* 'drewniane naczynie z rączką do czerpania wody w łaźni' (Nosovič);

3. może też NW *Jaska* jezioro w Inflantach pow. dorpacki (SGKP l. c.).

Niepewna ani rekonstrukcja prapostaci, ani etymologia, ani wzajemny związek przytoczonych odpowiedników. Być może w związku z *ěskyn'i*. Byłby to ślad adi. z suf. *-ka* utworzonego od tego samego pierwiastka co *čzva*, zob. (por. *dika* : *dira*), tworzącego podstawę wyrazu *ěskyn'i*. Pierwotne znaczenie 'wydrążony' > 'coś wydrążonego'. Por. ESSM I 81 (rekonstruujący **aska*). — Bezłaj ES I 221 rekonstruuje (*j*)*ask* dopatruje się tu bsł. *ōsk-* : *ōks-* i porównuje np. z lit. *úokšas* 'dziupla, barć', 'naczynie, koszyk'. O strus. *аскь, аксь* (które może tu należeć) p. *ěšćb*. Nie widać podstaw do przyjęcia objaśnienia Schustera-Sewca EW I 433 zestawiającego pierwiastek (*j*)*ask-* z adi. *jaska*. T. Sz. — F. S.

ěskyn'i plu. 'naturalne wydrążenie w skale, jama mogąca służyć jako schronienie dla ludzi i zwierząt'

~ pol. *jaskinia* (o kontynuantach suf. *-yn'i* w pol. zob. Laskowski JP XLII 171—87) 'głębokie wydrążenie w skale lub pod ziemią, zwykle naturalne; pieczara, grotą' od XIV w. (postać pierwotna *jaskini* poświadczona w Biblii Zofii oraz w XVI w.), w dzisiejszej formie też dial. (np. Lorenz PW, Dejna RKJL XXII 251, Szymczak Domaniewek; wyjątkowo 1 raz *askinia* 'ts.', Karłowicz SGP z Lopacińskiego PF V 693), przen. 'schronienie, kryjówka złych ludzi' od XVI w. (SP XVI 131), czes. *jeskyně* 'naturalne wydrążenie w skale' (stezes. *ěskyně* 'ts.' od XIV w., dial. np. *jeskyně* pl., Skulina Mor.-slov. 104), śl. *jaskynia* 'ts.' (też dial. *jaskiña, jaskiña, jaskiña*, Habovštiak Orava 64);

ukr. dial. *яскіня* 'ts.' (Polesie 255), z XVII w. *яскіня* 'вертеп, закрон, пиріще, язвіна' (Žytec'kyj Narys 198), brus. dial. *яскіня* 'логавя, пачора' (Jaškin BHN 211). ~

Por. pol. NW *Jaskinieć* (Hydronimia Odry 42), z Polesia NM „*Jaskin* albo *Jaskinka*” nazwa wsi (SGKP III 485).

Do *ěska* (zob.). Pierwiastek ten sam co w *čzva* (zob.). Bezpośrednią podstawą może być adi. **ěska* (zob. *ěska*). Stosunek *ěskyn'i* : *ěska* jak *pustyn'i* : *pusta*, *světyn'i* : *světā*, o budowie p. I 140. Pierwotne znaczenie 'miejsce wydrążone' : 'kryjówka, schowek'.

Berneker SEW I 275, Sławski SE I 512—13, ESSM I 81—2 (rekonstruuje **askyni*). — Vaillant GC IV 387 uważający *ěskyn'i* za wariant wyrazu *čzvína*, niepotrzebnie przyjmował kontaminację pierwiastków *aiš-* i *aišk-*, zob. *čzva* i *ěsnz*.

Zob. *ašćera*.

T. Sz.

ěsla zob. ěsli

ěsli pl. f. : ěsla pl. n. 'przedmiot, z którego bydlę je: drabina lub żłób, wyko-

nany z drągów w formie połączonych drabin do zakładania siana, słomy' (Vakarelski Etnografija 175)

śli: ~ stpol. XIV—XVI w. *jašli, ješli* (: *jasty, jesty*) pl. t. 'złób na paszę dla bydła', w XVI w. wyjątkowo też 'rodzaj noszy, tragi' (SP XVI IBL: 1 przykład z Mącz.), stczes. *jěsli* f. pl. 'złób do karmienia bydła' od XIV w. (Gebauer Sl.);

śle. *jāsli* f. pl. (też dial., np. Tominec Črni vrh, Rigler Notr. 81, 170) od XVI w. (Bezljaj ES I 221: Dalmatin, Megiser) 'złób do karmienia bydła', sch. przestarz. (tak RMat.) *jāsli* f. pl. 'złób' od XIII w. (RJAZ, RSN), scs. *ясли* f. pl. 'ts.' (o deklinacji p. Diels AG 178: loc. pl. *яслехъ* rzadko *ясли*), bulg. *ясли* f. pl. 'złób' (np. Gerov, RBKE; też dial., np. BDial. III 82; Vakarelski l. c. 176: „неподвижни, сковани от дъски ясли, в които се стара снамата”), maced. *јасли* pl. 'złób' (RMJ; też Malecki SW, Hendriks Radožda-Vevčani);

strus. *ясли* 'złób' od XI w. (Srezn.), ros. *ясли* 'złób lub drabina przymocowana do ściany, służąca do karmienia bydła' (SSRJ), ukr. dial. *ясли, jaśli* 'złób' (SDU 66, Janów Moszkowce), brus. *яси* gen. *ясяжъ* 'ts.', dial. *ясьи* pl. 'ясли, zagrodka ў хляве каля сцяны, у якую кладуць сена' (Bjalykvič Mohylew), poleskie *яси* pl. t. 'złób' (Lysenko SPH). ~

Por. 1. z wtórną wprowadzoną końcówką w poszczególnych językach wg tematów na *-ja-*: pol. dial. *jaśle* pl. (co do wtórnej końcówki *-e* zob. Łoś GP III 122) 'drabina na siano w stajni' (Karlówiec SGI, MAGP II m. 72, Malecki — Nitsch AJPP m. 69, Dejna PLP I m. 6, Zaręba AJŚ II m. 27, Horodyska-Gadkowska PJ PAN 48, m. 19), dłuż. *jaśle* f. pl. (Schuster-Šewc EW 432), głuź. dial. *jaśle* pl. 'złób' (Schuster-Šewc l. c., tu też ze starszych źródeł *jaślje* pl.), czes. *jesle* 'złób do karmienia bydła' (też dial., np. Bělič Dol. 54, co do nagłosu *ja-* < **ǵ-* w dial. czos. zob. Skulina Mor.-slov. 48), już stczes. *jěsle* f. pl. 'ts.' (Flajšhans Klaret, Novák Sllus; z wtórną odmianą wg *dušě*, Gebauer HMČ III 1, 362), śla. *jaśle* f. pl., gen. *jaśiel* : *jaśli* 'złób lub drabina do karmienia bydła' (SSJ, Kálal), dial. *jaśle -el* pl. 'drabina (nad zlobem) na siano do karmienia bydła' (Ripka Dolnotrené. 201), *jaś'le* pl. 'złób z drabiną do karmienia dobytku' (Matejčík Novohrad 123—4), powszechne w dialektach, też np. *jaśle, jaśte* pl., *jaślr, jaś'le, jaś'le* (Buffa Dlhá Lúka 160, Sipos Bükk-Gebirge 256, Habovštiak Orava 64, 220, ASJ I cz. II 125); śle. dial. ze Styrii *jaśle -sel* f. pl. 'złób do karmienia bydła' (Pleteršnik, SSKJ), sch. *jāsle jāsālā* 'złób' (też dial., np. *jāsle* f. pl. 'złób', Jurjišić Vrgada; *jaśle* f. pl. 'ts.', ČDL I 371, Koschat Baumgarten);

2. z wtórną końcówką *-a* (od postaci pl. **ǵdsǵé*, wg typu *čsla*): pol. dial. *jaśla* pl. 'drabina na siano nad zlobem' (MAGP II m. 72, Zaręba l. c., Kucala PSM 126, Dejna PLP I m. 6, Horodyska-Gadkowska l. c.), śla. dial. *jaś'a* (Sipos l. c.); ukr. dial. poleskie *яся -яіа* pl. t. 'złób' (Lysenko SPH). *čsla*: ~ pol. *jaśla* pl. t. (zob. Friedelówna, Kategoria plurale tantum w języku polskim, 1968, passim) 'złób albo drabinka, za którą kładzie się paszę dla bydła i koni' (w dialektach np. 'drabina na siano nad zlobem', 'drabinka jako przegroda dla cieląt', 'drabinki na siano dla owiec w oborze', 'skrzynka stawiana nisko w oborze zamiast zlobu', MAGP II m. 72 i cz. II 78, Horodyska-Gadkowska o. c., 52—3), 'stojące drabinki dla jagniąt, cieląt' (Malecki — Nitsch AJPP m. 69), 'drabina na siano nad zlobem' (Zaręba AJŚ II m. 27, Dejna RKJL XXII 251), rybackie 'kratki drewniane albo siatki druciane, którymi zastawia się wodę w stawach podczas wybierania ryb'

(SJP PAN), dluž. *jasla -ow* n. pl. 'drabina na siano, konieczną itp., umieszczona nad żłobem' (Muka), głuź. dial. *jasla -ow* pl. 'zagroda dla owiec', 'prasa do sera' (Přuhl, Zeman; drugie znaczenie zob. też w Sorb. SA II 226), czes. dial. walaskie *jasla* n. pl. (Gebauer HMČ III 1, 362 z Dialektologii morawskiej Bartoša, bez podania znaczenia), sła. dial. *jasla* 'żłób' (Kálal);

sł. dial. *jāsta, jāsta* 'żłób do karmienia bydła' (Pleteršnik, Rigler Notr. 48), sch. *jāsła jāsālā* n. pl. (wg R-JAZ u pisarzy czukawskich, od XVI w.) 'ts.' (RSAN, RMat.), też dial. (Elezović Kos.-Met.);

ros. dial. pld.-zach. *ácsa* n. pl. 'drabina ze żłobem lub skrzynką pod nią dla zakładania za drabinę siana bydłu, szczególnie koniom' (Dał), ukr. *ácsa ácea* pl. 'żłób', dial. *ácsá* pl. 'ts.' (Žel., SDU 66). ~

Por. 1. pol. dial. *jašel* f. sg. 'drabina na siano nad żłobem' (Zareba AJS II m. 27, Dejna PLP I m. 6), czes. dial. moraw. *jasel* gen. -*sl'e* f. 'drabina w stajni, za którą zakłada się pożywienie dla bydła', np. Dál koňum za *jasel*' (Bartoš DSM);

2. pol. dial. *jasło* rzadkie 'żłób' (MAGP II m. 723 i cz. II 77: Wlkpol., Młpol.), 'drabina na siano nad żłobem' (Zareba l. c., Dejna RKJL XXII 251), 'wierzchnik w młynie' (MAGP II cz. II 77); sch. dawne od XVI w. i dial. (Nemanić) *jāslo* 'żłób, praesepe' (R-JAZ);

3. czes. dial. *jasla* f. sg. (Bělič Dol. 54), sła. dial. *jasla -li* f. (Sipos Bökk-Gebirge); sch. wyjątkowe *jāsła* f. sg. 'żłób' (RSAN, RMat.), bulg. *ácsa* f. sg. 'ts.' (RBKE, Gerov; też dial. *ácsa* 'ts.', np. BDial. III 82, V 23, VI 40, X 111, Stojkov Banat, Mladenov Vidin 236), maced. dial. *jāsła jaslāta* sg. 'ts.' (Malecki SW);

4. stpol. od XIV w. *jasly* (: *jesly*) pl. t. 'żłób na paszę dla bydła', w XVI—XVII w. *jasly* też 'rodzaj noszy, trągi' (u Kn. *jasly jasel* 'nosidło podróżnych', u L. z XVII w. 'narzędzie do noszenia ciężarów'), dluž. dial. *jasly -ow* f. pl. 'drabiną na siano, konieczną itp., umieszczona nad żłobem' (Muka).

Psl. *ěsti* pl. f. : *ěsla* pl. n. pierwotne plurale tantum jak wiele wyrazów oznaczających narzędzia złożone z kilku części ('jasła' to pierwotnie i jeszcze dziś na niektórych terenach dwie drabiny ustawione skośnie i połączone u dołu, tworzące rodzaj żłobu, skąd dalej znaczenie 'żłób', Vakarelski l. c.). Formy sg. sekundarne, powstałe na gruncie poszczególnych języków słow., w związku ze zmianą typu narzędzia. Równie sekundarno *ěsla* f. : singularyzacja pierwotnego pl. t. Derywat prymarny od *ěd-* w *ěsti ěms* (zob.). O typowym dla nominów instrumenti suf. -*s-ěs-*, -*s-ěs-* p. I 106—7, 103—4, o ie. *ēd-es-* p. Pokorný IEW 288, a przede wszystkim Ivanov VSJa II 22—3, por. też Eckert ZSl XIX 502—3: podkreślając archaizm formacji wskazuje na ślady wymiany -*sl-* : -*sn-*. Podstawowe znaczenie 'przedmiot (narzędzie), z którego bydło je', paralele semantyczne: należące do tej samej rodziny lit. *ėdžios* pl. f. 'jasła', goc. *uz-ēta* 'ts.' — Zachowanie pierwotnego nagłosowego *ja-* (*ěsti, ěsla* > *jěsti, jěsla* > *jasli, jasla*) świadczyłoby o wczesnej utracie motywacji. Nie przemawia za tym, żebyśmy tu mieli kontynuante ie. **ōd-* nie występującego w naszej rodzinie w słow., por. Meillet MSl. XIV 336, Ęt. 416 i SC 83, ostatnio Skok ER I 776—7, Machek ES² 223, Schuster-Sewc EW 431—2.

Slawski SE I 516, ESSM VI 44—5.

T. Sz. — F. S.

**ěsna* n. pl. 'dziąsła, gingiva'. Wyraz rekonstruowany przez Eckerta (Balto-slav. etn., 1980, 75) w prapostaci **ēd-s-n-a* na podstawie:

1. połab. *jasna* 'dziąsła' (co kontynuuje jednak postać *dęsna*, zob. Lehr-Splawiński, Polański SE I 110), czes. dial. *jasna* pl. 'gingiva' (Bartoš DSM, Gregor Slav.-buč.), *jasno* 'ts.' (Horečka Freuštát), śla dial. *jasno* 'ts.' (Kálal); ukr. *ясна* gen. *ясен* (URS; dial. u Hrinčenki *ясна ясен* f. pl., też Janów Moszkowce) 'gingiva', stąd pol. dial. wśch. *jasna* 'ts.' (MAGP VII m. 302);
2. lit. *ėsnos* f. pl. 'gingiva' (LKŽod.).

Rekonstrukcja chybiała. Nie ma podstaw do przyjmowania dla psł. postaci **ěsna*, gdyż wszystkie wyrazy słow. przytaczane przez Eckerta tłumaczą się normalnym rozwojem *d' > j* (p. III 99 s. v. *dęsna*), por. w związku z tym np. ukr. dial. *ясла* (< **d'aslá*) 'gingiva' < *dęsla* (III 99), czy np. dial. połeskie *јам'ол, јам'ол* 'dzięciół' (Leks. Połesija 39), czes. dial. *јатела : d'atela* 'trawa jako datel', czes. *јател* 'Trifolium' < *dętelb* (zob. III 102—1).

Identyfikacja przez Eckerta z rzeknym psł. **ěsna* litewskiego *ėsnos* jest bardzo wątpliwa. Wyraz lit. zaświadczony wyjątkowo na terenie dwu wsi (p. LKŽod. II 1175) jest najprawdopodobniej modyfikacją postaci *děsnos* (zapożyczonej z brus. *дзясна*) przez adideację do *ěsti* 'jeść' (ustna informacja dra Wojciecha Smoczyńskiego). T. Sz.

ěsně zob. ěsnъ

ěsněti *ěsněje* 'stawać się jasnym, nabierać jasności, clarescere' (ěsnějety 'świta'), 'stawać się wyraźnym, dobrze widocznym'

~ pol. *jaśnieć jaśnieje* 'wydawać silny, jasny blask, światło, świecić mocno, promienieć' (księżyc, gwiazda, niebo, słońce *jaśnieje*), 'być pełnym światła, blasku, być jasno oświetlonym; silnie odbijać światło, być wyraźnie widocznym, odejść się jasno na jakimś tle; widnieć' od XV w., 'tracić intensywność barwy, blednąć, płowić', przen. 'promienieć, np. o twarzy' (SMP PAN, SP XVI IRL: tu też *jaśnieć się* 'błyszczać się, świecić; promienieć'; dial. np. Sychta SK, Dejna RKJL XXII 253; o tym typie czasowników w polszczyźnie p. Grzegorzyczkowa PJ PAN 53, s. 28—9), dial. kasz. *jasnieje* 'robi się widno' (Sychta SK), łuż. *jasněš -eju* 'stawać się jasnym, promiennym; wypogadzać się, rozjaśniać się', głuż. *jasnješ* (Pfulil s. v. *jasnić*), czes. *jasněti -něm*, 3. pl. *-ějí* 'stawać się jasnym, rozjaśniać się', śla. *jasniel* 'stawać się jasnym, rozjaśniać się', 'stawać się wyraźnym' (też dial.: Habovštiak Orava 185);

sch. dawne, tylko w źródłach zach. *jasniti jasnim* (< **jasněti*) 'splendo, luceo, np. o gwiazdach' (RJAZ: przykłady z Mikalji i Stulicia), bułg. *яснѣл -ел* 'stawać się jasnym; wypogadzać się, przejaśniać się, o zjawiskach atmosferycznych' (в небеса яснее ден; небето яснее), *яснѣл се* 'błyszczać się, lśnić' (RBKE, BTR), maced. *jasnee (ce)* 'stawać się jasnym, rozjaśniać się';

ros. *яснѣть -ѣтъ* 'przejaśniać się, rozjaśniać się, stawać się jasnym' (bezosobowo *яснело*, o zjawiskach atmosferycznych), 'stawać się widocznym', przen. 'promienieć, o oczach, twarzy' (SSRJ, dial.: 'wydawać blask, błyszczyć', Słowarz Rjazan.), ukr. *ясніти -іть* 'stawać się jasnym' (небо *ясніло*), bezosobowo 'świta', 'świecić się, wydawać blask' (сонце *ясніло*, зоря *ясніла*), 'widnieć, być widocznym' (SUM, Hrinčenko), brus. *яснѣць -ѣе* 'przejaśniać się, robić się jasnym' (неба *яснее*), bezosobowo 'rozjaśnia się, świta' (BRS). ~

Denominativum od *ěsnъ*, p. I 47.

K. H.

ěsnina 'jasność, blask, zwykle w odniesieniu do nieba', 'jasny dzień, pogoda' ~ gluz. *jasnina* 'jasność', czes. dial. *jasnina* (Už idú z hory *jasniny* 'przejaśnia się od gór', Bartoš DSM), sla. literackie rzadkie *jasnina* 'jasność', dial. 'jasne miasto na obłohu' (Habovštiak Orava 162);

sle. książkowe *jasnina* 'jasne niebo', 'jasność' (*jasnina* neba, SSKJ), sch. stare *jasnina* 'jasność' (*jasnina* od nebesa, RJAŻ: XVII—XVIII w.), es. *яснина* 'splendor', 'serenitas', из ясности 'pod gołym niebem, na wolnym powietrzu', змывая ясность 'mroźna, słoneczna pogoda' (Miklosich LP), bułg. *яснина* 'piękna pogoda' (też dial., BDial. III 82: Ichtiman), 'jasne miejsce między obłokami', dial. 'jasna, gwiazdzista, mroźna noc zimowa' (BDial. I 92), maced. *jasnina* 'pogoda, bezchmurne niebo', 'jasność';

strus. *яснина* 'jasny dzień, pogoda' (Srezn.), ros. u Dala *яснина* 'jasność', ukr. potoczne *яснина* 'piękna pogoda', 'jasność (nieba)', dial. lem. 'blask ognia' (Hrinčenko). ~

Abstraktum z sufix. *-ina* od *ěsnъ*. O budowie p. I 120.

K. H.

ěsniti *ěsn'ŏ* 'czynić jasnym, rozjaśniać, wyjaśniać, clarare', *ěsniti* się 'stawać się jasnym, rozjaśniać się, wypogadzać się' (= *ěsněti*)

ěsniti: ~ pol. dawne, rzadkie *jaśnić jaśnieć* 'czynić jasnym, rozjaśniać, wyjaśniać' (SW, L.), też dial. kasz., np. *čatār jaśni niebo* (Lorentz PW), dluz. *jaśnić -im* 'rozjaśniać', gluz. *jaśnić* 'czynić jasnym, polyskującym', czes. *jasniti -im* 'rozjaśniać', sla. rzadkie *jasnit' 'ts.*;

sle. *jasniti -im* 'przejaśniać, rozjaśniać, wypogadzać' (veter *jasni* nebo), sch. *jāsniti -im* 'rozjaśniać' (RJAŻ, RSAN), scs. tylko perf. *ызяснѣти -яснѣти* 'wyjaśnić, uczynić jasnym, illustrare' (Euch., SJS, Sudnik—Aitzetmüller HAT), es. *яснѣти* 'illustrare';

ros. dial. *яснѣть -нѣ* 'czynić błyszczącym' (Slovarь Rjazan.), u Dala *яснѣть* 'czynić jasnym', ukr. dial. *яснѣти яснѣ* 'polerować, czynić błyszczącym', 'objaśniać, wyjaśniać'. ~

ěsniti się: ~ pol. od XVI w., dziś rzadkie *jaśnić się* 'wydawać silny blask, błyszczeć jasno, lśnić', przestarz. 'płowić, błędnać' (SW, SJP PAN, SP XVI 131), dial. zwykle bezosobowo *jaśni się* 'świta, dzieje' (Pluta Dzierżysławice, Zaręba Siolkowice), dluz. *jaśnić se* 'stawać się jasnym' (niebo *se jaśni* 'rozjaśnia się'), gluz. *jaśnić so* 'jaśniec', 'wypogadzać się', czes. *jasniti se* 'wyjaśniać się, przejaśniać się', zwykle *jasni se* 'świta' (Pfir. slov., dial.: Lamprecht Opava), sla. *jasnit' sa* 'stawać się jasnym; przejaśniać się' (nebo *sa jaśni*):

sle. *jasniti se* 'przejaśniać się', *jasni se* 'wypogadza się' (SSKJ, też dial.: Tominec Črni vrh), sch. *jāsniti se* 'być jasnym, błyszczeć' (RJAŻ, brak w RSAN), bułg. dial. *ясня се* 'rozjaśniać się, przejaśniać się', 'błyszczeć się' (Gerov, SNU XXXI 264), maced. *jasnu ce* 'wypogadzać się, wyjaśniać się', 'lśnić, jaśniec';

strus. *яснѣтца* 'rozjaśniać się' (Srezn.), ros. przestarz. i dial. *яснѣтца* 'rozjaśniać się', dial. 'lśnić, świecić się' (SSKJ, Dal, Slovarь Rjazan.), ukr. *яснѣтця* 'błyszczeć, jaśniec' (SUM, Zel.). ~

Denominativum od *ěsnъ*. O budowie p. I 56—7.

K. H.

ěsno 1. zob. *ěsnъ*

ěsno 2. n. 'jasność, claritas', 'jasny dzień, pogoda'

~ czes. od XV w. *jasno* 'jasność' (stczes. 'pogoda', Gubauer Sl.), za *jasna*

'za dnia' (Přfr. slov.), hrom z *jasna* 'grom z jasnego nieba' (Jungmann), sla. *jasno* 'jasność, zrozumiałość', 'blask, jasne światło', 'pogoda' (SSJ, też dial.: Sijpos Bükk-Gebirge);

ces. Supr. на небе 'na wolnej przestrzeni, pod gołym niebem' (Sadnik—Aitzetmüller HAT);

rus.-cs. нежно 'odkryte miejsce', на небе 'pod gołym niebem' (Miklosich LP, Srezn.), ros.-cs. *ясно* 'piękna pogoda' (Slovarь (SRJ), ros. dial. *яснó* pl. 'słoneczna pogoda' (при *яснóх* доврач, Merkurьev Kola). ~

Substanty wizowane adi. n. od *ěsnъ*. Por. podobnie *dobro* : *dobrъ*.

K. H.

ěsnostъ f. 'właściwość czegoś jasnego, światło, światłość, claritas'

~ pol. *jasność* 'światło, blask; intensywność światła, oświetlenia' (od XV w., też dial.: Olesch Sankt Annaberg, Sychta SK, Lorentz PW), *jasność* słońca, gwiazd, księżyc, *jasność* dzienna (stpol. 'pogoda, bezchmurność nieba, serenitas'), od XVI w. 'odznaczanie się białością lub białawym odcieniem, o barwie i jej intensywności', 'czystość, dźwięczność, o głosie, tonie', 'zrozumiałość, wyrazistość, precyzja; bystrość, rozsądek' (stpol. 'bystrość, ostrość wzroku', SP XVI IBL), stpol. ponadto 'światłość, wspaniałość, splendor' (od XV w., potem w zwrotach tytułarnych w stosunku do osób panujących, od XVI w.), dial. 'luna' (Zaręba AJŚ V m. 384), 'aureola' (Lorentz PW), dluz. *jasnosť* 'światłość, blask', 'ładna, bezchmurna pogoda', 'zrozumiałość', głuź. *jasnosť* 'światło, blask, claritas', w tytułach w stosunku do hierarchów, czes. *jasnost* 'claritas', np. *jasnost* slunca, 'dźwięczność, pełność, przejrzystość', 'zrozumiałość', 'wesołość, pogoda ducha', w tytule wysoko postawionych osób, zwłaszcza książąt, stczes. XIV—XV w. 'ładna, bezchmurna pogoda, serenitas' (Gebauer Sl., Flujkhans Klaret), sla. *jasnost* 'zrozumiałość', 'dźwięczność, czystość, pełność (głosu, dźwięku)', rzadko 'claritas', arch. 'tytuł panującego';

slc. *jasnost* 'claritas', np. *jasnost* neba, 'zrozumiałość', książkowe rzadkie 'przytomność umysłu', sch. *jāsnōst* 'światłość, światło' od XVI w. (RJAZ), 'przytomność umysłu', 'zrozumiałość; precyzja, dokładność', 'dobra widoczność', 'dźwięczność (głosu, tonu)', przestarz. tytuł książąt i innych osób wysoko postawionych w hierarchii społecznej, bulg. *ясност* 'claritas', maced. *jasnocm* 'ts.');

ros. *ясность* 'claritas', ukr. *ясність* 'claritas'. dial. 'światło, światłość' (Hrinčenko, Żel.), u Żel. też 'zrozumiałość', a także jako składnik tytułu, brus. *яснacity* 'claritas', np. *яснacity* неба. ~

Od *ěsnъ* z suf. *-ostъ*. Por. też synonimiczne *ěsnina*, *ěsnota*, *ěsn'a* 2.

K. H.

ěsnota 'jasność, blask, claritas'

~ pol. *jasnota* bot. 'roślina *Lamium* z rodziny *Labiatae*' (SJP PAN, znane dial.: AGM V, mapa 230), dawne i przestarz. dial. 'jasność' (L., Dejna RKJL XXII 251, Sychta SK, Lorentz PW: *jasnota* jako sli.), głuź. *jasnota* 'jasność', czes. *jasnota* 'ts.' (Přfr. slov., też dial.: Lariš Ostrava), sla. książkowe, przestarz. *jasnota* 'blask, światło';

slc. stare *jasnota* 'jasność' (*jasnota* neba), sch. przestarz. *jasnota* 'blask, światło, jasność' (RSAN, RJAZ z Vuka), bulg. *яснотa* 'ts.', maced. *jasnoma* 'ts.');

ros. яснота 'jasność' (Słownik CSBJ, Dal), ukr. яснота 'jasność' (SUM), 'jasne barwy, rumieńce' (Prinčenko), brus. яснота 'jasność'. ~

Por. też dem. pol. dawne (Knapski. L. XVIII w.) *jasnotka* bot. 'Lanium', dial. 'paprotna, Polypodium vulg.' (Karłowicz SGP), ros. яснотка bot. 'Lanium', brus. яснотка 'ta.' (Kiselevskij Bot. sl.).

Abstractum z suf. -ota od ěsnъ.

K. H.

ěsnoti ěsnq zach. i pld. 'łnić, jaśnieć'

~ stpol. XVI w. *jasnqć* (brak poświadczonych form praes.) 'łnić, błyszczyć, jaśnieć': *jasnqć* od czego, *jasnqć* jako gwiazdy, przen. 'wyróżniać się, słynąć', por. też partie. *jasnacy* 'błyszczący, świecący': gwiazdy *jasnqce* (SP XVI IBL);

sch. rzadkie *jāsnati -nēm* perf. przen. 'zerwać się' (< 'zajaśnieć'): Sav je srpski narod *jasnuo* za rat (RSAN; RJAZ wyjątkowo z XVI w. imperf. 'jaśnieć, o słońcu'). ~

Podstawą prawdopodobnie adi. *ěska* = *atěkas*, p. *ěska* 2. O budowie p. 1 45.

K. H.

ěsnъ (> *jěsnъ* > *jasnъ*) *ěsna ěsno* 'splendidus, lucidus, candidus, clarus, świecący, błyszczący, głównie o ciałach niebieskich: słońcu, gwiazdach, księżycu' (*ěsnъ měsęcъ*, *ěsna gvězda*: *zvězda*, *ěsna zor'a*, *ěsno slŋnce*), 'pełen światła, widny; pogodny, bezchmurny' (*ěsnъ dnъ*, *ěsna noktъ*, *ěsno nebo*), 'nie ciemny, zbliżony kolorem do białego, często o barwie np. oczu, włosów' (*ěsno oko*, zwykle dualis, *ěsni volsi* 'włosy płowe', *ěsna kry* 'krew o intensywnej, czerwonej barwie, krew świeża, zdrowa'), 'nie zmącony, przezroczysty, przejrzysty, o płynie, wodzie' (*ěsna voda*), 'dźwięczny, czysty, o dźwięku, głosie' (*ěsnъ golsъ*), w znaczeniach przenośnych 'rozumiały, oczywisty, jednoznaczny', 'wyróżniający się pięknem', 'wesoly, radosny'; adv. *ěsno* 1. : *ěsně*

~ pol. od XV w. *jasny* 'świecący, palący się, błyszczący, łniący biały': *jasne słońce* (*jasny* jak *słońce*), *jasna gwiazda*, *jasna zorza*, dawno *jasny miesiąc* (SP XVI IBL), *jasny ogień*, 'pełen światła, dobrze oświetlony, nie zaciemniony, widny; pogodny, bezchmurny': *jasny dzień* 'dzień, pełnia dnia' (w *jasny dzień* 'za dnia'), *jasne niebo*, *jasna noc* 'noc księżycowa', o barwie: 'zbliżony kolorem do białego, pastelowy, nie intensywny w odcieniu, nie jaskrawy' (dial. pl. zach. *jasny* 'niebieski', głównie 'jasnoniebieski, błękitny' od określeń bezchmurnego, błękitnego nieba, por. dial. *jasny* jak niebo 'niebieski', p. MAGP XI, cz. II 104—108, Zaręba NB 44—6; dial. też *jasny* 'o dużym nasyceniu barwą, jaskrawy': *jasny* czerwony 'czysto czerwony, calkiem czerwony', p. Zaręba o. c. 102, por. literackie *jasnoczerwony* 'czerwony o jasnym odcieniu; jaskrawej, żywej czerwieni', L., SJP PAN), *jasne oczy* 'w przeciwstawieniu do oczu ciemnych, czarnych', *jasne włosy* 'włosy płowe, blond', dial. eldeb *jasny* (Pluta Dzierżysławice, Szymczak Domaniewek), 'przejrzysty, przezroczysty' (dawne i dial. też o wodzie: *woda jasna*, SP XVI IBL, Sychta SK II 84), 'wysoki, dźwięczny, o tonie głosie' (*jasny głos*, od XV w.), w znaczeniach przenośnych 'wesoly; życzliwy', 'rozumiały; prosty', 'bystry; rozsądny', *jasne oczy* (też *jasny wzrok*) 'oczy bystre' (od XV w.: *oczy ostre*, *jasne*, Słownik stpol., SP XVI IBL), od XV w. także 'piękny, wspaniały, splendidus; dostojny' (stąd też w tytulaturze w odniesieniu do książąt, królów, głównie superlativus: *najjaśniejszy* 'serenissimus' — podobnie w innych językach), dłuż. od XVI w. *jasny*

'pełen światła; czysty, jasny', 'wyraźny, zrozumiały' (Muka), głuź. *jasny* 'świetlisty, świecący', 'nie zachmurzony, pogodny' (*jasna njebo*), 'zrozumiały, wyraźny' (Pfuhl, Trofimovič, dial.: Michalk Neustadt), czes. *jasný* (stczes. rzadko też *jasnýj*; być może mamy tu do czynienia z rozwojem fonetycznym grupy *sn > stn*, podobnie jak np. w *masný* : *mastný*, *tělesný* : *tělestný*, p. Gebauer JMC 1 390), już od XIV w. 'świecący, palący się, błyszczący. Isniący': *jasné slunce* (*jasný* jako *slunce*), *jasná hvězda*, *jasná záře*, też *jasný měsíc*, *jasný oheň*, 'pełen światła, bezchmurny, pogodny': *jasné nebo*, *jasný den* (stczes. też *den jasnýj*), v *jasný den* 'za dnia, w biały dzień', *jasná noc*, o barwie: 'zbliżony kolorem do białego, candidus' (Jungmann, SSKJ), 'bystro patrzący, o ostrym spojrzeniu': *jasné oči*, *jasný zrak*, 'nie zmacony, przejrzysty, czysty, przezroczysty, o płynach, wodzie': *jasná roda*, 'dźwięczny, wysoki, czysty, o dźwięku, głosie': *jasný hlas* (już w XIV w.), w znaczeniach przenośnych: 'wesoły, pogodny, otwarty, życzliwy', 'zrozumiały, oczywisty, prosty', 'bystry, trzeźwy, rozsądny', w tytułach: *nej-jasnější* (król, císař), sla. *jasný* 'lucidus, candidus, clarus': *jasný mesiac*, *jasná hviezda*, *jasné slnko*, *jasné svetlo*, 'bezchmurny, pogodny, pełen światła', *jasný deň*, *jasná noc*, *jasné nebo*, 'candidus, o barwie' (*jasná červeň*), 'przezroczysty, o powietrzu', 'czysty, niezmacony, bystro patrzący': *jasné oči*, 'czysty, dźwięczny, o głosie, dźwięku': *jasný hlas*, przen. 'jasny, oczywisty, zrozumiały', 'miły, radosny, pogodny', 'trzeźwy, rozumny', w tytułach *jasný král*, *jasná vladárka* (SSJ):

sla. od XVI w. (Megiser 1592) *jásen* 'bez obłoków, mgły': *jásen dan*, *jásno nebo*, *jásna noč* 'noc księżycowa' (Pleteršnik, też dial.: Tominec Črni vrh), książkowe 'błyszczący, świetlisty, isniący' (por. *sončni žarek*, *jasna mesečina*), 'candidus, o barwie', 'czysty, przejrzysty, np. o płynie', dial. doleńskie 'mizerny, blade' (SSKJ), 'przejrzysty, bystry, o oczach': *jásne oči*, 'wyraźny, dźwięczny, o głosie': *jásen glas*, przen. 'radosny, wesoły, pełen życia' (też dial.), 'wyraźny, zrozumiały: wyrazisty, oczywisty', książkowe 'czysty moralnie', też w tytułach, np. *jásni knez*, *kralj* (SSKJ, Pleteršnik), sch. *jāsan* 'błyszczący, świecący się, świetlisty': *jasan mjesec*, *jasan ogaaj*, *jasna zora*, *jasna zvezda*, *jasna sunce* (wszystkie zestawienia znane dial., por. RJAZ), 'pełen światła, nie zaciemniony, pogodny, bezchmurny': *jasno nebo*, *jasan dan*, *jasna noč*, 'świecący, błyszczący, o metalach, drogich kamieniach' (*jasno zlato*, *jasno srebro*), o kolorze: 'Isniący biały lub zbliżony kolorem do białego, nie ciemny, candidus': *jasna kosa*, *jasne oči* (też 'oczy bystre, ostro patrzące'), 'przejrzysty, nie zmacony, czysty, o wodzie', 'dźwięczny, czysty, o głosie, dźwięku': *jasan glas* (też dial., RŠAN), w znaczeniach przenośnych 'oczywisty', 'piękny, wspaniały', 'sławny' (też w odniesieniu do hierarchów, ale nie w charakterze tytułu ceremonialnego, p. RŠAN), scs. tylko w Supr. (w innych zażytkach *srětblъ!*) *яснь* 'dźwięczny, pogodny', 'jasny, wyraźny', na *ясня* 'ὄπθ̄ τὸ ἄθροισμα, na otwartym miejscu, pod gołym niebem' (Sadnik—Aitzetmüller HAT, Meyer Supr.), cs. *яснь* 'clarus', *ясно око*, *яснь языкъ*, *яснь гласъ* (Miklosich LP), bulg. *Ясен* 'bezchmurny, pogodny': *ясен ден*, *ясна нощ*, *ясно небе*, 'jśniejący, błyszczący, isniący': *ясен месец*, *ясна звезда*, *ясна зора*, *ясно слънце* (Гергов), dial. o kolorze: 'jasny, nie ciemny' (rodop.: *јасан*, BDial. II 176), dial. też często *ясна кръв* 'jasna, nie ciemna krew' (Гергов; *јасни крѣви* pl. z terenów Grecji, BDial. VI 40), 'dźwięczny, czysty, o głosie, dźwięku': *ясен глас*, 'spokojny, nie wzburzony, np. o twarzy, oczach': *ясни очи*, przen. 'zrozumiały, wyraźny' (BВКЕ,

Gerov, dial.: Stojkov Banat), maced. *jasen* 'świetlisty, świecący, lśniący': *jasno sonce*, *jasna mesečina*, 'pogodny, bezchmurny': *jasno nebo*, 'dźwięczny, czysty': *jasen glas*, przen. 'zrozumiały, wyraźny' (RMJ; dial. u Małeckiego SW: *jásna m.*, f., *jásnu* 'pogodny, jasny', *jásna glas*, *jásnu ur'ám'g*, *jásnu nihětu*);

strus. od XI w. *ясныи* 'jaskrawy, olśniewający, mocny, o świetle': *яснъ свѣтъ*, 'pogodny, bezchmurny': *яснѣ дѣно*, 'czysty, przejrzysty': *яснымъ очымъ зраци*, 'czysty, wyraźnie brzmiący': *яснѣ гласъ*, przen. 'zrozumiały, wyraźny', też 'pogodny, beztroski' (Srezn.), ros. *ясный* (*ясен* *яснѣ* *ясно*) 'świecący, świetlisty, promieniejący': *ясный* *месѣцъ*, *ясная* *звезда*, dial. *ясная* *зоря* (SRNG s. v. *зоря* w znaczeniu 'gwiazda'), potocznie 'bliższący, wypolerowany', 'pogodny, bezchmurny': *ясный* *дѣнь*, *ясная* *ночь*, *ясное* *небо* 'nie zaciemniony, czysty; wyrazisty, wyraźny, dobrze widoczny dzięki oświetleniu lub przezroczystości powietrza', 'bystry, przykuwający uwagę, o wzroku, oczach': *ясныя* *очи* 'oczy ostro patrzące, pr. o oczach sokoła' (por. *ясный* *соколъ* 'sokół o ostrym spojrzeniu', Słowarъ CSRJ), 'przezroczysty, niemętny, pr. o wodzie': *ясная* *вода*, 'dźwięczny, czysty': *ясный* *голосъ*, przen. 'zrozumiały, jednoznaczny, wyraźny', 'spokojny' (SSRJ, Dal), ukr. *ясний* *яснѣ* *яснѣ* 'promienny, świecący, blyszczący': *ясний* *вогнень*, *ясний* *місяць*, *ясна* *звѣзда* (dial.: SUM s. v. *звѣзда*), *ясна* *зоря*, *ясне* *сонечко*, 'bliższący, wypolerowany', 'pogodny, nie zachmurzony, pełen światła': *ясний* *дѣнь*, *ясна* *ніч*, *ясне* *небо*, 'dobrze oświetlony, widny': *ясна* *світанця* 'jasna izba, świetlica', 'zbliżony kolorem do białego, nie ciemny': *ясні* *очи*, *ясне* *волосся*, potocznie *ясний* *хлѣб* 'chleb biały', *ясна* *кровъ*, 'czysty, nie zmącony, o wodzie': *ясна* *вода*, 'dźwięczny, czysty, wyraźny, o dźwięku, głosie', przen. 'zrozumiały, wyraźny: jednoznaczny, oczywisty', 'beztroski, pogodny' (SUM, Hrinčenko), brus. *ясны* 'pełen blasku, światła': *ясны* *месѣцъ*, *ясныя* *ноч* (dial. por. *ноч* *ясныя*, *зорня* 'gwiazdzista', Rastorguev Brjansk), 'pogodny, bezchmurny, słoneczny': *яснае* *неба*, *ясны* *сонечны* *дѣнь*, 'nie ciemny, jasny': *ясныя* *вочы*, przen. 'wesoły, pogodny', 'wyrazisty, dobrze widoczny', 'zrozumiały, prosty', przestarz. też (może z pol.?) 'wielmożny, w odniesieniu do osób stojących wysoko w hierarchii społecznej' (TSBM) ~

Adv. 1. *ěsno*: ~ pol. od XV w. *jasno*, dłuż. i głuż. *jasno*, czes. dial. *jasno* = *jasné*, śl. *jasno*;

sl. *jasno*, sch. *jāsno*, ses. *ясно*, es. też *ясно*, bulg. *ясно*, maced. *jasno*;

strus. *ясно*, ros. i ukr. *ясно*, brus. *ясна*. ~

2. *ěsně*: ~ stpol., dziś dial. *jaśnie* (w XVI w. jeszcze z przewagą nad formami *jasno*), dłuż. *jasně*, głuż. *jasnje*, czes. *jasně* (stezes. *jěsně*), śl. *jasne*; ses. *яснѣ*, es. też *яснѣ*;

strus. *яснѣ*. ~

Brak dokładnych odpowiedników ie. Wyraz powstał na gruncie psł. Najbliżej stoi identycznie znaczeniowo lit. *aišk-u-s* 'jasny' (z apofonią *iškus*, *įškus*, p. *įškra*, u Trautmanna BSW 4 też *ėiškus*). Psł. *ěsnь* ma się tak do lit. *aiškus* jak *rěsnь* < **rěsknъ* (zob.) do lit. *raiškùs* (p. Fraenkel LEW I 714—5). Pierwotna forma **aisk-no-*, por. też bez suf. *-nъ* *ěska*, *ěskrъ*. Zanik *-k-* w grupie spółgłoskowej *-skn-* jak w *rěsnъ*, *prěsnъ*, *těsnъ* (zob.). Stezes. *jaśný* (*-t-* notowane jest również w stsch., p. RJAZ s. v. *jasan*, może i stpol. *jaśny*, p. Sławski SE I 517) może być śladem pośredniej wymiany grupy spółgłoskowej *-skn-* > *-stn-* > *-sn-*. Suf. *-nъ* niewyjątkowy w starych nazwach ko-

lorów, derywowanych odpierwiastkowo, zob. *ěřna*, *sina*, *vorna* (por. Solmsen KZ XXXVIII 439, Meillet Ét. 433). — Ostatnio wskazano możliwe odpowiedniki z sufiksalnym *-n-*: toch. B *yesǫn* 'jasny, zrozumiały' (van Windekens BSL XLI 194, Machek ES² 218, Bezlej ES I 220—1, ESSM VI 52). Z kolei Georgiev VJa 1958, 6. 19 przyłącza tu stare bałkańskie NW Αἴνος, Αἴμος sprowadzając je do ie. *ai(s)-na-* 'jasny'. Pokorny IEW 17 rekonstruuje też celt., czy wenecko-ilir. **Aiskā* (= *ěska*) na podstawie germ. NW (niem.) *Aisch* (Bawaria), *Eysch(en)* (Luksemburg), ang. *Aae*. — Jak widać z odpowiedników bałt. i słow., pierwotny pierwiastek wyróżniał się grą wokalizmu. Przemawia ona za możliwością dalszego pokrewieństwa wyrazów bałt. z stind. *yáskā* n. 'piękność, wspaniałość, slawa' (Trautmann BSW 4, Mayrhofer KEWA III 12). — Uderza brak wyrazu na skrajnych peryferiach pln.zach. i pld.: w połab., najdawniejszych zabytkach ses. (gdzie panuje synonimiczne *snětbla*, zob.; *jasna* tylko w Supr. i to w znaczeniu sekundarnym), sch. dial. czakaw. (co prawda znane Vrančičewi, ale w znaczeniu sekundarnym, może i pożyczka sztokaw.), pld.zach. maced. (brak u Mazona DSA). — Brak należytych podstaw do przyjęcia innych objaśnień: K. Moszyński JP XXXVII 296, rekonstruuje za Bernekerem *ěsna* (p. o takiej, niewątpliwie sekundarnej postaci Sławski SE I 517), dopatrywał się tu derywatu od bardzo niepewnego **ěsa* (p.) (< **ěd-sa*, podstawą miałby być pierwiastek *aidh-* 'palić się, płonąć, świecić', p. *istěja*. — Schuster-Sewc SO XXXIII 33—80 (też EW 432), rekonstruuje **(j)astuz*, nawiązywał do ie. **ōs-t-n-*. — O innych objaśnieniach zob. Sławski SE I 517, Vasmer REW III 497, ESSM VI 51—2. K. H. — F. S.

***ěsn'a 1.** 'jedzenie, pokarm'. Rekonstruowane przez Eckerta ZS XIX 503, Baltoslav. etn. 1980, 76 (< **ěd-sn-ja*) na podstawie niepewnego stczes. XIV w. *jęsně* (?) 'jakaś potrawa' (Gebauer SL), popierane również niepewnym sch. *jęsna* 'jedzenie, pokarm' (notowanym przez Preobrażenskigo ES vyp. posl., s. 123, nie znanym jednak ani RJAZ, ani RŠAN, ani Skokowi ER), porównywane z lit. *ėsenā* : *ėscna* 'jedzenie, pokarm, pokarm dla bydła'. O suf. *-sna* p. I 116. F. S.

ěsn'a 2. pln. 'jasność', 'miejsce jasne, oświetlone'

~ pol. dziś przestarz., książkowe i poet. *jaśnia* 'światłość, blask wysyłany przez źródło światła; intensywność światła, oświetlenia', 'miejsce oświetlone, jasno' (SJP PAN), dawne XVI w. 'jasne, oświetlone miejsce', częste w wyrażeniach przyimkowych, np. *na jaśni(ej)* 'na widocznym miejscu' (dziś przestarz. wydobyć, wyciągnąć itp. *na jaśnie* albo *jaśnia* 'uczynić widocznym, powszechnie znanym, jasnym; wydobyć na światło dzienne'), *na jaśni* 'na eksponowanym stanowisku', *na jaśnia* 'do wiadomości ogólnej' (SP XVI 1BL);

strus. *na яснахъ* 'na odkrytym miejscu' (Srezn. III 1669 s. v. *исна*), ros. dial. *ясня* 'polana wśród lasu, przejrzyste, gołe miejsce' (Dal, Vasmer REW III 497). ~

Abstractum od *ěsna* (zob.) z suf. *-ja*, o budowie I 82. F. S.

ěstel'ъ ěstel'a wsch. 'ten, kto je, spożywa jedzenie'

~ rus.-cs., strus. *ѣстель, ѣстель* 'jedzący, ten, kto je, spożywa jedzenie' (Srezn.). ~

Sekundarne: rus.-es., srus. ѣстѣем, ѣстѣем 'ts.' (ib.).

Por. bulg. dial. *ѣстѣма -са -со* 'mający dobry apetyt, chętny do jedzenia; żerny, żarłoczny' (BTR), maced. *јестѣма -са -со* 'żarłoczny' (RMJ).

Z pierwotnego **čd-čel'č* odpierwiastkowe nomen agentis od *čmь* (**čd-mь*) *čsti*, o budowie zob. II 50—3.

ESSM VI 53.

W. 8.

čstěja zach., sle. 'czeluśc pieca, palenisko w piecu'

~ dluz. *jęścija -jow* pl., rzadziej *jęścije* n. sg. (dial. też *jęścije*, dawne *jęścije*) 'czeluśc pieca, palenisko w piecu; ognisko; piec kuchenny', stczes. *něstěje* 'otwarte ognisko, palenisko (zwłaszcza pod dymnikiem); otwór, czeluśc pieca lub kominka', 'piec, piecyk do pieczenia i suszenia potraw lub przetwarzania metalu, elibanus' (Gebauer HMČ I 379, Słownik stč.);

sle. dial. *istěje, isteje, stěje* f. pl. (o rozwoju pierwotnego *č* > *i* lub *o* p. Ramovš ZSJ 192, Zbornik Belić II 17—23) 'otwór, czeluśc pieca', 'ścianki przy otworze pieca' (SSKJ, Pieteršnik), 'poprzeczne drążki umieszczone nad paleniskiem, na których zawieszają się do suszenia różne rzeczy' (Tomšec Črni vrh, o innych znaczeniach p. Ramovš Zbornik Belić II 20—3), rzadziej *stěja* 'wewnętrzna ściana pieca'. ~

Por. formy powstałe na gruncie poszczególnych języków słow. w wyniku różnych fonetycznych i morfologicznych przekształceń: 1. dluz. rzadko *jęśc* n. (też pl. *jęśca -čow*, dial. *něśca*), dawne *jęśc* 'czeluśc pieca, palenisko, ognisko w piecu; otwór w piecu; piec kuchenny' (Muka, Schuster-Šewc EW VII 455); sle. dial. (*j*)*istje, istjč, istjč* n., *istje, istje* f. pl. 'otwór, czeluśc pieca' (Pieteršnik, Bezlaj ES I 213, Ramovš Zbornik Belić II 22—3);

2. głuź. *něśc* f. 'czeluśc pieca; ognisko, palenisko w piecu; piec kuchenny', czes. u Jungmanna *nist* (s. v. *nistěj* m.) 'ognisko, palenisko';

3. czes. *nistěj* f. techn. 'dno paleniska w piecu', 'plytka z lanego żelaza, oddzielająca palenisko od drzwiczek pieca' (Přir. slov.), dial. też *nistěň, mistěj* f., *nistěj, nistěň* m. 'ognisko, palenisko pieca; otwór, czeluśc pieca; piec' (ib., SSJČ, Jungmann, Kott II 173, Machek ES² 399, Kubín Kládko), sla. *nistěj* f. techn. 'spodnia część wielkiego pieca' (SSJ);

4. sle. dial. *mestěje, ostěje, rčstěje, stěje* f. pl. 'otwór, czeluśc pieca', *ostěja* 'muruwana boczna ściana w piecu lub kominku' powstałe w wyniku dekompozycji złożenia: *med-, ob-, r-čstějč* (p. Ramovš ZSJ 192, por. wyżej z nagłosowym *n-č* *rčn-*).

Ślad bogato zaświadczonego w językach ie. pierwiątka *aīdh- : idh-* 'palić, palić się, płonąć', do którego należą np. gr. *αἶθε* 'zapalać, rozpalać; płonąć', stind. *inddhé* 'rozpala, roznieca ogień', por. także stare formacje nominalne: gr. *αἶθεος* m. 'ogień, płomień' = stind. *idha-h* m. 'drwa, drzewo opałowe' = ags. *ād*, stwniem., śrwniem. *ait* 'ts. '; lit. *iesmė* 'naręcze drzewa do jednokrotnego napalenia w piecu' (ball. *aismiā*), aw. *ašma-* m. 'drzewo opałowe'. Wyraz *čstěja* dokładnych odpowiedników ie. nie ma. Suf. *-ěja* (p. I 87) dodano do pierwotnego nie zaświadczonego adi. na *-to-* ie. *aīdh-to-*. Pierwotne znaczenie 'coś związanego z paleniem' > 'miejsce, na którym się pali, ognisko, palenisko' > 'palenisko pieca, czeluśc pieca'.

Berneker SEW I 275—6, Trautmann BSW 3—4, Bezlaj ES I 213, Schuster-Šewc EW VII 455—6, Pokorný IEW 12. — Nie widać należytych podstaw do przyjęcia innych objaśnień: Machek ES² 399, LP V 82 przyjmuje pokrewieństwo z gr. *ἔστω* 'ognisko, kominek'. — Trubačev RT 317—8 i ESSM

VI 53 (z krytyką dotychczasowych objaśnień) łączy z *ěsti* 'jeść' (por. zastrzeżenia Schustera-Sowca l.c.). — Rekonstruowane przez ESSM VI 53 *ěstěja* (por. wyżej sub 1.) należy odnieść raczej do morfologicznych i fonetycznych przekształceń. — Przyjmowaną na podstawie faktów sl. rekonstrukcję obojętnej postaci *estěja* (z pierwiastkiem na stopie redukcji) uznać wypada za Ramovšem (Zbornik Belić II 17—23, ZSJ 192) za zbłądną i związaną z rozwojem *ě* na gruncie słoweńskim. W. S. — F. S.

ěsti *ěmь ěsi*: *jasti jamь jasi* 'spożywać pokarmy, przyjmować pokarm rozcierając go zębami, przeżuwać i polykając, o ludziach i zwierzętach, edere, vesci', 'kąsać, gryźć, żądlić, o owadach', 'gryźć, niszczyć, np. o rdzy niszczącej żelazo', 'szczypać, piec, np. o dynie, kurzu piekącym w oczy', przen. 'męczyć, dręczyć kogoś, nie dawać spokoju', *ěsti* w połączeniu z czasownikiem 'jedzenie, pożywienie, manducare' (np. *dati ěsti, prinesti ěsti*), *ěsti* sę 'zjadać się, pożerać się, być jedzonym, pożerany', 'uzerać się, klęcić się, żyć z kimś w niezgodzie', 'martwić się, trapić się', *rdь'a ěstь želězo* 'rdza niszczy, zżera żelazo', pld. *ěstь sę sьmьce* 'o zmniejszaniu się tarczy słonecznej przy zaćmieniu', *ěstь sę měsěць* 'o zmniejszaniu się tarczy księżycowej w czasie zaćmienia', 'o zmniejszaniu się tarczy księżycowej wchodzącego w trzecią i czwartą kwadrę', *в'kodлакъ ěstь měсěць, sьmьce* 'o zmniejszaniu się tarczy słonecznej lub księżycowej w czasie zaćmienia' (p. K. Moszyński KLS² II 1, 31, 460—1, por. *jaždьo*)

ěsti: *jasti*: ~ pol. *jeść jem* 'spożywać pokarmy, przyjmować pokarm przeżuwać i polykając, o ludziach i zwierzętach' (w XVI w. też 'o spożywaniu mleka'; powszechne w dialektach 'spożywać pokarmy', np. Karłowicz SGP, Dejna RKJL XXII 260—1, Sychta SK, Lorentz PW, MAGP IX m. 426—7, Małecki — Nitsch AJPP m. 199—200, 500) od XIV w. (stpol. w XV w. też 'żuć, rozcierać zębami', także przen. *jeść* swój chleb 'być na własnym gospodarstwie', Słownik stpol.), 'kąsać, gryźć, żądlić, o owadach' od XIV w. (przen. 'męczyć, nie dawać spokoju, gnębić, dokuczać, nękać', już stpol. XIV—XV w. 'dokuczać, męczyć, niszczyć'), pot. tylko w inf. (w połączeniu z czasownikiem) 'jedzenie, pożywienie; coś do jedzenia', np. *dać jeść*; *jeść* nie ma kupić za co (już w XVI w. 'pożywienie, żywność, manducare', np. Musisz ty mieć dostatek *jeść*; będę *jeść* nosić; gdy było *jeść* potrzeba, SP XVI 1BI), polab. *jest* 3 sg. *jedě* 'edere, vesci' (Polański SE II 219—20), dluž. *jęsě jēm jěš*: *jěš jě* 'ts.' (Muka; też dial., Fasske Vetschan), gluz. *jěsě jēm jě* 'edere' (Ptuhl, też dial., Michalk Neustadt), czes. *jisti jím* 'spożywać pokarm, zaspokajać głód pokarmu, spożywać coś' (powszechne w dialektach, np. Lamprecht Opava, Hruška DSCh; stezes. *jiesti jiem* 'ts'. od XIII w.), 'Tolik jsi roku *jedl* můj chléb! 'Tyle lat miałeś u mnie utrzymanie'. *jisti* trpký chléb vylmanství 'żyć smutnym życiem wygnaneń' (Přír. slov.), dial. w inf. *jest* 'jedzenie, potrawa', np. Budu vařit *jest* 'będę gotować obiad', Vzáł si *jest* (= *jídlo*) na pole (Bartoš DSM), G dobrím *jest* něni potřeba vidlički, aňi noža (Gregor Slav.-buč.), sla. *jest'* je 'spożywać pokarm, przyjmować ustami potrawę, żuć i przelykać pokarm' (dial. też np. *jese, jest'i*, Buffa Dllá Lúka, Sipos Bökk-Gebirge, Matejčík Novohrad 198), pol. 'stolować się', *jest'* cudzi chléb 'żyć u obcych ludzi, być zdany na obcych ludzi' (SSJ);

sl. *jesti jēm* (też dial., np. Tomšinec Črni vrh; w XVI w. *jesti* 'comedere', por. Bozljaj ES I 229: Trubar, Megiser) 'spożywać pokarm, o ludziach, zwie-

rzętaeh; używać czegoś jako pokarmu, żywić się czymś' (krava ne je tega), 'niszczyć, psuć, np. o rdzy' (*rja je železo*), 'gryźć, kąsać, kłuć, o owadach' (np. bolhe me *jedo*, dial. ze Styrii bolhe me *jejo*; stąd 'o kłującym bólu', np. *je* me 'mam kolkę w brzuchu', 'wywoływać pieczenie, gryźć', np. prah ga *je*, rose so ga začele *jesti*, SSKJ), 'złościć: gnębić, nękać, trapić'; *prinesi* (*daj*) mu *jesti* 'daj mu jedzenie', 'nie mam kaj *jesti* 'nie mam nic do jedzenia', *dal* mu je *jest* 'dał mu pożywienie, jedzenie' (Pleteršnik, SSKJ), *jeden mesec*, *jedeno solnce* 'o zaćmieniu księżycy, słońca' (Pleteršnik), sch. *jesti jědem* (dial. też *jěm*, *ijem*, *jist jin*, ČDL I 381; *jěs jěm*, Elezović Kos.-Met.; u Belostenca *jesti jem*: *ijěm*, *jim*, Skok EK I 776) 'spożywać pokarm, przyjmować pokarm przeżuwać i polykając, o ludziach, zwierzętach' (np. u Vuka: šecer *iju*, a rakiju piju) od XIII w., 'kłuć, gryźć, powodując ból, swędzenie, o zwierzętach (np. o żmii), o insektach' (np. u Vuka: *jedu* ga bulie, vaši) od XV w. (stąd 'szczytać, piec, np. o dymie, kwasie', 'kłuć, boleć, o chorobie, bólu', np. lud. *jela* te bolest!), 'niszczyć, np. o rdzy niszczącej żelazo' (*rda jede gvožđe*) od XVI w. (w XVIII w. też 'o ogniu'), 'wydawać, trwonić pieniądze' (RSAN), 'męczyć, trapić' od XVI w., 'powodować, aby coś zniknęło, zgubiło się' (np. Proletnji sneg *jede* i zemlja i sunce), już w XVI w. *njesec* kad ga je *vukodlak* (RJAŽ), ser. *исти има учи* 'jeść, spożywać, edere' (Šadnik — Aitzetmüller HAT, Miklosich LP), es. XIII w.: *jegda* ubo pogybnote luna ili *slunce*, *glagoljuť, vlykollaci* lunu *iz'doše* ili *slunce* (Miklosich LP 68; wierzenie poświęcone w XI w. w *Povesti vremennych let*, zob. Jakobsou Selected writings IV 349, Dukova BE XXXIII 324), bułg. *ям* (dial. też *ядá*, Gerov) *ядеи*, aor. *ядох* 'przyjmować pożywienie, żywić się' (powszechnie w dialektach, np. *ѣам, ѣадем, ѣада*, Bĭbal. II 84, III 81, VI 181, Umlenski Kjustendil, Stojkov Banat), stąd przen. pot. 'wydawać rozrzutnie pieniądze, trwonić majątek' (też dial., np. Bĭbal. VII 61, VIII 248), 'niszczyć, gryźć, o rdzy pożerającej metal' (też dial., np. Gerov, Bĭbal. VII 61), lud. 'gryźć, kłuć, np. o psach, wszach' (Gerov, Mladenov Vidin), *яде* me 'boli mię' (*яде* me корем, сърце, Gerov), 'swędzi mię' (np. *яде* me дѣпта, Gerov, Bĭbal. II 84, VI 181), stąd pot. *яде* me 'sprawia mi ból, męczy mię' (жестока мисъл ми *яде* me, RBKF), maced. *јаде* 'przyjmować pożywienie, żywić się czymś' (też dial., np. Mačeki SW; *ја* 'je', Mazon DSA 110; *јам јад'еš*: *ја'еš*, Mačeki SW), 'gryźć, kłuć, o owadach' (*вошки го јадат*), 'gryźć, niszczyć, np. o rdzy niszczącej żelazo' (*рѓама го јаде железото*), 'trwonić, np. pieniądze', przen. 'męczyć, dręczyć kogoś z jakiegoś powodu', tylko w 3 sg. 'swędzieć' (*јаде* me рака);

srus. *ѣсти ѣмъ* = *исти имъ* 'przyjmować pokarm, pożywienie, żywić się', *ѣсти хлѣбъ учи* 'żywić się u kogoś, żyć na czyjś rachunek', *повелъ имов дѣти ѣсти и пити* (Srezn.), 'gryźć, kąsać, o zwierzętach', 'gryźć, piec, np. o dymie' (Слово не чадъ, глѣзъ не *ѣсть*, SRJ XI—XVII), ros. *ѣсть ем ешь* 'przyjmować, spożywać pokarm, żywić się; używać czegoś w charakterze pożywienia' (też dial., np. *ѣсти ем ешь*: *исти ем ешь*, SRSO, w 2 os. sg. też *ѣцу*: *ѣцу*, SRNG), *ѣсть* глазами 'pożerać oczyma', pot. 'kłuć, żądlić, o owadach' (też dial., np. Slovarь Rjazan.), 'gryźć, o gryzoniach' (por. dial. *ѣсть* 'rzucać się na kogoś, o psie', SRNG), 'żerać żelazo, o rdzy' (np. *рѣжа железо ѣст*), 'silnie piec, gryźć, np. o dymie piekącym w oczy', przen. 'męczyć, gryźć, nie dawać spokoju, np. o chorobie, smutku, tęsknocie' (por. dial. 'przeszkadzać', SRNG), dial. *ѣсть* в себе 'nabierać ciała, obrastać w łuszczyk, o zwierzętach domowych', *ѣсть* едмя 'ciągle na kogoś warczeć,

robić wymówki, klócić się' (Słownik Bjuzan.), ukr. їсти їм їм 'przyjmować pokarm, pożywienie, o ludziach i zwierzętach' (też dial., np. SDO 89, Stieber AJLemk. nr. 97), stokr. XIV w. ести 'przyjmować pokarm, o ludziach' (Tymczenko, SSUM), їсти дърно хліб 'być darmozjadem' (URS), pol. 'kluć, żądlić, o owadach; dziobać, o ptakach' (SUM); stokr. XIV w. и стракоу ести дзела и ести и пути (Tymczenko), brus. їци ем псі еци 'przyjmować pokarm, przeżuwać go i polykając; używać czegoś jako pokarmu' (powszechnie w dialektach, np. Šaternik Červ. : їсьци, Bjałsković Mohylev : есьци), 'gryźć, kąsać, żądlić, o owadach' (Моль есьци фўтра; Ндуць вас мухі з камарамі), 'niszczyć, np. o rdzy niszczącej żelazo' (Іржа... есьци парог), 'pieć, gryźć, np. o dymie, kurzu gryzącym w oczy' (пыл есьци вочы), tylko w połączeniu z inf. 'jedzenie, pożywienie' (np. Варыць еци), przen. pol. 'nie dawać spokoju, męczyć; gryźć, o sumieniu, bólu itp.', 'dokuczać komuś klótniami, wymówkami, nie dawać spokoju, męczyć; gryźć, o sumieniu, bólu itp.' (TSBM). ~

їсти ся: ~ pol. dawne XVI w. *jeść się* 'zjadać się, pożerać się', stpol. w XV w. *jeść się* 'gryźć się, kąsać się' (*Jedli się* u. gryzli po siercu), dziś przen. 'użerać się, klócić się, żyć w niezgodzie' od XVI w., dłuż. *jeść se* w przykładzie: dłużko *se* Źeběšo *jeđilo* (Muka), gluż. to *so jf* 'to smakuje' (Zeman), czes. *jesti se* (np. Žiadna polivka *se neji* tak horká. jak *se* uvaří 'od słów do rezultatu jest daleko'), 'klócić się' (Přel světem byly matka a dcera ... div. že *se* nejedly, Pfir. slov.), stczes. XV w. *jesti se* hořem 'martwić się, trapić się', 'rozżłrafi se, o neštovících atd.' (Gebauer Sl.), śla. *jest' sa*, np. Žiadna polievka *sa neje* taká horúca, ako *sa* uvaří 'od słów do czynów bywa daleko' (SSJ);

śle. *jesti se* 'martwić się, gryźć się', 'klócić się z kimś' (np. *Sosedje se zmeraj jedo*, Pletersnik), sch. *jěsti se* 'kruszyć się' (np. *zub se jede*, 'wypadać, o włosach' (*kosa se jede*, BSA), 'gryźć się, martwić się, troskać się' (to też u Vuka), 'klócić się, sprzeczać się', 'ginać; męczyć się' od XVII w., dial. (tak BSA); KMat. bez kwalifikatora) 'o zaćmieniu księżycy, słońca' (*jede se mesec; jede se sunce* 'zaćmiewa się', por. SMR 220, Janković SEZ LXIII 108, 110), jako passivum u Vuka *jesti se* 'comedi' (np. *Na jede se meso* od svake tice) od XV w. (RJAZ), bułg. *ям се* (np. *Тѣмъ гѣбн не се ядам* 'te grzyby nie są jadalne'), pol. 'gryźć się czymś; złościć się', 'klócić się, zadzierać z kimś' (BVKJ, Gerov; dial. np. *jadém сь* 'nienawidzimy się', BDial. VII 62), dial. np. *сь изел месцу* 'księżyc zaczyna wchodzić w ostatnią kwadrę' (Miadenov Vidin 248; por. *изяжда се* 'o księżycu: wchodzi w 3. fazę, zmniejsza się', Koseska BSM 87), maced. *jade се*, np. *таму се jade* добро 'tam się dobrze je' (RMJ), 'gryź się czymś' (*се jade* od мака), *ми се jade* 'chce mi się jeść' (BMJ, MRS);

strus. *ѣстисѣ* 'zjadać się wzajemnie', 'gryźć się, kąsać się', 'klócić się' (SRJ XI—XVII), ros. *ѣсться* 'имеется (имелось) желание или возможность поестъ' (SSRJ), dial. 'klócić się, użerać się' (SRNG), ukr. *їстися* (*їстися*) nieosob. = ros. *ѣсться* (np. *В гурті і каша їстися*, URS), dial. 'klócić się' (Hrinčenko, Leks. BJul. VI 26), brus. *ѣцися* *ѣци* nieosob. = ros. *ѣсться* (np. *Яму добра елася і пілося*), 'zjadać się, pożerać się' (BRS, TSBM), dial. *ѣцися* 'klócić się ciągle' (Šaternik Červ.). ~

Dobrze zachowana w słow. pierwotna formacja odpierwiastkowa z praes. atematycznym. Psl. *ěsti ěmь* > *jěsti jěmь* > *jesti jamь* (zachowane na peryferiach pld.wsch., nagłos innych języków słow. sekundarny pod wpływem

formacji przedrostkowych typu *sun-ěsti*, *iz-ěsti*, zob. Meillet SC 83) Od ie. pierwiastka *ed-* 'jeść', bsl. *ěd-mi* (z uogólnioną samogłoską długą pierwiastka): stlit. *ěsti ěmi*, dziś temat praes. *ědu* 'zreć, jeść' (zwykle o zwierzętach, niekiedy — zwłaszcza z odzieniem pogardliwym — i o ludziach), też 'kąsać, gryźć, o owadach', 'gryźć, o działaniu chemicznym, np. o mydle gryzącym w oczy', 'męczyć, dręczyć, gryźć, np. o kłopotach, biedzie', lot. *est ěmu* (zamiast **ěmī*): dziś tematyczne *ědu* 'jeść, zreć', saule *ěd* sniegas 'słońce topi (zjada) śnieg', *sirdi ěst* 'gryźć, dręczyć serce', *ěstičs* 'martwić się, dręczyć się, gryźć się', 'kłócić się, sprzeczać się', stpr. *ist* 'jeść' (*i < ě*); najbliższe odpowiedniki bsl. *ěd-mi* w lac. (p. Safarewicz *Studia Lehr-Splawirski* 134): 2 sg. praes. *ēs* 'jesz' (**ěd-si*), 3 sg. praes. *ēst* 'je' (1 sg. praes. temat. *edō* zamiast pierwotnego **ed-mi*), też 'pożerać, zżerać, trawić, niszczyć'; w kilku językach ie. dobrze zaświadczone pierwotne praes. atemat. *ed-mi* (z krótkim *e*): stind. *ad-mi* 'jem', *at-ti* 'je', cymr. *ys* 'je' (**ed-ti*), het. *ed-mi* 'jem, zrzę', *ad-anzi* 'jedzą', por. też gr. inf. u Homera *ἔδμεναι* (wskazujący na atematyczne **ἔδμ*), futurum *ἔδμεναι* (nowsze praes. tematyczne *ἔδω*) 'jeść; trwonić, marnować', 'gryźć, trapić'. Z przejściem do formacji tematycznych (jak wyżej lac. *edō*, gr. *ἔδω*): goc. *itan* 'jeść', stwniem. *ezzan*, niem. *essen* 'ts.', orm. *uicm* 'jem' (**ōd-*).

Berneker SEW I 272—4, Meillet SC 83, 207, DEL⁴ 191—2, Brückner SE 207, Feist VVGS 296—7, Pokorny IEW 287—8, Sławski SE I 569—70, Machek ES² 228, Vasmer REW I 398, Fraenkel LEW 124—5, Toporov Prus. III 88—9, Frisk GEW I 414, Walde-Hofmann I 69, ESSM VI 53—4. — O nie udanej próbie etymologii ie. *ed-* p. Sławski SE I 569—70. — Vaillant GC III 452 łączył bsl. *ěd-* z lac. perfectum *ēdi* (p. jednak o tej sekundarnej formacji Meillet DEL⁴ 191—2). — Machek l.c. przesunął chronologię fleksji tematycznej już do prajęzyka ie., nie widać podstaw. — Skok ER I 777 przyjmował już psł. oboczność pierwiastka *ed-*: *ed-*, nieprawdopodobne. — Schuster-Sewc EW 7, 151—5 wyprowadza bezpodstawnie psł. *jasti* z ie. *ōd-* (p. wyżej formę orm.).

O wierzeniach dotyczących zaćmienia słońca i księżyca zob. też Georgieva BNM 25 z literaturą. T. Sz. — P. S.

ěstivo zob. ědivo

ěsto 1. : ěto pld. 'jedzenie, pożywienie, pokarm, potrawa'

ěsto : ~ śrbulg. *есто* n. 'portio cibi' (Miklosich LP). ~

Por. ros. dial. *ecm -ma* 'smaczny kawaleczek, kasek (pokarmu)' (SRNG).

ěto : ~ scs. *ато* n. 'pokarm, pożywienie': *атъ кѣноуцмаа ни ата ни питма* (tylko Supr. 1 raz: 520, 1; wg Meilleta *Ēt.* 297 błędnie zam. *асто*). ~

Z archaicznym formantem *-to* (p. II 39) od dwu różnych chronologicznie podstaw derywacyjnych. Pierwotne *ěsto* < **ěd-to* od pierwotnego *ěd-* w **ědmě ěsti*. Odpowiednik balt.: sprowadzające się do **ěd-tom* stpr. *istan* n. 'jedzenie' (poświadczone w dat. sg. *istai*, Trauttmann APSD 318, Toporov Prus. III 89—90). Nowsze *ěto* od uproszczonego już wtórnego pierwiastka *ě-* w *ěmb*. Por. paralelne *ěst'a* : *ĕ'a*, *ěst'a* : *ĕ'a*. T. Sz.

ěsto 2. *ěstese* 'jądro, testiculus'

~ cs. (rus.-cs.) wyjątkowe (pojedynczy zapis w Izborniku Svjatoslava z 1073 r.) *кестецъ dualis* 'jądra, testiculi' (Srezn.; w tym samym tekście też postać *ucto*, zob. *jbsto*). ~

Jeśli zapis z *w* nie jest błędem kopisty (zamiast oczekiwanego **-*), mamy tu szezętkowo zachowany archaiczny wariant *ěsto* < **ois-to-* obok lepiej poświadczonego (z wokalizmem zredukowanym) *jěsto jěstese* 'nerka; jądro', zob. II 39. Postać *ěsto* miałyby odpowiednik w germ.: stnorl. *cista* f. 'jądro' < **ois-to*. Nie jest wykluczony związek z ie. *oid-* 'obrzymieć, puchnąć' (Pokorny IEW 771), w takim razie *ěsto* kontynuowałoby pierwotne **oid-to-*.
Berneker SEW I 134—5. F. S.

ěstva 'czynność jedzenia', 'pokarm, pożywienie'

~ stczes. XIV—XV w. *jěstra* 'species (in apotheca)' (Gebauer SL, Jungmann);

sł. *jěstra* 'pokarm, pożywienie' (Pietoršnik), sch. wyjątkowo w XVI w. u jednego pisarza *jistra* 'ts.' (RJAZ z Marulicia, też ze Stulicia r. 1806),
cs. *uctva* 'cibus' (Miklosich LP);

rus.-cs. *uctva* 'pokarm, pożywienie, strawa' XIII w., 'czynność jedzenia' XIV w. (Srezn.), ros. dial. *ecmá, ěcma, ěca, ěcva, ecvá* 'potrawa, strawa' (SRNG). ~

Por. 1. pol. dial. *justenny* 'zarłoczny, obżarty, o bydle'; ros. stare i dial. *ectómnyj* 'kuchenny, służący do gotowania strawy' (Dal IV 1522), ukr. *ětíanij*, dial. *ětíonij* 'jadalny', dial. też 'sytny, pożywny' (SUM, Hrinčenko);

2. sch. *jěstvána* 'pożywienie, pokarm', 'postne jedzenie' od XV w. (RJAZ);

3. stczes. *jěsticé* 'kubek' (Gebauer SL); ros. dial. *ecmábnik* 'garnek o pojemności półtora wiadra', *ecmáľbnik* 'wielki garnek' (Opyt, SRNG).

Nomen actionis > nomen acti od *ěmь* (**ěd-mь*) *ěstí* z suf. *-tea*, o suf. Meillet Ūt. 304—5. T. Sz.

ěstvo pld. i wsch. 'pokarm, pożywienie'

~ sch. dawne XVI w. *jěstvo* 'pokarm, pożywienie' (RJAZ);

ros. *ěcmao* 'potrawa, strawa' (SSR), dial. *ěcmao, ěcao* 'ts.' (SRNG), ukr. przestarz. *ěcmá* 'ts.' (Hrinčenko, SUM, Żel.), stukr. XVII w. *ucmao* 'ts.' (ESSM VI 55). ~

Nomen actionis > nomen acti z suf. *-vo* (zob. Meillet Ūt. 371 nn.) od pierwotnego partic. praet. pass. *ěsta* (p.), por. *ěstivo, ědiso*. T. Sz.

ěstь partic. praet. pass. '(z)jedzony'

Partic. praet. pass. od *ěstí* poświadczone jako podstawa do *ěst-ŷje, ěst-vo* (zob.).

Por. może ros. dial. *ecm -ma* 'smaczny kawałeczek, kęs (pokarmu)' (substantywizowane partic.?).

Starsza postać partic. od pierwiastka *ěd-* z suf. *-tz* = lit. *ěstas* 'jedzony' (Pokorny IEW 288).

Nowsze regularne partic. praet. pass. od pierwiastka *ěd-* z suf. *-enz* : *ědenъ* (zob. Vaillant GC III 445) jest podstawą do *ědenŷje* (zob.). F. S.

***ěstьka** : ***ěstьkь**. Rekonstruowane przez ESSM VI 55 na podstawie sch. dial. *jěska* 'przynęta na ryby' (co jest późną od XVIII w. pożyczką z włoskiego *esca* 'ts.', p. Boryś SEPS XII 135) oraz na podstawie pol. dial. sli. *ěstik* 'jedzenie' (co jest formacją analogiczną do *ĵitk* 'napitek', o tym produktywnym typie i o wyrazie zob. Lorentz GP II 664). Prasłowiańskość obu postaci wykluczona. T. Sz.

*ěstьkъ zob. *ěstьka

ěstь f. 'jedzenie, pokarm, jadlo'

~ dluz. *jěsě* f. indecl. 'jedzenie, pokarm, posiłek', np. *jěsě* na bliže stoj 'jedzenie stoi na stole', ta *jěsě* jo jomu šěžka 'ten pokarm jest dla niego za ciężki' (Muka), gluž. *jěsě* indecl. 'jedzenie, posiłek, potrawa', np. *jěsě* na bližže stej 'jedzenie stoi na stole', dobre *jěsě* nawarić 'ugotować dobre jedzenie' (Pfuhl, Zeman; też dial., Michalk Neustadt);

śle. *jěst -ti* f. 'pożywienie, pokarm, szczególnie o kukurydzy, mamalydzo' (Pleteršnik z Čafa; SSKJ nie notuje), dial. rezjańskie *jřst* 'ts.' (Pamp SLL 28, 1980, 497—8);

strus. od XV w. *ѣсть* 'pokarm, żywienie' (ESSM VI 55), ros. dial. *ecmb -mu* f. 'pokarm, żywienie' (SRNG, wg Dala IV 1524 *ecmb* f. 'ts.' stare), u Dala też dial. *ecmb* f. 'to, co się je bez łyżki, nie sionbiąc' (stąd w ESSM l. c.; por. też *ecmb -mja* m. 'pokarm, żywienie', SRNG). ~

Por. też zamieszczone pod *ěsti* znaczenie 'jedzenie, żywienie' (typu *dati ěsti, přinesti ěsti*).

Abstractum od *ěsti* z suf. *-tb* (**ěd-tb*), p. II 45. Tu też inf. *ěsti* = lit. *ėsti*, lot. *ėst* 'jeść'.

ESSM VI 55.

T. Sz.

ěstaje 'to, co się je, pokarm, strawa, jadlo, cibus, esca': *ědeněje* 'czynność spożywania pokarmów, jedzenie, prandium, cena', 'to, co się je, pokarm, strawa, jadlo, cibus, esca'

ěstaje: ~ pol. dial. *jeście* 'to, co się je, potrawa, strawa, jadlo' (Sychta Kociowie, Kucula PSM 190; Maciejewski Chelm.-dobrz. 183, np. *gżyby do jećo*, Karłowicz SGP np. *dobry do jećcia*), kasz. *jece* 'żywienie, jedzenie, posiłek' (Sychta SK);

śle. *jěstje* 'pokarm, żywienie' (Pleteršnik), sch. dial. *jěkkě* 'ts.' od XVI w. (w XVI w. w postaci *jestje*; por. dziś cerkiewizm *jestije* 'ts.', RSSAN), es. *ѣтѣ* 'esca, cibus' (Miklosich LP), bułg. *ѣтѣ* 'potrawa, przygotowane danie' (RBKE), dial. np. *ѣтѣ*, *ѣтѣ*, *ѣтѣ*, *ѣтѣ* 'ts.' (Gerov, Stojkov Banat, BDial. V 175), 'pokarm dla jedwabników' (Gerov), maced. *јатѣ*, *јатѣ* 'potrawa, pokarm, jadlo' (RMJ);

rus.-cs. *ѣтѣ* 'posiłek, jedzenie' (Srezn.), stukr. *ѣтѣ* 'ts.' (ESSM VI 55). ~

ědeněje: ~ pol. *jedzenie* (z wtórnym *-dz-* zam. *-dź-* wg licznych form od czasowników na *-ić* typu *jadzenie, chodzenie*; stpol. jeszcze pierwotne *jedzienie*) 'czynność jedzenia', 'to, co się je, pokarm' (w obydwu znaczeniach też dial., np. Sychta SK, Dejna RKJL XXII 257) od XV w., w XVI w. *jedzenie* 'żywienie, pokarm, posiłek', 'spożywanie pokarmów, odżywianie się' (SP XVI IBL), dluz. *jěženě* 'czynność jedzenia' (Muka), gluž. *jěženje* 'ts.' (Pfuhl, Zeman), czes. *jedení* 'czynność jedzenia', stczes. *jědenie* 'ts.', 'potrawa, jadlo' (Gebauer Sl.), śia. *jedenie* 'spożywanie potrawy, czynność jedzenia', 'potrawa, to, co się je' (SSJ), dial. *ježeně* 'potrawa' (Buffa Dlhá Lúka), też *jed'eňi*, *jed'eňe* (Sipos Bükk-Gebirge);

śle. książkowo *jědenje* 'czynność jedzenia', 'pokarm, żywienie' (SSKJ), sch. *jědeněje* 'czynność jedzenia', dial. 'pokarm, żywienie' (Vuk, RSSAN), w znaczeniu konkretnym poświadczono już w XIII w. (RJAZ), scs. Euch.

ѣдение 'czynność jedzenia', es. ѣдуице 'edulium' (Miklosich LP), bulg. *јѣне* 'czynność jedzenia', 'pokarm, pożywienie; przygotowane danie' (RBKE, Gerov, BDial. VI 40; dial. też np. *јѣден* n. 'pokarm, pożywienie', Stojkov o. c., *јѣд'ане*, *јѣдуице* 'pokarm, pożywienie, strawa', BDial. X 42, *ѣдуице* 'ts.', 'czynność jedzenia', ib. VIII 123), maced. *јадене* 'czynność jedzenia', 'pokarm, pożywienie' (też dial. Hendriks Radožda-Vavčani), dial. *јадини* i *ид'ени* 'jedzenie' (Małocki SW);

rus.-es. i strus. ѣдуице 'potrawa, jadło', 'używanie czegoś jako pokarmu', ѣдуице 'strawa, jadło' (Srezn.), ros. dial. *едѣње* i *едѣньѣ* 'pokarm, pożywienie, strawa' (SRNG), ukr. dial. *їдѣння* n. 'żywność' (Hrinčenko), *їдѣнс*, *їдѣнс* 'ts.', 'czynność jedzenia' (Žel.), *їдѣ'єнї* 'jedzenie, jadło' (Janów Moszkowce), w XVII w. *яд'ниє* 'яд, ядение' (Žytec'kyj Narys 197, p. *ѣдѣ*), brus. dial. *ядзѣне* 'czynność jedzenia', *ядзѣннѣ* 'jadło, strawa' (Nosovič, BSSM VI 39), *ядзѣн'ня*, *ядзѣн'нѣ* 'jadło, strawa', np. Было на вясельзі *ядзельн'я* й *пцельн'я* (Šaternik Červ., Vjaľskovič Mohylew). ~

Dwie różne chronologicznie formacje, stąd różnica semantyki. Pierwotne *ěst-aje* od odpierwiastkowego *ěstъ* (zob.) w znaczeniu sekundarnym nomen acti (nomen rei) i nowszy typ produktywny *ěden-aje* od powstałego na gruncie jsl. *ědenъ*. O budowie I 85. T. Sz.

ěst'a pld. 'jedzenie, pokarm' : wsch. ět'a 'ts.'

ěst'a: ~ sle. *jęśća* 'na pół strawiona strawa w żołądku', dial. 'jedzenie, pokarm', 'resztki jedzenia, np. między zębami' (Pleteršnik, SSKJ). ~

ět'a: ~ strus. *ѣта* 'pokarm' (Brückner KZ XLV 55, za nim Zubatý Studie I 1, 370), brus. dial. *ѣта* 'ts.' (Sejaškovič Sl. Hrodz. 575). ~

Nomen actionis > nomen acti z suf. *-t'a* (p. II 42—3) od dwu różnych chronologicznie podstaw derywacyjnych: *ěst'a* od *ěd-* w *ědmъ* i *ět'a* od *ěmъ* *ěsi*. Por. *ěsto* : *ěto*, *ěst'ь* : *ět'ь*.

Vaillant GC IV 705.

T. Sz.

ěst'ь *ěst'a* *ěst'e* pld. 'dużo i chętnie jedzący' : pln. *ět'ь* *č'a* *ět'e* 'ts.', też 'dobry do jedzenia, jadalny, smaczny'

ěst'ь: ~ sle. *jęść -č'a -č'e* 'chętnie jedzący, mający duży apetyt, żarłoczny' (też dial., np. To so strašno *jęść* l'udje, vse so pojedli), 'chętnie jedzący, o bydle', np. konj je *jęść* (Bozljaj ES I 229: **č'd-t'ь*), sch. dial. czakaw. z Istrii *jęść* *jęśću* *jęśću* 'edax, żarłoczny' (RJAZ z Nemanicia), z XVIII w. *jęść* stol 'stół, na którym się je' (RJAZ), *jęść* 'żarłoczny' (Skok ER I 777: Vodice). ~

Por. sle. *jęśćen -šćna* (wg SSKJ rzadkie) = *jęść* (Pleteršnik).

ět'ь: ~ pol. dial. *jęcy* 'jadalny, bardzo smaczny' (np. siano *jęce* 'siano chętnie przez bydło jadane', *jęca* pasza 'dobra, posilna pasza', już u Cresc. XVI w. siano *jęce* 'przyjemne do jedzenia' (Sławski SE I 543), *jęcy* albo *jęcy* (z wtórną nosówką z adideacją do *jęć*, Sławski l. c.) 'taki, którego się wiele zjada, smaczny, dobry do jedzenia' (Karlowiec SGP), *jęcy* 'mający dobry apetyt do jedzenia lub do żarcia', o paszy dla bydła: 'treściwy; odżywczy; taki, po którym krowa daje dużo mleka' (Szymczak Domaniewek), *jęco* 'żarłoczna' (Tomaszewski GL), w XVI w. u Seklucjana w Nowym Testamencie *ob-jećy* 'żarłoczny, żarłok' (Sławski l. c.);

brus. dial. *ѣты* 'dobry do jedzenia' (Sejaškovič Sl. Hrodz. 575). ~

Por. ezes. dial. *jęny* 'mający zawsze chęć do jedzenia, żarłoczny' (Kott

Dod. DSM), stare *jiceňj*, *jicecu* 'ts.', 'jadalny' (Zubaty Studie I 1, 370).

Adi. z archaicznym suf. -t'ь (o nim Meillet Ét. 380—1, Zubaty o. c. 43—5, Vaillant GO IV 132—4) od dwóch chronologicznie różnych podstaw derywacyjnych: *ěst'ь* < **ěd-tjь* od pierwotnego *ěd-* w **ědmь ěsti*, nowsze *it'ь* od uproszczonego już wtórnego pierwiastka *ě-* w *ěmь*. Por. paralelnie *ěsto* : *ĭto*, *ěst'a* : *ĭt'a*.

W ESSM pominięto.

T. Sz.

**ěsť* *ěsa* zach. i phl. 'silne światło, jasność'

~ czes. *jas jasu* 'silne światło, jasność, blask', przen. 'pogoda (ducha, radość, wesoleść' (Přir. slov.), sl. *jas jasu* 'silne światło, blask, światłość' (SSJ);

sl. *jās* m. 'jasność, blask' (Pleteršnik z Cafa; SSKJ nie notuje), sch. *jās* (wg RJAZ m. i f., wg RSAN i RMat. m.) 'światłość, blask, jasność' (np. *sunčev jas*) od XVII w. (dziś poet., RSAN). ~

Por. sl. *jāsa* 'bezdrzewne miejsce w lesie', np. gola, samotna, trawnata *jāsa* (SSKJ; u Pleteršnika dial. z okolic Goricy, tu też w postaci *jasa* z Miklosicha).

Historia wyrazu, jego nieludowy zasadniczo charakter, wyraźnie wskazują na sekundarny, niezależny w poszczególnych językach słow. derywat wsteczny od *ěsnъ* (p. też synonimiczne *ěsuostь*, *ěsnota*, *ěsnina*, *ěsn'a* 2.).

Machek ES² 218, Bezlej ES I 220, ESSM VI 50. — K. Moszyński JP XXXVII 296 nie analizując szczegółowo wyrazu i opierając się tylko na odpowiednikach czes. i sch., zbyt pochopnie uznał go za psl. (< **ěd-sz* od pierwiastka *aidh-* 'palić (się), płonąć, świecić'). Miała to być podstawa psl. *ěsnъ* (zob., wg K. Moszyńskiego o. c. *ěsnъ*). T. Sz.

ěščь 1. *ěšča* zach. 'naczynie drewniane sporządzone z wydlubanego drewna'

~ pol. dawne z XVII w. a dziś dial. *jaszcz-cza* 'naczynie drewniane, głównie na masło' (SJP PAN: poświadczone w XVII w. u W. Potockiego i Paska, zob. Słownik Paska, Sławski SE I 520), dial. też 'słój drewniany, a nawet gliniany' (Karlówicz SGP z Tykocińskiego i z Litwy). ~

Na szerszy zasięg i rodzimość wyrazu na gruncie pol. wskazują: 1. dial. *jaszczyk -ka* 'naczynie na masło' (też u L.), 'pokrywka osłaniająca otwór między kijem i wierzchem masłnicy' (szczegółowo o zasięgu i znaczeniach zob. Malecki — Nitsch AJPP m. 93, Dejna AGK m. 681 i RKJL XXI 252, MAGP II cz. II 79; o etymologii i szczegółowo o zasięgach zob. Sławski o. c. 520, 524);

2. pol. XVIII w. *jaszczek jaszczka* 'naczynie na masło, podawane na stół; małe pudełko' (Trotz). — Berneker SEW I 32 i Vasmer REW III 503 nie uwzględniając historii i geografii wyrazów pol. uważali je za rusycyzmy.

Tu mogą też należeć ros. *ѣщук* 'skrzynia, skrzynka', ukr. *ѣщук* 'ts.', 'puszka', niekoniecznie derywaty od strus. XIV w. *щкь* i w XV w. *щкь* 'kosz, naczynie', dla których przyjmuje się pochodzenie nordyckie (np. Vasmer l. c., Sadnik — Aitzetmüller VWSS I 33), choć i one mogą kontynuować pierwotne rodzime *ěšča*.

Etymologia niepewna. Może derywat od adi. *ěškъ*, rekonstruowanego na podstawie subst. *ěškъ* (zob.), z suf. -jь, tu w funkcji substantywizowania rzeczownika (o suf. p. I 80). A może derywat od subst. *ěškъ*. — Niepokój budzą bliskie znaczeniowo i głosowo wyrazy germ.: szwedz. *askja*, *asker*, stnord.

askr 'misa, drewniane naczynie; mały statek, łódź', stwniem. *asc* m. 'miska; zbiornik', niem. dial. *asch* m. 'naczynie', szwedz. *ask* 'pudelko'. Wyrazy te mają jasną motywację: ie. nazwa 'jesionu' *os-k-* (por. psl. *as-enь* : *as-enь*). — Pochodzenie germ. rodziny podtrzymują: Berneker SEW I 32, Vasmer REW III 503, Sadnik — Aitzetmüller VWSS 33. T. Sz.

ěščь 2. zob. ěždźь

ěščьka zob. ěskь

ěto zob. ěsto 1.

ět'a zob. ěst'a

ět'ь zob. ěst'ь

ěza 1. zob. ězь 1.

ěza 2. pld. i wsch. (?) 'pęknięcie, szpara (np. w skórze), szczelina' > 'nora, jaskinia, otchlań'

~ sch. wyjątkowe XVIII w. *jaza* 'otchlań, czeluść' (u paklenu *jazu* 'w otchlań piekielną', RJAZ), tu może należeć przykład z XVI w. u *jazi* paklenu, sprowadzony w RJAZ do nom. *jaz* ł.;

ros. dial. *эзы* 'nie duże ropie pękające pęcherzyki, pojawiające się na skórze bydła domowego latem, rzadziej wiosną i jesienią' (Eliasov Zabajkałe). ~

Prawdopodobnie archaiczny wariant lepiej poświadczony postaci *эва*, mający dokładne odpowiedniki w balt.: lit. *džiža* 'pęknięcie, szczelina, szpara', lot. *aiza* 'ts.' (o zachowanej na gruncie balt. motywacji werbalnej zob. *эва*). Niepokoi jednak słabe poświadczenie wyrazu.

Por. *эва*, *эза* 2.

W. B.

**эзати*. Nie ma żadnych podstaw do rekonstrukcji psl. *эз(г)ати* (ESMM VI 54), opartej wyłącznie na faktach rosyjskich: ros. dial. *эзѣть* 'obiecować, przyrzekać; przyrzekać; zobowiązywać się', *эзѣться*, *эзѣться* 'ts.'. Miałoby ono być w związku z ie. **ēǵ-* : **ōǵ-* 'mówić, przemawiać'. Wyraz ros. jasno tłumaczy się na gruncie rodzimym. Powstał on przez deprefiksację *обэзѣть* (< *ob-эзѣти* po normalnym zaniku -e- w grupie -be-) 'zobowiązać', u Dala też 'zmuszać, zniewalać; nakładać obowiązki, zobowiązania' (por. sch. *obavézati*, *obézáti*, *obvézati* 'zobowiązać', *obézati se* 'zobowiązać się, przyrzec', RJAZ). Ros. *эзѣть*, *эзѣться*, *эзѣться* łączył z *эзѣть* już Vasmer REW III 484. Na gruncie rosyjskim wypada również tłumaczyć wariant *эзѣться*, *эзѣться*, *эзѣться*, por. Vasmer REW I 393. F. S.

ězda zob. jazda

ězditi zob. jazditi

ězgarь *эзгара* pln. : wsch. *ěskarь* *ěskara* 'ryba jazgarz, *Acerina cernua*'

żyzgarz: ~ pol. *jazgarz* (SJP PAN, l. od XVIII w., też dial.: Karłowicz SGP; sufiks *-arz* zapewne wtórny, może pod wpływem żywotnego typu nazw wykonawcy czynności na *-arz*), dial. też *jazgar* (Karłowicz SGP: pln., Górniewicz Malbork, Zaręba Niepolomice), także jako NO *Jazgar*, *Jazgarz* (Rospond SNS);

ukr. dial. *язгар* (Lindberg-Gerd SNR 228), brus. dial. *язжар* (Nar. leks. 46 z okolic Grodna). ~

Por. też z innymi suf.: 1. *-zra*: pol. dial. *jazgier -gru* (Tomaszewski GL; Karłowicz SGP, tu też dem. *jazgierek*);

2. *-ur-*: ukr. dial. *язур* (Janów Moszkowce: *язур -ri*), brus. dial. *язжур* (NS 225: okolice Polocka);

3. *-yr'*: pol. dawne, u Troca (XVIII w.) *jazgierz* (nie podany gen.; może kontynuować również *-r'*); tutaj, niezbyt pewne brus. dial. *язжур* (Lindberg-Gerd l. c.);

4. *-ora*: ukr. dial. *язір* (Zol.).

żskarz: ~ ukr. dial. *язкар* (też *язкар*, Lindberg-Gerd l. c.). ~

Niewątpliwie oparte na tym samym pierwiastku co *żdz*: *żdz* < *żdz-j*: *żsk-j* (zob. *żdz*). Trudna do ustalenia jest jednak pierwotna postać sufiksu w związku z niezadkim na gruncie słow. zjawiskiem alternacji samogłoski sufiksальной w przyrostkach z podstawowym elementem *-r-* (p. II 16), por. podobnie np. *piskor'*: *piskora*: *piskura*. Możliwa byłaby zatem również rekonstrukcja prapostaci z suf. *-ra*, *-ur-*, *-yr'*: *-yr'*, *-ora*. M. Ś.

żziti żz 'stawiać, budować, sypać jaz; przegradzać tok wody'

~ pol. dial. tylko pref. *zazazić* 'położyć w poprzek rzeki jakieś drzewo, krzaki dla utworzenia jazu' (Kucala PSM 30), *zazazić się*: *zazazilo się* ludem na świecie; *zazazilo się* rybami 'zrobiło się tłoczno' (Karłowicz SGP: Podhale, Mazowsze);

sł. *jeziti -im* 'stawiać, robić jaz, sypać groble', 'tamować wodę', *jeziti reko*, *jeziti se* 'wzbierać, o wodzie przegradzonej tamą, jazem', seh. od XVI w. *jaziti jazim* 'napelniać jaz, jamę itp.', 'kierować wodę za pomocą kanału, przekopu' (RJAZ, RŠAN), bulg. u Gerova *язá -úu* 'stawiać jaz, budować tamę, groblę';

ros. dial. *ези́ть*, 2 sg. *ези́шь* 'stawiać jaz' (мы стави́ ези́ть в реку ез, archang., SRNG), w tym samym znaczeniu też z pref. *зези́ть*: *зези́шь ез* (o. c.), ukr. dial. *язи́ти їзці -зіти* 'przegradzać rzekę' (Hrinčenko), brus. dial. tylko z pref. *zaziziť* 'postawić jaz' (zaczek *zaziziť*, SPZB). ~

Denominativum od *żz* 1., o budowie p. I 57.

M. Ś.

żzva 'pęknięcie, rana w czymś (zwłaszcza w skórze, zapewne też w ziemi)', 'rana, ślad po ranie, blizna', 'dziura, jama, nora'

~ pol. dial. *jaźca* 'jama', z Mazowsza, 'gęba' z Młpol. (Sławski SE I 533), myśl. 'nora borsuka' z Młpol. (Karłowicz SGP, SW), stłłuż. XVI w. (*Ja-kubica*) *jiswa* 'blizna, znamie wrodzone', czes. *jízva*, arch. *jízva* 'ślad po zagojonej ranie, blizna', 'ślad przypominający bliznę' (np. *jízva v zemí*), stozes. *jiezva* 'rana', 'blizna', śl. *jazva* 'ślad po zagojonej ranie, blizna', przen. 'ślad po czymś przypominającym bliznę' (np. *jazvy v zemí po bý-valých medziach*);

seh. *jāzva* 'jama, dziura, nora; jaskinia', książk. 'rana' (to też cerk. XIV w.), 'rana nie gojąca się', 'dżuma, zaraza' (RŠAN), scs. *язва* 'rana'

(Sadnik — Aitzetmüller HAT), bułg. *žasa* 'rana jako objaw choroby skórnej; ropna, zainfekowana rana; rana narządów wewnętrznych' (też dial., Gerov), przen. 'negatywne, złe zjawisko społeczne';

strus. *žžsa*, *žžsa* 'rana', 'bieda, niedola, nieszczęście', 'zmartwienie, troska', ros. *žasa* 'ropiejąca lub zaogniona ranka na powierzchni skóry lub błony śluzowej', przen. 'wielki uszczerbek, wielka strata', pot. 'człowiek zły, złośliwy', przestarz. 'dżuma, zaraza', u Dala też 'szczelina, szecerba'. 'zło, zepsucie, szkoda', 'zła, złośliwa kobieta', dial. w wyrażeniach obelżywych: *žžsa kakaja-to* (Slovarь Priobjja), *всякую жэву дэлать вам неца* (SRSO Dop.), ukr. *žasa* 'dżuma, zaraza', przestarz. 'rana' (w obu znaczeniach zapisane od XVII w., Slavynecskij Leks.), przen. 'zło', u Żel. *žžsá* 'rana', 'czarownica, zła kobieta, jędza', brus. *žžsa* = ros. *žasa*, u Nosovića też jako obelżywe przezwisko (np. *Откосячь ты жэса от мене*), dial. 'choroba zwierząt domowych' (Sejaškovič Grodno). ~

W kilku językach słow. pojawiają się postaci z *-b-* (obecne też w derywatach, zob. *ževina*, *ževьeb*), najprawdopodobniej wtórne, z przejściem *-r- > -b-*, zapewne przez analogię do rzeczowników z suf. *-žba*: sle. *jžba* (wg SSKJ przestarz.) 'jama, pieczara', np. zveri se skrivajo po *jžbah*, sch. dial. *jžba* 'ts.' (RSAN); ros. dial. pln. *žžba* 'pogięte miejsce na naczyniu metalowym' (Opyt Dop.), 'szczelina, szecerba lub wyboina', 'śląd uderzenia np. na twarzy' (ib., Dal).

Por. też postaci z sekundarnym *-m-*: sle. NT *Jazma*, *Jazme* (: *Jazne*), Rezlaj ES I 222, SVI I 237, sch. dial. *jžma* 'jama kloaczna' (RSAN), bułg. *žžmama* NT oznaczające 'pastwisko i ogród owocowy', 'głęboka studnia w jamie, z której czerpie się wodę za pomocą uwiązanego naczynia' (Kovačev MNGabr. 185).

Dokładny odpowiednik w balt.: strp. *ejswa* 'rana'. Por. paralelne derywaty z inną budową: *žza* 2. (= lit. *aiža* 'szczelina, szpara', lot. *aiza* 'ts.'). *žza* 2., *žza* 2. Motywacja werbalna tych rzeczowników nie zachowała się w słow., odpowiednio czasowniki poświadczone jednak w balt.: lit. *išti žžti* 'pękać, o luskach, strąkach owoców', *eižti eižti* 'luskać', *eižti eižti* : *eižu* 'pękać, rozrywać się; luskać', *ižti ižti* 'luskać', por. też lit. *ižus* 'kruchy, łatwo rozpadający się'. Suf. *-va* zaświadczony w szeregu starych wyrazów, np. *golva*, *koreva*, *pelva*, *plėva* (zob.). Co do znaczeń 'niedola, nieszczęście', 'zaraza' itd. por. paralelny rozwój semantyczny psl. *rana*.

Berneker SEW I 276—7, Trautmann BSW 68, Sławski SE I 533—4, Vasmer REW III 484—5, Skok ER I 764, ESSM VI 56—7, Toporov Prus. II 22—3. K. H. — W. B.

ževina 'wydrążenie w ziemi, jama, dziura, nora', pln. 'uszkodzenie skóry, zagłębienie w skórze, rana, blizna'

~ pol. *Jaźwiny* pl. NM w Miłpol. (Rymut PO VIII 65, A. Orzechowska PO XXII 28), *jaźwiny* nazwa topograficzna oznaczająca miejsce wydrążone w ziemi, jamę (Rymut l. c.), czes. tylko u Jungmannna *jžvina* 'blizna, szrama', steczes. *jžvina* 'znamię odbite, wyciśnięte na ciele, piętno', 'jama, nora', *Jžvina*, *Jžviny* NM zapisane od XIV w. (Gebauer Sl., Šmilauer OČ 175, 177, 353, Profous MJČ I 142), sla. NT *Jžvini* (Halovštiak OČN 56);

sle. *jžvina* 'nora borsuka' (Pleteršnik z Cigale), sch. *jžvina* 'jama, nora w ziemi zamieszkała przez dzikie zwierzę, np. borsuka', też NW i NM w Bośni, Serbii, Chorwacji, *Jžvine* pl. f. NM zapisana w XIV w. (RJAŽ), scs. *ževina*

'jama, nora dzikiego zwierzęcia', np. лиси извини выхъ (Sav.), bulg. *Язвината* NT oznaczająca 'źródło, jamę' (Kovačev Trojan 241);

strus. извинил 'jama, nora', 'rozpadlina, wąwóz, jar', ros. pot. *Язвина* 'ropiejąca lub zaogniona ranka na powierzchni skóry lub błony śluzowej' też dial., Mełničenko Jaroslavl), 'szczyrba, szczelina, wyszczerbienie', np. *язвина* в посуде, *язвины* на металле, też dial. (Opyt Dop., Dal, Mełničenko o. c.), dial. także 'jama, nora', np. лиси *язвины*, 'zły, złośliwy człowiek' (Opyt Dop., Dal), ukr. dial. *Язвина*, *Язвіна* 'głupa' (Żel.), 'jama, nora' zapisane od XVII w. (ib., Hrinčenko, Slavynec'kuj Leks.), 'parów, wąwóz, jar', 'pieczara', 'dolina wymyta wodą' (Poleszje 254), *Язвинки* nazwa przeczyska na Wołyniu (SSUM). ~

W kilku językach słow. 1. z sekundarnym *-h-* (zob. *žva*): stpol. XIV w. *jezbina* 'wydrążenie w ziemi, fovea'; sle. *jāzbina* 'nora borsuka' (też dial. doleńskie, Pleteršnik), 'jama w ziemi', np. v *jazbinah* stanuje divji mož, przen. 'nędzne, ciasne mieszkanie', 'schron, bunkier', sch. *jāzbina* 'wydrążenie w ziemi, jama zamieszkała przez jakieś zwierzę, zwykle dzikie', np. jazavčeva *jazbina* (też dial., Vuk, Elezović Kos.-Met.), 'jaskinia, pieczara', przen. 'mieszkanie ciasne i mroczne' (też dial., Elezović o. c.), 'miejsce przebywania przestępcy, złodzieja, oszusta itp.', *Jāzbina*, *Jāzbine* pl. f. NM w Serbii i Chorwacji (RJAZ);

2. wyjątkowo też z sekundarnym *-m-*: bulg. *Љзвината* NT oznaczająca kamieniste łąki i chwasty oraz jamy borsucze (Kovačev MNSevl. 187).

Od *žva* z suf. *-ina*, o suf. zob. I 120—3.

K. H.

żviti *žv'q* 'powodować pęknięcie, uszkodzenie (np. skóry), zadawać ranę, ranić kogoś'

~ czes. rzadko *jizviti* (przestarz. *jizviti*, stczes. od XV w. *jiezviti -vu*) *-vim* 'zadawać ranę, ranić kogoś' (Přir. slov., Gebauer Sl.), też 'rozszarpywać, rozrywać, naruszać' (SSJČ), dawne 'zatrzuwać, napelniać jadem' (Jungmann), *jizviti se*: *jizviti se* rana 'jątrząca się rana' (ib.), sła. *jazvit' -vi* poet. 'rozszarpywać, rozdzierać; jątrzyć' (SSJ), 'kąsać, gryźć' (Káhal), por. także *jazvit'*: *jazvit' sa* 'jątrzy się, o ranie' (SSJ);

sch. przestarz. *jāzviti jāzvim* 'ranić, zadawać ranę' (RSAN), por. również XV w. wyjątkowe *objazviti -vim* 'zranić, zadać ranę' (RJAZ: zapewne z cs.), scs. Supr. извиту -вѣж 'ranić, zadawać ranę' (Sadnik — Aitzetmüller ПАТ; Miklosich LP: tu także cs.-serb., cs.-bulg.), bulg. *язва -ва* rzadko 'robić wymówki; wyszydzać, naigrawać się' (RBKE: poet., prawdopodobnie pod wpływem ros.);

rus.-cs., strus. извѣти -зѣю 'ranić, zadawać ranę', też perf. 'uderzyć; zranić, zadać ranę; zabić' (Srezn.), ros. *язвить -влю -вишь* przestarz. 'zadawać ranę, ranić; żądlić, kłuć; kąsać, gryźć' (również przen. 'dręczyć kogoś, znęcać się nad kimś psychicznie, powodować cierpienia moralne, ranić np. dumę'), 'ubliżać, obrażać, znieważać', nowsze 'szydzić, drwić; docinać; dopiekać', por. w przekleństwie: *язви* тебя, чтоб тебя *язвило* (także dial., np. SRSO), ukr. dawne (i dial.) *язвѣти -влю* 'ranić; uderzać, bić' (Żel., Slavynec'kuj Leks.), przestarz. = ros. *язвить* (URS; SUM nie notuje), brus. *язвѣць* 'robić komuś wymówki' (ESSM VI 58). ~

Denominativum od *žva*, o budowie p. I 57.

Berneker SEW I 276—7, ESSM VI 57—8.

W. S.

čzrb čzra 'drapieżnik z rodziny lasicowatych, borsuk, Meles meles'

~ pol. dial. *jazew -zwa* 'borsuk' (Steffen Warmia), kasz. *jażew* pl. 'borsuki' (AJK IV, cz. II 96), dluž. *jazw -wa* 'borsuk', stezes. XIV w. *jězer*, *jězr -ra* 'obluda toho jměna' (Gebauer Sl.);

sch. dial. *jāzav* m. 'borsuk' (RSAN: Poljica; RJAZ i Skok ER I 764 ze źródła XIX-wiecznego), sch.-cs. XVI w. *uzrb* 'erinaceus' (Miklosich LP); strus. XV w. *uzrb* 'borsuk' (Srezn.). ~

Por. pol. dial. *jażwiowc* sadlo 'borsucze' (Karlówiec SGP).

Derywat od *čzra* 'nora, jama' z suf. -z < -o-. Co do motywacji por. synonimy *čzrbč*. Nie można wykluczyć, że jest to pierwotne adi. *čzrb -ra -co* (o tym typie przymiotników zob. Taszycki PSS III 51—54), wcześniej substancywizowane, za czym mogłyby przemawiać: pol. dial. *jażwi* 'borsuczy' (*jażwi* tłuszc, Karlówiec SGP, Nitsch WP IV 319); ros. dial. *язвб*, *язвбб* 'borsuk' (Opyt Dop., ESSM VI 57), w którym można się dopatrywać *čzro* adi. n. A może pierwotne subst. *čzrb* m. (temat na -i-), na co mogłyby wskazywać: 1. pol. dial. kasz. *jażwir*, *jażwie*, *jażwie* pl. 'borsuki' (AJK IV, cz. II 96); 2. psl. *čzrb-čb* (zob.) oraz derywaty powstałe na granie poszczególnych języków słow.: a) pol. dial. *jażwić* 'borsuk' (Nitsch l. c.); b) ros. dial. *язви́к* 'ts.' (Dal. Podyssockij); c) sch. dial. *jāzrak*, *jāzbak* (< *čzrbkč) 'ts.' (RSAN); d) sle. *jazveica* 'samica borsuka', ros. dial. *язвица* 'borsuk' (ESSM VI 58). — Nie widać podstaw do oddzielania *čzrb* od *čzra* i łączenia *čzrb* z lit. *obdrūs*, *apšrūs*, lot. *āpsis*, stpr. *ucobulus* 'borsuk' (Ostir Ethnol. IV, 1930, 6, 10, Vaillant GC IV 708), gdyż nazwy balt. są innego pochodzenia, por. ESSM VI 58. K. H. — W. B. — F. S.

čzrbč čzrač 'drapieżnik z rodziny lasicowatych, borsuk, Meles meles'

~ pol. dial. *jażwiec -wca* (rzadko też wtórne *jażwieca*) 'borsuk' od XV w., w XIV w. NO *Jażwiec* (SSNO), powszechne do XVII w. (SP XVI 1BL, Słownik Paska), dziś głównie pln. i śląskie (o zasięgu Nitsch WP III 114, Karlówiec SGP, Dejna RKJL XXII 253, Zareba AJŚ IV m. 522, Maciejewski Chelm.-dobrz. 63, Górnówiec Malbork, Sychta Kociwie, AJK IV m. 165), w XV w., a dziś dial. śląskie też *jeżwiec* (Zareba l. c.), w kasz. w różnych postaciach fonetycznych: *jäse*, *jäst*, *jäšć*, *jäpse*, *jäps*, *jäpst*, *jäpkć* (o genezie tych postaci p. AJK IV, cz. II 95—7), u Sychty SK *jäse*, *jäšć*, *jäpse*, dluž. stare XVII w. *jaseht* (*jašt?*) 'ts.' (Schuster-Sewc EW 437 z Chojnana), czes. *jezovec* (arch. *jezvec* od XIV w., Gebauer Sl.) -*vec* 'ts.', też dial. (Skulina Mor.-slov. 48, 67), dial. także *jezovec* (Hruška DSCb), *jazovec* (Bělič Dol. 54), *jazovec* (ib., Kellner Štramberk), *jazvec* (Bělič Dol. 54, Lamprecht Opava), sla. *jazvec -ca* 'ts.', też dial. (Matejčik Novohrad 92);

sle. *jāzvec -ca* 'borsuk' (Pieteršnik), sch. *jāzavac -ācca* od XVI w. (RJAZ, też dial., np. Vuk, Jurišić Vrgada), dial. także *jāzovac -ōcca* (RSAN), kajkaw. *jazvec* (RJAZ, Skok ER I 764), sztokaw. *jāzvar* (RSAN), *jāzvac* (RJAZ, HDZ V 187), *Jazavac* NM w Serbii, *Jazrači* NM w Chorwacji, cs. *uzrbč* 'jez, erinaceus' (Miklosich LP z zabytku XVI w. redakcji serb.), bułg. *язовец* pl. -*виц* 'borsuk', też dial. (Gerov, BDial. III 81, VI 180), u Gerova też 'wiewiórka, *Sciurus vulgaris*', maced. *язовец* pl. -*виц*, dial. *язовиц* (Viđoeski Kumanovo 45, 66), *jazvets*, pl. -*ětsi* (Hendriks Radožda-Vevecani) 'borsuk';

strus. XIII w. *uzrbč* 'borsuk', ros. dial. *язвѣц -цѣ* 'ts.' (Opyt, Dal),

'харщук', przestarz. 'królik' (Dal), *ѣзвѣц* 'borsuk' (Melničenko Jaroslavl), ukr. dial. *язвѣць* 'ts.' (Žel.). ~

W poszczególnych językach słow. z sekundarnym *-b-* (zob. *ѣза*): sle. *jāzbec -ca* 'borsuk' (Pleteránik, SSKJ) od XVI w. (Megiser 1592, Megiser 1603, też dial., Tominec Črni vrh), sch. *jāzbac -āca* 'ts.', czakaw.-kajkaw. *jāzbač* (HDZ V 187).

Por. też 1. z wtórnym *-m-*: sch. dial. *jāzmeč* 'borsuk' (SEZ LXXI 289);

2. z wtórnym *-l-*: sch. dial. czakaw. *jāzlač* 'borsuk' (Neweklowsky Burgenland, Koschat Baumgarten; Skok ER I 764 od Chorwatów węg.).

Por. także niezależne derywaty utworzone w poszczególnych językach słow. (zob. też s. v. *ѣзвѣ*):

1. sch. dial. *jāzbāč -āča* 'borsuk' (RSAN);

2. ros. dial. *язвук, язвѣк, язвѣца* 'ts.' (ESSM VI 58);

3. pol. dial. rzadkie *jaźwierz* 'ts.' (Górnowicz o. c., Dejna RKJL XXII 253; wg Dejny może z kontaminacji *jaźwiec* i *zwierz*).

Pierwotne dem., p. *ѣзвѣ*, o suf. *-ьць* zob. I 100. Podstawowe znaczenie 'zwierzę wykopujące norę'.

Berneker SEW I 277, Vasmer REW III 485, Sławski SE I 534—5, ESSM VI 58. K. H.

ѣзвѣць *ѣзвѣна ѣзвѣно* 'związany z raną, odnoszący się do rany, ranny', 'zraniony, ranny', przen. 'dokuczliwy, drażliwy, porywczy'

~ czes. dawne *jízvený* 'drażliwy, skłonny do gniewu, porywczy' (Jungmann, tu też *jízvený* 'ranny, zraniony', 'jadowity, trujący; złośliwy'), stczes. XIV w. *jiezerný* adi. do *jiezra* (Gebauer Sl., tu także adiektywizowano partic. praet. pass. *jiezvený* 'zraniony, ranny');

ces. Supr., Ps. Sin. *язвѣць -на -но* 'rany' (gen. sg.), 'pokryty ranami', es. również *язвѣць* 'ranny, pokryty ranami' (Miklosich LI'), bulg. *язвѣн -на -но* 'odnoszący się do rany, zazwyczaj wewnętrznej', por. *язвѣна* болест 'choroba wrzodowa żołądka lub dwunastnicy';

rus.-es., strus. *язвѣный, язвѣный* 'ranny', 'zraniony', 'zabity' (w tym znaczeniu też *язвѣнь*), 'zraniony, zmęczony, zmordowany' (Srezn.), ros. *язвенный* 'związany z ropiejącą raną, wrzodem' (por. *язвенная* болѣзнь 'choroba wrzodowa żołądka lub dwunastnicy'), przestarz. 'dokuczliwy', u Dala także 'ranny'. ~

Por. 1. sch. NM *Jazvenik* (RJAZ: wieś w Chorwacji), es. *язвѣный* m. 'ranny, zraniony, o człowieku' (Miklosich LI'); ros. *язвенник -ка* 'roślina lecznicza stosowana w medycynie ludowej przy leczeniu wrzodów, przelot, *Anthyllis vulneraria*', pot. 'człowiek chory na wrzody żołądka lub dwunastnicy, cierpiący na chorobę wrzodową', brus. *язвенік* m. 'ts.' (BRS);

2. czes. rzadko *jízernatý* 'mający dużo blizn' (Přir. slov., SSKJČ).

Adi. od *ѣза* z suf. *-ьнь*, o budowie p. Brodowska-Honowska SPS 84. Znaczenie 'zraniony, ranny' (przen. 'dokuczliwy, drażliwy, porywczy') wskazuje na sekundarną motywację przez *ѣзвѣті*. W. S.

ѣзь 1. *ѣза* 'naturalna przegroda na rzece, jeziorze (np. w postaci piaszczystej lachy, mielizny lub progu skalnego)', zwykle 'sztuczna przegroda, zapora na rzece, jeziorze w formie usypanego i umocnionego wału, tamy, grobli lub specjalnie skonstruowanego plotu', biti *ѣзь* 'wbijać w dno rzeki, jeziora

koły, pale, na których opiera się konstrukcja takiego płotu, tworzyć przegrodę, zaporę'

~ pol. od XIII w. *jaz -zu* 'zapora na rzece służąca do spiętrzenia wody; tama, grobla, zastawa' (też 'woda spiętrzona przez jaz'), 'rodzaj płotu zastawionego na rzece, jeziorze w celu zatrzymania i polowu ryb' (por. stpol. XV w. *jazowce* koły 'koły, pale do budowy jazu', Słownik stpol., s. v. *jazowcy*, w XVI w. *jaz* kołowy 'jaz zrobiony z kołów', SI' XVI IBI, u l. też *bié jaz* 'bié tamę, groblę'), dial. też 'skala wystająca na dnie potoku', dial. *jazy* pl. 'miejsca płytkie, łączące głębsze wody' (Karłowicz SGP, kasz.: *jáz jazu*, Sychta SK II 87: *Кєпа Пєчка*), często jako NT, NW, NM *Jaz, Jazy* (SGKP, Rieger, Wolnicz-Pawłowska Warta 58), gluź. tylko jako NM *Jesau* (już w XIII w., Eichler-Walther ONOlansitz I 112—3, Meschgang ONOlansitz 67; por. też w starych zapisach z XIV w.: una piscatura quae vocatur *Geze* (< *jéz), p. Eichler Issled. serboluž. 194), czes. *jez -zu* (stezes. od XIV w. *jéz -za*) 'zapora na rzece, służąca do podnoszenia poziomu wody' (u Jungmanna *biti jez*), śl. książkowe i przestarz., znane dial. *jaz -zu* 'tama na rzece, potoku' (SSJ, Kálal), NT *Jaz, Jazi* (Habovštiak OChN 13);

śle. *jéz -za*: *-zú* 'zapora wodna; grobla, wał, nasyp' (SSKJ, Pleteršnik; dial.: Tominec Črni vrh: *išs jéžg*), sch. od XIV w. *jáz*, loc. *jázu* (dial. czakaw. i kajkaw. *jéz*, RJAZ) 'kanał, żleb do odprowadzania wody', 'koryto, rów', 'sztuczny rezerwuwar wodny uzyskany przez przegrodzenie rzeki, jeziora', 'przegroda na rzece, jeziorze itp., służąca do chwytania ryb' (por. *biti vodotočak a ne jaz*, RJAZ), es.-serb. *jaz* 'canalis' (Daničić RSS), bulg. *jazm*, pl. *żozie* 'sztuczna przegroda na rzece', 'rezerwuwar wodny utworzony przez taką przegrodę', maced. *jaz* 'przegroda na rzece', 'kanał', też jako NT *Jac, Jazon* (Pianka Top. 164);

stprus. od XIV w. *эзъ, эзѣ, эзѣ* 'zapora, przegroda na rzece do łowienia ryb', *эзѣ эзѣ* 'stawić jaz' (por. SRJ XI—XVII I 188; podobnie *эзѣ, эзѣ, эзѣ*, o. c. V 37), ros. dawne (SAR: *эз -эд* pl. *эзи*), dziś dial., głównie pl.wsch. *эз -эд*: *эз -эд* 'przegroda z kołów wbitych w dno rzeki i plecionki wiklinowej, zaopatrzonej w otwory, do których wstawia się wiersze, więcierze' (SRNG, Slovarь Novosibir., Ivanova Sl. Podmoskov'ja, Slovarь Urala), pl. *эзѣ* też w znaczeniu 'część rzeki pomiędzy dwoma jazami' (Melničenko Jaroslavl; stąd sg. *эз* także w znaczeniu 'część rzeki, jeziora, stawu', SRNG, pierwotnie zapewne 'część odgradzona jazem'), ukr. od XIV w. *яз язъ* (dial. *із їзъ*, Hrinčenko, *эз эза, яз язъ*, Slav. Leks. 14, Lysenko SPH), 'zapora, płot na rzece, w zatoce z otworem, do którego wstawia się więcierz', dial. też 'miejsce na rzece, gdzie stawia się wiersze, więcierze' (Slav. Leks. 14: plu., Żytomierz), brus. dial. *яз -зы* pl. *язѣ* (dial. też *эз*) 'przegroda na rzece z kołów wbitych w dno rzeki i plecionki z otworami, do których wstawia się więcierze', 'miejsce na rzece, gdzie ustawiono jaz' (Nosovič, Bjalskevič Mohylew, SPZB, NS 221, Jaškin BfN 209). ~

Zaliczane tu dawniej polab. *jae* 'przelyk' tutaj nie należy, zob. Polański SIÉ II 214—5.

Por. też wyjątkowe z tematem na *-jo-*: sch. dial. dalmatyńskie *jaž* 'kanał do odprowadzania wody; koryto, rów' (RSAN).

Etymologia niepewna. Zestawia się z balt.: stprus. *asy* (< **azē*, Toporov Prus. I 120—1) 'miedza', lit. *ežė, ežė, ežià, ažià* 'miedza, granica', 'bruzda między dwiema grządkami' (por. identyczne znaczeniowo, pokrewne psł. pld. *éža* 1. 'miedza, grządka', zob.), 'płytkie miejsce w zalewie', lot. *eža* 'miedza'

i dalej — orm. *ezr* 'brzeg, granica' (< ie. typ odmiany heteroklitycznej *r/n*). Ostatecznie *ěza* (: *ěza* 1., *ěza* 1.), byłby pokrewny *ezera* : *ozera* (zob.). Wahania tematu (balt. tylko temat na *-ja*, p. *ěza* 1.) mogą wskazywać na stare, odziedziczone z pic. nomen pierwiastkowe *ej(h)*. Zwracają uwagę zbieżności znaczenia *ěza* i *ezera*, por. np. poleskie *ozepo* 'część rzeki odcięta mielizną' (Tolstoj SGT 209—10). — Nie należy tutaj (Vaillant BSL XXIX 38—40) sch. *pakleni jaz* 'otchłań piekielna, czeluść piekielna' (p. *ěza* 2.).

Toporov Prus. I 120—1 (tutaj najnowsza literatura), Vasmer ES IV 549, Sławski SE I 529, ESSM VI 59—60, Pokorny IEW 291.

M. Š.

ěza 2. *ěza* pld. 'pęknięcie, szpara (np. w ziemi), rozpadlina' > 'jaskinia, nora'

~ sle. *jáz* m. 'jaskinia, nora' (Pleteršnik), sch. od XVI w. *jáz* (loc. *jázu*, pl. *jázovi* : *jázi*) 'zagłębienie, jama, nora', 'otchłań, głęboka rozpadlina' (pakljen *jaz*, czakaw. i kajkaw. *pakleni jez* 'otchłań piekielna'), 'głębia, głębina' (*jaz* vodeni 'głębia, wir'), 'pusta przestrzeń; odległość, odstęp', 'roz-ziew, hiatus', przestarz. 'otwór' (RJAZ, RSN). ~

Por. pochodne adi.: sch. od XVII w. *jazóvit* 'głęboki, przepastny' (ponore *jazovite*, dubine *jazovite*, u *jazovite* *paklene* ponore, RJAZ).

Semantyka wskazuje na związek z *ěza* (por. Bezlaž ES I 222), *ěza* 2., *ěza* 2. Zapewne, mimo ograniczonego zasięgu, archaiczny wariant psł. *ěza* 2., *ěza*, prawdopodobnie nomen acti (< nomen actionis) z suf. *-o-* (o suf. p. I 58—9) od czasownika nie zachowanego w słow., ale poświadczonego w balt., por. lit. *įstū yštū* 'pękać' i pokrewne (zob. *ěza*). M. Š. — W. B.

ěza 1. *ězi* f. pln.: pld. i wsch. *ěza* 1. 'jaz'

ěza : ~ pol. dial. (Podhale) *jaż* f. 'jaz' (na *jazi* zajazilo się rybami, Karłowicz SGP), tu też zapewne NM *Jaż* (SGKP : pln., Sejny). ~

Por. mogące wskazywać na pierwotne *ěza* *ězi* m.: ukr. dial. *язь язь* 'jaz' (Hrinčenko).

ěza : ~ sch. wyjątkowe XVIII w. *jeza* 'jaz' (RJAZ), bulg. NT *Језа* (z resztkami starego mostu, Ivanov MISTRUMA 224);

ros. dial. *еза* 'jaz na niewielkich rzekach' (Blasov Zabajkałe). ~

Zapewne stare warianty postaci *ěza* (p. *ěza* 1.), *ěza* (< **ěz-ja*, zob. *ěza* 1.) z suf. *-o-*, *-a*. M. Š.

ěza 2. zob. *jaz*

ěza 1. pld. 'pas ziemi coś oddzielający, miedza, grządka', 'tama, grobla, jaz', 'kanał, rów'

~ sle. *jěza* 'skarpa' (SSKJ), u Pleteršnika też 'wał, nasyp', 'tama, grobla', dial. *jěza* : (Bela Krajina) *jěza* 'stromizna', doleńskie 'meja ob njivalh kraj ceste', 'murawa' (Pleteršnik), częste w toponimii: NT *Ježa*, *Na Ježi*, *V Ježi* (Bezlaž SVI I 241), sch. *jěza* : *jěza* 'kanał, rów' (od XVII w., Daničić RSS : *язь*, RSN, też dial.: Vuk ze Sremu, Elezović Kos.-Met.), 'przegroda, grobla, jaz' (RJAZ, RSN), dial. czakaw. *jěza* 'parów, jar, mały jaz' (RJAZ: pln. Dalmacja), na Braču i Hvarze 'grządka, zagon' (ČDL I 378; HDZ VII 490: 'ogrodzony i przygotowany pod warzywa kawałek pola, zagon, zazwyczaj

na skraju pola, winnicy, między częścią uprawną ziemi a nieużytkiem'), też jako NW, np. Velika Jaža (Dickemmann Sava 158). ~

Por. seh. dial. *jažra* 'kanał, rów odpływowy' (RSAN), powstałe może w rezultacie kontaminacji seh. *jaža* i *jazra* (zob. *ězca*).

Zapewne archaiczny wariant lepiej poświadczony postaci *ězž* (zob. *ězž* 1.) z nawarstwionym suf. *-ia* (o suf. zob. I 81—2). Zwraca uwagę odpowiednik strukturalny i znaczeniowy w balt. (jednakże z *ē*- wobec słow. *ē*-): lit. *ežė, ežė, ežiā. ažiā* 'miedza, granica', 'bruzda między dwiema grządkami', 'płytkie miejsce w zalewie', lot. *eža* 'miedza'. Na podkreślenie zasługuje zgodność semantyki sle. dial. *jěža* 'miedza przy drodze' i seh. dial. czakaw. *jěžu* 'grządka, zagon wzdłuż pola', mogąca wskazywać na pierwotne znaczenie 'pas ziemi (miedza, grządka, itp.) oddzielający coś'. Trzeba też odnotować obecność w sle. i czakaw. postaci z *je-*, mogących kontynuować pierwotne **ěža*, co byłoby dokładnym odpowiednikiem (z identycznym wokalizmem) lit. *ežė*. M. Š. — W. B.

ěža 2. pld. 'pęknięcie, szpara (np. w skórze, ziemi), szczelina' > 'nora, jaskinia' ~ seh. dial. *jaža* : *jáža* 'pieczara', 'vagina' (RSAN: Chorwacja), *jěža* 'mały jar, parów' (RJAZ: pln. Dalmacja). ~

Mimo ograniczonego zasięgu postać, być może, już psl., z pierwotnego **ěž-ja*, a więc z nawarstwienia suf. *-ia* na synonimiczne *ězž* (zob. *ězž* 2.), *ěza* (zob. *ěza* 2.), por. też *ěz-ra*. Nie można wykluczyć dewerbalnej genezy wyrazu, jednakże w słow. odpowiedni czasownik nie jest poświadczony, por. balt. czasowniki s. v. *ězra*. W. B.

O suf. *-ja* p. I 81—3.

ěždžikъ zob. **ěždžь**

ěždžь *ěždža* : *ěščь 2. ěšča* zach. 'ryba jazgarz, *Acerina cernua*', dem. **ěždžikъ** *ěždžika*

ěždžь: ~ pol. dawne (XV—XIX w.), dziś dial. pln. *jaždž -dža* (Słownik stpol. I, SW, SWil.; Lorentz PW I 323: *jožž*, Sychta Kociewie: *jažž*, Górnowiec Malbork), w niektórych XIX-wiecznych źródłach też *jaždž, jaždž* (J. Trojański, Dokładny polsko-niemiecki słownik, Poznań 1835, zob. też Moško JP XLVI 197). ~

Dem. **ěždžikъ**: ~ stpol. XV w. *ježdžyk* (Słownik stpol.), XVII w. *ježdžik* (L.), czes. od XV w. *ježdžik* (Pfir. slov., Gebauer Sl.), sła. dial. *ježdžik* (Feriane SNR 75). ~

Por. też tu należące pol. NO typu *Jaždžewski, Jaždžejewski* (Rospond SNŚ, Sychta SK II 89).

ěščь: ~ pol. dial. kasz. *jaszcz* (Lorentz PW I 323: *jošč*), stpol. od XV w. *jaszcz*, w tej postaci dobrze poświadczone aż do XIX w. (L., Trojański o. c.), por. też tu należące NO *Jaszcz* (od XV w.: SSNO), NM *Jaszczce, Jaszczów* (SGKP III 506); z pol. ukr. *suq* (Lindberg-Gerd SNR 228). ~

Najbliższe odpowiedniki tylko w balt.: lit. *ežgys, ežlīs*, dial. także *ežgys, ežgė* 'jazgarz', stprns. *asęgīs* 'okoń', wskazujące na bsl. podstawę *ězg-ja-*, pokrewną prawdopodobnie psl. *ež* 'jeź' (< ie. *egh-*), zob. *ežь*. Byłby to więc pierwotnie przymiotnik z suf. *-jo* (częsty w nazwach zwierząt, p. Meillet Ét. 392—3, Otrębski GL II 64) o podstawowym znaczeniu 'podobny do jeża

(od kolców na głowie i wyraźnie koleczastej płetwy grzbietowej)'. Por. również w innych językach słow. w nawiązaniu do kolców i kłujących właściwości tej ryby: sch. *bodiš*, *bodjaš*, *oštrica* (Lindberg-Gerd o. c. 228). Podobnie np. niem. *Barsch* 'okoń' : *Borste* 'szczecina'.

Słowski SE I 535 (oboczna postać z bezdźwięcznym wygłosem -ś- nie-słusznie kwestionowana przez Reczka JP XLI 373—5, zob. Słowski JP XLII 61—2), Toporov Prus. I 133, Trautmann APSD 305, BSW 73, Beneker SEW I 277, Pokorný IEW 292. — Nieprzekonująco Brückner SE 202, łączył wyraz z psł. *čzъ* 2. M. Ś.